

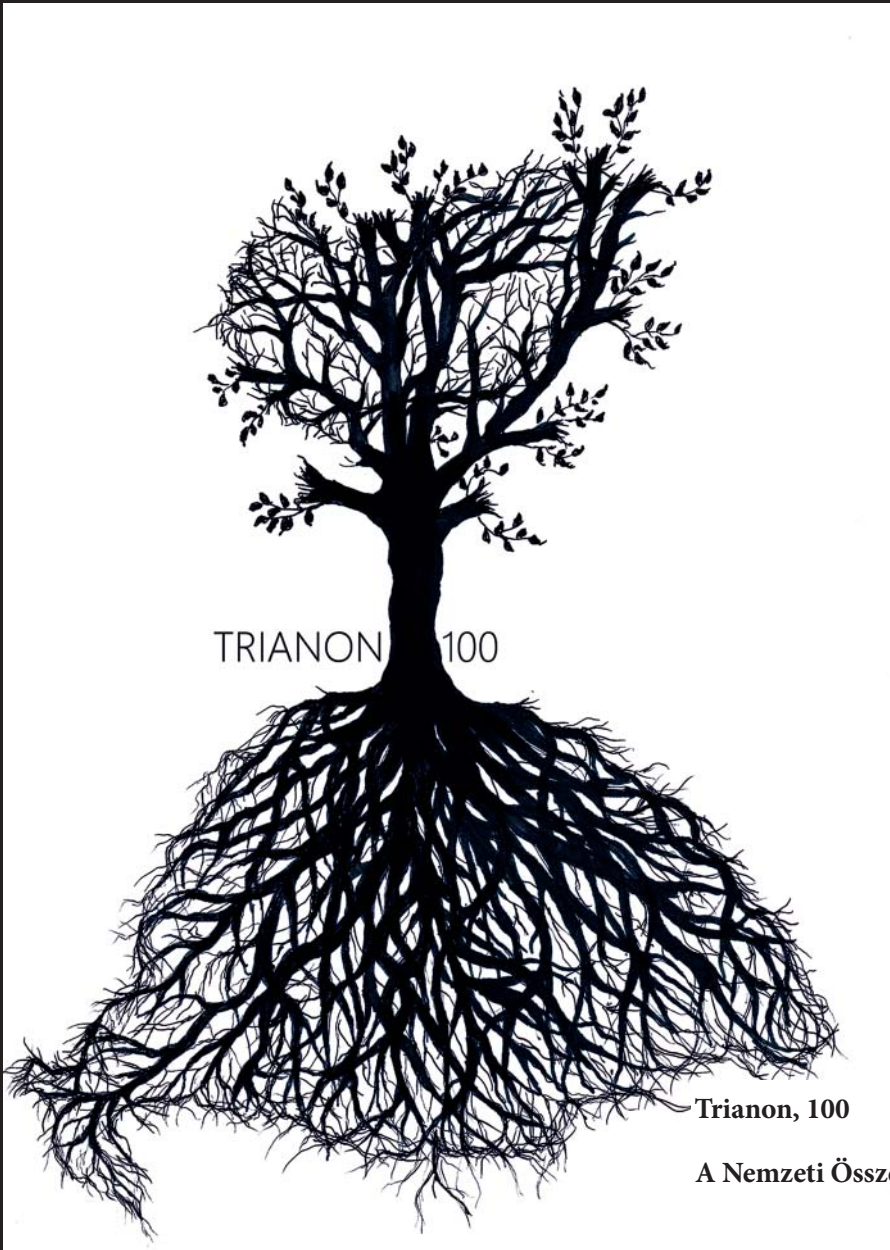

2020/6

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XLVIII. ÉVFOLYAM

TRIANON 100

Trianon, 100

A Nemzeti Összetartozás Éve

HONISMERET

XLVIII. évfolyam, 6. szám
2020. december

Kiadja a HONISMERETI SZÖVETSÉG
1088 Bp., Múzeum krt. 14–16.

FELELŐS KIADÓ:
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
elnök

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BAKSA BRIGITTA, BARTHA ÉVA
DEBRECZENI-DROPPÁN BÉLA
FEHÉR JÓZSEF, GÁLNE JÁGER MÁRTA

HALÁSZ PÉTER
HÁLA JÓZSEF, KOVÁCS GERGELY
KOVÁTS DÁNIEL

SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
VERES GÁBOR

SZERKESZTI:
HÁLA JÓZSEF

SZERKESZTŐSÉG:
Budapest V., Magyar u. 40.
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: +36 1 327 7761

Internetes elérési cím: www.honismeret.hu
INDEX 25387

E-mail: honismeret25@gmail.com

Megjelenik
az **Emberi Erőforrások Minisztériuma,**
a **Magyar Művészeti Akadémia,**
a **Nemzeti Kulturális Alap,**
a **Néprajzi Múzeum**
és az **anyanyelvpolók Szövetsége**
támogatásával.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt.
Postacím: 1900 Budapest
Előfizetésben megrendelhető az ország bármely
postáján, a hírlapot kézbesítőknél,
www.posta.hu WEBSHOP-ban
(<https://eshop.posta.hu/storefront/>),
e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen,
telefonon +36 1 767 8262 számon, levélben
a MP Zrt. 1900 Budapest címen.
Külföldre és külföldön előfizethető
a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu
WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, +36 1 767 8262,
hirlapelofizetes@posta.hu
Belföldi előfizetési díjak:
egy évre 2520 Ft, fél évre 1260 Ft

Arculat: Farkas Anna
Technikai szerkesztő: Geiger Annamária
Nyomdai munkák: Opticult Bt., mondAT Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Áder János, Dr.** köztársasági elnök,
Köztársasági Elnöki Hivatal, Budapest
- Andics János** helytörténész, Ócsény
- Andrásfalvy Bertalan, DSc.** néprajzkutató, ny. egyetemi tanár,
professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem,
Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék; Hosszúhetény
- Bánfalvi Lászlóné Sebestyén Erzsébet** könyvtáros,
ny. intézményvezető, Ózdi Művelődési Intézmények
Városi Könyvtár, Ózd; Eger
- Bányászné Kristóf Andrea, Dr.** adjunktus, Nyíregyházi Egyetem,
Turizmus és Földrajztudományi Intézet, Nyíregyháza
- Bartha Éva** történész, ny. főmuzeológus,
Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest
- Biczó Zalán** könyvtáros, Széchenyi István Egyetem,
Jogi Kar, Győr
- Blazovich László, DSc.** ny. megyei levéltárigazgató,
professor emeritus, Szeged
- Császtvay Tünde, PhD.** irodalom- és művelődéstörténész,
osztályvezető, ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont,
Irodalomtudományi Intézet, Budapest; címzetes egyetemi tanár,
Kodolányi János Egyetem, Budapest–Székesfehérvár
- Cservenka Ferdinánd** doktorandusz, Károli Gáspár Református
Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest
- Csorba Csaba, Dr.** régész, történész, ny. levéltáros, Mezőcsát
- Debreczeni-Droppán Béla** történész, Magyar Nemzeti Múzeum;
elnök, Honismereti Szövetség, Budapest
- Fehér József** ny. múzeumigazgató, Sátoraljaújhely
- Godzsák Attila** történész, egyetemi oktató, Sátoraljaújhely
- Gönczöl Lászlóné, Dr.** tanár, helytörténeti kutató, Győr
- Halász Péter** ny. főtanácsos, Gyimesközéplek
- Horváth Zoltán** vezető közművelődési szakember, Szombathely
- Izsó István, Dr.** ny. bányamérnök, jogász, Miskolc
- Kónya Sándor** ny. középiskolai mérnök-tanár, Csóka
- Kováts Dániel, Dr.** ny. főiskolai tanár, Budapest
- Krisztián Béla, Dr.** c. egyetemi tanár, Pécs
- Lukács László, DSc.** néprajzkutató, egyetemi tanár,
Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár
- Mándli Gyula** könyvtáros, ny. könyvtárigazgató, Nagymaros
- Márkusné Vörös Hajnalka** főlevéltáros, elnök,
Veszprém Megyei Honismereti Egyesület, Veszprém
- Máté György** etnográfus, Feled
- Menyhárt Csaba** középiskolai történelemtanár,
helytörténész, Dorog
- Odler Zsolt** fősztályvezető, Nyilvántartási és Digitalizálási
Főosztály, Néprajzi Múzeum, Budapest
- Orosz László, PhD.** történész, tudományos főmunkatárs,
VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, Budapest
- Papp István Gergely** magyar és olasz szakos középiskolai tanár,
tolmács, idegenvezető, Nagyszékely
- Róbert Péter, Dr.** történész, Budapest
- Selmeczi Kovács Attila, DSc.** etnográfus, Göd
- Sinkovics Ákos** történész, Monori Tankerületi Központ, Gomba
- Székely András Bertalan, Dr.** művelődésszociológus,
nemzetiségkutató, Isaszeg
- Szilágyi Péter, Dr.** miniszteri biztos, Miniszterelnökség,
Nemzetpolitikai Államtitkárság, Budapest
- Takács György** folklórkutató, Tahí
- Toldi Éva** tanár, újságíró, Veszprém
- Tornai Csongor Gáspár** történész, történelemtanár,
Kispesti Gábor Áron Általános Iskola, Budapest
- Várhelyi Gyula** ny. könyvtárigazgató, Tokaj
- Veres Gábor, Dr.** főigazgató-helyettes, Néprajzi Múzeum,
Budapest

A borítón: *Trianon 100* (Csák Attila műve)

TARTALOM

SORSKÉRDÉSEK

Trianon, 100

Trianon 100. évfordulóján (<i>Debreczeni-Droppán Béla</i>).....	3
Áder János köztársasági elnök beszéde A Nemzeti Összetartozás Napján az Országgyűlés emlékülésén	6
Összefoglaló a 2020. évi nemzetpolitikai programokról (<i>Szilágyi Péter</i>)	12
A Trianonhoz vezető útról (<i>Andrásfalvy Bertalan</i>)	18
„Ezeréves szenvedés” és évszázados tragédia (<i>Csorba Csaba</i>)	24

ÉVFORDULÓK

Egy máramarosi hazafi. A 200 éve született Várady Gábor pályája

(<i>Debreczeni-Droppán-Béla</i>)	29
--	----

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Gróf Széchényi Ferenc intelmei fiához, Istvánhoz.....	40
<i>Móricz Zsigmond</i> : Öt sebek.....	44
XIX. századi pedagógusportrék Győr-Moson-Sopron megyéből (<i>Gönczöl Lászlóné</i>)	46
Bogár István református kántortanító emlékezete (<i>Andics János</i>)	49

HAGYOMÁNY

Trianon, 100

Mozaikok családom történetéből (<i>Bánfalvi Lászlóné Sebestyén Erzsébet</i>)	52
„Nem hajókázható”. Trianonról a családi hagyomány alapján (<i>Lukács László</i>)	57

EMLÉKHELYEK

Trianon, 100

A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária (<i>Godzsák Attila</i>)	60
Boldog IV. Károly tihanyi emlékezete. A Kálvária kálváriája (<i>Toldi Éva</i>)	63

TERMÉS

Trianon, 100

Drasche-Lázár Alfréd, a trianoni békediktátum aláírója (<i>Menyhárt Csaba</i>)	72
Magyarország bányászata és a trianoni békeszerződés (<i>Izsó István</i>)	79
Urmánczy Nándor. Életút a nemzet szolgálatában (<i>Székely András Bertalan</i>)	84
Soproni főiskolások az I. világháborút követő nyugat-magyarországi területi rendezésben (<i>Orosz László</i>)	89
Az első gyermeknap Vas vármegyében Trianon jegyében (<i>Horváth Zoltán</i>)	94
A trianoni határok, amelyek összekötnek. Az Ipoly menti csempészésről (<i>Máté György</i>)	95

Csanád és Csongrád megyétől Csongrád-Csanád megyéig (<i>Blazovich László</i>).....	104
Észak-Erdély közigazgatási helyzete a második világháború után (<i>Sinkovicz Ákos–Tornai Csongor Gáspár</i>).....	112
Kazinczy Ferenc írói pályakezdése: egy korai honismereti mű II. (<i>Kováts Dániel</i>).....	116

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Trianon, 100

Szenvedő szerkezet – Hétköznapi Trianon. A Magyar Nemzeti Múzeum „Múzeum•kör•út” országjáró kiállítása (<i>Császtvay Tünde</i>).....	128
Közgyűteményi szerepvállalás az emlékezés jegyében. Örökségvédelmi mintaprojekt a Néprajzi Múzeumban (<i>Odler Zsolt</i>).....	137

KRÓNKA

Bányászünnepek (<i>Krisztián Béla</i>).....	143
Határtalanul. Dobó István örökségének ápolása (<i>Veres Gábor</i>).....	147
Esterházy Mór- emléktábla Győrben (<i>Biczó Zalán</i>).....	152
Halminé dr. Bartó Anna köszöntése (<i>Bartha Éva–Mándli Gyula</i>).....	155
Gábel Tibor születésnapjára (<i>Róbert Péter</i>).....	157

In memoriam

Elhunyt Reindl Erzsébet. (1937–2020) (<i>Márkusné Vörös Hajnalka</i>).....	159
Bosnyák Sándor. (1934–2020) (<i>Takács György</i>).....	160

KÖNYVESPOLC

Trianon, 100

Délvidéki sorsok Trianon után (<i>Kónya Sándor</i>).....	164
Országzászlók, a magyar fájdalom szimbólumai (<i>Várhelyi Gyula</i>).....	165
A Történelmi Földrajzi Közlemények Trianon-száma (<i>Bányászné Kristóf Andrea</i>).....	167
Az első világháborúról 1945 előtt (<i>Cservenka Ferdinánd</i>).....	174
Tamási, 1919 (<i>Papp István Gergely</i>).....	175
Trianon-olvasókönyv (<i>Fehér József</i>).....	177

HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: <i>Halász Péter</i>).....	179
--	-----

A 2020. ÉV TARTALOMJEGYZÉKE (Összeállította: <i>Selmeczi Kovács Attila</i>).....	186
---	-----

Hírek.....	191
------------	-----

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

Honismeret Szerkesztősége (1053 Budapest, Magyar u. 40.),

Litea – Budai Krónika Könyvesbolt (1014 Budapest, Hess András tér 3.)

SORSKÉRDÉSEK

Trianon, 100

Trianon 100. évfordulóján*

Négy nagyszülőm közül három még a történeti Magyarországon született – kettő elszakított területen is: egyik nagyapám a felvidéki Barsbesén, a másik az erdélyi Kékesen. Egyedül anyai nagyanyám nem élt még a békediktátum aláírásának idején, illetve már ott növekedett édesanyja hasában, és 1920 decemberében már egy megcsonkított országban sírt fel. Ha nincs az I. világháború, meg sem születik – így én sem –, mert édesanyjának első férje a fronton maradt és így jöhetett dédapám a képbe. De, ha nincs Trianon, akkor későbbi férjével, nagyapámmal sem találkozok soha és akkor ugyancsak nem jöttem volna világra. Anyai nagyapámék egyébként Szamosújváron éltek, s édesapja (dédapám) elvesztette hivatalnoki állását a román impériumban. Aztán nem tette le a román államra a hűségesküt és a családnak el kellett hagynia a szülőföldet, a szép otthonát, azt a világot, amely a részükké vált. Trianon idején nemcsak egy országból szakítottak ki részeket, tagokat, hanem minden magyarból személyesen is, és azoknak a lelkéből pedig egy óriási darabot, akiknek el kellett hagyniuk otthonukat. Több mint négyszázezeren voltak ilyenek (köztük nagyapámék és még számos rokon), akiknek aztán vagonokban kellett hónapokig lakniuk. Ők végül Kaposvárra kerültek, ott folytathatták életüket. Ezen időszak elejéről van is egy kis emlékem, egy papírkokárda, közepén az „Erdélyt pedig nem adjuk” felirattal, a lefelé logó szalagrészen pedig Erdély címerével. Nagyapám 10 éves volt, amikor ezt az ünnepi énekhar tagjaként ajándékba kapta 1921. március 15-én. Ez lett aztán a könyvjelzője Raffay Ernő *Trianon titkai* című, 1990-ben megjelent könyvének, amit még nyolcadikos diáként kaptam ajándékba és olvastam el. (Azt hiszem, hogy még ma is sokan tudják, hogy milyen sokat jelentett ez a könyv a rendszerváltoztatás idején, harminc évvel ezelőtt.)

Nagyon sokan tudnának hasonlóan írni arról, hogy személyesen hogyan kötődnek Trianonhoz, hogy családjaik sorsát hogyan változtatta meg gyökeresen e szörnyű békediktátum. De a korszakkal foglalkozó történész kollégáim is egyértelműen azon az állásponton vannak, hogy ez mind a mai napig kihat országunkra, nemzetünkre. Még mindig itt él velünk, sőt, nagyon sokakban továbbra is traumaként. A 100 éve aláírt, ránk oktroyált békeszerződés nemcsak dédszüleim és nagyszüleim életét határozta meg, hanem rám nézve is komoly és felismerhető következményekkel járt.

Racionálisan nézve is így gondolom, ha pedig az érzelmi részét veszem elő e kérdésnek, akkor azt mondhatom, hogy nekem személyesen is fáj Trianon, miközben én 56 évvel később születtem. Ez a fájdalom és egyben a gyökerekhez való ragaszkodás ifjúkoromtól egyre csak nőtt bennem, amikor elkezdtem Erdélybe járni és felkutatni családom történetét, azokat a helyeket, ahol őseim éltek-haltak. Érdekes és életre szóló élmény volt számomra, amikor pl. 21 éves koromban leszálltam a távolsági buszról a kalotaszegi Magyargyerőmonostoron és megcsapott a friss hegyi levegő és megláttam az Árpád-kori református templom sudár tornyát. Abban a pillanatban az volt az érzésem, hogy hazaérkeztem. És aztán

* Ez az írás a Honismereti Szövetség honlapján 2020. június 4-én megjelentnek javított és bővített változata.

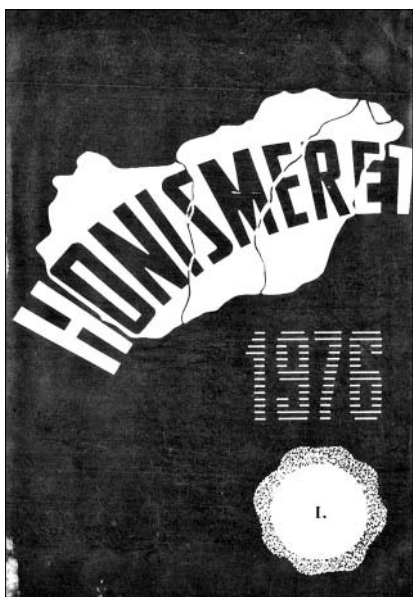
ismeretlenül, előzetes bejelentkezés nélkül bekopogtattam a református parókián, néhány nappal később pedig abban a padban ültem az istentiszteleten, ahol az őseim generációról generációra. Nem tudom leírni teljesen, hogy igazából mit éreztem – boldogságot és büszkeséget biztosan. Kolozsváron, a Házsongárdi híres temetőbe én úgy mehettem, hogy családi sírt keresek fel. Később megadatott, hogy ünnepi koszorúzáson is részt vegyek ott, jeles szépnagybátyám, Erdély híres reformkori bányamérnöke, költője, Kossuth tanácsosa síremlékénél. És tele van a „*kinces város*” olyan épületekkel, ahol rokonaim éltek és ez igaz még Erdély sok-sok pontjára a Mezőségben és a Székelyföldön is. Számomra ezek a helyek fontosak, lelkileg nagyon kötődöm hozzájuk.

Eddig személyes kötődésemről írtam, de lényegesnek tartom azt, hogy általánosabban is megfogalmazzam néhány ezzel kapcsolatos gondolatomat. Meggyőződésem, hogy magyarként továbbra is mindenki érezheti azt – a trianoni tragédia ellenére is –, hogy bár fizikai értelemben elszakították, mégis, lelki értelemben nem tudják elvenni tőlünk ezeréves országunk területeit (ha ragaszkodunk hozzá, ha fontos a számunkra). Ezért értékes minden ilyen célú kirándulás, nyaralás, tanulmány- vagy zarándokút, illetve kutatás, mert megismerhetjük közös hazánkat, közös múltunkat. Egy magyar otthonosan érezheti magát mindenhol a Kárpát-medencében, és gazdagabbá válhat az, aki megismeri azt a hazát, amely lelki értelemben nem csupán 93 ezer négyzetkilométernyi területre korlátozódik, hanem a 100 éve elvett országrészekre is.

A honismereti mozgalom hat évtizede dolgozik azon, hogy mindenki ismerje meg szülőföldjének, hazájának értékeit, hagyományait, szépségeit. Helytörténeszeket, honismereti kutatókat tömörítő szervezetünk mindig is a történeti Magyarországon gondolkodott, amikor a hagyományörzés és -átadás munkáját végezte. Ez még akkor is így volt, ha szervezetileg, jogilag csak a csonka ország megyéiben működhattunk. Sok példát lehetne hozni arra, hogy mi mindent tett mozgalmunk a nemzeti összetartozásért. Egyáltalán azért, hogy ne azon határok közt fogalmazzuk meg magunkat, amelyeket megszabtak nekünk Trianonban, majd később Párizsban. Gyakran megemlítem, amikor a Honismereti Szö-

vetséget kell bemutatnom, hogy ezt a gondolkodást, meggyőződést honismereti közösségünk nehéz időkben, erős ellenszélben is vállalta: az 1970-es években pl. *Honismeret* című lapunk borítóján ugyan a trianoni Magyarország térképe, kontúrja szerepelt (mert csak az szerepelhetett), de úgy, hogy a folyóirat címének az országon átfutó betűiből az első és az utolsó már direkt az országhatáron kívülre esett. E szimbolikus jelzés mellett ez a hozzáállás a tartalmi munkában is folyamatosan megjelent. Természetes célkitűzés, hogy e közösséget gazdagító munkát folytatnunk kell! A lo-kálpatriotizmust, amely összetartó erő, táplálni kell továbbra is és összekötni szülőföldjeinket lélekben egy nagy egésszé.

Trianon évfordulóján emlékeznünk kell a nemzetünket sújtó igazságtalan békediktátumra, annak következményeire, hogy mi mindent veszítettünk. Az emlékezés jogát senki nem veheti el tőlünk, bár próbálkozások sajnos még manapság is vannak erre. A gyerekeknek, fiataloknak is el kell mondanunk, hogy mit je-

lentett Trianon, lehetőleg nem tananyagszerűen, hanem élményszerűen. Magam többször elgondolkodom, hogy ezt hogyan lehetne eredményesen megtenni. Nyilván, ha egy család vagy település konkrét sorsán keresztül beszéljük el a nagy történelmi traumát, akkor átérzhetőbbé válhat. Ehhez is adhat muníciót, segítséget a honismereti, helytörténeti kutatás.

Akik nem értik a Trianon utáni Magyarország fájaldalmát és érthető revíziós törekvéseit, és azt, hogy ez sokaknak még most is fájhat, illetve természetes módon szomorúságot okozhat, azok talán azt is egyszerű beletörődéssel fogadnák, ha most, egyszer csak elvennék tőlünk határ menti, határ közeli városainkat és környező vidékeiket: Sopront („a leg-hűségesebb város”-t), Győrt, Esztergomot, Balassagyarmatot („a legbátrabb város”-t), Miskolcot, Nyíregyházát, Debrecent, Gyulát, Szegedet, Pécsét, Zalaegerszeget, Kőszegét...? – Mi lenne ez, ahhoz képest, amit elvesztett ez az ország, a magyarság 100 éve? Szinte semmi ahhoz képest, és mégis milyen fájdalmas és elfogadhatatlan lenne!

Az emlékezés, a gyászmunka egy nemzet jövője szempontjából is szükséges, emellett viszont az is nagyon fontos, hogy az ne menjen át mérhetetlen gyászba, pusztá önsajnálatba, mert az bénítóan hathat közösségünkre. Inkább gondoljuk arra, hogy immár kötelez minket elődeink, a Trianont megelőző és azután születő nemzedékek küzdelme is, akik keservesen nehéz időkben biztosították, hogy „Mefogyva bár, de törve nem, / Él nemzet e hazán.” A Nemzeti Összetartozás Évében az emlékezésen túl ezért ünnepelnünk is lehet – ünnepelni megmaradásunkat, és azt, hogy bár szétszakították ezeréves országunkat, nemzeti összetartozásunkat sohasem tudták megszüntetni. (Bár az elmúlt száz esztendőben mindent megtettek ezért az utódállamok.) Trianon 100. évfordulóján beszélnünk kell a múlt történéseiről, a jövő terveiről, de aztán mindenképpen cselekednünk kell (megfontoltan, kitartóan, építő jelleggel). Mindenkinek a maga területén. Közhely ez, de nemcsak személyi vonatkozásban igaz, hanem egy nemzeti közösségre nézve is.

A nemzeti összetartozás érzése egy természetes érzés bennem, jó érzés, boldogságot adó, immunerősítő. Egyedül persze nem az igazi, de azt is tudom, hogy nagyon sokan vannak, akik így éreznek, hasonlóan gondolkoznak, akiknek igaz valóság *a haza a magasban*... A honismerők nagy családjában, minden együttlétünkben megélhetem ezt és ezért hálát adok e gyászos évfordulón is.

Végül minden Kedves Olvasónk figyelmébe ajánlom ez évi utolsó számunkat, amely ezúttal a szokásosnál négy ívvel bővebb terjedelemben jelenik meg. Trianonnal foglalkozó tematikus lapszámunkban közölhetjük Áder János köztársasági elnök úrnak a 100. évfordulón elmondott országgyűlési beszédét, előadását, Szilágyi Péter miniszteri biztos úr összefoglalóját A Nemzeti Összetartozás Évéről és a *Sorskérdések* rovatban ezeken kívül még két érdekes és elgondolkoztató írás olvasható. Az *Iskola és Honismeret* rovatban is megszólal a trianoni fájdalom Móricz Zsigmond szavaival, akinek végső intelmét, azt hiszem, nemcsak kortársaihoz intézte. Rengeteg családi történet is van – én is szoltam a sajátoméról –, a *Hagyomány* rovatban egy-egy család sorsának bemutatásával elevenedik meg, válik átélhetőbbé a Trianon-trauma. Az *Emlékhelyek* rovatban az első helyen áll az a sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária, amely az idei csonka-émlékévkben újra különleges figyelmet kaphatott. A *Termés* rovatban több írás is foglalkozik Trianonnal. Drasche-Lázár Alfrédrol, a békediktátum egyik magyar aláírójáról keveset tud a közvélemény ma már, ezt orvosoljuk valamelyest most. Több szó esett viszont Trianon kapcsán mindig is Magyarország bányászati veszteségeiről, mégis érdemes elolvasni Izsó István szakszerű és informatív írását e témában. Nagyon érdekes tanulmányt közöl számunkban Máté György etnográfus, aki arról ír, hogy Trianon milyen változást hozott a népi árucserében, hogyan alakult ki és működött ennek következtében pl. az Ipoly mentén a csempészet. Számos cikk

és tanulmány követi még egymást ebben és a következő rovatokban, így az utolsóban, a recenziókat közlőben is, amelyek jórészt a 100. évforduló apropójából születtek. Remélem, változatosnak, érdekesnek, tartalmasnak találja majd Trianon-számunkat a T. Olvasó!

Úgy gondolom, hogy a jövőben is nagyon fontos lenne – persze természetes is –, hogy a honismereti mozgalom folyamatosan foglalkozzon ezzel a témával, rendületlenül segítse a nemzeti tragédiánk feldolgozását, közös múltunk megismerését, egyben a gyászos következmények lehetséges feloldását, a nemzeti összetartozás érzésének erősítését. A következő év talán több alkalmat és lehetőséget nyújt majd a számunkra, hogy kitűzött céljainknak e téren is jobban megfelelhessünk.

Debreczeni-Droppán Béla

Áder János köztársasági elnök beszéde A Nemzeti Összetartozás Napján az Országgyűlés emlékülésén*

„Bevallom, hogy ezt a turáni törzset éles ellenszennvel szemléltem és szemlélem ma is. Miként rokonaik, a törökök sokat romboltak és semmit sem alkottak. Budapest hamis város minden eredetiség nélkül. Századokon át a magyarok elnyomták nemzetiségeiket. A szabadulás és a megtorlás órája érkezett” – írta – 1919-ben Harold Nicolson angol diplomata, akinek jelentős szerep jutott a trianoni határok megállapításánál.

Tisztelt Miniszterelnök Úr! Tisztelt Házelnök Úr!

Hölgyeim és Uraim! Tisztelt Országgyűlés!

Mit tudott ez a diplomata Magyarországról? Szent István államalapításáról, első királyunknak az *Intelmeiben* megjelenő bölcsességéről, Szent László vitézségéről, Hunyadi János bátorságáról, a világraszóló nándorfehérvári diadalról?

Mit tudott Mátyás reneszánsz udvaráról, Európában párját ritkító könyvtáráról és annak kódexeiről, a reformkor szellemi óriásairól, 1848-as szabadságharcunkról, vagy az első világháborút megelőző fél évszázad gazdasági lendületéről, tudományos vívmányairól?

Nicolson minderről keveset tudott. De a magyarok jövőjét – a döntésben részt vevő diplomataként – mégis alapvetően befolyásolta.

Tisztelt Ház!

Száz évvel ezelőtt ezen a napon – június 4-én – Magyarország gyászolt.

Budapest is feketébe öltözött. A zászlókat félárbócra eresztették. Az újságok gyászkeretben jelentek meg. Az üzletek zöme, az iskolák és a hivatalok zárva voltak. A buszok és a villamosok megálltak. A fővárosban és mindenütt Magyarországon zúgtak a harangok. A magyarok öt percig csendben álltak.

A veszteséget, a megaláztatást, a törvénné tett törvényteleniséget egyetlen magyar sem tudta feldolgozni.

* Elhangzott 2020. június 4-én.

1920-ban Magyarország elveszítette területének kétharmadát. Népeisége 18 millióról 7 és fél millióra zsugorodott. Több mint három millió magyar került a határon kívülre. Románia egyedül nagyobb területhez jutott, mint amekkora Magyarországnak megmaradt. Gabonatermő területeink jelentős része, erdeink 90 százaléka, vasúthálózatunk kétharmada a szomszédos országokhoz került.

Arról kevesebbet szoktunk beszélni, hogy milyen gazdasági gyarapodást tört derékba Trianon. Általános iskolai tanulmányainkból tudjuk, hogy Széchenyi Istvánnak milyen szerepe volt a budapesti első hengermalom megépítésében. Arról viszont ritkábban szólnunk, hogy 60 évvel később, a századfordulón Budapest Európa legnagyobb malomipari központja. A világon is mindössze az egyesült államokbeli Minneapolis előzi meg.

A magyarországi gépipar dinamikus fejlődéséről sem szoktunk beszélni. Pedig van mire büszkének lennünk. 1873-ban készül el az első hazai gyártású mozdony, 27 évvel később már az ezredik gördül ki a gépgyárból.

A magyarországi mezőgazdaságigépgyártás 30–40 év alatt képessé válik minden olyan eszköz és gép gyártására, amire a mezőgazdaságnak szüksége van.

Világ színvonalú villamosági ipar. Dinamikus városi és vasúti infrastruktúra-fejlesztés. Budapestnek igazi világvárosi arculatot adó köz- és magánépületek. (A budapesti földalatti megépítését Európában csak a londoni előzi meg. A Parlament épületét 1904-ben adják át.)

Tisztelt Ház!

Az országot ért veszteség és a gazdasági lendület megtörése mellett szólnunk kell az embereket közvetlenül ért veszteségről is.

Magyarországon 1918 és 1920 között több erőszakhullám söpört végig. Még nem volt trianoni döntés, még nem voltak új határok, de a Kárpát-medencében „háború utáni háború” dúlt. Először „csak” szabadcsapatok randalírozása, feltört magtárak, lángoló kastélyok, etnikai vagy szociális alapú leszámolások. Majd a megszálló cseh, román, szerb csapatok brutalitása. Sortüzek, önkényeskedések, fosztogatások, nők megbecstelenítése. Menekülésre kényszerített százezrek. Munkájuktól, állásuktól, megélhetésüktől megfosztott ottmaradók. Földjüket, házukat, ingóságukat elvesztő emberek. Rettegés, félelem, megaláztatás, kettészakított települések.

Amikor Trianonról beszélünk, ma már a negyedik generáció teszi fel ugyanazokat a kérdéseket: elkerülhető lett volna-e a világháború? Ki miért felelős? Miért lett a trianoni döntés Magyarország számára mérhetetlenül igazságtalan?

A korszakot vizsgáló történészek közül sokan osztják a véleményt, hogy a XX. század elején – bár minden ország vezetője a békéről beszélt – valójában mindenki a háborúra készült. Az Oszmán Birodalom hanyatlása, a Balkánon keletkező politikai vákuum, a cári Oroszország terjeszkedése, a pánszláv gondolat erősödése, Németország növekvő ereje, Franciaország Elzász elvesztése miatt érzett revansvágya, a nemzetiségek önállósodási törekvései mind ebbe az irányba mutattak.

Ferenc Ferdinánd meggyilkolását követően az Osztrák–Magyar Monarchia úgy kalkulált, hogy Szerbiával való konfliktusa lokális marad, legfeljebb a Balkánra terjed ki. Ezt támasztották alá az előző 50 év európai tapasztalatai. Bécs azt hitte, Németország kiállása a Monarchia mellett távol tartja Oroszországot. Szentpétervár pedig azt hitte, az orosz mozgósítás meghátrálásra készíti a Monarchiát. Berlin azt hitte, hogy Anglia semleges marad, és ez visszatartja Franciaországot.

Mindenki tévedett.

Magyarország miniszterelnöke, Tisza István eleinte ellenezte a hadba lépést. Úgy vélte, hogy az oroszok, a szerbek és a románok elleni egyidejű háború esetén nem jutna elegendő erő Erdély megvédésére. Egy várható győzelem pedig felbillentené a Monarchia kényes etnikai egyensúlyát. Két hét huzakodás után Bécs „meggyőzte” Tiszát, aki a háborúról döntő minisztertanácsi ülésen már csak ahhoz ragaszkodott, a Monarchia jelentse ki, nincs szándékában szerb területek bekebelezése.

Az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának, Magyarország hadviselő fél lett. A háború rövid idő alatt világháborúvá terebélyesedett. Négy évnyi háborúskodás után Magyarország – vesztes félként – a súlyos büntetést nem kerülhette el. Miért?

Miután a német villámháborús stratégia csődöt mondott, és a háború egyre több forrást emésztett fel, az antant és a központi hatalmak is az addig „semleges” országok hadba lépését erőltették. A semlegesek – Olaszország és Románia – hadba lépését azonban olyan területi igények elismerésével kellett megvásárolniuk, amelyeket csak az ellenfél teljes katonai összeomlása esetén lehetett érvényesíteni. Olaszország Dél-Tirol, Isztria, Dalmácia nagy részének, az Oszmán Birodalom területei egy részének megszerzése és az afrikai gyarmatok bővítésének reményében lépett be a háborúba Anglia és Franciaország oldalán. Romániának pedig – már 1916-ban – Bukovinát, Erdélyt és Magyarország keleti részének jelentős részét ígérte az antant.

Ma már inkább csak történelmi érdekesség, de a hadba lépés után két évvel – 1918. május 7-én – Románia békét kötött Németországgal és az Osztrák–Magyar Monarchiával. Ennek is megvolt az ára. A korábban megkaparintott besszarábiai területek megtartásának jóváhagyása. Fél év múlva azonban Románia – amikor Németország lényegében már kapitulált – felrúgva a különbékét, ismét hadba lépett az antant oldalán a korábban kért területek megszerzése reményében. 1918-ra három olyan monarchia végzete teljesedett be – Német Császárság, Osztrák–Magyar Monarchia, cári Oroszország –, amelyek a korábbi évszázadokban döntően befolyásolták Európa hatalmi viszonyait.

Franciaországnak – a korábbi szövetséges Oroszország kiesése után – új szövetségesekre volt szüksége Németország erejének ellensúlyozásához. Ráadásul a bolsevikok terjeszkedésének megakadályozásához nélkülözhetetlen volt egy ütközőzóna.

Az új szövetségnek ára volt. Ezt az árat a győztes hatalmak a vesztesekkel, főként Magyarországgal fiztették meg.

Tisztelt Ház!

Intelmeiben Szent István arra figyelmezteti fiát, hogy mértéken felül senkit se büntessen.

Az első világháborút öt ország fejezte be a vesztesek oldalán. Vessük össze Németország és Magyarország büntetésének mértékét. Míg Németország területének¹³ százalékát vesztette el, addig Magyarország területének 67%-át, azaz kétharmadát. Míg Németország lakosságának közel 4 (4!!!) százaléka került más ország fennhatósága alá, addig ez Magyarország esetében a lakosság csaknem 60 százalékát jelentette.

És rögzítsünk még néhány tény. Magyarországot a béketárgyalásokra csak egy év késséssel hívták meg; álláspontját, érveit a békefeltételek megfogalmazása során nem mondhatta el. A külügyminiszterek tanácsa mindössze egyetlen ülést szentelt a magyar határok ügyének. Érdemi vita nélkül hagyta jóvá a két előkészítő bizottság jelentését. (Ezért volt jelentős szerepe az olyan figuráknak, mint a beszéd elején idézett Nicolson.) A népek önrendelkezésére vonatkozó wilsoni elveket csak Magyarország kárára alkalmazták. Amikor a magyar delegáció Párizsba érkezett, Wilson amerikai elnök már nemcsak elveinek, de a tárgyalásoknak is hátat fordított; az amerikaiakat párizsi nagykövetség képviselte a meg-

hallgatásokon. Apponyi Albert, a magyar delegáció vezetője mindössze egy beszéd megtartására kapott lehetőséget. Vitára, érvek felsorakoztatására, dokumentumok nyilvános bemutatására nem kerülhetett sor.

Magyarország sorsáról nem 1920-ban döntöttek. Jóval korábban. Sunyi háttértárgyalásokon. Felkészületlen politikusok, politikai kalandorok, önjelölt proféták, fizetett ügynökök, elfogult, részben korrumpált szakértők, magyargyűlölettel fertőzött újságírók közös munkája mindaz, amit ma trianoni diktátumnak hívunk.

Száz év elteltével joggal tehetjük fel a kérdést: békét hozott-e Trianon? Nem, két évtizeddel később az öldöklés folytatódott. Segítette-e a térség – Közép-Európa és Kelet-Európa – gazdasági fejlődését? Nem. Csökkentette-e az etnikai feszültségeket a térségben? Nem. A döntés egy soknemzetiségű országból több soknemzetiségű országot kreált. Ezzel újabb viaszlykodás magvait hintette el. Ráadásul sem a német nemzeti szocializmus, sem az orosz bolsevizmus későbbi térnyerését nem tudta megakadályozni.

Churchill a háborúról írott visszaemlékezéseiben így írt erről: „... egyetlen olyan népe vagy tartománya sincs a Habsburgok birodalmának, amelynek függetlensége elnyerése ne hozott volna olyan kínokat, amelyeket hajdani költők és teológusok a kárhozottaknak tartottak fenn”.

Tisztelt Ház!

Az utolsó kérdés, amit fel kell tennünk: igazságos volt-e a trianoni döntés? Az, hogy mi, magyarok igazságtalannak érezzük, érthető. De mit gondolnak mások?

Harold Nicolson, akinek szavait beszédem elején idéztem, és aki magyarbarátsággal nem vádolható, évekkel később a következőket írta: „A román igények bizottsága [...] csak Erdélyben gondolkozott, a cseh igények bizottsága Szlovákia déli határára összpontosított... ez a két, egymástól teljesen elkülönült bizottság olyan területi és népességi veszteségeket kényszerített Magyarországra, amelyek a maguk összességében igen súlyosak voltak. Ha a munkát egy magyar bizottság kezében összpontosítják, nem csupán szélesebb határövezet lett volna vita tárgya, hanem azt is látták volna, hogy a területi cessionők összessége sokkal több magyart helyez idegen uralom alá, mint amennyi az önrendelkezés elvével összeegyeztethető.” De idézhetnénk Anglia akkori miniszterelnökét, Lloyd George-ot is: „Sosem lesz béke Délkelet-Európában, ha minden most létrejövő kis állam határain belül nagyszámú magyar kisebbség lesz. Ezért a béke irányadó elvének javaslom, hogy amennyire emberileg lehetséges, a különböző népfajokat csatolják anyaországaikhoz, és ennek az emberi kritériumnak elsőbbséggel kell rendelkeznie a hadászati, gazdasági vagy közlekedési megfontolásokkal szemben...” És végül idézzünk Francois Mitterrand-t, Franciaország szocialista köztársasági elnökét, aki 1992-ben a következőket mondta: „E század valamennyi békeszerződése, és különösen az 1914–1918-as háború nyomán sarjadt békeszerződések, kezdve a versailles-in, de az 1945-ös és az azt követő békeszerződések is igazságtalan békeszerződések, melyek a győztes dicsőségének vagy hatalmi vágyának, vagy közvetlen érdekeinek kielégítése érdekében mindig tagadták a történelmi, földrajzi, szellemi vagy etnikai realitásokat. A következő háború drámája mindig az előző békeszerződések rendelkezései közé íródott.”

Tisztelt Megemlékezők!

Mindarról, ami Trianon előtt és után történt, idézhetném Adyt, József Attilát, Kosztolányit. Juhász Gyulát, Babitsot, Karinthyt. Krúdyt, Móriczot, Reményiket. Kós Károlyt, Szerb Antalt, Márait. Külön megemlékezést szánhatnánk az igazságtalanság miatt érzett

fájdalmuknak. Most mégsem tőlük, hanem egy, a trianoni döntés után született és 1948-ban Ausztráliába menekült költőtől, Ruttkay Arnoldtól idézek néhány verssort: „*Mi kell még...? / Nem volt elég a hétpecsétes Békeokmány, / Az ingyen kapott ősi föld...? / Nem volt elég a sebtében meghúzott országhatár, / kertek végében a málnabokor mögött? / Kevés volt talán, / a lehullott utcatábla, / átköltött térkép, / eldőlt szobor...? / az anyanyelv már rég a föld alá költözött, / suttogva szólt a zsalugátterek mögött. / Bezárt az ódon iskola, / elhalt a dal, / kidőlt a harangláb. / Az emlékek is reszketve féltek.*”

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

A századik évfordulón indokolt, hogy a saját házunk előtt is söprögessünk.

A világháború befejezése és a trianoni döntés közötti időben Magyarország amúgy is tragikus helyzetét az ország politikai vezetőinek katasztrofális ténykedése csak tovább súlyosbította. Ebben a szűk kétéves időszakban a konzervatív tehetetlenség, a liberális tehetetlenség és a bolsevik utópia adott randevút egymásnak.

A patópáloskodás, a hiú ábrándok kergetése, a kulturális fölényben és a történelmi érdemekben való alaptalan bizakodás lehetetlenné tette az amúgy is igencsak szűk mozgástér kihasználását. 1918–19 fordulóján hol voltak a titkosszolgálati jelentések az antant és a későbbi kisantant országainak háttértárgyalásairól és háttérmegállapodásairól? Hol volt az elemi önvédelmi ösztön a hadsereg újjászervezésére, a határok megvédésére? Hol volt a diplomáciai háttérmunka, a személyes kapcsolatok latba vetése, érveink megismertetése legalább az etnikai határok elfogadtatásáért?

Azt gondolni, hogy elég lesz az elvszerűség a kufárokkal, a zsákmányszerzési törekvésekkel szemben, nem látni, hogy a háttérben milyen politikai és gazdasági üzletek kötöttek, több volt, mint politikai vakság. Súlyos felelőtlenség.

Károlyi Mihály egyetlen dolgot megtehetett volna: egyben tartja a hadsereget és erős karhatalmat épít ki. Ez védelmet jelenthetett volna az országba betörő csehek és románok ellen. És lehetőséget a kommunisták elszigetelésére.

Ha Apponyi előadása – akkor, amikor már minden eldőlt – fel tudta kelteni a brit miniszterelnök érdeklődését és kiváltani az olasz miniszterelnök szimpátiáját, vajon egy időben elkezdett kitartó, szívós politikai és diplomáciai háttérmunka nem mérsékelhetett volna-e valamit a veszteségekből?

Tisztelt Ház!

Vesztes háború, két forradalom okozta káosz. Trianon súlyos társadalmi-gazdasági következményei. Csőd szélére jutott állam.

De a nemzet élni akart. Hozzá kellett fogni az ország újjáépítéséhez.

A munka Bethlen István kormányára várt. Bethlenről – aki tagja volt a párizsi békeküldöttségnek – Bryan Cartledge angol történész így írt: „... a háború utáni időszakban feltűnően hiányoztak a tehetségek, Bethlen István volt az egyetlen megfelelő képességű férfi, aki hatékonyan tudta képviselni Magyarországot az európai politika színpadán. A párizsi békekonferencián, amikor ott inaskodott a nemzetközi politika közelében, jól megtanulta a leckét. És a tanultakat hatékonyan alkalmazni is tudta.”

Bethlen István – aki 1921-ben lett Magyarország kormányának vezetője – miniszterelnöksége első évében keresztülvitt az országgyűlésben egy törvényt, ami kimondta a Habsburgok trónfosztását. Elérte a soproni népszavazást, ezzel az Ausztriának átadandó népesség 55 ezer fővel csökkent. Ellentmondást nem tűrően teremtette meg először a politikai stabilitás, majd a gazdasági kilábalás feltételeit. Csökkentette Magyarország nemzetközi

elszigeteltségét. A Népszövetség támogatásával sikerült a gazdaság újraindításához szükséges kölcsönhöz jutnia. A magyar piacot védő vámokat vezetett be.

Az eredmény minden várakozást felülmúlt. Már 1925-től minden évben költségvetési többletet ért el a kormány, és jelentősen növelni tudta az oktatásra és a közegészségre fordított összegeket. Klebelsberg nagyívű oktatás- és kultúrpolitikájának ez biztosította a pénzügyi alapjait. 1929-re az ipari termelés 12 százalékkal haladta meg az 1913-ast. Nem Magyarországon, nem a magyar embereken múlt, hogy a gazdasági világválság megakasztotta ezt a lendületet.

Tisztelt Ház!

Eltelt száz év. Telve fájdalommal, újabb veszteségekkel, sok-sok tapasztalattal. Magyarországot a második világháború óta újra és újra megvádolják a határok megváltoztatásának szándékával, figyelmen kívül hagyva, hogy amikor erre a történelem lehetőséget kínált, Magyarország sosem élt területi követelésekkel szomszédjaival szemben. Sem a Ceaușescu-rezsim bukása, sem Jugoszlávia szétesése, sem a Szovjetunióból kiváló Ukrajna megszületése, sem Csehszlovákia kettéválása idején.

Mi tiszteletet adunk a szomszédainknak, de azt kérjük, ők is tiszteljenek minket és az országukban élő magyarokat.

Mi tiszteletet adunk a Magyarországon élő nemzetiségeknek, és azt szeretnénk, ha ők is tisztelettel fordulnának felénk.

Nekünk egymás javára, és nem egymás ellenében kell dolgoznunk. Amit a nagyhatalmak elrontottak, nekünk kell kijavítanunk. Ha így teszünk, a trianoni átok lekerül rólunk.

Ám beszéljünk világosan, fogalmazzunk egyértelműen! Nem leszünk partnerek az elhallgatásban, a történelemhamisításban, az anyaországon kívül élő magyarok megtagadásában. Partnerek leszünk viszont az őszinte beszédben, a történelmi esélyek kihasználásában, a magyarok és magyarok, a magyarok és más nemzetiségűek közötti kötelékek erősítésében. Senki sem vitathatja el tőlünk a jogot, hogy azért dolgozzunk – ha már a nemzet földrajzi határai megváltoztak –, hogy a nemzet lelki határai változatlanok maradjanak.

Tisztelt Ház!

Ezt a napot – június 4-ét – Tíz éve úgy hívják, a Nemzeti Összetartozás Napja.

Az elmúlt tíz évben az volt a célunk, hogy végre építsünk ott, ahol annyi évtized csak rombolni tudott. Hogy a nemzetpolitika nemes fogalmát megtöltsük tartalommal, és az egyszerűsített honosítással erősebb kötelék szövödjön magyar és magyar között. Hogy támogassuk a határainkon túli kis magyar közösségeket éppúgy, mint a nagy intézményi hálózatokat. Hogy képzésekkel, támogatásokkal fejlesszük a határon túli magyar vállalkozások versenyképességét, megújítsuk az egyházi, közösségi élet színtereit.

Tíz éve azon dolgozunk, hogy szociális juttatásokkal, ösztöndíjakkal és a magyar iskolák megerősítésével adjunk távlatot ott, ahol a magyar fiatalok megtartásához elsősorban oktatás és munkahely szükséges. Hogy helyrehozzuk, megmentsük veszni indult közös értékeinket, felújítsuk a meggyötört műemlékeket. Hogy közös forrást biztosítsunk közös célokra.

Aki a jövőben is így cselekszik, nemcsak azt nézi majd, ami egykor volt, hanem látja is mindazt, amink most is van. A komáromi Selye János Gimnázium érettségiző magyar diákjait. A Dévai Szent Ferenc Alapítvány házainak lakóit, nevelőit. A ráti Szent Mihály Gyermekotthonban magyarul éneklő fiatalokat. A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Főiskola

tanár szakos hallgatóit. A nagykaposi óvodásokat. Az Újvidéki Művészeti Akadémia ifjú tehetségeit. A csíksomlyói Hármasoltár körül összegyűlő fiatalokat.

A magyar Országgyűlés tíz év alatt megtízszerezte a nemzeti összetartozás kiteljesítésére szánt forrásokat. Tíz év munkája, hála istennek, ma már termőre fordult.

Széchenyi István *Hitel* című könyvében írta: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: lesz!”

Apponyi Albert a trianoni feltételek elfogadásáról szóló parlamenti vitában – itt, ebben az épületben – Széchenyire utalva, így lelkesítette az Országgyűlés tagjait: „Magyarország nem volt, hanem lesz!”

Tisztelt Ház!

Száz év elteltével, két világháború után, Trianontól és gazdasági válságoktól gyötörten, egy több mint négy évtizedes kommunista-szocialista vargabetű után, egy levert forradalmat követően, többször is az államcsőd szélére jutva itt vagyunk, élünk. A jövőben bizakodva mondhatjuk: *a magyar nemzet nemcsak volt, de lesz is.*

Összefoglaló a 2020. évi nemzetpolitikai programokról

Tisztelt Olvasók!

Az Országgyűlés a trianoni békediktátum századik évfordulójának emlékére 2020-at *A Nemzeti Összetartozás Évének* nyilvánította. Bár március óta életünket a koronavírus járvány elleni védekezés határozza meg, az ennek keretében meghozott döntések pedig megakadályozták nemzetünket abban, hogy egy helyszínen tudjunk emlékezni, korunk vívmányainak köszönhetően mégis együtt voltunk ezen az évfordulón. Június 4-ére – amely 2010 óta *A Nemzeti Összetartozás Napja* – megszámlálhatatlanul sok videó, kisfilm készült, határokon átívelő projektek valósultak meg, köztük az *Összetartozásunk Tüze* című kezdeményezés, amelynek révén a világ több mint 6000 településén égtek a magyar lángok. 2020. augusztus 20-án Orbán Viktor miniszterelnök, Áder János köztársasági elnök és Kövér László házelnök közösen adták át Budapesten az *Összetartozás Emlékhelyét*, amelynek két oldalfalán a történelmi Magyar Királyság 1913. évi összeírás szerinti 12 485 településneve olvasható. Az emlékhely is azt szimbolizálja, hogy a magyarság túlélte az elszakítottságot és a XX. század megpróbáltatásait, mert erős közösségek alkotják.

Nemzetünk jövője ma sem határokon vagy földrajzi távolságokon múlik, hanem közösségeink életerején. A nemzetpolitikában ezért a Magyar Állandó Értekezlet 2019. novemberi 15-i döntése értelmében idén a *2020 az erős magyar közösségek évét* hirdettük meg. A Nemzetpolitikai Államtitkárság programjai 2020-ban ezen tematikus év keretében, ahhoz kapcsolódva valósultak és valósulnak meg.

A tematikus év célkitűzése az volt, hogy a magyar nemzet életerejét a világméretű sikerektől a kisközösségi eredményekig együttesen láttassuk és mutassuk be. Az év során bemutatjuk azokat a jó gyakorlatokat, egyéni és közösségi sikertörténeteket, amelyeken keresztül inspirálni tudjuk egymást. A magyarság elmúlt száz évét ugyanis nemcsak a veszteségek oldaláról lehet és kell megvizsgálnunk: fontos, hogy széles körben megismer-

*Trianon-emlékmű avatása Magyaralmáson 2020. október 17-én
(Nemzetpolitikai Államtitkárság)*

tessük azokat a teljesítményeket, sikereket, amelyeknek köszönhetően ma bizakodóan tekinthetünk a jövőbe. Az egyéni és közösségi történetekkel a <http://www.kulhonimagyarok.hu> oldalunkon ismerkedhetnek meg az érdeklődők.

A nemzetpolitikai programok működését az elmúlt tíz évben rendszerszintűvé tettük, amely kiállta a járvány okozta próbákat is. A járványhelyzet kihívások elé állította ugyan a nemzetpolitikai szakterületet, nagyon fontos azonban, hogy egyetlen nemzetpolitikai programot sem szüntettünk meg. Programjainkat úgy alakítottuk, hogy ebben a speciális helyzetben is meg tudjuk valósítani a külföldi magyar közösségek támogatását. Az átalakítások révén további külföldi nemzettársainknak tudtunk segíteni, valamint az online tér adta lehetőségeket kihasználva új színtereket nyitottunk a külföldi magyarsággal való kapcsolattartásban, új felhívásokat hirdettünk.

Tovább folytattuk a magyar identitás megőrzésében kulcsszerepet játszó magyar *oktatás* megerősítését a Kárpát-medencében és a diaszpórában. Lassan lezárul a *Kárpát-medencei óvodafejlesztési program* harmadik üteme is, amelynek köszönhetően – a korábbi ütemekben megvalósult fejlesztésekkel együtt – a külföldi magyar régiókban összesen 140 új óvoda és bölcsőde jön létre, illetve több mint 700 intézmény újul meg, illetve kap korszerű felszerelést. Támogatásainkkal idén is hozzájárultunk a külföldi magyar oktatási intézményhálózat további lépcsőfokainak – a magyar nyelven oktató közoktatási és felsőoktatási intézmények, kollégiumok és szórványkollégiumok – fenntartható működéséhez.

2020-ban is megvalósul a gyermeküknek magyar óvodát, iskolát választó szülők támogatása a *Szülföldön magyarul program* keretében, melynek révén évente 230–240 ezer gyermek anyanyelvi oktatását támogatjuk. A programhoz kapcsolódóan idén új felhívást is hirdettünk. A *Jó tanuló, jó sportoló pályázat* célja, hogy megtaláljuk a külföldön is azo-

kat a tehetséges magyar diákokat, akik a tanulás mellett valamely sportág területén is kiemelkedő teljesítményt értek el. Csaknem 250 fiatal nyújtotta be pályázatát, akik közül a legsikeresebbek régióként *Az év jó tanulója, jó sportolója* címben és értékes pénzjutalomban részesülnek.

Minden magyar iskola fontos a számunkra, bárhol működjön is a világban. A Kárpát-medencei magyar oktatási intézmények mellett kiemelt figyelmet fordítunk a diaszpórában működő hétvégi magyar iskolák támogatására is. A sok esetben önkéntes pedagógusok által működtetett iskolák tevékenységéhez a diaszpóraszervezeteknek szóló pályázati felhívásunk keretében nyújtunk folyamatos támogatást. Idén februárban immáron harmadik alkalommal hívtuk tanácskozássra a diaszpórában működő hétvégi magyar iskolák oktatóit: a *Hétvégi Magyar Iskolák Találkozásán* már több mint 110-en vettek részt és cserélhettek tapasztalatot.

*A Hétvégi Magyar Iskolák Találkozásának résztvevői
(Bocskay Zsolt felvétele)*

Új lehetőségeket nyitunk meg a diaszpórában élő első- vagy akár többgenerációs magyarok számára a magyarországi oktatásba való bekapcsolódásra. A fiatalok a Sárospataki Református Kollégium új diaszpóra osztályának köszönhetően középfokú, a Külgazdasági és Külügyminisztérium *Diaszpóra Felsőoktatási Ösztöndíjprogramja* révén pedig felsőfokú tanulmányokat tudják majd az anyaországban végezni.

A külhoni magyar *ifjúság* identitásának megőrzése és az anyaországgal való kapcsolatának erősítése továbbra is kulcsfontosságú. Idén is megvalósítottuk az ifjúság támogatását végző civil és egyházi szervezeteknek szóló pályázatunkat, amelynek keretében annak 2016-os indítása óta már több mint ezer fiatalokat célzó tevékenység valósulhatott meg.

A nemzetpolitikai programok zászlóshajójának számító *Határtalanul Program* segítségével már mintegy 400 ezer magyarországi diák juthatott, illetve juthat el valamelyik határon túli magyar régióba a Kárpát-medencébe. Bár a programban támogatott kirándulások nagy része idén a járványhelyzet miatt nem tud megvalósulni, jövőre lehetővé tesz-

szük azok pótlását. Addig is egy izgalmas vetélkedőre hívtuk az anyaországi és külhoni középiskolásokat, amely tavasz óta az online térben zajlott. A *Határtalanul középiskolai vetélkedő*-vel eddig több mint 100 ezer diákot mozgattunk meg a Kárpát-medencében.

Bár a különböző régiókban élő magyar fiatalok közötti kapcsolatépítést célzó táborok – így a Rákóczi Szövetség és a Külföldi Magyar Cserkészszövetség Diaszpóra Iskolatáborai – idén nem, illetve csak korlátozott résztvevői körrel tudtak megvalósulni, több felhívással, kezdeményezéssel is megszólítottuk a fiatalokat. A *Milyen jó, hogy itt vagyunk* videópályázatot 10–25 év közötti fiatalok számára hirdettük meg A

Nemzeti Összetartozás Napja alkalmából. A felhívásra közel 600 kisfilm és videóüzenet érkezett, amelyben a fiatalok azt mutatták be, hogy mit jelent számukra az összetartozás. A legjobb alkotások megtekinthetőek a www.kulhonimagyarok.hu oldalon.

A határtalan magyar *kultúra* megőrzésében és megélésében is segítettük a külhoni magyar közösségeket a járványhelyzetben is. A nemzeti jelentőségű intézmények és nemzeti jelentőségű programok támogatása révén 170, a külhoni magyarság identitásának megőrzésében meghatározó szerepet ellátó külhoni magyar szervezet és intézmény fenntartható működéséhez nyújtottunk támogatást. 2020-ban is meghirdettük nyílt pályázatainkat a Kárpát-medencei és a diaszpóra magyar szervezetei számára: bár a rendezvények megvalósításához idén nem tudtunk hozzájárulni, idén is mintegy 1500 tevékenység valósulhat meg támogatásunkkal.

Több száz külhoni magyar kulturális szervezet – így színházak, kultúrházak, néptáncegyüttesek – tevékenysége vált fenntarthatóvá folyamatos támogatásainknak köszönhetően. Tovább folytatódtak a kulturális célú fejlesztések.

A *Kőrösi Csoma Sándor Program* keretében 2013-tól, a *Petőfi Sándor Program* révén pedig 2015-től küldünk ösztöndíjasokat a diaszpóra és a szórvány magyar szigeteire. A 2019–2020-as programszakaszban már 224 ösztöndíjasunk teljesített szolgálatot szerte a világon, akik magyar nyelvoktatással, egyházi és cserkésztevékenységgel, közösségépítő programok megvalósításával segítették a közösségek munkáját. A tavasz óta jelen lévő világjárvány okozta korlátozások keretek közé szorították ugyan az ösztöndíjasok tevékenységét, hozzájárultak viszont ahhoz, hogy új utakat találjanak a közösségek megszólítására,

Dr. Szilágyi Péter, a Miniszterelnökség nemzetpolitikáért felelős miniszteri biztosa, Nagy-Baló Csaba, a Sárospataki Református Kollégium Gimnáziuma, Általános Iskolája és Diákotthona igazgatója, Buzásné Nagy Gabriella, az intézmény igazgatóhelyettese és Wáberer György vállalkozó, az iskola öregdiákja a diaszpóra osztály indításáról szóló sajtótájékoztatón 2020. január 29-én
(Bocskay Zsolt felvétele)

létrehozzák, illetve kibővítsék az online kapcsolattartás feltételeit a közösségekben. Az ösztöndíjasok munkájának köszönhetően több, az online oktatást segítő platform, tananyag jött létre, illetve vált hatékonyabbá. Kialakításra és fejlesztésre kerültek a szervezetek weboldalai, elektronikus levelezőrendszerei és egyéb felületei. A 2020/2021-es programszakaszt a déli féltekén márciusban megkezdtek az ösztöndíjasok, az északi féltekére vonatkozó pályázat meghirdetését azonban elhalasztottuk. Bizunk benne, hogy a járványügyi helyzet mihamarabb lehetővé teszi, hogy a többi magyar közösségben is folytassuk a munkát.

A veszélyeztetett magyar emigrációs hagyaték megmentése és Magyarországra szállítása érdekében indított *Mikes Kelemen Program*ban tovább folytatódott a hazaérkezett dokumentumok eljuttatása a Kárpát-medencei magyar könyvtárakba és iskolákba. A program a hazaérkezett dokumentumok bemutatása révén a diaszpóra történetének hazai megismertetését is végzi.

A magyar közösségek megtartásának másik fontos feltétele – az identitásuk megtartásának segítése mellett – a külföldi magyarok szülőföldön való boldogulásának támogatása, 2014-től ezért a nemzetpolitikában kiemelt figyelem irányul a külföldi magyarok gazdasági megerősítésére is.

2016 óta folyamatos támogatást nyújtunk a külföldi magyar vállalkozóknak, akikkel az idén is tovább folytattuk a megkezdett munkát. A programjaink révén az elmúlt években kialakított 300 fős Kárpát-medencei vállalkozóhálózat további erősítése és bővítése érdekében idén is megszerveztük a *Kárpát-medencei Magyar Vállalkozók Találkozóját*, a járványhelyzet miatt első alkalommal online formában. Szakmai partnerünk az idei évben a Design Terminál volt.

A Kárpát-medencei Magyar Vállalkozók Találkozójának résztvevői
(Nemzetpolitikai Államtitkárság)

Programjaink fókuszában – a Külgazdasági és Külügyminisztérium által koordinált *Kárpát-medencei Gazdaságfejlesztési Program* kiegészítéseként – a külföldi magyar vállalkozók szakmai segítése, az őket támogató szakmai környezet kialakítása áll. Ennek része-

ként 2019 őszén indítottuk el nagyvállalkozói mentorprogramunkat, elsőként a Vajdaságban. A Prosperitati Alapítvánnyal és a Vajdasági Fiatal Vállalkozók Egyesületével közösen indított program 2020 februárjában zárult: 26 nagyvállalkozó vált kis- és középvállalkozókat segítő mentorrá. Bízunk abban, hogy a járványhelyzetet követően a többi régióban is meg tudjuk valósítani a programot.

A *Kárpátaljai szociális programcsomaggal* 2015 óta segítjük a nehéz helyzetben lévő kárpátaljai közösség megmaradását: támogatjuk a magyar pedagógusok, művészeti iskolákban dolgozók, egészségügyi dolgozók, egyházi személyek, újságírók, a színészek, a kulturális intézmények munkatársainak tevékenységét, valamint az óvodások és kisiskolások ingyenes étkeztetését. 2020-ban két újabb pályázati kategóriával bővült a csomag: egyszeri éves támogatásban részesülnek a gyermekotthonok dolgozói, illetve a sportegyesületben, sportiskolában vagy az utánpótlás-nevelés fejlesztését végző alapítványban magyar gyermekekkel foglalkozó oktatók és edzők.

A magyar *családok* támogatása 2018 óta kiemelt célkitűzése a nemzetpolitikának. 2020-ban kiemelt figyelem irányult a magyar családok felé, hiszen a járvány megfékezése érdekében hozott intézkedések óriási kihívások elé állították a szülőket és gyermekeket egyaránt. Erre reagálva több vetélkedőt hirdettünk, amelyek tartalmas elfoglaltságot nyújtottak a gyermekeknek és fiataloknak és tovább erősítette bennük közösségük iránti elköteleződésüket. A már említett *Határtalanul középiskolai vetélkedő* mellett őszi helyett tavasszal hirdettük meg *Miénk a város!* című játékunkat, amely idén nagyon népszerű volt a 6–10 éves külhoni magyar gyermekek körében: 2500 gyermek összesen 60 ezer megoldást küldött be. A legügyesebbek pedig 115 Csodasarkot (100 ezer forint értékű fejlesztő könyv- és játékcsomagot) nyertek közösségüknek. A nagyobbaknak a Demo Wood csapatával idén – a nyári alkotótábor helyett – online alkotásra hívtuk: 100 középiskolást vontunk be ebbe a programba is.

Folytatódott a külhoni magyar családokat segítő szereplők hálózatának bővítése is. Online képzés keretében valósult meg idén a Ringató-foglalkozásvezetők képzése, decemberben pedig – a 2017 óta tartó közös munkát folytatva – a külhoni magyar gyermekpszichológusok és védőnői feladatokat ellátó szakemberek számára rendezünk online továbbképzést a Bethesda Gyermekkorházzal.

A Magyar Kormány kiemelt figyelmet fordít arra is, hogy a magyar–magyar kapcsolatokat az *önkormányzatok* szintjén is erősítse. A *Kárpát-medencei testvértelepülési programmal* 2015 óta támogatjuk a magyarországi és a külhoni önkormányzatok közötti kapcsolatteremtést közös rendezvények, programok támogatása révén. A programmal 2020-ban 172 magyarországi önkormányzat külhoni testvértelepülésével, illetve testvértelepüléseivel közös projektjének megvalósítását támogattuk. Immáron több mint 1200 magyarországi és külhoni magyar önkormányzat hozta létre, illetve erősítette meg testvértelepülési kapcsolatát.

Nemzetünk újraegyesítését tehát – dacára a lehetőségeinket idén jelentős korlátok közé szorító járványhelyzetnek – az idei esztendőben is folytatni tudtuk. A magyarságot összekötő szálak kiállták a próbákat. A magyarság közötti kapcsolattartás folyamatos maradt: az online platformok nyújtotta lehetőségeket felhasználva a világ távoli magyar közösségeiről is folyamatos információnk van. A magyarság Trianon után száz évvel is őrzi életterejét, közösen tervezi jövőjét. Bízunk abban, hogy a vesztes XX. század után a XXI. század a magyarság nyertes évszázada lesz!

Szilágyi Péter

A Trianonhoz vezető útról

A trianoni békediktátum az európai történelem egyik legvitathatóbb határozata és egyes következménye volt a magyarságról évszázadok folyamán itt kialakult képnek. Ennek a mindenképpen torz képnek kialakulásáért mi is felelősek vagyunk, de ezen túl is terhel minket a felelősség abban, hogy ezt a magyar nép, társadalom sajátos belső alakulása, a nemzet meghasonlása és végzetes megosztása is lehetővé tette. Ennek részletesebb megismerése, bevállása a mai napig is hiányzik történelmi tudatunkból, történelmünket összefoglaló kötetekből és tankönyveinkből. Asztalos Miklós történész egyik tanulmányában ezt úgy fogalmazta meg, hogy a XIII. században a nagy hatalommal rendelkező főurak „*rendi nemzet*”-e nemcsak az ország vezetését sajátította ki magának, hanem a történelmi szemléletet alakító történetírást is. Ettől kezdve szinte máig több történelmi tény és következményeit ennek a kapzsi hatalmi körnek a szemszögéből ítélünk meg, illetőleg erőszakkal is töröltünk történetírásunkból. Ezeket a vitatható, vagy elhallgatott tényeket sorolom itt fel, és csak utalok néhány, állításaimat igazoló forrásra.

A magyarságot és múltját a körülöttünk és a tőlünk nyugatra lévő országok nem egy történelemkönyvében így jellemzik még a XX. században is: keletről jött, az Európát fenyegető nomád népek egyike, mint a hunok, avarok, tatárok, törökök, melyek minden, letelepült európai népet és azokhoz kapcsolódó kultúrát megvetettek, és kegyetlenül pusztítottak. Nem ismerték a földművelést, az ipart és a művészeteket sem, mindezeket a mai napig is az itt leigáztak utódaitól vagy szomszédaitól tanulták el, miután első királyuk, karddal és keresztel, tehát hatalmi kényszerrel, politikai megfontolásból, ezer évvel ezelőtt megtérítette a magyarokat a nyugatról behívott papok segítségével. Ezt, vagy ehhez hasonlót találunk ma is hazai szerzőktől és itthon kiadott kézi- és tankönyvekben (Pulszky Ferenc, Hóman–Szekfű, Deér József és a Magyar Tudományos Akadémia által 1995-ben kiadott *A magyarok krónikájában* is).

Az igazság röviden: A VIII. és IX. században a Kárpát-medencében államot alapító magyarok már korábbi szállásterületeiken is magas színvonalú mezőgazdasági kultúrával rendelkeztek, melyről az arab és perzsa utazók is említést tesznek, megjegyezve azt is, hogy a természettel együttműködő, öntöző vízgazdálkodást is ismerték. A magyar nyelv földműveléssel kapcsolatos szakkifejezéseinek nagy többsége (termelvények, eszközök, munkálatok stb.) is honfoglalás előtti, amint a keresztény vallás legfontosabb fogalmai is: *Isten, menny, áldás, béke, ima, boldog, kegyelem* stb. és a honfoglalás idejéből származó kevés teljességgel feltárt sírban talált fémkeresztekből 12 is látható volt a Nemzeti Múzeum ezredéves emlékkiállításán. Semmi emléke, nyoma nincs a nép erőszakos megtérítésének és áldozatainak, ezekről még Szent Gellért sem szólt itthon írt munkáiban sem. Koppány is keresztény volt már, de annak idején mégis „*pogány lázadó*”-nak nevezték a király és az idegenek ellen felkelteket. Szent István harcaiban a legyőzött ellenségnek, például Konrádnak és a lengyel katonaságnak is úgy kegyelmezett meg, hogy ezt a tettét még az ellenségesekként ismert kortársak is csodálattal vették tudomásul és egyedülállónak jegyezték fel. (Ezek után Trianonban, és azóta, napjainkban is nemegyszer emlékeztetnek arra, hogy Ausztria mentette meg Európát a kegyetlen, barbár, keleti hódítóktól, a hunoktól, avaroktól, magyaroktól, tatároktól és a törököktől.)

A Kárpát-medencében alapított ország mintegy három évszázad alatt csodálatra méltó fejlődést mutatott. Gazdaságban, katonailag, műveltségben és lakosainak lélekszámában is utolérte nyugati szomszédait. A XIII. századra azonban, a leghatalmasabb földesurak a

királyok ellen fordultak. Ekkor ugyanis nagy kereslet támadt a Magyarországon kitenyészett és tömegesen, saját lábán Nyugat-Európába exportált marha iránt. *„Bekapcsolódtunk Európa külkereskedelmébe!”* – olvashatjuk erről, mert nemcsak az ország irányítását sajátította ki a *„rendi nemzet”*, a hatalmasok számszerűen kis csoportja, hanem a történeti tudatot alakító történetírást is. Ez a marhaexport ugyanis óriási nyugati pénznyereséget jelentett nekik, ezért a nagyurak egy része mind több legelő megszerzésére törekedett, amin felhizlalhatták ökreiket, és birtokaik növelésére egymás ellen is harcolni kezdtek. Ennek során, különösen az Alföldön, virágzó, sokoldalúan gazdálkodó falvak sorát pusztították el és változott a kultúrtáj pusztá legelővé. (Ennek a folyamatnak részleteit csak a legújabb kutatások tárták föl, több száz ekkor elpusztult falu nevét és helyét is megtalálták a régészek segítségével. Debrecen újkori határába mintegy 30 elpusztult falu földje került, és a Hortobágy területén is több, templomos falu állt. A termékeny, sűrűn lakott Alföld ekkor és ettől lett sztyeppévé, melynek területén később néhány nagyhatárú mezőváros jött létre. Régebbi történetírásunkban az áll, hogy a magyarság azért foglalta el az Alföldet, a Kárpát-medence közepét, mert itt hasonló pusztát talált, mint ahonnan ide jött!) IV. Béla királyunk már eredményesebben szállt szembe az országot pusztító *„feudális anarchia”* képviselőivel, ezért a főurak meggyűlöltek, egyenesen várták a tatárok betörését, hogy azok megverjék a királyt. Amikor Batu közeledtére a király körülhordoztatta a hadbahívó véres kardot, nem mentek el emberekkel a meghirdetett helyre. Erről a tényről két külföldi kortárs is megemlékezett. A tatároknak behódolt kijevei vezér, Demeter egyenesen úgy fogalmazott, leborulva Batu kán előtt ezt tájékoztatva: *„Ne félj már a magyaroktól! Az ország meghasonlott, az urak a király ellen fordultak, és az így meghasonlott népet az Isten sem segíti győzelemre.”* A kán erre összehívta vezéreit és elhatározta a *„gazdag”* magyarok megtámadását. Ráadásul az urak egy része behívta az osztrák herceget, aki megölte Köntönyt, a kunok fejedelmét, családostul, aki a magyar király leghűségesebb híve volt. Ezután a kunok pusztítva kivonultak dél felé az országból. (Ha ott lett volna a kunok könnyű lovassága Muhiná!...) A főurak, a rendi nemzet volt az *Aranybulla* kivívója a nép érdekeit velük szemben érvényesíteni kívánó magyar király ellen. A népet is nyomorgató, kapzsi főurak ellen később több levert jobbágymegmozdulásról tudunk, miközben az egész Európát meghódítani készülő török sereg egyre közelebb jutott határainkhoz is. Hunyadi János volt az, aki felismerte, hogy ennek a kapzsi *„rendi nemzet”*-nek nincs meg az ereje a török támadás elhárítására, ezért az egyháziak segítségével a köznéphez fordult, fellekesítve azokat a támadó pogány ellen. A fegyverekkel rosszul felszerelt, harcban járatlan jobbágyparasztokkal, akiket alvezéreivel vezetett, felszabadította Nándorfehérvárt a török ostrom alól. A török volt az akkori világ legerősebb hadserege, melyet maga II. Mohamed szultán vezetett egész Európa meghódítására. (Az ostromló törököket francia és német zsoldostüzek is támogatták az akkor legmodernebb ágyúkkal a magyarok ellen. Európai összefogás?!) A főként jobbágyokból álló hadsereg lélekszámában nagyon sokat veszítve győzött, de csaknem félévszázadra mentesítette Európát a török fenyegetéstől. Az 1456-os Nándorfehérvári diadalt az egész keresztény világ megünnepelte a déli harangszóval.

A XVI. század elejére újra felerősödött a török és újra Európa ellen indult. A csak saját gazdagodásával törődő kapzsi főurakkal szemben, akik pártokra szakadva egymás ellen is küzdöttek, a Hunyadi Jánoshoz hasonló, az egész nép ügyét szolgáló urakban tudatosult, hogy az ő nemesi felkelésük képtelen ellenállni a töröknek. Egy második Nándorfehérvári győzelemben reménykedve, Bakócz érsekkel az élen, újra a vitézségüket már bizonyított köznéppel keresztes hadjáratában bízták. A vitézségével már kitüntetett Dózsa Györgyöt bízták meg a Pest alatt összesereglett jobbágyokból és szegényebb kisnemesekből összejött

sereg vezetésével. A nagyurak egy része, akik megrettentek attól, hogy az általuk többször megalázott és megzsarolt jobbágyok kezébe fegyver kerülhetett, kegyetlenül megakadályozták jobbágyaik csatlakozását a sereghez, nem egy esetben azoknak, akik mégis lelkesen elmentek, otthon maradt családtagjaira támadtak, de megakadályozták a hadsereg szervezését és élelmezését is. A török ellen az ország különböző részeiből mégis összeverődött szervezetlen jobbágycsapatokat megtámadták fegyvereseikkel, és visszavonatták Bakócz érsek lelkesítő felszólítását is. Az ugyancsak a török ellen, Dózsával a török felé induló szerb csapatok vezérét, Sziljanovics despotát megnyerve maguknak, megtámadták a parasztsereget kísérő és ellátni próbáló asszonyok táborát Hájszentlőrincen és azt a városkával együtt elpusztították. Ezután a még nagy részében szétszórtan dél felé haladó csapatokat felszólították a hazamenetelre, mindenféle ígéretekkel tárgyalásra hívva vezetőiket, hátba támadták azokat. Végül Dózsa Györgyöt és vezető társait sikerült foglyul ejteni és kegyetlenül, nyilvánosan kivégezni. Az ezt követő megtorlás során korabeli becslések szerint is több ezer jobbágyot is megöltek 1514-ben, többet, mint a törökök 1526-ban Mohácsnál. A mohácsi vereségnek ezenkívül a nemesi erők megosztottsága is oka volt,

Napjaink történelmi vitáiban is néha megjelenik az az egyszerűen hazugságnak nevezhető vélemény, hogy az összegyűlt parasztok királyukká választották Dózsát és kegyetlenül megtámadták az urakat. E pusztításoknál is nagyobb kárt okozott az ezután kialakított és Werbőczy *Hármaskönyvében* – amit ma is néhányan remekműnek tartanak – megfogalmazott, soha országgyűlésben meg nem szavazott, mégis a gyakorlatban ezután még három évszázadon át érvényesülő törvény: a jobbágy örökös szolgaságra van ítélve, nem birtokolhat saját földet, sem fegyvert, tizeddel, robottal és más szolgáltatásokkal adózik földesurának, aki egyben minden ügyében bírja is jobbágyainak. Jobbágy gyermeke nem tölthet be magasabb egyházi tisztséget sem. Az így megalázott és elvileg a magyarságból is kitagadott jobbágyság a hódoltság egész ideje alatt sokféleképpen küzdött a török ellen, míg más, török által meghódított nép tagjai készek voltak együttműködni a megszállókkal, sőt, támogatni is azokat, más, a töröknek ellenálló népekkel szemben. Így szállhatták meg a szerbek az ország török hódoltságba eső területeit, melyről napjaink szerb történetírásában azt olvashatjuk, hogy a szerb nép legnagyobb területi elterjedését a török időkben érte el, ennek a Nagyszerbiának a határai addig terjednek, ameddig szerb temetők találhatóak, vagyis északi határa a Balaton—Kecskemét—Maros vonala. Ezt a területet Lipót császár is odaígérte nekik, mikor a török hatalom gyengülésekor a szerbek megkeresték Bécsset, hogy támogassa őket egy esetleges török elleni felkelésben. E meghatározott terület a magyarság számának megfogyása és az ide betelepült szerbek többsége miatt, ma Szerbia része lenne, ha nem lett volna Rákóczi-felkelés (*Rákóczi tükrök*. Szerk.: Köpeczi Béla és Várkonyi Ágnes). Az egykori hódoltsági területen maradt magyar parasztok, akiket ma „*partizánok*”-nak neveznénk, voltak a „*hajdúk*”, amint azt számos régi iratban, a levéltárakban megtaláltam. A császári udvar néha még a törökkel is összefogott a magyarokkal szemben (Vasvári béke, a Wesselényiről elnevezett összeesküvés és megtorlás.) A harcok után megkezdett betelepítések során az idegenek, elsősorban a németek, a magyarokkal szemben több kedvezményt is kaptak.

A török alól felszabadult ország elsősorban a főurak, nagybirtokosok gabonakivitelével gazdagodhatott meg. Ezt a gabonát, elsősorban búzát és zabot a jobbágyok különböző minőségű tizedeiből nehéz volt összegyűjteni, ezért arra törekedtek, hogy a jobbágytelkekre fel nem osztott területeken a saját kezelésű, robottal és cselédek munkájával művelt, úgynevezett majorsági vagy allodiális birtokaikat szaporítsák. A jobbágyoknak kiosztott földet azonban nem vehették el, csak a közös használatukban maradt erdőket, árterülete-

ket, réteket és vizeket. Ha az erdőt kiirtották, az árterületeket megvédték a elöntéstől és a réteket, legelőket felszántották, az ott termelt gabona egyforma minőségű volt és nem csak egy tizede, hanem az egésze a földesúré lett. Ezt a kisajátítást Mária Terézia úrbéri rendelete tette lehetővé 1767-ben. 1720 körül még az ország gabonatermő területének alig 5%-a volt majorságként művelve, 1790-ben volt olyan megye, melyben ez elérte a 40%-ot, miközben az erdők 90, az árterületek és rétek 40–50%-a lett majorsági birtokká. A földesurak ezzel tönkretették a köznép, a jobbágyok több évszázad folyamán kialakított, a természeti folyamatokkal együttműködő, sokoldalú gazdálkodását, mely összességében háromszor, ötször annyi értéket állított elő az emberi szükségletek fedezésére. Az időszakosan vízzel elöntött területeken halak, különösen a ponty talált ivásra jó feltételeket. A vizek be- és kimozgását mesterséges csatornák, fokok biztosították. A jobbágyok által sokoldalúan művelt erdőben, árterületen ma már elképzelhetetlen mennyiségű gyümölcs termett és mindenféle használatra alkalmas különböző fajták, köztük maktkermők és 2–3 évenként csonkolva igen értékes lombtakarmányt adók. A fák védelmében felnövő, takarmányt adó más növények, fűfajták, nád és gyékény is volt és igen jelentős méhészkedést is folytattak. Ezt a sajátosan művelt erdőt nevezték magyarul *pagony*-nak, amit Észak-Európában svédül, dánul, németül *ange*-nek, *Laubanger*-nek neveztek. Ezeket még a híres tudós, Linné is megcsodálhatta Gotland szigetén járva. A jobbágyok, érthetően, nem akarták mindezt átadni a földesuraknak és lemondani e területek gondozásában kialakult közösségi tevékenységről sem. Volt, ahol a földesúr kivágatta a gyümölcsfákat, vagy egyszerűen kivégezte az erdőhöz ragaszkodó jobbágyok vezetőit. A XVIII. században még nem volt vasút, hogy azon a Nyugat-Európában igen keresett fát ki lehetett volna szállítani, de a földesúr a megszerzett erdőbe hamuzsírétőket hívott és ez a kis mennyiségű, drága nyersanyag az üvegyártás alapja lett.

Történetírásunk avval dicsekszik, hogy Európában az elsők között Mária Terézia volt, aki az okszerű erdőgazdálkodást szabályozó törvényt hozta, amelynek értelmében, lehetőség szerint egy fajta és egy korú fákból álló erdőket neveltek fel. Ugyancsak az ő idejében kezdődött meg nagyobb folyóink árterületeinek megvédése az elöntéstől. Ez is a nagybirtok majorsági gazdálkodását szolgálta. Terv volt a Balaton kiszáraitására is, hogy medrében a földbirtokosok gabonát termelhessenek. A XIX. századig nagy erővel végzett vízrendezés csak a hollandiaihoz mérhető méreteiben, és ezt történetírásunk „*második honfoglalás*”-nak is nevezi, mert az Alföld gabonatermő területe egyharmadával gyarapodott. Az elkülönözéssel és különösen a közös területek kisajátításával a sok tekintetben, még anyagiakban is kiegyensúlyozott, működő faluközösségek tönkrementek, és az aránylag kisebb gabonatermő jobbágytelek- részen gazdálkodók nagy szegénységre jutottak. Így született meg a hárommillió koldus és másfélmillió kivándorló Magyarországa.

A jobbágyfelszabadítás is csak a nagyobb jobbágytelekrészről használó parasztokat tette független kisbirtokosá, a kisebb telekrészről használok és csak a közösségben használt közterületekből élők nyomorba süllyedtek. Azok, akik e szegények érdekében felléptek, kisebbségben maradtak, ez önmagában is meggyengítette az országot hazájuknak tekintők számát és erejét.

A Mária Terézia idejében végrehajtott úrbéri rendezést Erdélyben, mivel az akkor még a Habsburg Birodalom külön tartománya volt, nem hajtották végre. Itt a magyar és a német földesurak tömegesen kergették el magyar és székely származású jobbágyaikat, hogy helyükre románokat telepíthessenek be. Erről egy 1768-ban kelt, a Bécsi Hadilevéltárban őrzött folyamodványban olvashatunk. A német nyelven író, magát meg nem nevező szerzője figyelmezteti az udvart, hogy ezzel a tartomány katonai ereje is csökken. Vannak olyan fal-

vak – írja –, melyekben 20–30 éve még egy román sem lakott, most már román többségűvé válnak. Elsősorban a Mezőségben kerültek a románok többségre, ahol a kiürített magyar falvak szántói helyén is juhokat legeltettek, mert annak a földesúrnak járó gyapjúadóját az könnyebben tudta értékesíteni. Erre az említett beadvány nem tért ki, de ehhez hasonló-ról magam is tanultam az 5. gimnáziumi osztályban, arról, hogy a földesurak Angliában is elkergették földművelő jobbágyaikat, mert e területen birkák legeltetésével nagyobb jövedelemhez jutottak. A Mezőség lakosságcsereje a táj természeti környezetét, képét is megváltoztatta. Az egykori erdők és művelt földek helyét kopasz pusztává változtatták a túl nagyszámú birkanyáj. Az esőzések lehullott vizét nem tudta már a növényzet visszartartani, ezért ma óriási vízmosságokat is láthatunk a kopár domboldalakon, melyeket még régi elnevezésükön: Almás, Tölgyes stb. ismernek. A XVIII. századi, úrbéri rendezésre itt az Erdéllyel való egyesítés kivívása után került sor, az 1871-ben a magyar országgyűlésen hozott „arányosítás” törvénnyel. Ezzel a minden székely lakost megillető erdőhasználati törvény helyett a völgyekben nagyobb földbirtokkal rendelkezőknek osztották ki a havasokat, a kisbirtokos közszékely falusi kis földje arányában kapott, ha kapott, egy-kétholdas erdőrészt a legtávolabb lévő havasokban. Ez becslések szerint mintegy 200 000 székely kivándorlását okozta, akik nem tudták a kimérés költségeit sem megfizetni. A nekik hitelt adó magyar bank aztán csendőrékkel kergettette ki házaikból az eladósodottakat, akik kis motyójukat egy tehénke hátára vetve, gyermekeikkel nekivágtak a Kárpátokon túli útnak. Ezek már nem tudtak Moldvában földet szerezni, nagy részük az akkor gyorsan fejlődő Bukarestbe vándoroltak ki napszámosnak. (Azt is hallottam erről, hogy ezzel lett Bukarest Budapest után a legtöbb magyar lakosú város.)

Ugyanebben az időben a bukaresti román ifjúság kezdeményezésére megalakították az erdélyi románok értelmiségével az Albina (méhecske) nevű bankot, mely minden magyar ház- és földingatlant vásárló románnak kamatmentes kölcsönt adott. Mindez említve sincs a magyar történelemkönyvekben.

Az úrbérendezés legnagyobb, és az ország későbbi sorsát megrontó bűne az volt, hogy a szétvert faluközösségek kisbirtokosai is születéskorlátozásra, vagyis nemzeti öngyilkosságra adták magukat. Ennek legismertebb területe a Dél-Dunántúl (Ormánység, Dráva-szög és Somogy) lett, mely területek egykor a magyar nép és műveltség legerősebb tája volt. A török alatt is őrizte magas műveltségét. Itt tevékenykedett Sztárai, Szkárosi, Szegedi Kis István és sok más ismert reformátor és tanító. Bő gyermekáldásával fenntartotta az alföldi mezővárosok lakosságszámát, amint azt összeírások bizonyítják. (Köztudott, hogy minden nép parasztságával gyarapodhat és városi, „urbánus” lakóival fogy.) A faluközösségek szétverése a magyar nyelvterület több részén is megindította az „egykezés”-t. A Dunántúlon, a Felvidéken, a Partiumban és Erdélyben is. Ez nagyobb népességvesztést hozott magával, mint a két világháború. Mert ez is a magyar nép meghasonlásának a következménye volt.

A kiegyezés is a „*rendi nemzet*” gazdag és önző főurainak egyik bűne. Benne biztosították a hitbizományok fönntartását, minden lehetséges reform, földosztás elvetését, lemondva az önálló magyar hadseregről, és külügyi tevékenységről.

A XIX. század végén megjelennek hazánkban azok a törekvések, hogy a *Rerum novarum* pápai enciklika szellemében keresztény-szocialista pártok képviseljék a szegényeket. Ezeket a XX. század elején „*lázadók*”-nak nevezték, vezetőiket börtönbe vetették, és az ellenük létrehozott Katolikus Népszövetség eszméiket is üldözendő eretnekségnek kiáltotta ki.

Egy bajor közigazdász, aki hazánkat a XIX. század közepén bejárta, könyvet írt rólunk. Ebben azt olvashatjuk többek közt, hogy Magyarország az ellentétek országa, mert a rekkenő meleg és szárazság után árvizek öntözik meg földjét. Ezt most a folyamszabályozá-

sokkal megakadályozták, az ország nagy kárára. „Ugyanígy az országban hatalmas hercegi nagybirtokok terpeszkednek, a másik oldalon pedig kiskisföldű, szegény parasztek tömegei nyomorognak. Nincs középosztály, nincs nemzet.” (Ditz Henrik) Nincs középosztály, mely támogatná a tehetségeket és megszervezné politikai érdekeik védelmét. Így megosztva ért minket az első világháború, mely egyáltalán nem a mi ügyünk volt, de a kiegyezés következtében ebben is az osztrákokkal kellett tartanunk. Ebben a háborúban a magyar lakosság egészéhez viszonyítva a katonák legnagyobb százaléka pusztult el, esett el a harctéren, nem csak oroszok, hanem románok, szerbek, olaszok, még a franciák ellen is. (Például Verdunnél is, ahol a magyarok vitézségétől várták a németek a francia vonal áttörését.) Nem volt egység a parasztek, a polgárság és a vezető értelmiség és gazdag urak közt, a közös hadsereg tisztjeink nagy része nem magyar volt. A megalázott parasztek, törpe birtoka holdjai után több bért fizetett, mint a nagybirtokos gazdag ezer holdjai után (holdanként).

A háború végén a trianoni szerződés értelmében még az osztrákok is kaptak a magyar földből, és egy francia diplomata kijelentette, hogy nincs magyar nép, csak magyar urak vannak és őket kiszolgáló kegyetlen csendőrök, akik a szegény népet, a szlovákokat, románokat, szerbeket, svábokat nyomorgatják. Nem kell nekik országot adni, annyit sem, mint amit Trianonban meghagytak nekik.

Hasonló érvelést találunk a Beneš-dekrétumban is megfogalmazva. (Ne feledjük, a rendi nemzet urai is megtagadták a parasztek magyarságát a XVI. századtól.) Egészen más lett volna a sorsunk, ha nekünk is van, a nyugat-európai nemzetekhez hasonlóan, egy, a parasztek, az értelmiség és a keresztény gondolkodású urakat is egyesítő keresztényszocialista pártunk. Nem juthatott volna uralomra a kommunista hatalom sem, és utána olyan kormány sem, amelyik elzárkózott a szegénység védelmi képviselőjétől, a földosztástól, a háborút végigharcolók megjutalmazásától is. Ahol volt ennek ellenére összefogás, ott még a trianoni határozatokkal szemben is magyarnak maradt Sopron, Balassagyarmat, Kercaszomor.

Ezután csak a kommunisták és nyilasok hirdettek földosztást. A több száz éves megosztottságunk miatt Európában a legnagyobb arányban hazánkban maradt meg a nagybirtokok védelme és a parasztek további megvetése.

Trianon nem a kiismerhetetlen végzetet jelenti, hanem évszázados megosztottságunk következménye. Ma is Európa legjobban megosztott, közösségek nélküli, elmagányosodottakból álló országa vagyunk, ez tudományos kutatások elvitathatatlanul megállapított ténye (Kopp–Skrabski 1993). Problémáink megoldására még békés, tárgyilagos vitáink is alig vannak, csak elítélések és minősítések.

Trianon arra emlékeztessen minket, hogyha összefogunk, akkor a világ legnagyobb hatalmai ellen is eredményesen küzdhetünk méltóbb jövőnkért. Ehhez azonban fel kell tárunk népünk igaz történetét és meg kell hallgatnunk, idéznünk és tanítanunk is és nem üldöznünk azokat, akik tényekkel bizonyítják az eddig elhallgatott történeti igazságokat (például Málnási 1959, Berlász 2010, Simon 1903; összefoglaló áttekintése: Andrásfalvy 2010).

Andrásfalvy Bertalan

Irodalom. *Andrásfalvy Bertalan*: A magyarságkép torzulásai a világban és bennünk. Keszthely, 2010; *Asztalos Miklós*: II. Rákóczi Ferenc és kora. Budapest, 1934; *Berlász Jenő*: Erdélyi jobbágyság, magyar gazdaság. Válogatott tanulmányok. Budapest, 2010; *Deér József*: Pogány magyarság, keresztény magyarság. Budapest, 1993; *Ditz Henrik*: A magyar mezőgazdaság. Pest, 1869; *Glatz Ferenc* (szerk.): A magyarok krónikája. Budapest,

1995; *Hofer Tamás*: Az alföldi marhatenyésztő monokultúra kialakulása... In *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. Budapest, 2009; *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. I.–V. Budapest, 1941–1943; *Kopp Mária–Skrabski Árpád*: Magyar lelkiállapot. Budapest, 1993; *Köpeczi Béla–R. Várkonyi Ágnes*: Rákóczi tükrök. naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. Budapest, 1973; *Málnási Ödön*: A magyar nemzet őszinte története. München, 1959; *Pulszky Ferenc*: Kisebbségi dolgozatai. Budapest, 1924; *Simon Péter*: Székely kirándulás kivált vallási, nemzeti és közgazdasági szempontból. Budapest, 1903.

„Ezeréves szenvedés” és évszázados tragédia

1. Trianonról és a Trianon utáni évszázad tragédiájáról már sok ezer oldalnyi írásmű született, köztük egész sor közlemény a honismeret-helytörténet szemszögéből világította meg a problémakört. Joggal tehető föl a kérdés: van-e, lehet-e még olyan szempont, amely nem a korábban leírtak kivonatolására, megisméltésére épül. E sorok írója – mint sok tízezeren mások is – azok közé tartozik, akiknek családja tragikusan megszenvedte a legutóbbi évszázad országcsönkítésait. De nem a „magánsérelmek” keserűsége befolyásolja az alábbiakban leírtakat.

Közhely, hogy politikailag átgondoltan és módszeresen kitervelték a Monarchia és Magyarország feldarabolását. A Monarchia területe az I. világháború kitérője előtt több mint 676 ezer km² volt, lakossága meghaladta az 51 milliót. Európában a terület nagysága szempontjából ezt csupán Oroszország múlta felül, lakosságát tekintve Oroszország és Németország (65 millió) után a harmadik volt a sorban. Franciaország és Nagy-Britannia hátrányát viszont sokszorosan ellensúlyozta kiterjedt, jelentős népességű gyarmatbirodalmuk. Ezzel szemben nem lehet eléggé hangsúlyozni azt a tényt, hogy a Habsburg Birodalom, s annak 66 éven keresztül uralkodó feje, Ferenc József mereven és egyértelműen elhatárolódott a gyarmatszerzés minden fajtájától, noha ahhoz a szükséges eszközei meglettek volna!

Németország és a Habsburg Monarchia szövetsége olyan gazdasági és katonai erőt jelentett Európában, amelynek megtörése egyfelől Nagy-Britannia és Franciaország, másfelől a cári Oroszország (az antant) számára elsődleges érdeknek számított. Háborús tervük kiindulási alapját gondosan megtervezték: azt a látszatot kelthették a szarajevói merényletre várható Ferenc József-i válasszal, hogy a Monarchia a háború kirobbantója. A cseh, a szlovák, a horvát, a szerb és a román politikusok még tovább is „szűkítették” a háborús felelősség kérdését: Magyarország és általában a magyarok a fő felelősök, akik a Kárpát-medencében élő nemzetiségeket ezer év óta kegyetlen módon elnyomják, erőszakkal beolvasztják.

Az utóbbi száz év alatt az „ezeréves szenvedés” mítosza az utódállamok többségi lakossága körében az oktatás és a politika által a tudatukba sulykolt, megkérdőjelezhetetlen alapigazsággá vált. Mind az idősebb, mind a fiatalabb korosztálynak az a meggyőződése, hogy a magyarok ezer esztendőn keresztül valamennyien urak voltak, a nemzetiségi pedig szolgák, jobbágyok. Aki ezt tagadja, az állását is elveszítheti, mint nemrégiben egy fiatal

szlovák muzeológusnő. A politikai machináció, a rendkívül hatásos és eredményes hírverés mind a Monarchián belül, mind Európában máig ható tudati torzulásokat eredményezett. Ez nem csupán a trianoni békediktátumban testesült meg, hatása egy évszázaddal Trianon után, napjainkban is érzékelhető, néhol még föl is erősödött! Jellemző, hogy a trianoni diktátum csupán Magyarország részére írt elő (rendkívül szigorú!) nemzetiségvédelmi előírásokat, noha a megcsonkított ország nemzetiségeinek arányszáma elenyésző töredéke volt a soknemzetiségű új államokéhoz képest! Az „*utódállamok*” magyar lakosságát viszont nem védték nemzetiségi jogszabályok. A megalakuló Népszövetség közömbösen viszonyult a nemzetiségi sorba került magyarság sorstragédiájához.

2. A magyar történettudomány egyes képviselői Trianon után kezdték behatóbban tanulmányozni a nemzetiségi kérdést, a békediktátum közvetlen előzményeit, illetve következményeit kutatva. 1945 után a „*proletár internacionalizmus*” jegyében csak óvatosan közeledtek a kérdéskörhöz: szemet hunytak, amikor érzékelték a szocialista tömb velünk szomszédos országaiban a politikai vezetés nacionalizmusát, ahol csak „*fügefalevél*”-ként emlegették az internacionalizmus jelszavát. Az 1970-es évektől kezdett változni a merev hozzáállás, de még az 1990 utáni évtizedekben sem kapott sokáig kiemelt figyelmet a Kárpát-medence nemzetiségtörténetének témaköre. A rendszerváltások következtében a szomszéd országok történeti kutatásának merev tabui lazultak valamennyire, megsokszorozódott a világháborútól napjainkig számított évszázad nemzetiségtörténetéről ismertté váló dokumentumok száma. A XVIII–XIX. századi nemzetiségi arányszámokat, a nemzetiségi politika változásának részleteit is publikálták, de az így összeálló kép még mindig mozaikszerű; a honfoglalástól Trianonig eltelt évezredes folyamat egyes meghatározó részletei továbbra is homályban maradtak. Ebben szerepet játszik (bár eltérő mértékben!), hogy mind a magyar, mind az utódállamok történettudománya által hangoztatott egész sor alaptétel valójában feltételezésekre, hipotézisekre épült, és ezek idővel „*bizonyított*”, cáfolhatatlan dogmaként rögzültek. A nagy tekintélyű tudósok vitatható állításait ritkán és kevesen merészték, merészelik kétségbe vonni...

A Kárpát-medencében a nemzetiségi kérdés – a nemzetiségi ellentétek élesedésének következtében – az utóbbi két és fél évszázad során került előtérbe, s kezelése napjainkhoz közeledve egyre feszültebbé vált. Az ezt megelőző korszakok (a régmúlt) eseménytörténetére vonatkozó ismereteink meglehetősen töredékesek. A viszonylagos adatszegénység ténye eleve kecsegtető lehetőségeket kínál az eltérő, akár egymásnak ellentmondó értelmezéshez.

A Kárpát-medence környezeti adottságai évezredek óta rendkívül kedvezőek voltak az emberi életéhez. Az itt megtelepedett népek megismerésének lehetőségét megsokszorozta, valósággal forradalmasította a régészeti kutatásban az utóbbi évtizedek során bekövetkezett technikai fejlődés, drónok, talajradar, fémkeresők, genetikai vizsgálatok alkalmazása stb. A régészeti kutatások összehangolása viszont a Kárpát-medence teljes területén még napjainkban is csupán jámbor óhaj.

3. A klasszikus ókorban a Kárpát-medence jórészt periferiának számított, a Római Birodalom is csupán kisebb hányadát hódította meg, majd a III–IV. század során Pannonia és Dacia provinciák fokozatos feladására kényszerült. Az ezt követő fél évezredben több nép telepedett meg a térségben. A IX–X. században a magyarság lett az első nép, amely a Kárpát-medencének voltaképpen az egészét fokozatosan birtokába vette.

A napjainkig előkerült és feldolgozott régészeti leletanyag, valamint az ókori és kora középkori írásos dokumentumok, jórészt krónikák alapján nem tudjuk pontosan körülhatárolni az egyes népek által uralt területeket a Kárpát-medencében. Nem tudjuk megbecsülni a lélekszámukat, és csupán eddig nem bizonyított feltételezésekre vagyunk utalva arról,

hogy mi lett az itt megtelepedett népek sorsa uralmuk megszűntével, megmaradtak-e a tér-
ségben egyes csoportjaik vagy sem. A krónikás följegyzések adatai ebben a vonatkozásban
csak erős kritikával használhatók.¹

Magyarországra egy ezredéven keresztül érkeztek betelepülők minden égtáj felől, akik
itt hazára leltek, megőrizhették vallásukat, nyelvüket, a többen letelepedett csoportok
autonómiát is kaphattak. A Felvidéken a szepességi cipszerek, a bányavárosok németjei,
Erdélyben a szászok és örmények, az Alföldön a kunok és a jászok, a Dunántúlon a be-
senyők. A főváros (Buda) német lakóiból került ki a bíró meg a tanács tagsága az 1430-as
évekig, szívós küzdelmek árán vívhatta csak ki a magyar lakosság a németekkel azonos jo-
gait! A török hódoltság korában leginkább a Délvidék, a Dunántúl és az Alföld magyarsága
pusztult, a Felvidéken is leginkább a magyarság szenvedte meg Bocskai István, Bethlen
Gábor, I. Rákóczi György, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc hadjáratait! 1848/49-ben leg-
nagyobb arányban ugancsak a magyarságot sújtották a hadi cselekmények, valamint az
ezeket követő megtorlás.

A középkori és kora újkori összeírások nem alkalmasak arra, hogy a Kárpát-medencé
lakosságának nemzetiségi összetételét az egyes korokban pontosan meghatározzuk. A
szakirodalomban közölt becslések nem kellően megalapozottak, csak az 1869-ben tartott
első modern népszámlálástól kezdődnek a hiteles adatsorok.

4. A trianoni diktátum kegyetlensége szörnyű csapást jelentett a magyarság számára, de
az új határok megvonásánál is sokkalta súlyosabb, a magyarság jövőjét alapjában megkérdő-
jelező helyzetet alakított ki az utódállamok nemzetiségpolitikája. Előbb 1920, majd 1945
után magyarok százezrei kényszerültek az utódállamok területének elhagyására, ingó és
ingatlan javaik teljes vagy csaknem teljes hátrahagyásával. A kisvárosok töredékét leszá-
mítva a közepes és nagy városok nemzetiségi arányait átgondoltan irányított beköltözéssel
alapjaiban megváltoztatták. Például a magyarság 1910-es, 1980 körüli és 2011-es számará-
nya Nagyváradon 91/68/24%, Kolozsváron 82/39/15%, Ungváron 73/17/7%, Kassán 67/4/3%,
Selmecbányán 42/0,4/0,3%, Újvidéken 40/13/5%.²

Az utóbbi évtizedben a magyarság számaránya tovább csökkent a Trianon előtti hagyó-
mányos magyar kultúrközpontokban. A városok építészeti képét drasztikusan megváltoz-
tatták, a magyar emlékhelyek, emléktáblák, szobrok többsége megsemmisült. A települé-
sek és utcák szinte mind új (nem magyar) nevet kaptak. A magyar többségű összefüggő
nagyobb területeket be- és kitelepítésekkel 1945 után szétördelték. Ezzel eleve lehetetlenné
vált bármiféle, az 1938 és 1940 közöttihez hasonló határrevízió megvalósítása, hiszen az
utódállamok határ menti sávjának magyar lakossága ma már szinte mindenütt kisebbség-
ben él.

1914 előtt a nemzetiségek még csupán autonómiát követeltek, 1918-ban azonban az auto-
nómia helyett már az elszakadás lett a jelszó. Kivételesen (sztálini parancsra!) Erdélyben
valósult meg a székely autonómia 1952 és 1960 között. Napjainkban a Kárpát-medencében
a Székelyföld az egyetlen nagyobb területi egység, amely rendelkezik az autonómiához
„*megkívánt*” jellemzőkkel. (Az már más kérdés, hogy Románia vezetése semmiféle nyomás-
ra nem egyezne bele a székely autonómiába, annál kevésbé, mert az európai politikában
ilyen irányú „*kényszerítő nyomás*” csak az álmok világában létezik.)

1 Erről győzhetnek meg bennünket *Patrick J. Geary* amerikai középkorász professzor adatai: *The Myth of Nations. The Medieval Origins of Europe*. Princeton, 2002. Magyarul: *A nemzetek mítosza. Európa népeinek születése a középkorban*. Bp., 2014.

2 *Pomozsi Péter*: *Anyanyelvek napja. Nemzeti és globális sorskérdéseink*. Magyar Nemzet 2020. febr. 21.

5. A középkori Magyarországon természetes volt, hogy a nemzetiségek által lakott (alapított) településeknek, falvaknak és városoknak nevet a nemzetiségek adtak, ezt használták a magyarok is, vagy ha adtak is magyar(os) nevet, mindkét név „hivatalosnak” számított. Más esetekben a magyar név utalt a lakosság nemzetiségére (Németi, Olasz stb.). A középkori határjárásainkat írásba foglaló okleveleink százai tanúsítják, hogy a határjáráskor, amennyiben egy határrésznek volt magyar és nem magyar neve, mindkettőt egyenrangúan feltüntették, hiszen nem volt hivatalos névadás. A nem magyar nyelvű tanú nevét az oklevélben úgy tüntették föl, ahogyan ő mondta, nem magyarították! Mindezeket az eljárásokat semmiféle törvény nem szabályozta, nem is volt erre szükség, az eljárást a józan ész, az emberi tisztesség alapján folytatták le! A Felvidéken épített középkori váraink jelentős része olyan hegyre épült, amelynek szláv neve volt, például Trencsén, Dévény, Znió, Szomolány, Budetin, Sztrecsény, Hricsó, Blatnica. Építető főuraink joggal adhattak volna új, magyar nevet váraiknak. Mégsem tették. Ezt sem szabályozta jogszabály. Hol találjuk akkor az „*elnyomó magyar urak*” hatalmi gögjét?

A középkortól 1918-ig a mindenkor magyar államban soha nem fordultak elő erőszakos ki- és betelepítések! Német lakosságú városaink különösen ügyeltek arra századokon keresztül, hogy más nemzetiségű lakosok ne kaphassanak polgárjogot, s ne telepedhessenek le falaikon belül. A XVIII–XIX. századtól változott csak meg ez a merev rendszer. A Felvidéken jórészt szlovákok (mellettük magyarok is), Erdélyben románok és magyarok (székelyek) kezdtek megtelepedni a szász városokban. A Kárpát-medencében természetesnek számított a két- és többnyelvűség a városokban, falvakban, ami nem hatósági kényszer volt, ezt a piaci kapcsolatok, a vásárolás természetes igénye hozta magával. Az úthálózat szerkezete és az ezzel összefüggő vásári központok hálózata alakította a népi-nyelvi keveredést.³

Ezer esztendő alatt a mindenkor királyi, Erdélyben a fejedelmi hatalom kül- és belpolitikája gyakran kiváltotta az ország előkelőinek, polgárságának, parasztságának ellenszenvét. Az utókor gyakran megszeépíti, idealizálja a múltat, miként a költői szavak is tanúsítják: „*Oh nagy volt hajdan a magyar, / Nagy volt hatalma, birtoka; / Magyar tenger vizében húnyt el. / Éjszak, kelet s dél hullócsillaga.*”⁴ Az elmarasztaló stigma egyedül Habsburg uralkodóinkra égett rá „*mindörökre*”. A magyar köztudatban (beleértve a tudományos „*köztudatot*” is) alaptézisnek számít, hogy Habsburg uralkodóink erőszakkal törekedtek a magyarság visszaszorítására, ezért telepítettek be a XVIII–XIX. században németeket, szerbeket stb. Valójában a lakatlan, lakatlanná vált, gyéren lakott területekre a középkor magyar uralkodói és nagybirtokosai századokon keresztül telepítettek be különböző nemzetiségű telepéseket (szlovákokat, románokat stb.), mert a föld csak úgy hozhatott hasznot, ha volt, aki megművelje. Ez nem politikai, hanem gazdasági kérdés volt.

6. Száz esztendővel ezelőtt Magyarország átmenetileg köztársaság lett, majd nevében, jelképesen királyság, aztán népköztársaság, majd köztársaság. Évszázadok múltán visszakaptuk önállóságunkat, csakhogy nagy ára volt ennek: országunk egyharmadára zsu-

3 Csorba Csaba: Közlekedés, árucserre és városfejlődés a Szamos-vidéken a XIV–XV. században. In *Dankó Imre* (szerk.): *Csengeri krónika*. Csenger, 1975. 166–184. Újabban *Bagdi Róbert–Demeter Gábor*: A földrajzi adottságok szerepe a közösségek közötti kapcsolattartásban és a peremvidékek asszimilációjában Sáros megye példáján. In *H. Bathó Edit–Horváth László–Kaposvári Gyöngyi–Tárnoki Judit–Vadász István* (szerk.): *Tisicum*. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 15. 2006. 207–223. Ezzel összefüggésben említjük: „*A környező magyar kisebbségek körében vissza kell állítani a Szent István-i Magyarországra jellemző állapotot, a kiegyensúlyozott oda-vissza kétnyelvűséget, amikor nemcsak a magyar tudja a másik nyelvet, hanem a másik is hajlandó (újra)tanulni a magyart, mint környezeti nyelvet. E »tükörkétnyelvűségnek« a bátorítása ugyanúgy a magyar nemzetpolitika feladata lenne, mint a magyar anyanyelvoktatás rendbetétele.*” Pomozi Péter i. m.

4 *Petőfi Sándor*: A hazáról, 1845.

gorodott, népünk millióit elszakították tőlünk. Ők nem részesültek az önállóság áldásai-
ból, hanem megtúrt, másodrangú, megvetett, egyes időszakokban könyörtelenül üldözött,
minden erőszak eltűrésére kényszerített embercsoporttá váltak.

Jókai *A jövő század regényében* a XX. században elmagyarosodó Habsburgokról vízió-
nált. Erzsébet királyné, akinek erőszakos halála 1898-ban számunkra ugyancsak kataszt-
rófa volt, a csökönyös Ferenc József császárt és királyt is némiképp átformálta. Az 1916-ban
megkoronázott IV. Károly a béke apostola akart lenni, a trónörökös Ottó, s az ő leszármá-
zottja, György már büszkén vallják magyarnak magukat. Az utóbbi száz év gyötrelmei
után ugyan kit vigasztalhat az a tudat, hogy a bécsi Burgból már nem Habsburg uraink
parancsolnak nekünk?

Csorba Csaba

HÍREK

Elkészült „A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye” Budapesten. A trianoni békediktá-
tum aláírásának évfordulójára elkészült *A Nemzeti Összetartozás Emlékhelye* Budapesten
a Kossuth tér és az Alkotmány utca találkozásában. A Steindl Imre-program keretében lét-
rejött tájépítészeti alkotást a járvány miatt augusztus 20-án avatták fel. Az emlékmű tizen-
kétezer helységnevet tartalmaz, amely gránitból készült, a rámpa burkolata levezet a föld
alá, amelyet pedig andezit kockaköböl csináltak. Wachler Tamás, a Steindl Imre-program
vezérigazgatója elmondta, az emlékhelyet azért a föld alá tervezték, mert Steindl Imre az
Országház, a Kossuth tér megtervezése kapcsán kifejtette, ezért álmolta meg így a teret,
hogy az impozáns épülettel semmi ne konkuráljon. Wachler Tamás hozzátette, az építész
ezen kérését minden korban betartották, így ez nincs máshogy most sem. Azt is elmond-
ta, az emlékhely falára azon települések nevei kerültek fel, amelyek szerepeltek az 1913-ban
készült, a történelmi Magyarország utolsó statisztikai összeírásában.

(Debreczeni-Droppán Béla felvétele)

Egy máramarosi hazafi

A 200 éve született Várady Gábor pályája

A XIX. század sok nagyságot adott Magyarországnak. Egyikük, Várady Gábor az ország egy távoli vidékén, Máramarosban született. Az 1860-as, 70-es években komoly szerepet játszott a magyar politikai életben, a dualizmus korában a magyar országgyűlés egyik meghatározó politikusa volt, akiről azonban ma már a korszakkal foglalkozó történészeknél kívül legfeljebb egy-két máramarosi helytörténész tudja, hogy ki is volt. Születése 200. évfordulója alkalmat nyújt arra, hogy megismertessük személyét lapunk olvasóival, s hogy megemlékezzünk e jeles patriótáról.

TANULMÁNYAI ÉS KATONAÉLETE

Várady (Borbély) Gábor 1820. november 11-én Máramarosszigeten született Várady Ádám Máramaros vármegyei főjegyző és Leövey Jozefa gyermekeként.¹ Az elemi iskolát már 8 évesen elvégezte szülővárosában, majd az ún. bölcsészeti tanfolyam következett ugyancsak a helyi református líceumban, hogy aztán a jogi tanulmányait Eperjesen folytassa.² Itt a kötelező jogi stúdiumok mellett (melyek latin nyelven folytak) aktívan részt vett az evangélikus líceum körüli magyar nyelvű társaságban, amelyet ez idő tájt Sárosy Gyula mellett a Vahot testvérek, Sándor és Imre vezettek. Szónoki képessége is az eperjesi jogakadémia falai között fejlődhetett ki, mégpedig oly mértékben, hogy bár nem volt teológushallgató, prédikációkat is tarthatott már 15 éves korában, először csak az iskolában kollégiumi társai előtt, de aztán nemsokára különböző vidéki templomokban, pl. a nagybányai református gyülekezetben is.³

Végül azonban nem tért át a papi pályára, folytatta útját a jogira, amelyre tanulmányai predesztináltak. Miután 1837-ben, mindössze 17

Ismeretlen festő: Várady Gábor gárdista korában, 1841–1843 között (Várady Gábor hagyatékából, magántulajdon)

1 *Várady Gábor*: Családi genealógiája. Máramarossziget, 1905. 5. (ld. egy kéziratos notesz, a család tulajdonában). Itt köszönöm meg Várady Gábor ükunokájának, Láng Jánosnak, hogy rendelkezésemre bocsátotta a családi iratokat és képeket.

2 *Várady Gábor*. Máramaros 42. évf. 1906. nov. 15. 53. sz. [1–3.] 2.

3 *Várady Gábor*: Hulló levelek. [1. füz.] Máramarossziget, 1892. 19, 24.

éves korában befejezte felsőbb tanulmányait, hazatért Máramarosszigetre, ahol édesapja mellett egy évig gyakornokoskodott.⁴ Tulajdonképpen apja szánta jogi, azaz politikusi pályára – ahogy emlékirataiban később írja, ahol szellemesen a következőképpen fogalmaz: „*Akkoriban nem volt oly korlátlan a pályaválasztás szabadsága, mint napjainkban* [az 1870–1880-as években], *de talán nem is volt annyi pályatévésztés.*”⁵

A jogi és politikai működése azonban egy ideig nem kezdődhetett meg, mert hirtelen katonai uniformist kellett öltenie (1839). Azt történt ugyanis, hogy a katonai pályára késülő báty „*elbetegesedett*” és így nem indulhatott el a magyar kir. testőrséghez, ahová a vármegye őt ajánlotta volna. Várady Gábor testvére helyébe lépve először is a 60. Wasa gyalogezredbe került mint kadét (hadapród), mert a testőrség előfeltétele volt ekkor már a katonai szolgálat. Az említett gyalogezred I. zászlóaljába sorozták, amelynek állomáshelye abban az időben az alsó-ausztriai Krems városában volt.⁶ Kétévi kiképzés után, 1841. május elsejével kapta meg hadnagyi kinevezését és foglalhatta el helyét a Mária Terézia által 1760-ban alapított magyar nemesi testőrség soraiban, melyben előtte már édesapja is szolgált.⁷ A 21. évében járó ifjú ettől fogva Bécsben élt, ahogy ő írta „*a jó kedély s a rántott csirkék akkori őshazájában*”.⁸ Nagy megtiszteltetésnek számított a nemesi testőrség tagjának lenni, Várady Gábor idejében már csak 70 fős volt ez a királyi díszgárda. Testőrként délelőtt lovaglás, vívás, gyalog és lovas fegyvergyakorlat, tánciskola, matematikai, történelmi, nyelvészeti és szorosabban vett katonai órák követték egymást, a délután és az este viszont szabad volt, amikor a szórakozás ideje jöhetett el. A gárdisták, így Várady is előszeretettel látogatta Bécs színházait,⁹ egyébként is benne már ifjúkorától nagy volt a színészet iránti vonzalom, szülővárosában számos alkalommal fellépett az egyleti színházban, de erről majd később teszünk említést. A testőrség épületében könyvtár is szolgált a gárdisták művelődését, ennek könyvtárosa lett Várady, aki *Remény* c. alatt még kéziratos lapot is szerkesztett társai számára.¹⁰ A gárdisták közül később többen is részt vettek a szabadságharcban, egyikük, Görgey Artúr, mint köztudott, egyenesen a hadsereg főparancsnokságáig vitte. Várady közelebbi ismeretségbe került vele: magyarul tanította Görgeyt, aki pedig viszonzásképpen németül őt.¹¹

PÁLYAKEZDÉS MÁRAMAROSSZIGETEN

A katonaelettől, illetve a testőrszolgálatától 1843. június végével köszönt el.¹² Utolsó jelentős küldetésére az 1843-ban megnyitott országgyűléshez kapcsolódóan került sor, amikor az uralkodót kísérő testőrségben ő is helyet kapott. Nagy hatással voltak rá e Pozsonyban töltött napok, az országgyűlés légköre és döntő szerepe volt abban, hogy visszatérjen szűkebb pátriájába, Máramarosba, visszatérjen a polgári pályára.¹³

4 Várady Gábor. Hazánk s a Külföld 2. évf. 1866. ápr. 29. 17. sz. [257–258.] 257.

5 Várady 1892. 43.

6 Életének erről az időszakáról ld. Várady 1892. 42–59.

7 A magyar testőrsegek névkönyve 1760–1918. Összeállította: *Tisza-beői Hellebronth Kálmán*. é. n. 384.

8 Várady 1892. 59.

9 Ua. 65.

10 Máramaros 1906. 2.

11 Várady 1892. 66–67. Várady Gábor egyik tanára volt Bécsben Török Ignác, a szabadságharc későbbi mártír tábornoka (*Várady Gábor*: *Tarlózatok*. Máramarossziget, 1905. 66.).

12 A magyar testőrsegek névkönyve. 384.

13 Várady 1892. 76., Hazánk s a Külföld 1866 258. *Szinnyei József*: *Magyar írók élete és munkái*. 14. köt. Bp., 1914. [858–861.] 859.

Első feladata az volt, hogy letegye az ügyvédi vizsgát és miután ezt 1845-ben megtette, hazatért szűkebb pátriájába, Máramaros vármegyébe, amelynek – ügyvédi praxisa mellett – tiszteletbeli aljegyzője lett. Ezen minőségében ő szerkesztette a vármegye utolsó rendi országgyűlési utasításait 1847-ben.¹⁴ Ebben az évben, július 27-én vette feleségül a pesti lipótvárosi kápolnában (ami a Bazilika helyén állt) Hegedüs Krisztinát, eőri Hegedüs Zsigmond tabuláris ügyvéd és földbirtokos leányát.¹⁵ Több mint 57 évig éltek boldog házasságban, melyből hat gyermek született (akik közül három élte aztán meg a felnőttkort és alapított családot). Várady Gábor életével kapcsolatosan, ha az 1848 előtti éveiről akarunk képet adni, akkor még mindenképpen egy dolgot meg kell említenünk. Ez pedig Máramarosszigeten a Jótékony Egyesület által kezdeményezett műkedvelő színielőadásokban való részvétele. Az előadások, ahogy ő maga írja, gyakoriak voltak, nagy pezsgés volt (a politikai élet mellett) ezen a téren is. Ő lett a színingazgató, melynek kapcsán nem egy nagy színház intendánsi feladatkörére kell gondolnunk, hanem egy mindenek és fizetés nélküli állásra, illetve szabadidős elfoglaltságra. Ahogy ő írta emlékirataiban: „*Voltam színész, kulisszatoló, kurtinahúzó, lámpagyújtogató, elkésőket kitoló, időelőtt kifutókat visszarángató, arcokat pingáló, kosztümpreparáló; aztán egy hang, zaj, moraj, dörgés, villámlás, no, meg sugó is; de ez csak egyszer, mert ezzel megbukván, ettől végkép fölmenttek.*”¹⁶

RÉSZVÉTELE A SZABADSÁGHARCBA

1848 Várady Gábor életében is döntő változást hozott. Az ún. áprilisi törvényeket Máramarosszigeten május 8-án hirdették ki ünnepélyes keretek között, de nem ez lett az egyetlen emlékezetes esemény ebben a hónapban. Május 30-án Lenkey János kapitány vezetésével bevonult a városba a 6. sz. Württemberg huszárezred 2. százada. Igazi történelmi esemény volt ez, hiszen a Galíciában állomásozó század engedély nélkül hagyta el laktanyáját, azaz megszökött – valójában hazatért. A század kapitánya tudta nélkül tette ezt, de Lenkey, aki aztán a szabadságharc honvédtábornoka lett, végül százada mellé állt. A század nem mindennapi menetteljesítménnyel rukkolt ki: a 130 km-t három nap alatt tette meg és érkezett meg Máramarosszigetre, ahol a bátor huszárokat a nép, benne Várady Gábor is nagy lelkesedéssel fogadta. Évtizedekkel később, a Máramarosi Múzeum-Egylet ülésén a következőképpen fogalmazta meg Várady az esemény jelentőségét: „*Ez volt az önvédelmi harc folyama alatt az első eset, hogy a császári hadseregbeli katonák Petőfi »Talpra magyar« buzdító szavaira elhagyva zászlójukat, visszasiettek az édes anya kebelére, megvédendők annak életét, szabadságát.*”¹⁷ Várady előadásában megjegyezte, hogy e huszárok szobrot érdemelnének. Volt azonban már ekkor egy ércnél maradandóbb emléke e tettnek, hiszen Petőfi Sándor még 1848-ban megénekelte azt *Lenkei százada* című versében. Az irodalomból azonban a legtöbben valószínűleg Jókai Mór *A kőszívű ember fiai* című regényéből ismerhetik a történetet. Végül e történelmi esemény filmvászonon is megelevenedhetett, Sára Sándor rendezésében, *80 huszár* címmel (1978).

14 Másol tiszteletbeli jegyzőként vagy főjegyzőként említik, de ő maga t. aljegyzőt ír (Várady 1892. 93.). Az általa szerkesztett máramarosi követutasításokat vázlatosan közölte is a *Budapesti Híradó*ban (ld. 1847. nov. 9. 693. sz. 320.).

15 Várady G.: Családi genealógiája. 5–6.

16 Várady 1892. 98–100.

17 Várady Gábor: Máramarosmegye 1848-ban. In Hazánk. Történelmi Közlemény. 3. köt. 1885. 3. füz. 173–186. 179.

De amiért ezt a történelmi epizódot megemlítettük, annak az a legfőbb oka, hogy Várady Gábor 1848-as működésének kezdőpontját rögzíthessük. Az történt ugyanis, hogy a szökevény huszárok ügyében vizsgálatot indított a magyar kormány. Ahogy Várady is megjegyzi: a főbejáró bűn – ami a katonai törvények alapján a század megtizedelésével járt volna – abban állt, hogy a huszárok hűtlenül elhagyták Ferdinánd császár szolgálatát azért, hogy V. Ferdinánd magyar királynak esküdhessenek hűséget. Ezek után a kegyelem (illetve az enyhébb büntetés) kiharcolása lett a fő cél. Máramaros vármegye közgyűlése ezt elérendő körlevelet intézett a testvérvármegyékhez, hogy fogadják pártfogásukba „*a hazafias, lelkes huszárokat*”. A közgyűlés döntése után egy órával már kész is volt e körlevél és a kormányhoz szóló felirat Várady megszővegezésével. Ez olyan elismerést váltott ki, hogy rögtön a szöveg elfogadása után táblabíróvá választották az ifjú t. aljegyzőt. E kitüntetés egyértelmű hálanyilvánítás volt a megyei képviselők részéről, viszont nem éppen korszerű, hiszen míg korábban a táblabíróság a megye legnagyobb kitüntetése volt, addig 1848 nyarán már anakronizmusnak számított. A modern Magyarország ugyanis bizonyos megfogalmazásban „*a táblabíró politika*” elleni harcot tűzte zászlajára. Váradynak persze nem lett ebből kára, csak néhányan dörgölktek később az orra alá, hogy ő volt a megyében, de talán egész Magyarországon is „*az utolsó táblabíró*”.¹⁸

A szabadságharcban Várady Gábor tevékeny részt vett. Míg fel nem állt a magyar honvédség, a nemzetőrség máramarosi megszervezésében vállalt szervező szerepet 1848 nyarán. Ezután a szabolcsi nemzetőrség és szabadsapat Máramarosba érkező egységeinek lett a parancsnoka. E csapatot vezetve vett részt Katona Miklós őrnagynak, a Kővár-vidéki hadsereg főparancsnokának észak-erdélyi hadjáratában. E sikertelen expedíció után visszatért megyéjébe, ahol újra a nemzetőrség élére állt és a máramarosi határ védelmét biztosította Karl von Urban báró császári csapataival szemben. 1849 májusában aztán a nemzetőrség őrnagyából a honvédség őrnagya, mégpedig az alakulatából szervezett 105. honvédszászlóalj parancsnoka lett. A szabadságharc végén a Kazinczy-féle erdélyi hadtestben három zászlóalj (egy huszár, egy vadászosztály és egy ágyúútveg) is vezetése alatt állt. A zsigóói fegyverletétel előtti napon (augusztus 24.) Kazinczy tábornokkal szemben a további harc mellett foglalt állást. A fegyvert katonáival nem is tette aztán le, hanem visszavezette őket Máramarosba és elkezdődött számára is a bujdosás időszaka.¹⁹

BUJDOSÁS ÉS HAZATÉRÉS

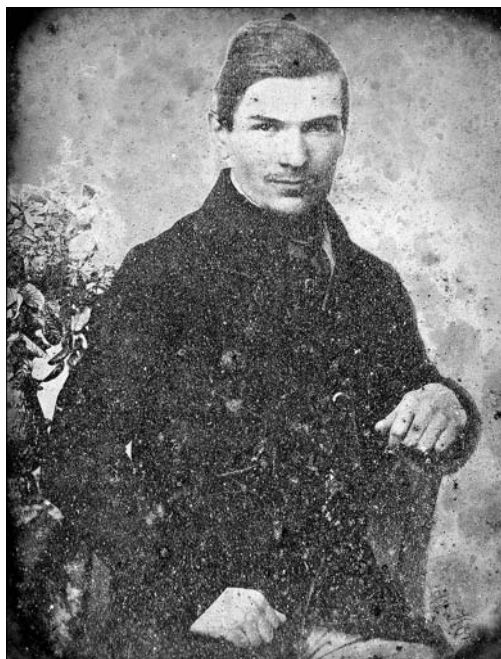
Várady Gábor ezek után csak egy-két napot maradhatott szülővárosában, lakóhelyén, feleségével menekülnie kellett, hiszen nem túl sok jóra számíthatott ő sem, ha elfog-

18 Várady 1892. 105–106. Az enyhe büntetést végül sikerült elérni, mert Lenkeyt nem állították hadbírósnak és az általa vezetett századot végül pedig „csak” azzal büntették, hogy a délvidéki frontra vezényelték (a szerb felkelés ellen kellett harcolniuk). Várady táblabíróságának pejoratív említéséhez ld. Ifj. Jura György írását: Pesti Hírlap 1848. aug. 4. 125. sz. 725.

19 Bona Gábor: Tábornokok és törzsiszték a szabadságharcban 1848–49. Bp., 1983. 328–329.; ld. még: Szinnyei 1914. 859. Pesti Hírlap. 1906. nov. 13. 12. A szabadságharcban való részvételéről részletesen ő maga: Várady 1892. 109–158. Ezzel kapcsolatosan még alapvető forrás Máramaros megye 1848-ban c. előadása, írása (ld. a 17. jegyzetet), melynek végén büszkén foglalja össze Máramaros részvételét a szabadságharcban: „Meghamisítanám e megye történelmét, hűtlen lennék az osztó igazsághoz, ha nem mondanám ki leplezetlenül, hogy abban miszerint Máramaros megye nem csak megtartott a hazának, de sőt e megye tetemes pénz és véráldozattal járult a haza oltárára s a szomszéd magyar hadseregek erejét katonával, löporral, fegyverrel, ruházzal élesztette, növelte, élelmi szerekkel táplálta, a leghatalmasabb tényező volt Máramaros megyének úgy testvéri egyetértésben, mind szabadságszeretben egyaránt gazdag magyar, orosz [ti. ruszin] és oláh népe.” (Várady 1885. 186.)

ják.²⁰ A Máramarosszigetre hamarosan bevonuló Urban tábornok például kimondottan kerestette, állítólag a Szűz Mária-szoborra mutatva azt mondta, hogy oda kötteti majd fel. Később, 1850 februárjában, Várady elbeszélése szerint bécsi bujdosása idején össze is futottak az utcán és kezét is fogták. Bujtatója mint „Herr von Borbély” mutatta őt be.²¹ Ekkor már útleveleiben is ez a név állt: „Gabriel Borbély von Wárad”.²² Tulajdonképpen ez nem is egy álnév volt az ő esetében, mert a család eredeti neve Borbély volt, csak a XVIII. században kezdték el használni a származási hely nevét, először Várady Borbély formában.²³ Még Bécs előtt Pesten, majd egy kicsit hosszabb ideig apósa nyitrai megyei birtokán húzták meg magukat. Bécsben is felesége szüleinek ottani házában laktak, de ő 1850. március elején egyedül a Württembergi Királyság területére, a Stuttgart melletti (ma már e nagyváros egyik kerületét képező) Hohenheimbe ment, ahol két hónapig az ottani híres gazdasági intézetben tanult. Miután állapotos felesége is utána ment, (Bad) Cannstattban telepedtek le (ez a település is ma már Stuttgart egyik városrésze) és július 20-án már itt született meg Gabriella nevű lányuk.

Erős honvágya aztán arra ösztökölte, hogy erőfeszítéseket tegyen az amnesztia megszerzésére. Már 1851 áprilisában felesége és gyermeke Bécsbe ment, majd később inkognitóját megtartva ő is követte őket. A királyi kegyelmet végül is 1851. október 16-án kapta meg, többek közt (elsősorban) Alexander Bach (1813–1893) belügyminiszter közbenjárásának köszönhetően.²⁴ Várady ezután hazatért családjával Máramarosszigetre és újra ügyvédként kezdett el dolgozni. Számos hazafias helyi mozgalomban részt vett vagy éppen kezdeményezője is ő volt. A színházi élet újbóli felvirágoztatásáért szintén nagyon sokat tett, új és hatalmas csürszínházat építtetett közadakozásból, amelybe aztán meghívta a kor híres (pesti) színészeit, Egressy Gábort és (a szigeti születésű) Prielle Kornéliát is.²⁵

*Várady Gábor 30 éves kora körül
(Dagerrotípia Várady Gábor
hagyatékából, magántulajdon)*

20 Lányának naplójába nem sokkal később a következőket írta: „Atyádra, ki a’ Magyar hadseregben honvéddörny, s’ később hadosztályparancsnok volt, hasonlólag halál, ’s a legjobb esetben 18 évi fogság várt.” (Várady Gabriella naplója. 1850–1867. p. n. Kézirat. – A család tulajdonában.)

21 Várady 1892.133.

22 Ua. 165.

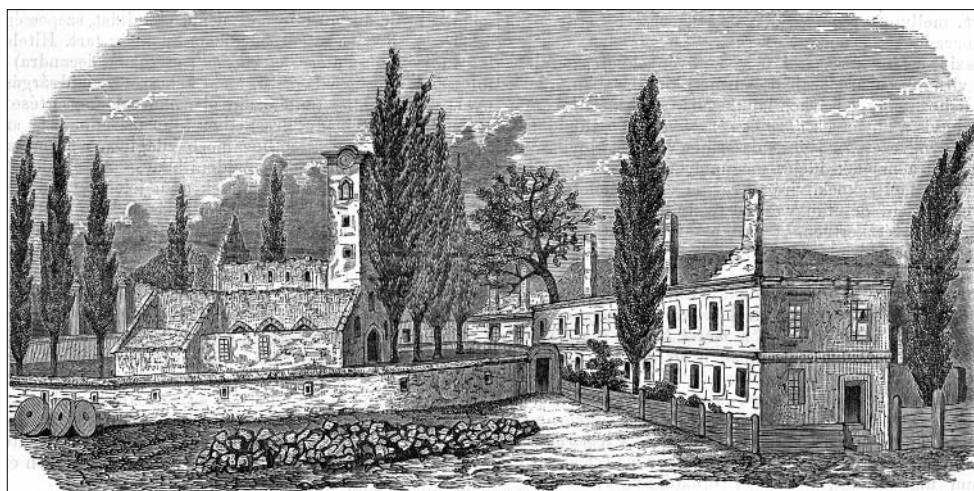
23 Kempelen Béla: A Várad Borbély család. Levéltárosok Lapja 3. évf. 1915. 1–2. sz. 17–18. Várady (Borbély) Gábor öse, Borbély János Rákóczi Zsigmond fejedelemtől kapott nemesi levelet 1607-ben. Ő lehetett az is, aki Váradról Máramarosszigetre költözött, hiszen nemességét 1608-ban már Máramaros megyében hirdették ki.

24 Várady Gábor: Hulló levelek. 2. füz. Máramarossziget, 1893. 80–84.

25 Várady 1893. 166–167. Egressy Gábor barátjának elhunytá után, 1868-ban jelentős összeget gyűjtött, hogy a nagy színész Izsó Miklóstól származó márvány mellszobrát (1862) a Magyar Nemzeti Múzeum számára megszerezze (Fővárosi Lapok 5. évf. 1868. dec. 16. 289. sz. 1153.).

Színházszervező jártassága, hozzáértése aztán a fővárosban is közismert lett, az 1860-as években több alkalommal is a Nemzeti Színház következő lehetséges intendantsaként írtak róla.²⁶

1856 nyara is fontos Várady, illetve családja életében, mert ekkor térhetett haza az 1848–49-es működése miatt börtönbüntetésre ítélt anyai unokatestvére, a magyar nőnevelés nagy alakja, Leövey Klára (1821–1897), aki Gabriella lányának nevelője lett.²⁷ Váradyék házába hamarosan még tíz hasonló korú leányt hívtak és így ott egy kis leánynevelő intézet jött létre, amelyből később kialakult a helyi állami felsőbb leánynevelő intézet.²⁸ Várady elnöklete alatt alakult meg a város kisdedóvó egylete, illetve intézete is.²⁹ Számára ez az ügy nagyon fontos volt, a kérdésben többször is hallatta a hangját, az országban egyik zászlóvivője, szószólója lett ő az óvodai mozgalomnak. 1863 februárjában a *Politikai Ujdonságok* című hetilap e témában a következő szavait idézi: „*Lassankint terjed az óvodák iránti tisztább fogalom, az elítéletek oszlanak, s a nagy és szent ügy előbb utóbb kiküzdí diadalát, – dacára magunkra hagyatottságunknak. Elvünk ez: segítség magadon s az Isten is segíteni fog rajtad! Ez meg nem csálhat.*”³⁰ Azonban Váradyról elmondhatjuk, hogy nemcsak a kisgyermek nevelése volt a szívügye, hanem úgy általában a köznevelés egésze, ennek számos példáját láthatjuk később országgyűlési felszólalásaiban is. Szülővárosában 1867-ben őt választották meg a megye első iskolája, a református líceum felügyelő gondnokának. (Itt vetjük közbe, hogy a máramarosszigeti református templom és a líceum 1859. évi leégése után például nagy adománygyűjtő körutat tett Erdélyben és döntő szerepe volt abban, hogy

A máramarosszigeti református templom és líceum az 1859. augusztus 10-i leégése után (Vasárnapi Ujság 1859. okt. 23. 43. sz.)

26 Ki lesz a nemzeti színház intendantsa? Fővárosi Lapok 6. évf. 1869. okt. 13. 234. sz. 935. A napilap ezt írja: Várady nyilatkozataiból tudják, hogy „e tövises állomást aligha óhajtja”.

27 Várady Gabriella naplója. p. n. 1856. november 11-i és 1857. január 7-i bejegyzés. Leövey Klára nevét viseli ma Máramarossziget magyar középiskolája, líceuma.

28 Leövey Klára. In *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái*. 7. köt. Bp., 1900. 1105.

29 *Szinnyei* 1914. 860. E máramarosszigeti intézetet a királynőről Erzsébet kisdedóvódnak nevezték el. A királynénak Várady 1866. november 25-én személyesen adott át a szigeti óvoda ajándékeként egy kék bársony díszal bumot (Fővárosi Lapok 3. évf. 1866. dec. 2. 272. sz. 1132.).

30 *Rapos József: Az országos kisdedóvás ügyében. Politikai Ujdonságok* 9. évf. 1863. febr. 12. 6. sz. [65–66.] 65.

a két épület újjáépülhetett.) Negyven évvel később dr. Pap Tibor, a Várady felett mondott emlékbeszédében ezzel kapcsolatosan a következőket jegyezte meg: „*Méltóbbra valóban nem eshetett a választás, hiszen ez az iskola már akkor is nagyon sokat köszönhetett Várady Gábornak. Neki és kiváló barátjának, Szilágyi Istvánnak köszönhető, hogy ez a nagyhatású, hogy ez a nagy hivatású kulturintézet, mely az abszolút uralom alatt egy kis 4 osztályú gimnáziummá süllyedt, nemcsak, hogy meg nem semmisült, de ujult erővel emelkedve ki romjaiból, ma is erős vára e végvidéken magyar protestáns kulturánknak.*”³¹ Ez az emlékbeszéd nem véletlenül a máramaros–ugocsai református egyházmegye közgyűlésén hangzott el, hiszen Várady korántsem csak a református iskolaügyben vett részt tevékenyen, hanem egyháza szélesebb közéletében, irányításában is mint az egyházmegye világi gondnoka. A fenti tisztséget és szerepet 1871-től 1893-ig töltötte be, amikor önként lemondott erről és líceumi főgondnokságáról is.³²

Ezenkívül szűkebb pátériájában még mint a megyei honvédegylet egyik vezetője, a műzeumegyesület és a máramarosi ügyvédegylet elnöke is végzett társadalmi tevékenységet.³³ Hosszasan lehetne mindarról írni, hogy mi minden volt az ő kitartásának, határozott fellépésének, jó politikai érzékének és kapcsolatainak köszönhető a XIX. század második felében Máramarosban, de e gazdag életút viszonylag rövid összefoglalása erre nem enged most több lehetőséget, hiszen még be kell mutatnunk politikai pályájának legfontosabb állomásait és jellemző vonásait is.

A POLITIKA KÜZDŐTERÉN

Várady Gábor politikai pályája 1860–1861-ben kezdődött, bár eddig felvázolt életrajzának számos pontja azt mutatja, hogy ő részese volt a megyei politikai életnek. 1860 végén is, amikor egyhangúlag a megye másodalispánjává választották, még csak az látszott, hogy ebben a körben fog tovább folyni működése. 1861-ben azonban I. Ferenc József összehívta az országgyűlést és Várady a técsői kerület választóinak köszönhetően az országos politika színterén folytathatta tovább működését. A Teleki László gróf vezette Határozati Párthoz csatlakozott és az egyike lett azon képviselőknél, akik a Nemzeti Múzeum dísztermében üléselő országgyűlés folyamán a legtevékenyebbek voltak. A pártvezér tragikus halála után Tisza Kálmán oldalán vett részt az ún. *felirati vitában*. A két párt célkitűzései között nem volt nagy különbség, mert mindkettő az 1848. évi áprilisi törvények visszaállításáért küzdött. Az ellentét tehát nem a tartalomban, hanem a formában mutatkozott meg: ugyanis, amíg a Határozati Párt nem ismerte el az 1848 végi trónváltozást és így Ferenc Józsefet sem törvényes uralkodónak, addig a Felirati Párt, élén Deákkal, engedett ebben az ügyben és az országgyűlési döntést nem határozat, hanem felirati úton kívánta a királynak elküldeni, elismerve ezzel uralkodói jogait. A határozatiak ugyan többségben voltak, de Teleki öngyilkossága után tulajdonképpen megszervezték saját leszavazásukat. Várady emlékirataiból (és más forrásokból is) úgy tűnik, hogy a máramarosi képviselő nem tudott a manőverről és rosszul érinthette párttársaival, hogy ez megtörtént (155–152 szavazatarányban). A felirati javaslat szövegének részletes vitájában azonban Várady visszavágott

31 Pap Tibor: Emlékbeszéd Várady Gábor felett. A Máramarosszigeti Ev. Ref. Lyceum (...) Értestője az 1906–907. tanévről. Máramarossziget, 1907. [7–21.] 17.

32 Ua. 17–18. Az emlékbeszéd 1907. május 3-án hangzott el.

33 Szinyeyi 1914. 860.; Ügyvédi-egylet vidéken. Pesti Napló 20. évf. 1869. dec. 21. 292. sz. [3.]

valamelyest, mert egy radikális módosító indítvánnyal állt elő, amihez sikerült is megszerezni a többséget Deákkal szemben.³⁴

A feliratot ilyen formában az Udvar nem fogadta el, de aztán a módosítások törlése után, a deáki megfogalmazást sem akceptálta az uralkodó, sőt, az országgyűlést ezután feloszlatta. Várady visszatért Máramaroszigetre ügyvédi munkájához és újra átvette másodalis-pánként a megye törvényszéki elnökségét. Az ezt követő években sokat foglalkozott a már említett, általa alapított és korábban Leövey Klára nevével fémjelzett nőnevelő intézettel, amelyben ő maga egy ideig tanított is (magyar nyelv és irodalom-, történelem- és művészettörténet-órákat tartott).

Fénykép a máramarosi hölgyek 1866-ban megjelent Deák-albumából, balról a harmadik Várady Gabriella, a negyedik Várady Gáborné (Várady Gábor hagyatékából, magántulajdon)

34 Várady 1893. 208–212. Várady azt írta, hogy Deák nagyon megöröült rá emiatt, de később, 1865-től baráti viszonyba kerültek (uo. 212.). Ld. még ehhez: *Kecskeméti Aurél: Vázlatok egy év történetéből*. Pest, 1862. 143–167. Várady javaslatának deáki reakciójáról itt ezt olvashatjuk: „Deák a váratlan indítványt látható haraggal hallgatá; s egy drasticus tételénél pedig türelmetlenül ütött az asztalra. Rögtöni válasza a szokottnál hangosabban s erélyesebben előadva, olyan mint csak egy magával mindig tisztában levő, gyakorlott parlamenti férfitől telhetett ki.” (Ua. 158.) Érdekesképpen megjegyezzük, hogy Gabriella lánya és nevelője, Leövey Klára is ott lehetett az országgyűlési terem karzatának hölgykoszorújában, mert utóbbi a következőket jegyezte 11 éves tanítványa naplójába: „... leginkább érdekli kegyedet az országgyűlés, hova párszor eddigél kegyedet is elvittük, s nagyon örvendett, midőn édes atyját is hallá beszélni a többi szónokok között”. (Várady Gabriella naplója. p. n. 1861. június 16-i bejegyzés.)

Az 1865-ben összehívott országgyűlésben ismét ott van, ott ül a Nemzeti Múzeum épületében, a parlamenti patkóban, amelyet Ybl Miklós tervezett. Néhány hónappal később pedig átköltöztetett a rekord idő alatt elkészült, s ugyancsak Ybl mester tervei alapján felépült Főherceg Sándor (ma: Bródy Sándor) utcai Képviselőházba. Egészen 1892-ig képviselhette a máramarosi, técsői kerületet az országgyűlésben, ahol a legtevékenyebb és legbefolyásosabb képviselők közé tartozott.

A kiegyezést követő első parlamenti ciklusban bontakozhatott ki először igazán és tette ezt nagyon sok területen és témában. Pénzügyi, hadügyi, igazságügyi, közlekedésügyi és tanügyi kérdésekben rendszeresen felszólalt, általában mint az ellenzék vezérszónoka. Ha megnézzük a képviselőházi jegyzőkönyveket vagy a hírlapok országgyűlési tudósításait, számtalanszor feltűnik az ő neve, felszólalása. Már 1867-ben egy portrécikkből a Ghyczy–Tisza-párt egyik tekintélyesebb tagjának nevezik,³⁵ két évvel később pedig „*a baloldal egyik kitűnőbb tagja*”-ként tesznek róla említést.³⁶ (Természetesen ez nem a XX. századi értelemben vett baloldalt jelentette.) Várady egészen pontosan Tisza Kálmán pártjának, a Balközép Pártnak egyik vezetőjeként, kezdetben tehát ellenzékben politizált. E politizálás során természetesen számos alkalommal bocsátkozott éles és kevésbé éles vitába a kormánytagokkal, nemegyszer Andrassy Gyula miniszterelnökkel is. Andrassyról Várady a következőket írta emlékirataiban: „*Ez a finom ember, ez a bársony sima diplomata nem szerette a parlamenti éles, érdes harczokat, sőt a bizottsági viták hevét is igen gyakran mérsékelte megelőző sakhuzásaival.*” Ez például azt jelentette, hogy minden jelentősebb ügy, törvényjavaslat tárgyalásánál „*ebédre vagy délutáni pipaszóra*” hívta Várady Gábort és Ivánka Imrét.³⁷ Persze a kormány és ellenzék között nem volt még olyan engesztelhetetlen az ellentét, mutatja ezt az is, hogy több alkalommal is megszavazta a kormányoldal Várady módosító indítványait. És az sem véletlen, hogy a *Borsszem Jankó* című élclapban megjelent jellemzését ezzel zárják: „*Pesten pattog. Máramarosban – loyális.*”³⁸ És aztán 1875-ben el is jött a fúzió ideje a kormányzó Deák-párt és az ellenzék fő ereje, a Balközép Párt között. Várady, aki egyébként ekkor már egy ideje a Balközép elnöke volt, vezette az egyesülést előkészítő értekezletet is.³⁹ Létrejött ezt követően az új pártalakulat, a Szabadelvű Párt, amely ezután 30 éven át kormányozta Magyarországot. Váradyt 1875. március 8-án az új kormánypárt másodelnökké választotta.⁴⁰

A kormányválságot a fúzióval megoldották, amelyben a máramarosi politikusnak komoly szerepe volt. Úgy tűnt, hogy politikai pályája következő állomása a kormányban való részvétele lesz, de nem így történt. Már az 1860-as évek végén úgy tekintettek rá, mint

35 Várady Gábor. Vasárnapi Ujság 14. évf. 1867. dec. 1. 48. sz. [585–586.] 586. Itt írják még róla: „*Világos esze, szilárd jelleme, szabatos előadása, melyet hangjának bizonyos mélabús mélysége emel, őt a párt s az egész ország egyik legtiszteltebb egyénévé teszik.*”

36 Pesti Napló 20. évf. 1869. máj. 21. 115. sz. Reggeli kiad. [3.] A lap egy másik számában szép hangú szónokként és patetikus íróként aposztrofálják (Pesti Napló 20. évf. 1869. jan. 26. 20. sz. [1.]) Még ugyanebben az évben a *Vasárnapi Ujság*ban pedig így írnak róla: „*Mellettök és körülötök [ti. a két pártvezér Tisza Kálmán és Ghyczy Kálmán] a párt kitűnőbb egyéniségei foglalnak helyet, például Várady Gábor, a ki Máramarosmegye föltétlen bizalmával dicsekszik, sokoldalú és lankadatlan tevékenységű férfit, egyike a rokonszenvesebb szónokoknak (egyszer-másszor kissé sentimentalis is)...*” Ld. A magyar képviselőház 1869-ben. Vasárnapi Ujság 16. évf. 1869. nov. 7. 45. sz. [613–615.] 614–615.

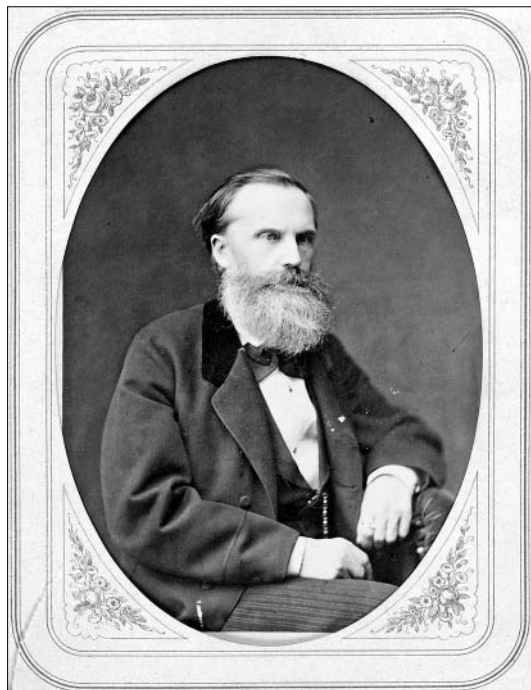
37 Várady Gábor: Hulló levelek. 3. füz. Máramarossziget, 1894. 56.

38 Classificatio az iskolai év végeztével. Borsszem Jankó 2. évf. 1869. júl. 18. 81. sz. 283.

39 Mozaik Várady Gáborról. Máramaros 42. évf. 1906. nov. 15. 53. sz. [2–3.] 3. Az értekezletet 1875. február 19-én tartották (ld. erről: Politikai Ujdonságok 21. évf. 1875. febr. 24. 8. sz. 74–75.).

40 A szabadelvű kör értekezletei. A Hon 13. évf. 1875. márc. 8. esti kiad. 54. sz. [1.]

a Balközép leendő igazságügyminiszterére.⁴¹ 1875 februárjában a leendő miniszterelnök, Wenckheim Béla báró megbízásából Tisza Kálmán felkérte az igazságügyi tárca vezetésére. Várady betegsége hivatkozott és arra, hogy elégtelennek érzi magát a következő nagy reformok idején a miniszteri posztra. Tisza hiába gyözködte, nem tudta elérni, hogy váljalja a miniszterséget.⁴² Az igazságügyminiszter Perczel Béla lett, ami azt jelentette, hogy a

Várady Gábor, az országgyűlési képviselő
(Várady Gábor hagyatékából,
magántulajdon)

Képviselőház elnöki széke megürült. A sajtóban lehetséges utódai között Váradyt is megemlítették, de végül nem ő, hanem Ghyczy Kálmán lett a házelnök. A Képviselőház alelnökévé 1875. szeptember 4-én választották meg.⁴³ Később, 1877 márciusában újraválasztották.⁴⁴ 1879 nyaráig politikai pályája töretlen volt és azt is elképzelhetőnek tartjuk, hogy Szlávy Józsefet, aki időközben átvette a házelnökséget Ghyczytól, ő követte volna. Az említett nyáron azonban kitört a bécsi rendjelpanama ügye és elindult egy per, amelyben Váradyt is vád érte.⁴⁵ Végül nem ítélték el, de emiatt 1879 őszén lemondott a képviselőségről⁴⁶ és visszavonult Máramarosszigetre. A técsői kerület azonban kiállt mellette és 1880-ban újra megválasztotta őt. Végül 1881-ben foglalta csak el képviselőházi helyét, amit néhányan a kormányoldalon is nehezményeztek. Közülük legvehemensebben Rohonczy Gedeon („Gida”) támadt neki, aki a parlamenti folyosón hangosan szóvá is

41 Ld. pl. Kecskeméti Lapok 2. évf. 1869. szept. 25. 39. sz.

42 Várady 1894. 171–172. (Ld. ehhez még: A Hon 13. évf. 1875. márc. 2. 49. sz. [1.]) Először barátain keresztül próbálták rábírní a miniszterségre, miután ez nem sikerült, látogatta őt meg Tisza. A sajtóorgánumok közül a *Politikai Ujdonságok* már február 24-én megszellozöttette, hogy Várady az igazságügyi tárca várományosa, de a lap ehhez az információhoz az is hozzáfűzte, hogy ő visszautasította a felkérést (*Politikai Ujdonságok* 21. évf. 1875. febr. 24. 8. z. 76.).

43 Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdett országgyűlés Képviselőházának naplója. 1. köt. Bp., 1876. 20. Ghyczy és Bittó volt képviselőházi elnökök mellett merült állítólag fel az ő neve (A Hon 13. évf. 1875. márc. 1. 48. sz. [1.]). Várady nem ír erről, alelnökké választását is csak röviden rögzíti (Várady 1894. 195.).

44 Az 1875-dik évi augusztus 28-ára hirdett országgyűlés Képviselőházának naplója. 10. köt. Bp., 1876. 194.

45 Várady emlékiratában nem ír erről, csak arról, hogy barátai kiálltak mellette. Úgy tűnik, hogy bár a bécsi perben érintett nagy rendjelpanamiszben nem vett részt, bizonyos mértékű lobbitevékenységet folytatott e téren, amit aztán ő sem tagadott. Az *Egyetértés* c. lap leírása adja talán vissza a legjobban, hogy mi történhetett: „Várady Gábor a Máramarosba küldött önigazolási iratban azt mondá, hogy őt a rendjelekkel való üzérkedésbe hazafias indulat vezeté, t. i. országos fontosságú jótékony intézetek számára ily módon akart pénzt szerezni hiú emberektől.” (Közli: Fővárosi Lapok 16. évf. 1879. júl. 4. 152. sz. 740.)

46 1879. augusztus 17-én kelt lemondó levele, melyet a Képviselőház október 2-i ülésén olvastak fel (Magyar Polgár 13. évf. 1875. okt. 4. 227. sz. [2.]). Ld. még ehhez: A Hon 17. évf. 1879. nov. 8. Esti kiad. 269. sz. [1.].

tette ezt, amit párbaj követett.⁴⁷ A párbajra 1881. szeptember 29-én került sor. Várady előző este még megírta Gabriella lányának és férjének, Hieronymi Károlynak szóló búcsúlevelét a legrosszabbra felkészülve.⁴⁸ Végül is egyik félnek sem esett baja, Várady lőtt csak, de láthatóan nem akarta megsebesíteni párttársát. (Érdekességképpen megemlítjük, hogy bő egy évvel később, 1882. december 10-én Rohonczy Várady vejével, Hieronymi Károly államtitkárral is vívott egy párbajt.⁴⁹)

Várady Gábor a rendjelügy után már nem tudta régi tekintélyét megtartani, bár 1892-ig folyamatosan képviselhette választókerületét az országgyűlésben, tulajdonképpen politikai pályája ezzel derékba tört.

AZ ÍRÓEMBER

Zárásképpen még egy dologról meg kell emlékeznünk: Várady Gáborról, az íróról, újságíróról. Jó szónoknak tartották, de írásban talán még jobb volt. Jól látszik életéből, a korabeli sajtóból, hogy lételeme volt az írás. Szinte nincs olyan korabeli napilap, amibe ő nem írt volna cikket. Állandó levelezője volt a kolozsvári *Magyar Polgár*nak és főmunkatársa az 1865-ben többek közt általa alapított *Máramaros* című lapnak.⁵⁰ Ebbe küldte visszaemlékezéseit is *Hulló levelek* címmel, amelyeket később három kötetbe rendezve adott ki az 1890-es évek első felében. Aktív működése alatt talán csak párttársa, Jókai Mór írt nála többet a különböző sajtóorgánumokba. Őn. országgyűlési leveleit (tudósításait) két kötetben adta ki barátja, Szilágyi István 1871-ben. (Az ő halála után megjelentette a *Szilágyi-Albumot* 1885-ben.) Beszédei közül is jó néhányat kiadtak nyomtatásban.⁵¹ Emlékiratai, továbbá *Máramarosban* és más lapokban publikált írásai (vagy éppen az 1860-ban megjelent *Szigeti Albumban* közölt összefoglalása) Máramaros megye és székhelye helytörténetének is fontos forrásai.

Várady Gábor visszavonulása után még 14 évet élt, 1906. november 12-én hunyt el Máramarosszigeten. Szeretett városában hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára. A temetési menet egy pár percre megállt a róla elnevezett utcában, majd az Erzsébet óvoda udvarának kapuja előtt. Itt Bökényi Dániel búcsúzott tőle az óvoda, valamint a többi humanitárius és kulturális egyesület nevében. Még mielőtt innen elindult volna a halottaskocsi a helyi református temetőbe, még egy megható mozzanatra került sor: két kis óvodás lányt felemeltek az óvónők a koporsóhoz és társaik nevében virágokat szórtak rá.⁵²

Debreczeni-Droppán Béla

47 Botrány a képviselőházban. Pécsi Figyelő 9. évf. 1881. okt. 1. 40. sz. [1.].

48 A búcsúlevelet ma is őrzi a család. A párbajról beszámol pl.: Pécsi Figyelő. 9. évf. 1881. okt. 8. 41. sz. (2.)

49 Párbaj Hieronymi és Rohonczy között. Pesti Hírlap 4. évf. 1882. dec. 11. 341. sz. 5. Fennmaradt Hieronymi párbaj előtt írt búcsúlevele is, amelyet felsége évtizedekkel később, már özvegyként talált meg és bontott fel 1912-ben (a család tulajdonában).

50 Ld. erről: Protestáns Iskolai Lap 8. évf. 1865. márc. 19. 12. sz. 388.

51 Műveinek felsorolását ld. *Szinnyei* 1914. 860–861.

52 Máramaros 42. évf. 1906. nov. 15. 53. sz. 5.

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Gróf Széchényi Ferenc intelmei fiához, Istvánhoz*

„Írásba foglalt búcsúzásom az én kedves jó István fiamtól, még mielőtt szemem világát vagy életemet is elveszteném. Írtam május 17-én 1817.

Kedves fiam! Miután Te az ezrededhez elúztattál s megtörténhetik, hogy távolléted alatt engem is behívnak e földi pályafutásról az én Istenemhez és így tán nem részesülhetnék azon kegyében se, hogy Téged viszontlássalak, elhaló szívemhez szoríthassalak s úgy mint halálos ágyamnál tán jelenleendő többi testvéreidre ez alkalommal Reád is utolsó atyai áldásomat adhassam s ezzel megnyugtathassalak; tehát most akarom azt neked a Mindenható színe előtt mindazzal a szeretettel és teljhatalommal megadni, melyet a szülőkre gyermekeik irányában ő maga ruházott át.

Megáldalak tehát Tégedet a mi örök mindenlátó teremtő atyánk és bíránk nevében, †, a fiuisten, a mi irgalmas szívű megváltónk, közbenjárónk és testvérünk nevében, †, és a mi tanítónk, vigasztalónk, üdvözítőnk, a szentlélek Isten nevében, †. Ez a legszentebb Egyháromság legyen neked mindened mindenestül, világosság a hitben, út a vándorlásban, igazság a cselekvésben.

Valamint a szülők áldása sikertelen és Isten előtt hatástalan mindazokra nézve, a kik testvérök ellen szívök fenekén valamit föntartottak, és én mindazt, a mi általad valaha fájdalmasan vagy keserűségemre eshetett, Neked szívből megbocsátom s e bocsánatomat ezennel a Mindentudó jelenlétében megújítom: úgy viszont kérek, Te is bocsáss meg, ha valaha rossz példával akár szóban, akár tettben megbotránkoztattalak, ha elnézésből ott a hol kellett volna, nem intettelek, büntettelek vagy eléggé nem oktattalak volna, miszerint a keresztyéni és polgári kötelességek teljesítése által Isten előtt kedvessé, embertársaidnak pedig hasznossá válhassál. Bocsáss meg nekem s kérjed Istent, hogy e miatt engem úgy mint tevő gyermekei végett egykor Héli főpappal, kérdőre ne vonjon és ne büntessen. Hogy azonban a magam részéről is minden lehető megtegyek ily szörnyű bűnhődés elkerülése végett, ezennel újra el fogok mondani egyet-mást s mint atya és jóbarát újra szívedre kötöm a mit némely alkalmakkor már javasoltam s úgy örök mint múltó boldogulásod szempontjából meghagytam volt.

* Gróf Széchényi Ferencz atyai intelmei fiához, Istvánhoz. Közli: *Zichy Antal*. In Budapesti Szemle 54. köt. 136. sz. [1–17.] 3–9. (A szöveg eredeti nyelve német, fordítása a közlőtől származik.) E levelet Széchényi Ferenc gróf (1754–1820) halálának 200. évfordulója alkalmából adjuk közre. Gazdag hungarica-gyűjteményeit ma az általa 1802-ben alapított Magyar Nemzeti Múzeum és az ebből később kivált, s róla elnevezett Országos Széchényi Könyvtár őrzi. Széchényiben nemcsak egy, a korabeli honismerőket támogató mecénást tisztelhetünk, hanem mozgalmunk egyik szellemi elődjét is, akinek egész életében az volt a fő törekvése, hogy nemzetének hasznos tagja lehessen. A „*legnagyobb magyar*” édesapja e levelét egy kis tokban, aolyan talizmánként mindig magával hordta. (*Debreczeni-Droppán Béla*)

Azt mondá egy bölcs, hogy az ember élete olyan mint valami könyv, a mely ha jól van megírva, egy jó íróra lehet belőle következtetnünk. De hogy ilyenné válhassunk, életünk folyamát a legrégibb és leghitelesebb tanok és példák után kell berendeznünk. A legrégibb és leghitelesebb kétségkívül a mi jó urunk, Jézus tanítása és élete. Ez legyen tehát az a támasz, a melynek segélyével a férfikort elérni s vénségben magadat föntartani törekedjél. Ne szegyed amaz istenség mintaképét nyíltan bevallani, a melynek képmása lettél. Kerüld az olyan embert, könyvet, de még saját elméd sugallatát is, mely Téged a te Teremtőtől elidegeníteni, Jóltevőd iránt háládatlaná s jövődő Bírád irányában közömbössé tenni képes lehetne, mert csakis azt fogja ő ama végzetes nagy napon megismerni, a ki őtet itt megismerte. A katolikus egyház legyen egész életeden át, a te vezetőd, mestered, mert Isten maga választott ki téged milliók közül, s rendelt születésnél fogva ezen egyház tagjává. Mikor tehát ezt az Isten választott községet s annak előljáróit és kezelőit méltóképen megbecsüled, akkor magát Istent, mint annak legfőbb bíróját s vele együtt tenmagadat becsüled meg, mint annak tagját.

Minden embert testvérednek nézz, mert a te atyád, **az** Isten, ő nekik is atyjok. Azért ne ítéld meg senkit és ne szomoríts meg senkit; mert a ki másokat megítél, maga is meg fog ítéltetni.

Ha fölébredéskor mindennap eszedbe jut, hogy te semmi vagy, semmivel se bírsz és semmit se tehetsz, úgy lehetetlen lesz arra nem gondolnod, s hálával eltelned az iránt, a ki által vagy, a ki által van valamid, és a ki által tehetsz valamit. Ez az egy kis gondolat, kísérve e szavaktól: »Isten, én hiszek, reménylek benned, szeretlek és dicsérlek téged« meg fogja adni neked Isten és embertársaid előtt, sőt tenmagad előtt is azt az alázatosságot, melyre, bocsásd meg nekem ezt, annál nagyobb szükséged lesz minden reggeltől napestig, egész élted utolsó napjáig, mert az Istentől érdemetlenül reád ruházott javak, úgymint születés, testalkat, ész és vagyon, úgyszintén már nagyon felköltötték benned az önszeretetet, s egyelőre ugyan csak az ifjúkori tetszeni vágyást, a becs és dicsőség szomját idézték elő, de később okvetlen a gögre, irigységre s a nagyravágyást kísérő minden egyéb bűnökre fognak vezetni.

Igen jól mondja egy bölcs, hogy: a ki mindenkitől becsülve és dicsérve akar lenni, az szerfölött sok tisztelettel adózik a dőréknek, és kevéssel a tisztességes embereknek. Te csak az utóbbiak tetszését és becsülését keresd, s taszítsd el magadtól azt a mérget, a melylyel vesztetre azok kínálgatnak, a kik egyre tömjént hintenek a te talentumodnak, bátorságodnak s egyéb kiváló tulajdonidnak. Igaz, hogy a közvélemény mindnyájunknak ítélőszéke, mely elől kitérnünk se nem kell, se nem szabad, de annak föltétlenül hódolunk s csakis annak kedvébe járnunk még sem lehet, mert ezen ítélőbírák legnagyobb része hízelgők-, élősdiék- vagy irigyekből áll, kik csak addig vesznek részt ily tárgyalásban, míg szavazataikból valami hasznot húzhatnak. Egy önérzetes ember megvet minden czéggért. A papagálynak szüksége van czifra tollaira, hogy jó hírét föntarthassa, fülemilének és pacsirtának nincs. Úgy fukarkodjál te is inkább Istentől nyert talentumaiddal, hogy azokat méltatlan és esztelen emberek vagy gonoszak idő előtt kipelengérezve, be ne szennyezzhessék, nehogy

*Czetter Sámuel:
Gróf Széchényi Ferenc
(Rézmetszet, 1798;
Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok)*

Isten tőled visszavegye és másoknak adja oda a kik majd takarékosabban tudnak velők bánni. Nincs nevetségesebb, mint mikor egy ember az ő születésével vagy testalkatával páváskodik, mert ezekhez ő maga épen semmivel sem járult hozzá; de igenis elronthatja s megbecstelenítheti mind a kettőt, ha az egyiket más talán alatta álló embertársával érezeti, főleg érdemessel, a másikat pedig meggyöngíti és lealjasítja mindenféle kihágásokkal, akár erejének vakmerő túlfeszítése, akár határtalan kényeztetés által. Oh, mily jótékony és vonzó hatása van bárkire valamely magasrangúnak csak egy nyájas leereszkedő pillantása! S mily szép és hangos tanúságot tesz egy ifjúnak vagy férfinak lelki tisztasága mellett is egy tisztán tartott s mesterkélttség nélkül ápolott test magatartása! Csakis egy ilyen alakban láthatjuk Isten képmását előttünk megtestesülve, mert a születés felsőbbiségével a kellemet és a test szépségével a lelki tisztaságot köti össze. Tartsd azért becsben, édes fiam, a te születésedet, hogy valami szégyent ne hozz reá, s fordíts gondot a tested ápolására, hogy az abban lakozó lélek és szellem szabadabban fejthesse ki jótékony működését, s hogy testi gyöngeségedet vagy alkated elnyomorodását idővel oly okoknak ne tulajdonítsák, melyek tőled távol állanak, de mely balvélemény sajnos, hogy mély gyökeret szokott verni; mert mai napság a külső megjelenés elsatnyulását (talán nem is alaptalanul) többnyire az élet túlfeszített s korai élvezetének rovására vagyunk kénytelenek írni. A születésére való nevetségés elbizakodáshoz fiatal embereknél hozzá szokott járulni még az elméleti tehetségeire való elbizakodás, mintha ezeket is szükségképen az őseik vérével együtt örökölték volna. De, hogy mai napság a tapasztalás ennek épen ellenkezőjét mutatja, azt bizonynyal magad is észrevehetted. Ismeretlen nevű, idegen földről ide vetődött emberek lakják amaz érdemes egykori államtisztviselők palotáit, melyekre utódaik már csak mulatságból rándulnak el, megfélemezve a bejárat fölötti családi címerről, melyet nevének megalapítói buzdításul és követendő példa gyanánt függesztettek oda.

Te, édes fiam, még ugyan kivétel vagy ez általános szomorú tapasztalás alól, mert Te szolgálod az államot, s igyekezel utólag megszerezni magadnak egy némely ismereteket, melyeket, ha tanulmányaidat szülőid kívánata és akarata szerint végezed vala be, már korábban is sajátoddá tehetted volna. De miután ez így történt, s így neked ahhoz, hogy egy államot kormányozni, egy hadsereget vezérelni, családod jogait megvédeni s hazádnak javára működni, jószágaidat kezelni s jobbágyaidat boldogítani képes légy, még a leglényegesebb kellékeket pótolgatnod kell: ne vedd atyádtól rossz néven, ha neked, a főntemlített célok elérése végett a következőket tanácsolja.

Először dobj el magadtól minden hiábavalót, s a vallást, szívet és erkölcsöt megrontó regényt, röpiratot stb. s végy inkább jó, erkölcsös avagy gyakorlati s hadtudományi munkákat. Azután saját tapasztalásod, hogy idegen nyelvek ismerete, melyekre dícsérendő saját szorgalmaddal szert tettél, valamint egynehány idegen országnak csak futólagos és fölületes beútatása, magában még nem elegendők arra, hogy az államnak javára lehess, az utókor háláját kiérdemeljed s a mi legfőbb, a te Istenednek az általa oly bőséges mértékben adományozott talentumaidról számot adhass.

Minden bölcsek közt az a legbölcsebbik, a ki azt hiszi magáról, hogy semmit sem tud: de e semmittudási önismerethez csakis az juthat el, a ki folyvást több és több ismeretek után törekszik, nem pedig az, a ki elhiteti magával, hogy már mindennek fenekére látott s bármiről szólhat és ítéletet mondhat. Igaz ugyan, hogy néha egy kis emberkének is elég nagy árnyéka van, de ezt csak a háta mögött mélyen alászálló nap okozza. Azért igen találoán mondja Montaigne: »a tudomány és az olvasottság némely kézben királyi pálcza, de sokkal több kézben bohóc oroszló.« – Te, édes fiam, inkább egy bölcsnek amaz előrelátásával élj, a ki azt javasla: »mindarról a mit nem tudsz, soha se beszélj s arról is a mit tudsz, csak

keveset; mert habár mindenkit *abban* a köntösben fogadunk a melyben élőkbe lép, de csak azon belátáshoz képest kísérjük tovább, a melyet aztán tanúsított«. – Ebben leginkább szoktak hibázni azon ifjak, a kik a mostan divatban levő fecsegő és fesztelen modort követve, egy-két fölületes fogalomtól megzavarva, tapsoló hallgatóktól, hízelgő nőktől s őket megbámuló léhütöktől körülvéve, a társaságban vezérszerepet visznek, tetteikben ruházatukban mintául akarnak *szolgálni*, s valóban *annak* is képzelik magokat mindaddig, míg őket más, még *divatosabb*, uracsok e polczról le nem szorítják, őket mint valami elviselt ruhát félredobják s testöket csak gyéren takargató tollaiktól teljesen megkoppasztják. Való, hogy a szerény visszahúzódás és az illemtudás olyan tulajdonok, melyek mai napság ritkán állapítják meg a szerencsését valakinek, de biztosan s állandóan megóvják azt, s melletted is, édes fiam, híven meg fognak maradni sírodig, sőt halálod után is kísérőid lesznek, ha neved emlékéhez kötve hagyhatod utódaidra.

A vakon íteletet mondó világ mende-mondái fölé emeljen Téged önérteted; ismerd föl saját bensődben értékedet. Az irigyek és éretlen gyerkőczök gáncsolódásait pedig büszkén lenézheted.

Egy dicsszomjas és becsvágyó fiatal emberre nézve nem kevésbé veszedelmes másik sziklát képez a gazdagság. Tégedet, édes fiam, e tekintetben is millió más embertársaid fölött kitüntetett a te jóságos teremőd. Kiváló bizalmat helyeztetett benned s hű kezelésedben, mikor az ő kegyének és gondoskodásának a szegény árvák és özvegyek irányában képviselőjévé, kiosztójává tett. A pénzt úgy tekintsd, hogy az nálad csak letétben van, és semmikép sem a te tulajdonod; s egykor nem azt fogod az ő ítélőszéke elé vinni, hanem az arról való számadásodat. E tekintet indítson téged mindig a pénznek becsben tartására, ha netán annak könnyű megszerzése arra csábítana, hogy azt nem a szükséges és hasznos, illő vagy bár kényelmi kiadásokra, hanem haszontalan, kérkedő, vagy éppen káros és vétkes czélokra fordítsd. A te alattvalóidnak veritéke, s nem egy tán betegségben, ínségben, étlen és szomjan élő munkásnak könnye tapad ehhez a pénzhez. E könnyek leszárítása végett, annak nem csekély részét ismét vissza kell hozzájuk származtatnod, a minden szenvedők atyjának nevében. Ebből könnyen beláthatod, mily szigorúan kell e szegények pénztára kezelőjének valamint az *ő alárendeltjeinek is* a takarékosság, rend és fölügyelet elveihez ragaszkodni. Ha ez utóbbiak benned fogják a rendnek, belátásnak, szorgalomnak és jótékonyásnak példáját látni, úgy ők magok is szorgalmatosan és lelkiesméreletesen fognak neked szolgálni s jabbágyaid iránt igazságosak és emberségesek lesznek. Távolítsd el szolgálatodból az erkölcstelen, rossz keresztyén, káromkodó, könnyelmű életet folytató, vagy iszákos embereket. Ezek megfosztanak téged Isten áldásától, megbotránkoztatják alárendeltjeiket s utóbb is mint csalók végzik pályájokat.

Még egy nagy adományt kell fölemlítenem, melyet a te jó Istenedtől ajándékba nyertél, s ez a te szíved. Ezt én több alkalommal nem csekély örömemre mint olyant ismertem föl, mely könyörülettel, jótékonyssággal s igazán nemes érzelmekkel van eltelve: tartsd meg s híven ápoll magadban ezt a gyöngéd érzületet. Az istenségnek egy szikrája az, melynek soha sem szabad kialudni, hanem mindig magasabban s áldásosabban kell föllobognia. De legyen gondod arra is, hogy aztán gyöngeséggé ne fajuljon. Ebbe eshetik az ember könnyen hívőségből, hiúságból, s szerfölött izgékony és hirtelen föllobbanó érzékenységből, melyet hízelgők, szemben alázatos tömjénezők s álbarátok, a becsvágy ós nagyravágvas élesztése s a népszerűség tetszésnyilvánításainak fölidézése által mindinkább ingerelni s túlfeszíteni szoktak. Ezekről óvakodjál, édes fiam, s szíved minden gerjedelmével legelőször is ahhoz fordúl, a ki azt alkotá, Istenhez! Ő nem fogja megvonni tőled az ő ihletését, ha őt hívod segítségül, s elébe teszed bármely emberi sugalmaknak. Minő tanácsot is ad-

hatna egy ember, a ki maga magának sem tud legtöbb esetben tanácsot adni, más embertársának az isteni szellem ihletése nélkül! Jól mondja tehát egy bölcs, hogy az emberek bár fölhúzzák a vitorlákat s rendezik a köteleket s hozzá oly komoly képet vágnak, mintha e készülétek csalhatatlanok volnának, de egy Magasabb ül ott a kormányrúdnál, s mosolyog hozzá, mondván: »Így lesz az és nem máskép!«

Végzem most már, édes fiam! Ezek tán utolsó Hozzá intézett szavaim, megáldalak újra s reménylem, hogy a síron túl is áldani foghatlak. Szíved biztosít engem arról, hogy Isten előtt meg fogsz rólam emlékezni, hogy a legjobb anyának vigasztalója, a kedves testvérek öröme, az ország reménye, az ifjúság díszje, szolgálóidnak ápolója, jobbagyaidnak jóltevője, a szegény árvák és özvegyek gyámola, mindenek fölött pedig hitközségi rokonaidnak mintaképe fog válni belőled.

Hallgassa meg e kérésemet az Atyaisten, a Fiúisten, és a Szentlélekisten. Amen, Amen, Amen!

Gróf Széchenyi Ferencz³

*Móricz Zsigmond: Öt sebek**

A magyarság a történelem folyamán öt krisztusi sebet kapott: Muhi, Mohács, Kismajtény, Világos és Trianon. Ez az öt seb nem a kiválasztottság isteni szimbóluma volt, hanem valóságos öt halálos szúrás, mindenik elég arra, hogy egy faj elvérezzen bele, hacsak az életerege nem oly roppant szívós, hogy kiheverje.

Muhi pusztáján a tatárok megsemmisítették IV. Béla seregét, s ennek következménye lett, hogy az egész ország szabad zsákmánya lett egy keleti nomád csordának.

Mohácsnál a török megsemmisítette II. Lajost, s ezzel a magyar föld másfél századra rabságba süllyedt.

Kismajténynál a II. Rákóczi Ferenc végkimerülésbe süllyedt forradalma ért véget, s a magyar szabadság gondolata másfél századra elvesztette életerejét.

Világosnál Kossuth Lajos forradalma törött ketté egy fegyverletételben az orosz erő előtt.

Trianon feldarabolván az osztrák–magyar monarchiát, nem respektálta a magyarság államalkotó munkáját, s nemzetiségek szerint boncolta szét a magyar szent korona ezeréves területét.

Az öt seb közül hármat a Kelet a magyar szíven keresztül ütött a Nyugaton. A Rákóczi-forradalom leszerelésénél Ausztria nem egyedül győzött le bennünket, hanem egész Európa közreműködésével.

Az első négy esetben Magyarország – mely Európa centrumában fekszik, annak a mély östengernek a fenekén, amit ma Nagy Magyar Alföldnek hívunk, s amely, az Árpád honfoglalása óta a színmagyar faj lakhelye –, Magyarország voltaképpen csak csatatér volt Eu-

* Móricz Zsigmond (1879. július 2.–1942. szeptember 5.) a XX. századi magyar prózairodalom legjelentősebb alakja. A száz éve elszenvedett trianoni döntésről és következményeiről annak idején többször írt, ezeket az írásait nem szerepeltették halála után összegyűjtött műveinek sorozatában. Közleményünk forrása az eredeti megjelenés: Pesti Napló 1926. dec. 25. 294. sz. 6. o. A szöveget teljes terjedelmében közöljük. (A szerk.)

rópa két nagy felének összecsapásában. Muhinál a napkeleti barbárság indult leszámolásra a nyugati kultúréletet élő népek ellen. Mohácsnál a délkeleti, Világosnál az északkeleti államóriás jelezte hatalmát Európa felé; míg Trianonban Nyugat könyörtelenül leszámolt ezeréves védőjével, ki fegyvertelenül állott bírói széke előtt.

A História legnagyobb csodája, hogy maradhatott fenn Magyarország ezer éven át. Én azt hiszem, ezt az egész fennmaradást elsősorban helyzeti esetlegességének kell tulajdonítani.

Különös, hogy Európa túl nagy volt az európai népek számára.

A népvándorlás korának kavargásai után annyi faj állott elő, annyi állam alakult, hogy egy sem volt köztük, amelyik egészen európai arányúvá lehetett volna. Egyfelől ott állott a Nyugat számtalan országocskájával s mindnek szervesre kialakult államéletével. Még a legnagyobbaknak, a frank s a germán népeknek sem volt akkora ösereje, hogy egyik a másikat megtörni, felfalni s beolvasztani képes lett volna, így egymást lekötötték s egyensúlyban tartották. Szerencsénkre Bécsben egy olyan államhatalmasság támadt már a XIII. században, hogy az maga elég volt, hogy a nyugatról fenyegető néperőket elhárítsa fejünk felől. Másfelől keleten, ahol éppen az alacsonyabb kultúra miatt sokkal jobban megtörtént a népvándorlás népelemeinek összekovácsolása, egy testbe foglalása (az orosz birodalom maga harminc vagy még sokkal több fajtából állott elő), sohasem érkezett el eddig annak az ideje, hogy az egész Kelet felvehesse a harcot az egész Nyugattal.

Ha ez megtörténik, akkor a magyar faj még gátnak sem lett volna elegendő két ilyen, a mi arányainkhoz képest véghetetlen viharfelhő összeütközésének elhárítására.

Magyarország az európai politika szempontjából mindig semleges terület volt. Egy nem numeráló zóna, amely sem nem provokálta, sem le nem szerelte a világhatalmi tényezőket.

Mi tehát bizonyos fokig helyzeti vakságban szenvedünk, mikor nagy nemzeti szerencsétlenségeinket a nemzet hibáinak vagy erényeinek szempontjából bíráljuk el.

A történelem szívesen tanítja azt, hogy abban a pillanatban, mikor e szörnyű csapások értek, kivételesen züllöttek voltak közállapotaink. Ez a vád éppen úgy éri IV. Béla korát, mint II. Lajosét. Éppen úgy a Rákóczi gyöngye vezéreit, mint ahogy Világosért Görgeit tették felelőssé. Pedig valamennyi eset kikerülhetetlen volt. Máskor is voltak ugyanolyan szomorú morális állapotok, mint e nagy események idejében, viszont e pillanatokban is meg lehet állapítani, hogy a magyarság összessége kemény s életerős volt. Muhi után még ugyanaz a király, ugyanazokkal a főurakkal, újra teremti az országot, akiknek állítólagos hibájából elvesztette. Mohács után a hősiességnek oly számtalan példáját lehet összeállítani, hogy egy magyar Plutarkhoszt írhattak volna belőle. Világos után kezdődik azonnal az a szabad és hatalmas fejlődés, amely a nagy háborúig tartott, s amely voltaképpen létrehozta a mai erős és számottevő demokratikus Magyarországot. Trianon után tehát kell, hogy a magyarságnak teljes reneszánsza következzen be.

A magyarság idegen erők játékmékként lett áldozatává, s a maga erejéből heverte ki, amint békén hagyták ezek az idegen erők.

Egyetlen hibánk, hogy nincs alapgondolatunk egy valódi nemzeti életre.

Magyar ember nem tekinthet a világra hódító szándékkal, s nem tekinthet szolgálai kishitűséggel.

A magyarságnak egy lehetősége van: birtokba venni ezt az országot, s kitermelni belőle a legmagasabb értéket, amit lehet.

A magyar faj eddig a história folyamán öt krisztusi sebet kapott. A Krisztus életét azonban a hatodik oltotta ki, a lándzsaszúrás a bordák közt, a szívbe.

Vigyázzon a magyarság, hogy ezt a hatodik szúrást meg ne érje!

XIX. századi pedagógusportrék Győr-Moson-Sopron megyéből¹

A *Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében* című könyvsorozat alkotói közössége tizenharmadik éve kutatja pedagógiai hagyományörzés céljából a megye (tágabb kitekintésben a régió) azon jeles pedagógus személyiségeinek tevékenységét, akik – mint értéktelmentők, értékátadók és példaképek – napjainkig hatóan élnek az utódnemzedék tudatában. A könyvsorozatban feldolgozott 260 megyei pedagógus életrajzán keresztül összesen 265 év történelme, oktatás- és kultúrtörténete kísérelhető figyelemmel.

Olyan nemes elődökről van szó, akik környezetükben maradandó nyomot hagytak; munkájuk végzése során formálták a magyar iskolarendszer működésének konkrét megoldásait, fejlődésének irányait, léptekeit, részt vettek a magyar és az egyetemes kultúra alakításában. A vizsgált időszakok képzési rendszerének megfelelően hőseink csaknem mindannyian már ifjú korukban munkába álltak, pályájukon viszonylag hosszú időszakot töltöttek el, a közéletben is felelősséggel dolgoztak.

Tizenegy gyűjteményes kötet reprezentálja a kutatómunka hatékonyságát, illetve kiváló eredményeit. E könyvek 2009 és 2020 között jelentek meg – egy kivételével a győri székhelyű „Emelj fel emléki!” Alapítvány kiadásában, dr. Gönczöl Lászlóné és Kallós Károlyné szerkesztésében, 180 társszerző közreműködésével.

A bemutatott pedagógusok életkori adatai szerint a XVIII. században született 3 fő, a XIX. században 70 fő, a 20. században pedig 187 fő.

A 260 életrajzot elolvasva sokféle szempontból lehetne elemezni az életutakat. Kétségbevonhatatlan azonban, hogy mindegyikük tartalmaz olyan figyelemre méltó eseményeket, cselekedeteket vagy mozzanatokot, amelyek a XXI. század pedagógusai számára még a mai körülmények között is hordozhatnak üzeneteket.

A feldolgozott XIX. századi pedagógusportrék 176 naptári évre vonatkozóan szolgáltatnak forrásértékű adatokat: 1840 és 1880 között fejtett ki jelentős pedagógiai tevékenységet 13 fő; 1880 és az első világháború (1914) között 11 fő; a századforduló és Nagy-Magyarország megcsonkítása (1920) közötti időszakban 5 fő; a Horthy-rendszer ideje alatt 15 fő; az I. és II. világháború között, valamint az azt követő években 26 fő.

A XIX. század első felében született két Győr-Moson-Sopron megyei pedagógus, Pálffy József (1812–1869) és Péterfy Sándor (1841–1913) munkásságára oktatástörténeti szempontból ismét érdemesnek találom felhívni a figyelmet.

A farádi² születésű Pálffy József – akinek szülőfalujában 2020 őszén emléktábla avatására készülnek – 1823-tól 1834-ig az értelmiségi réteg kibontakoztatásának akkori fellelegvárában, a soproni Evangélikus Líceumban végezte tanulmányait.

1853-tól hosszabb lelkészi szolgálata után mint evangélikus képezdei igazgató munkálkodott alma materében, Sopronban. Működése alatt egyre sürgetőbbé vált az állami nép-

1 A tanulmányban bemutatott portrék összeállításának forrásai a következők. *Miklósné Jancsó Hanna*: „Az iskolának a lelke a tanító”. Péterfy Sándor (1841–1913). Szellemi kincsek őrzői. Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében. „Emelj fel emléki!” Alapítvány, Győr, 2012. Szerkesztő: dr. Gönczöl Lászlóné és Kallós Károlyné. 178 p.; *Szabó Gyuláné Szűcs Vilma*: „Nemes tettekben, munkában gazdag áldásos élet”. Pálffy József (1812–1869). Értékteremtő életpályák. Jeles pedagógusok Győr-Moson-Sopron megyében. „Emelj fel emléki!” Alapítvány, Győr, 2018. Szerkesztő: dr. Gönczöl Lászlóné és Kallós Károlyné. 68 p.

2 Farád: község Győr-Moson-Sopron megyében, Csorna szomszédságában.

Az emlékkötet-sorozat megjelent könyvei (A szerző felvételei)

oktatás társadalmi szintű bevezetésének és az intézményes magyar nyelvű tanítóképzés megszervezésének kérdése. A protestáns közösségekben mind a tanítói, mind a lelkési szolgálathoz magyarul jól beszélő szakemberekre volt szükség.

Pálfy – felismerve a kor igényét és üzenetét – igazgatóként és intézeti lelkészként a soproni líceum újjászervezését, képzésének újrastrukturálását és az önálló tanítóképzés megvalósítását tűzte ki vezetői céljául. 1854-ben ki is dolgozta a tanítóképzés tervezetét. Tervei megvalósítását azonban csak egy önálló intézmény létrehozása garantálhatta. Külföldi tapasztalatai alapján szervezésbe kezdett, melynek nyomán 1857. július 27-én nagy ünnepség keretében letették az újonnan építendő Soproni Evangélikus Tanítóképezde alapkövét, és 1858. október 3-án fel is avatták az épületet.

A képezde megnyitása 10 évvel előzte meg az állami tanítóképzés 1868. évi törvénybe iktatását. Az iskola 1883-ig Pálfy tervezete alapján, hosszú ideig 3 éves képzési idővel működött. Csak az állami tanítóképzőkkel egy időben vált 4 évfolyamúvá.

Az alapítás után a felszerelés és fenntartás nehéz időszaka következett. A tanítóképző a gimnáziumtól szervezetileg különvált. Pálfy gondoskodott a tanításhoz szükséges infrastruktúra megteremtéséről, és az oktatás fejlesztéséhez szükséges módszertani eszközökről. Számos kézikönyv, segédkönyv, teológiai kiadvány, felekezeti imakönyv szerzőjeként is ismerjük. 1861-ben kiadta *Utatis év. népiskolatanítók számára* (Pest, 1860) című könyvét, amely gyakorlati útmutatást adott az egyes tárgyak oktatásához. Mint protestáns elődei, ő is ezer szállal kapcsolódott a kor szellemi életéhez. Publikált a korabeli pedagógiai és kulturális tartalmú lapokban, kiadványokban. Pedagógiai tudását Eötvös József is elismerte.

Pálfy József, az első magyarországi tanítóképző megalapítója (Evangélikus Népiskola 1889. 2. szám)

1867-ben a népoktatásról szóló törvénycikk megvitatására őt is meghívta, ahol nézeteinek kifejezést adott és érvényt szerzett.

Pálfy halála, 1869 után iskolája és hálás tanítványai tovább éltették Sopronban az iskola-alapító igazgató emlékét. A létrehozott Pálfy József Alapítvány segítette a rászoruló diákokat. A Pálfy-kör nevű önképzőkörben a diákok önszorgalmi felkészültségüket mutatták be. Az intézet főbejáratahoz egy márványtáblát állítottak Pálfy nevét és érdemeit hirdelve az utókornak. (Sajnos, az 1944. december 6-i légitámadás során az épülettel együtt megsemmisült.) „[...] önzetlen apostola volt a közügynek. Csak a munkát tartotta magának meg; a kitüntetést, a jutalmat másnak engedte át.”³

Életpályájából a korszellemmel való konzonanciáját, véleményformáló attitűdjét, erős akarát, a célok eléréseért vívott kitartását és állhatatosságát ma is példának tekinthetjük.

„A tanítók atyja”, Péterfy Sándor
(Péterfy Sándor Evangélikus
Gimnázium, Általános Iskola,
Óvoda, Alapfokú Művészeti
Iskola és Kollégium, Győr)

Péterfy Sándor 1841. augusztus 5-én született az erős szellemi hagyományokkal rendelkező evangélikus felekezetű Vas megyei Nemescsón.⁴ A tanítói foglalkozás iránti őszinte érdeklődését önképzéssel mélyítette el, és már nagyon fiatalon Nagygeresden segédtanítóként oktatott. A tanítóképességi vizsga letétele után az 1860-as években több helyütt alkalmazták házitanítóként, tanítóként, helyettes tanárként, közben tanulmányokat végzett a soproni evangélikus tanítóképzőben.

1862-ben az egyházközség a végzett tanítót Győrbe hívta. Itt kezdte meg szakírói tevékenységét, amikor a Győr megyei „tanítói kör” megbízásából László János tanítóval együtt egy kézzel írott pedagógiai folyóiratot kezdett szerkeszteni *Tanodai Közlöny a Veszprém- és Győr-megyei ág. ev. népiskola tanítók körében* címmel. 1865-től 1877-ig tanított, majd igazgatóként dolgozott Pesten a későbbi Deák téri iskolában. Ez a tizenkét év volt életpályájának legtermékenyebb szakasza, ezalatt irodalmi munkássága, közoktatás-politikai és egyleti szervezőtevékenysége kiteljesedett. Egyike volt azoknak, akik az egyetemes tanítógyűléseket 1870-ben létrehozták.

Az 1870-es években egyre határozottabb elképzelése lett a tanítók országos, nagy egyesületének létrehozása és az önsegélyezés megszervezése. E célból életre hívta az Eötvös-alapot, melynek 1876-tól 1900-ig az elnöke volt. Az alapba befolyt összegek segítettek a szegény sorsú pedagóguskollégákat, egy országos tanítói árvaház létesítését, a szegényebb magyarországi tanítók gyermekeinek továbbtanulását. Támogatásuk céljából és más nemes funkciókkal Tanítók Háza létrehozását szorgalmazták a különböző városokban. Ennek érdekében Győrött is megalakult a Győri Tanítók Háza Egyesület, melynek alapító tagjai közül Benedek Vince, Cseresznyák Ignác, Csicsay Benedek, Érsek Imre, Fülöpp Lajos, Haller János, Magyar István, Öveges Kálmán, Rácz Sándor, Szabados János, Timaffy Endre és Weltler János megyei pedagógusok életútját könyvsorozatunk eddigi kötetiben részletesen feldolgoztuk.⁵

3 Protestáns Egyházi és Iskolai lap 1869. 30. szám 957.o. Gyász hír Pálfy Józsefről.

4 Nemescsón (németül Tschobing, szlovénül és horvátul Čobin) község Vas megyében, a Kőszegi kistérségben.

5 Pándorfalu (1899-ig Parndorf, németül Parndorf, horvátul Pandrof) falu Ausztria Burgenland tartományában.

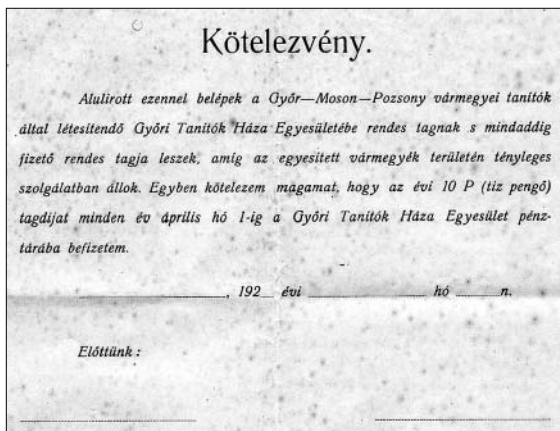
Péterfy Sándor pedagógiai közírói tevékenysége számos jelentős, aktuális témára irányult. Élete során szerkesztette a *Népnevelők Lapját*, a *Nemzeti Nőnevelést*, cik-keket írt a *Néptanítók Ismeretterárába*, a *Néptanítók Lapjába*, a *Vasárnapi Újságba*, a *Magyar Tanügybe*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapba*.

Idősebb korában fokozatosan visszavonult a közéletből. Nyugdíjba vonulásaikor (1896) királyi tanácsosi címet kapott. Romló egészségi állapota miatt 1902-től szakított az aktív közéleti tevékenységgel. Győrbe, majd Pozsonyba költözött, végül a Moson megyei Parndorfban telepedett le, és ott élt haláláig. Hamvait 1913-ban a Kerepesi úti temető díszsírhegyében helyezték örök nyugalomra.

A neves pedagógus emlékét szerte az országban iskolák, utcák, kórházak, középületek neve őrzi. 2002-ben a győri Péterfy Sándor Evangélikus Oktatási Központ „a tanítók atyjá”-t választotta névadójának. 2002-től az iskola előcsarnokában az odaérkezőket nap mint nap Lebó Ferenc győri szobrászművész öt megörökítő alkotása és egy bibliai idézet köszönti „*Akik az Úrban bíznak, erejük megújul, szárnyra kelnek, mint a sasok, futnak, és nem lankadnak meg, járnak, és nem fáradnak el.*” (Ézs 40,319)

Életpályájának elemei közül elsősorban a hivatás iránti szeretetét, a pályatársak szakmai kooperációjára irányuló erőfeszítéseit és szociális érzékenységét állíthatjuk példaként a mai pedagógus nemzedék elé.

Gönczöl Lászlóné

A Győri Tanítók Háza Egyesület belépési nyilatkozata 1926-ból (A szerző archívumából)

Bogár István református kántortanító emlékezete

Harminc évvel ezelőtt, 1990. október 5-én érkezett a szomorú hír, hogy Bogár István református kántortanító, népművelő 67 éves korában a csillagokba költözött.

Bogár István 1923. május 18-án született Ócsényben, református vallású, középparaszti családban. Már kisgyermekkorában szívesen hallgatta nagymamája nótáit, meséit a régi Sárközről, történetéről, szokásairól, babonáiról. Leginkább a gyermek nevelésével kapcsolatos hiedelmek maradtak meg emlékezetében.

Neki is megvolt a maga keresztje. Édesanyját 15 évesen adták férjhez. Még meg sem született, szülei máris elváltak. Ő az anyjánál maradt. Munkásságában, néprajzi indíttatásában nagy szerepe volt családjának, apai nagyanyjának, dédapjának, valamint édesanyjának, Deák Sárának.

Az elemi iskolát szülőfalujában végezte, majd Szekszárdon járt polgári iskolába.

Bogár István

A Nagykőrösi Református Líceum és Tanítóképző Intézetben 1943-ban kántortanítói oklevelet szerzett. Nevelőapját másodévesen vesztette el. Az igazgató segítségképpen diáktitkárnak nevezte ki, ezért nem kellett tandíjat és szállást fizetnie. Az intézményben néprajzi gyűjtőmunkára tanára, Csikai Pál is ösztönözte.

1943-ban megüresedett a sárpilisi tanítói állás, amelyre négyen jelentkeztek. A presbitérium egyhangúlag Bogár Istvánt választotta meg tanítónak. Beiktatására a református templomban, istentisztelet keretében került sor.

Az iskolában egyedül tanított 40–50 gyermeket. Érezte, hogy nemcsak tanítania kell, hanem foglalkozni az emberekkel. Részt venni a falu életében, irányítani, segíteni az itt élők munkáját.

1944. augusztus 30-án feleségül vette az öcsényi Lovas Évát, akivel haláláig boldog házasságban élt. Egy lányuk született.

1944. október 20-án bevonult katonának a IV. fogatolt, vonatos hadosztály pótkeretéhez Pécsre. Végzettségének megfelelően karpaszománys kiképzőiskolába küldték. 1944. november 27-én az orosz előretörések miatt útnak indították őket Németországba, Graferwörh kiképzőtábor altáborába, a Westlagerbe. 1945. április 25-én esett amerikai hadifogságba. Az ingolstadti hadikórházból 1946. március 19-én érkezett vissza Magyarországra.

Újra tanítani kezdett a pilisi iskolában. Keze alól több generáció került ki. Megalapította a Sárpilisi Népi Együttest, amellyel országos sikereket ért el.

1966-ban megálmodta és megszervezte a Sárközi Napok című, az egész tájegységet átfordító, egy hétig tartó rendezvénysorozatot. A fő attrakció az utcai felvonulás és menettánc volt. Ezt a rendezvényt 1983-as nyugdíjba vonulásáig szervezte.

1966-ban megjelent *20 év dallal, tánccal* című könyve. A későbbiekben a sárközi települések együtteseit összefogó rendezvény a *Sárközi lakodalom* címet kapta.

1967-ben létrehozta Bogár-tanya néven ismert néprajzi gyűjteményét. Itt található többek között 1825-ös hímzőrása, 1809-ből sarokpad, 1852-es mohácsi csörgőkorsó, így 1853-ból és dédnagyapjának fából kifaragott *Szigetvár diadala* című alkotása az 1890-es évekből. A Bogár-tanyában az elmúlt évtizedek alatt diplomáciai testületek tagjai, politikusok, koreográfusok, énekesek, írók, költők, műsorvezetők, rendezők, színészek, nyugdíjasok, diákok és sok mindenki más is megfordult

1971-ig vezette a Sárpilisi Népi Együttest. 1947-től 1971-ig volt a pilisi iskola igazgatója. Az 1971-es falukörzetesítési program miatt Sárpilis Decs társközsége, ahogy akkor mondták, funkció nélküli település lett. Megszüntették az iskolát, a falu termelészövetkezetét összevonták a várdombival, a boltot és a kocsmát pedig a Bátaszéki ÁFÉSZ-hez csatolták. Az említettek miatt sok fiatal elköltözött a faluból.

Bogár István beköltözött Szekszárdra és 1971-től a Megyei Tanács Művelődési Osztályán néprajzi főfelügyelőként dolgozott tovább. Ekkor ő volt egyedül országunkban, aki személyre szólóan kapta a megbízást: gondozza a hagyományörző csoportokat. 1975-től a Babits Mihály Megyei Művelődési Központban tevékenykedett főmunkatársként 1983-as nyugdíjazásáig. Segítő munkát végzett, szakmai tanácsokkal, ötletekkel látta el a megye népi együtteseit. Publikációi szaklapokban és a *Tolna Megyei Népiújságban* jelentek meg.

1952-től 1986-ig vezette az Öcsényi Népi Együttest, patronálta a Decsi Népi Együttest és a Decsi Asszonykórust. A későbbiek során a Pörbölyi Asszonykórust vitte sikerre.

1970-ben Ócsényben forgatta Raffai Anna, a Patent Lovas Házban, *Ócsényi keresztelő* című kisfilmjét, a népi együttes szereplésével. A filmben e sorok írója gyermekként volt jelen.

Az ócsényi táncosok legsikeresebb produkciói az *Ócsényi lakodalmas*, a *Szüreti képek*, az *Üvegestánc*, a *Gesztelnység* és a *Könyi verbunk* voltak.

Előadóként gyakori vendége volt ifjúsági- és úttörőtáboroknak, valamint a Tanítóképző Főiskolának.

1978-ban a *Röpülj, pával!* című, a Magyar Televízió által egyenes adásban közvetített országos versenyen lehetősége nyílt arra, hogy ország-világ elé tárja saját gyűjtésű sárközi dalait, táncait. E nagy vállalkozásban minden sárközi falu részt vett.

Számos népzenei és néptáncfesztiválon az ócsényiek sikert sikerre halmoztak. Ebben az időben Lengyelfi Miklós, a televízió szerkesztője többször is szereplési lehetőséghez jutatta a csoportot kisfilmekben, népzenei műsorokban. Ilyen volt például az *Aprók tánca* című produkció.

1981-ben ő szervezte meg a Tolna megyei nemzetiségi hagyományörző együttesek bemutatóját. Bogár István indította útjára a *Cinegemadár* elnevezésű népdaléneklési versenyt is.

Élete során többek között megkapta a *Magyar Népköztársasági Érdemérmét*, a *Köztársasági Érdemérmét*, a *Szocialista Kultúráért* kitüntetést, a *Kiváló Népművelő* címet, az *Ifjúsági Érdemérmét* és a *Tolna Megyei Tanács Alkotói Díját*. 2001-ben a posztumusz *Sárpilis Díszpolgára* címet igazoló dokumentumot, 2002-ben a posztumusz *Ócsény Községért Emlékplakettet* lánya vette át. Sárpilisen iskolát és könyvtárat, Ócsényben utcát neveztek el róla. Ócsényben a Hagyományörző Egyesület felvette Bogár István nevét. Az egykori Patent Lovas ház eredetiben, a Bogár-tanya pedig másolatban a szentendrei skanzenben látható.

Örömmel állapíthatom meg, hogy a Bogár-tanya nincs széthordva, nincs elkótyavetyélve, nincs eladva. A magyar-ének szakos tanári diplomát szerzett Tóth Gáborné Bogár Évike kisebbik fiával működteti. Megőrizték a bútort, a rengeteg tárgyi emléket, a viseletet, az egykori mezőgazdasági eszközöket és minden mást az utókor számára. A tanya látogatható és élvezhető. Az eltelt évtizedekben a gyűjteményt gyarapították. A Bogár István által összegyűjtött dalokat, táncokat pedig Sárköz népi együtteseinek viszik tovább.

Hiánya még ma is fájdalmas, mert az az értelmiségi, aki megszervezi, figyelemmel kíséri, segíti a Sárköz hagyományörző együtteseit, „hiánycikk” manapság. A falukörzetesítési programot élete végéig nem tudta kiheverni. Életét ismerve elmondható, hogy tette a dolgát, amit lehetett. Ahogy a *Szózatban* meg van írva: *rendületlenül*.

Andics János

Irodalom. *Andics János*: Ócsényi népszokások. Révai Digitális Kiadó Kft., Budapest, 2007. 79–82.; *Balázs Kovács Sándor*: Bogár István. A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXVI. Szekszárd, 2006. 291–340.; *Kissné Hóner Magdolna*: A Bogár hagyaték. Szakdolgozat. Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely, 1998; *Kovács Ottó*: Életút. Ócsényi Hírmondó 2008. augusztus 2–3.; *Uő.*: Életút. Uo. szeptember 2–3.

Bogár István az Ócsényi Népi Együttes tagjaival szekszárdi szüreti felvonuláson az 1970-es években

HAGYOMÁNY

Trianon, 100

Mozaikok családom történetéből

„Ne mondjátok, hogy a haza nagyobbodik.
A haza, a haza egyenlő volt mindig
ezer év óta már, és mindig az marad,
mert nem darabokból összetákolt darab:
egytest a mi hazánk, eleven valami!
Nem lehet azt csak úgy vagdalni, toldani.”
(Babits Mihály: *Áldás a magyarra*. Részlet)

Úgy gondolom, sokunknak van valami családi kötődése, emléke Trianonhoz, melynek hatása, ha emberöltőkkel ezelőtt is, de kapcsolódott a 100 évvel ezelőtti döntéshez, vagy annak következményeihez.

Nekem is.

Az elmúlt közel két évtizedben, ahogy telt az idő, egyre inkább foglalkoztatni kezdett a felmenőim élete. Azt nem mondhatom, hogy még időben, hiszen tudom, ha ma megkérdezhetném a szüleimet, nagyanyámat, rokonaimat, de tudnám, hogy mit kérdeznek!

De nem vagyok elégedetlen, mert azért apródonként csak össze tudom rakosgatni családi múltunk darabkáit és ha nagy vonalakban is – ahogy mondani szokták –, lassan összeáll a kép. Most örülök gyűjtögetős természetemnek, mert megőriztem néhány kedves tárgyat, melyek elődeimre emlékeztetnek.

Évekkel ezelőtt már összeszededgettem, digitalizáltam családi fényképeinket és grafománok lévén a férjemmel mindketten, leírtuk, megírtuk a gyerekeinknek, amit lehetett, amit megtudtunk, amire emlékszünk. Most pedig hála a digitális világ áldásainak és néhány kedves rokonnak, segítőknek, egyre mélyebben látok bele a családi múltba.

Nekem mindkét felmenőm családja a Felvidékről érkezett Ózdra, a trianoni döntés nyomán. Apai nagyszüleim nagy családjukkal az 1920-as évek elején jöttek Korompárról, miután a RIMA felszámolta ottani vasgyárát. Anyai nagyszüleim pedig lányukkal 1945 után rimaszombati életüket hagyták ott nehéz magyarságukért.

Mondhatom hát, hogy sorsukat – s benne az enyémet is –, a trianoni döntés formálta olyanná, amilyenné lett.

Így szövi át a történelem az életünket és ha a saját családi emlékeinket megőrizzük, feltárjuk, átadjuk az utódoknak, már sokat tettünk azért, hogy a múlt sebei begyógyuljanak.

MÉGSEM KOROMPA

Az utóbbi években mindig a Gömör–Szepesi-érchegységbe, mai nevén Szlovák-érchegységbe, a Hernád menti Korompára készültem, ahonnan apai nagyszüleim kerültek Ózdra, az akkor a Rimarurány–Salgótarjáni Vasmű Részvénytársaság (RIMA) újonnan épült munkáskolóniájára, a Velence-telepre, ahol apám húga haláláig élt. Amikor a RIMA Trianon

után, az 1920-as évek első éveiben felszámolta az elcsatolt felvidéki területekre került üzemait, bányáit, érdekeltségeit, az ottani szakembereket, munkásokat, így a vasmunkás nagypapát, Sebestyén Gyulát családjával együtt a Korompai Vasgyárból Ózdra irányította.

A nagyszüleimnek tizenegy gyereke született a múlt század első éveiben, négyet elveszítettek, hetet felneveltek. Apám mint legkisebb fiú még Korompán született, karonülő kisgyermek volt, amikor a család Ózdra került. Igazi rimai dinasztia volt az övék, gyerekeik zömmel itt éltek és dolgoztak egész életükben, mint a keresztapám és apám is. A család tagjai gyászolták a Donnál elesett legnagyobb fiút, de volt olyan fiútestvér, aki mint oly sokan Ózdról, az újonnan épült Dunai Vasműbe került és ott alapított családot.

Visszatérve Korompához, voltam ott egyszer régen, csak átutazóban. Nem sok emlékem maradt a településről, ezért akartam mindig visszamenni, megkeresni a család lába nyomát, megtudni az ottani felmenőkről, amit lehet.

És milyen a sors, néhány hete – kedves hozzáértő ismerősök segítségével – kiderült, hogy nagyszüleim mindketten a Tisza mentéről – Sarudról és Tiszaörsről – származnak és nem sokkal házasságkötésük (1904) után kerültek Korompára, ahol a nagypapának munkalehetőség kínálkozott.

Korompa tehát egy jelentős állomás volt az életükben, ahol közel 20 évet töltöttek, gyerekeik születtek, majd az élet Ózdra sodorta őket...

BLAHA LUJZA GYÖNGYEI

Anyai ágon a Felvidékről származom. Bár az is igaz, hogy anyai dédnagyanyámat szülőhelyétől, Rimaszombattól Aradig, majd Érsekújvárig, végül ismét Rimaszombatig vetette a sorsa, hogy aztán ő és a három lányából kettő – köztük a nagyanyám és családja – a II. világháború után ott kellett hogy hagyják egész addigi életüket. Őket is elérte az áttelepítés.

*Három generáció Rimaszombatban az 1930-as években:
a dédnagyanyám, a nagyanyám és a kisbaba, az anyám*

Ketten a rimaszombati kézimunkaműhely udvarán az 1920-as évek közepén, a jobb oldali fiatal lány a nagyanyám

sek keserű kényszere és egy másik ország más-más városaiban, Egerben és Ózdon találták magukat. Az ő és gyermekei életéről sokat tudunk, mondhatom kész regény, amit szinte átszövött az egész múlt évszázad minden öröme és bánata.

A dédnagyanyámnak, Darnyi Máriának – aki a XIX. század '80-as éveiben született – négy gyermeke született, két házasságából, ráadásul egy szem fiát a II. világháború elragadta tőle. Ő maga és lányai is, köztük az én nagyanyám – mint abban a korban a lányok – tanultak háztartástant, benne szabás-varrást, kézimunkázást. Rimaszombat az iparosok, kereskedők, vendéglősök városa volt abban az időben, s talán ez (is) adta az ötletet a dédnagyanyámnak, hogy a múlt század első évtizedeiben létrehozza saját vállalkozását, egy mives kézimunkákat készítő ún. műplissé és gouvré intézetet. Nekem is van néhány szép darabom az akkori időkből, ágynemű, asztalnemű, zsebkendők. Mind mives darab, gazdag díszítéssel, többnyire monogrammal.

Blaha Lujza emléktáblájának felavatása 1926-ban, jobbról balra a harmadik a dédnagyanyám

Dédnagyanyám emlékei szerint, egy alkalommal a „*nemzet csalogánya*”-nak, a nagy színésznőnek, Blaha Lujzának is dolgozhattak, amikor egy színpadi fellépő ruhájára közel másfél kilogramm súlyú gyöngyöt kellett felvarrniuk.

Rengeteg fényképünk van a család életéből. Van köztük egy, amin a családi emlékezet szerint az én szép világos szemű dédnagyanyám is ott áll a tömegben, amikor a Rimaszombatban született Blaha Lujza (1850–1926) emléktábláját leplezték le 1926. február 26-án szülőháza falán.

Már ennek is közel 100 éve...

A TURULTÓL A RÓZSAKERTIG ÉS A CSENDESIG, AVAGY RIMASZOMBATTÓL ÓZDIG

A családi emlékezet szerint a nagyapám, Paxián Géza soha nem tudta feldolgozni a történeteket, melyek az 1947-es kitelepítéskor megfosztották régi életétől, vendéglőjétől, a rimaszombati kereskedők, vendéglősök között elfoglalt, jól ismert (és elismert) helyzetétől és háborús kárként elvesztett vagyonától.

A rimaszombati Turul étterem az 1930-as évek végén, balról jobbra a második a nagyapám, Paxián Géza, mellette a nagyanyám, előttük a kislány, az anyám

A Paxián család Rimaszombatban az 1940-es években, a nagyszüleim, középen az anyám

A nagyapám 1904-ben született a Csallóközben, a Komárom vármegyei Nagymegyeren. Kaposváron végezte el a kereskedelmi iskolát, itt szabadult fel pincérként 1921-ben. Munkát keresve került Rimaszombatba, dolgozott a híres Három Rózsában is, ahol egészen a főpincérségig vitte. Korán nősült, egy lányuk született. 1938-ban megnyitotta saját vendéglőjét, a Turult, melynek jó híre volt Rimaszombatban. A munkába az egész család besegített, akik a front odaérkeztekor kénytelenek voltak elmenekülni. Mire visszatérhettek, mindenük odalett.

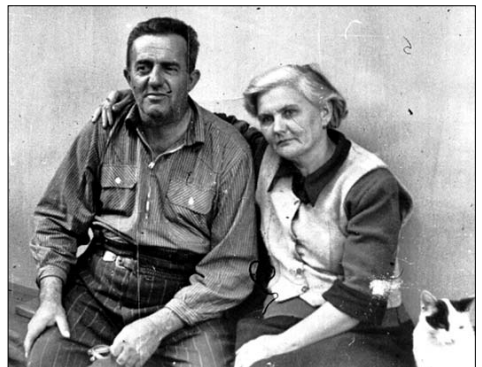
Nagyapám mindezt tragédiaként élte meg, melyet még a lakosságcsere nyomán, 1947 nyarán a Magyarországra való kényszeráttelepülés is tovább keserített. Bár a fővárosba is mehetett volna, de nem utazott tovább Ózdnál. Talán az a remény munkált benne, hogy Ózdtól nincs olyan messze Rimaszombat, s hátha még visszatérhet egyszer ...

A család Ózd-Vasváron vett ki albérleti szobát, nagyapám előbb az Ózd-Faluban lévő, az ottaniak által Gödörnek nevezett étteremben pincérkedett, majd újra saját vállalkozásba fogott. Megnyitotta Felvidéki borozóját, melyet 1950-ben államosítottak, így újra odalett minden remény.

Sokféle munkával próbálkozott, de igazán nem találta a helyét. Visszahúzta a szíve a vendéglátáshoz, újra pincérkedni kezdett. Az 1950-es évek közepén dolgozott a Rózsakertben, majd a Velence étteremben. Kollégái és a vendégek szerették, becsülték a munka iránti alázatát.

Nagyapám fájdalmasan korán, 57 évesen, 1961-ben hunyt el.

A nagyanyám, Uchrin Erzsébet itt Ózdon is segítette férje munkáját a Felvidéki borozóban. Nagyapám halála után megélhetése és későbbi nyugdíja biztosítása érdekében 54 évesen munkát

A nagyszüleim Ózdon az 1950-es évek végén

kellett vállalnia az ózdi Vendéglátó Vállalatnál. Eladóként, felszolgálóként dolgozott a Falusi cukrászdában, majd ezt követően egészen nyugdíjazásáig az Olvasóban, a Csendes presszóban, egészen 1971-ig. Szép kort ért meg, 1993-ban, 86 évesen halt meg.

ANYÁM TÖRTÉNETE

Egyetlen gyermekük, lányuk, az én anyám, Paxián Erzsébet Csízben született 1929-ben, ahol a jódos-brómos vizű fürdő jelentős gyógyászati érték ma is. Akkoriban itt zajlottak le Gömör megye híres báljai. Nagyszüleim ottani üzletüket – étterem, vendéglő, hentesüzlet, vágóhíd – családi segítséggel működtették 1932-ig. A polgári iskola elvégzése után anyám a rimaszombati Szatmári Irgalmas Nővérek vezetése alatt álló római katolikus leány kereskedelmi iskolába nyert felvételt. Elmondása szerint ez azért volt nagy dolog, mert rajta kívül csak egy leány volt még, aki nem volt katolikus, de őket kettejükkel teljes tandíj megfizetése mellett felvették. Szüleinek alá kellett írnia egy papírt, hogy a Turul vendéglőbe nem járhat be.

1947-ben az akkor 18 éves anyám nem a szüleivel jött át Magyarországra, mert – elmondása szerint – valamilyen ok folytán nem került fel az áthelyezési okmányra. Őt a nagymamája hozta át a határon egy keleméri család segítségével, majd év végén már Ózdon volt együtt a család. Anyám az ózdi kereskedelembe futott be szép pályát. Kétszer ment férjhez, első házasságából egy fia született. Második férjével, az apámmal közös életüket a Sebestyén család Velence-telepen lévő házában kezdték. Én, az egyetlen lányuk, ide születtem 1953-ban.

ITT ÉRT ÖSSZE APAI ÉS ANYAI FELMENŐIM SORSA

Így szötte át tehát a trianoni békediktátum elődeim életét, amely eredője volt minden kálváriájuknak, mely szinte „megágyazott” az olyan kényszerű, fájdalmas lépéseknek, mint például a kitelepítés. Nagy trauma ért emiatt több generációt is a múlt században, mely a mai napig hatással van az életünkre. Családom története minden felvidéki felmenővel bíró ember számára ismerős történet, harc a megmaradásért, a túlélésért, rendületlen hittel és reménnyel.

Én pedig keresem és kutatom tovább elődeim nyomát. Nagy élmény volt számomra, hogy hosszú idő után 2012 augusztusában elmehettem Rimaszombatba a bátyámmal, másod-unokatestvéremmel, családtagokkal. Találkoztunk olyan idős emberekkel, akik még emlékeznek Paxiánékra. Voltunk a rimaszombati temetőben, ahol nagyanyám nővére és családja nyugszik. Megkerestük a sajnos már elbontott Turul Étterem helyét és jártunk olyan polgári lakásban, amelyhez hasonlóknak képzelem a család rimaszombati otthonát.

Bevallom, fáj a szívem, összeszorult a torkom...

Bánfalvi Lászlóné Sebestyén Erzsébet

Irodalom. *Bánfalvi László:* „Rimaszombattól Ózdig”. Egy vendéglősmester családi és szakmai életútjának bemutatása, áttelepítésük története. Kézirat, honismereti pályázat, Ózd, 1994; *Bánfalvi László–Bánfalvi Lászlóné:* Családi legendárium. Kézirat. Ózd, 2012.; *Gáspár László–Zsadányi Oszkár* (sajtó alá rend.): Újjáépítő magyarok. Az országépítés három esztendeje. Kossuth Kiadó, Budapest, 1948; Örök Magyarország. Ezer év szenvedése és dicsősége a magyar költészetben. Magyar Könyvkiadók és Könyvkereskedők Országos Egyesülete, Budapest, 1938. Valamint családi emlékek, rokonok személyes visszaemlékezései. Külön köszönettel tartozom Batai Ferencnek, másod-unokatestvéremnek sok segítségével.

„Nem hajókázható”

Trianonról a családi hagyomány alapján

A trianoni békeszerződés után harminc évvel születtem. Édesapám 11, édesanyám 4 éves volt aláírásának évében. Fiatal koromban olyan távolinak tűnt, pedig éppen annyi volt, mint az 1990-es rendszerváltástól napjainkig eltelt idő. Szülőmegyém, Fejér megye egyike volt a trianoni Magyarországon maradt kevés megyéknek, amelyet nem érintett a területi változás. Megyénk nem veszített területet 1920-ban.

Miután 1972-ben balassagyarmati vő lettem, feleségem szülővárosa, családja révén engem is elért a területi veszteség. Balassagyarmat Ipolyon túli falusias, mezőgazdasági jellegű városrészét, Tótgyarmatot a Csehszlovák Köztársaság kapta meg. Az Ipoly széles árterében feleségem apai nagyapjának rétje, a dombos határrészben szőleje volt. A Csehszlovák Köztársaság idején, a kettős birtokosság keretében megtarthatták, művelhették ottani földjeiket, a termést vámmentesen hozhatták haza. A kettős birtokosság 1945 után megszűnt, a balassagyarmati tulajdonosok többé nem járhattak át földjeiket megművelni, amelyeket a hamarosan magalakuló termelőségvetkezetek felfalhattak. Időközben az eredeti tulajdonosok elhunytak, nagypapa is. A rendszerváltást követően az 1990-es évek első felében egy felvidéki magyar ügyvéd próbálta az örökösök tulajdonjogát rendezni, tudtommal eredménytelenül. Feleségem családját kétszeresen is közelről érintette a területi változás: anyai nagynyja Sátoraljaújhelyről jött férjhez Balassagyarmatra. Felnevelő városának a Ronyván túli részét Csehszlovákiának ítélték, a vasútállomást, a gyárvárost, ahol lány korában a dohánygyárban dolgozott.

A családban gyakran hallottam, hogy az új határok meghúzását előkészítő párizsi tárgyalásokon, 1919-ben a csehek hamisan hajózható folyóként mutatták be a valóságban kis vízhozamú Ipolyt, Ronyvát, hogy elérjék a számukra minél kedvezőbb határ kijelölését. Roszszallóan emlegették, hogy a térségünket nem ismerő győztes antanthatalmakat a cseh tárgyalódelegáció könnyen megvezette. E vélekedéssel szemben Ablonczy Balázs történész *Trianon-legendák* című, 2010-ben megjelent könyvében olvashatjuk: „A beterjesztett – és valóban vitatható tartalmú – cseh memorandumok egyike sem tartalmazott az Ipoly vagy a Ronyva hajózhatóságára vonatkozó állításokat. Méghozzá egyszerűen azért nem, mert a csehszlovák–magyar határt ennél jóval délebbre képzelték el.” Terveik szerint Balassagyarmat, Sárospatak, Sátoraljaújhely is a csehszlovák állam részét képezte volna. Balassagyarmatról, az Ipoly-völgyi vasútvonal községe

Fürdő gyerekek a „hajózható” Ronyvában, kutyájuk feje Magyarországon, farka Csehszlovákiában van (A Revíziós Liga francia nyelvű albumából, 1928)

geiből Vizi Zsigmond főhadnagy egysége és a gyarmati vasutasok verték ki a megszálló cseh csapatokat. Ezért lett Balassagyarmat „a legbátrabb város”, „civitas fortissima”.

Edvard Beneš külügyminiszter a csehszlovák békedelegáció vezetőjeként lehetőséget kapott arra, hogy 1919. február 5-én a párizsi békekonferencia Legfelső Tanácsa előtt ismertesse a csehszlovák területi igényeket. Hatására létrehozták a Franciaország, Olaszország, az USA és a Brit Birodalom képviselőiből álló Csehszlovák Bizottságot, amely 1919 márciusában hét alkalommal ülésezett, és döntött Csehszlovákia határainról, ezen belül a szlovák–magyar határ kérdésében is. Többé-kevésbé a maival egyező vonalon jelölte ki a határt, Magyarország képviselőinek távollétében.

A Balassagyarmaton, családunkban elevenen élő legendát a hajózható folyóvá hazudott új határfolyókról a magyar területi revíziós irodalom, a sajtó terjesztette az 1920-as évek végétől. Mindez 1938 után, az első bécsi döntést követően felerősödött, még jobban terjedt. Utóbbi emlékét is őrizte a családi legendárium. A sátorlajújhelyi származású nagymama férje festőmesterként a Magyar Államépítészeti Hivaltól is kapott megrendeléseket. Vele készítették el az első bécsi döntés eredményeként Magyarországhoz visszatért települések magyar nyelvű helységnevtábláit. Műhelyükben nagymama örömmel olvasta az elkészült táblákat: Fülek, Losonc, Ipolyság is visszatér! A festőműhelybe kíváncsian betérő barátok, ismerősök, szomszédok a rádió, az újságok döntésről szóló híreinek valóságtartalmát a saját szemükkel akarták megerősíteni. Apósomat az érettségi vizsga évében érte a területi gyarapodás. Sógorával, Havay István amatőr fotóssal 1939 nyarán átmentek az Ipoly-hí-

don, önkioldóval fényképet készítettek: egy gabonátábla szélén állnak, a gyönyörű kalászos gabona a vállukig ér.

Az Ipoly hajózhatósága a balassagyarmati gyerekeket is foglalkoztatta. Ha ez felmerült, azonnal, kötelességszerűen rávágta: „Papírhajókkal!” Amikor az Ipolyban a Kiskatlannál fürödtek, indítottak is papírhajókat lefelé.

Gyakran forogtam, használok országleírásainkat, így Magda Pál *Magyar országnak és a' határőrző katonaság vidékeinek leg újabb statisztikai és geográfiai leírása* című, 1818-ban Pesten kiadott művét is. Az Ipolyról megtudjuk belőle: „Az Ipoly (Eipel) ered Nógrád vármegyének éjszak napkeleti szegeletében; meg futván az említett és Hont vármegyét, Esztergomtól félmérföldnyi messzeségre a' Dunába száll. Nem hajókázható.” Magda Pál könyve 1832-ben Lipcsében németül is megjelent.

Az útleírások, útirajzok is kedvenc olvasmányaim, köztük Édes János *Utazás a' Magyarhon' szebb vidékein* című cikksorozata a *Társalkodó* 1839. évi számaiban. Édes János zsarnói (Abaúj-Torna m.) református „lelkiőr” (lelkész) barátjával együtt beutazta Magyarországot: jártak a Felvidéken, az Ipoly völgyében, Balassagyarmaton, de Székesfehérváron és Csóron is, hiszen édesapja korábban 9 esztendőn át csóri lelkész volt. Úti

Havay István (balról) és Demeter János az első bécsi döntéssel visszatért területen Balassagyarmaton, az Ipoly északi oldalán
(Havay István felvétele, 1939; Demeter Zsófia fényképalbumából)

beszámolójában a felvidéki folyók rendezetlenségére is kitért, az Ipolyval kezdte, a Ronyvát nem említette: „*Alig van folyó, mely több csavargást 's így áradásokat is okozna, mint ez; – völgyein sok jó széna terem, melléke a' juhtartásnak fölötte kedvező. Ha elgondolom, mennyi folyóvíz van hazánkban, minőkön más országokban széltére kereskednek, nem lehet nem ohajtanom: hogy azok rendes csatornákra vétessenek; a' közlekedés általuk milly könnyüvé tétetnék így! Felső Magyarországból elkezdve Ungh megyéitől, majd minden négy-mérföldre egyegy illy folyam lehetne hajókázhatóvá. – Latorcza, Bodrog, Hernád, Boldva, Sajó, Rima, Ipoly, Garan, Nyitra, mellyek közül a' legkisebb is rendes mederbe véve, nagyobb lenne a' sárréti csatornánál, mellyen pedig dereglyéket is láttam járni.*” Székesfehérvár és Sárbogárd között láthatta a Beszédes József mérnök tervei alapján szabályozott Sárvizet, a Nádor-csatornát. Nem kis büszkeséggel írt róla: „*Miután e' posványosság a' környék nagy költségével ugyan, de már most nem kisebb hasznával is, lecsapoltatott, nádasai 's bozótjai kiégettettek... Most két partján nagyterjedelmű rétek zöldelnek. Napidíjas mérnökök vannak rendelve, kik ez ásott medernek, mellyen bivalok által huzatott dereglyéken föl 's alá fát 's követ hordanak, gondját viselik, 's ha sáncza romolnék, igazítottják; malmokat reá építeni nem szabad. Medrében a' víz 3, néhol 4 lábnyi mély, a' víz' színe 6, kétoldalrul magasra hányt partival pedig 12 öl széles...*” A megregulázott Sárvíz jó példa lehetne a felvidéki folyók szabályozásához, hajókázhatóvá tételéhez. Ami itt a Mezőföld nagy uradalmai, például a nagylángi Zichy-uradalom támogatásával, költségén megvalósult, az a Felvidéken sokkal nehezebben, megkésve indult.

Lukács László

HÍREK

Romániában ünnepnap lett a trianoni évforduló. Klaus Johannis román államfő kihirdette azt a törvényt, amely „*a trianoni szerződés napjává*” nyilvánítja június 4-ét Romániában. A jogszabály szerint ezen a napon a történelmi esemény jelentőségét népszerűsítő rendezvényeket tartanak, amihez az állami és helyi hatóságok logisztikai vagy költségvetési támogatást nyújthatnak. A trianoni szerződés jelentőségét tudatosító tudományos, oktatási, kulturális rendezvényekről a román közszolgálati médianak is be kell számolnia. A kormánynak és a helyi hatóságoknak gondoskodniuk kell arról, hogy június 4-én kitűzzék a köztereken Románia nemzeti lobogóját. A tervezet képviselőházi vitája során Kelemen Hunor, a Romániai Magyar Demokrata Szövetség (RMDSZ) elnöke úgy értékelte: teljesen haszontalan, a román többség hatalmát fitogtató és ekképp büntudatáról árulkodó törvényről van szó. Ami száz évvel ezelőtt történt, az a román nemzetnek érthetően nagy örömet szerez, a magyar nemzet és a romániai magyarok számára óriási veszteség, és ezt a tényt a román parlament által hozott Trianon-törvény sem tudja megváltoztatni – mutatott rá az RMDSZ elnöke. (MTI, 2020. nov. 18.)

EMLÉKHELYEK

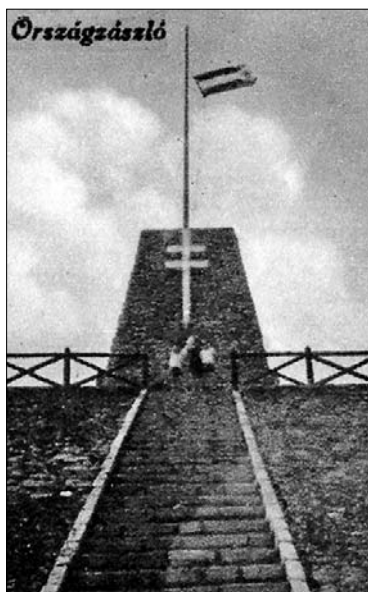
Trianon, 100

A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária

Herczeg Ferenc író fejből pattant ki az ötlete a trianoni tragédiának a krisztusi szenvedéstörténet analógiájára felépítendő emlékművel való megörökítésére 1926-ban. Ő a Gel-
lért-hegy oldalába álmodta meg az emlékművet, mely végül nem épült fel. Ezek egyike
később Budapesttől messze, az új határ által kettévágott Sátoraljaújhelyen valósult meg.

A sátoraljaújhelyi Magyar Kálvária felállításakor – és talán még napjainkban is – a Kár-
pát-medence legnagyobb alapterületű trianoni emlékműegyüttese. Három fő részből állt.
Egy országzászló, maga a Magyar Kálvária emlékműrendszer és a Szent István-kápolna.
Elemi 1934 és 1938 között épültek fel, majd 2020-ban bővült egy új, negyedik elemmel, a
trianon 100. évfordulójára elkészült centenáriumi turulszoborral.

A Budapesten 1928-ban átadott Erekyés Országzászló felállítása után az 1925-ben Ur-
mánczy Nándor vezetésével megindult az országzászló mozgalom a vidék településeire is
országzászlókat kívánt állítani. A háború végéig több mint kétezer ilyen zászló került felál-
lításra. A Sátoraljaújhely fölötti Kis-Szár-hegyn 1934. július 1-jén avatták föl a 100. ország-
zászlót a Hegyaljai Hét keretében, zuhogó esőben, mintegy
300 ember részvételével.

*Régi levelezőlap
az országzászlóról
(Petőfi Irodalmi Múzeum –
Kazinczy Ferenc Múzeum)*

Szepesi Bódog kegyesrendi pap tanár, a Szepesi Szövet-
ség osztályelnökének kezdeményezésére gyűjtés indult egy
közadakozásból felállítandó Magyar Kálvária emlékműre,
mely Jézus szenvedéstörténetének analógiájára vetíti le a
trianoni sorstragédiát. Harasztos Gyula tanár terveit fo-
gadta el a bizottság a megvalósításra.

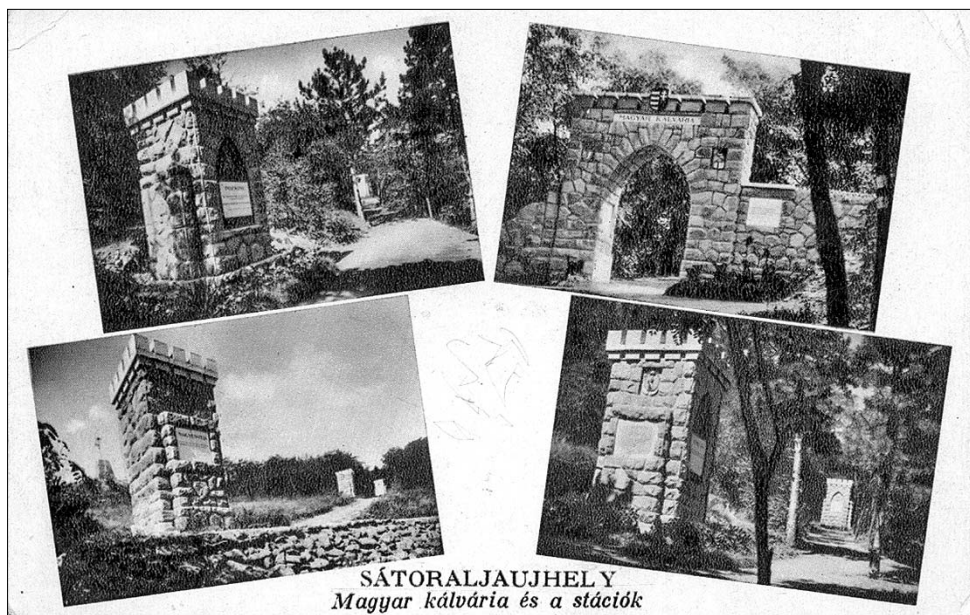
Tizennégy bástya formájú stáció hirdeti serpentin-
felhaladva a hegy tetején levő országzászlóig az elszakított
városok neveit emléktáblák formájában, mely táblákon a
városok vagy környékük híres íróinak, költőinek, neves
személyiségeinek idézetei vagy népdalok, irredenta költe-
mények idézetei helyezkednek el. Ezenfelül mindegyik stá-
ción, az út felőli oldalon, egy-egy elszakított vármegyének
a címere található. Maga a „sétány” egy 4 méter magas és 2
méter széles kőkapuval kezdődik. A kapun is márványtáb-
lákat láthatunk: Zemplén vármegye és Sátoraljaújhely város
címerével Borsi és Csonka-Sátoraljaújhely tábláját. Ezeken
fekete betűkkel, a gyászt kifejezve vannak kiírva az idé-
zetek, melyeket a területvisszacsatolások után aranybetűs
szövegek egészítettek ki azon táblákon, amely települések
visszakerültek hazánkhoz. A Sátoraljaújhely-tábla fekete
betűs első sora („*Voltam hirdetője elmúlt ragyogásnak...*”)
után aranybetűkkel fölvésték, hogy „*S lettem kezdete Feltá-*

madásnak.” Ugyanis, a város levágott része volt az első, mely visszatért 1938 szeptemberében – Ipolysággal együtt – még az első bécsi döntés előtt.

Ezekhez az eseményekhez kapcsolódik, hogy az 1939-es Munkácsi Véres Vízkereszt áldozatainak táblája is felekerült a 14. stációra a történetek után.

A következő városoknak állítanak a stációk emléket: 1. Kassa; 2. Lőcse, Késmárk, Igló-Podolin; 3. Krasznahorka, Besztercebánya–Körmöcbánya–Selmecbánya–Nyitra, Trencsen; 4. Komárom; 5. Pozsony; 6. Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Székelyudvarhely, Kismarton, Csáktornya; 7. Fiume; 8. Temesvár, Szabadka–Zenta, Orsova–Vajdahunyad; 9. Arad; 10. Brassó, Nagyenyed, Segesvár; 11. Gyulafehérvár–Marosvásárhely; 12. Kolozsvár; 13. Nagyvárád, Szatmárnémeti, Máramarossziget; 14. Ungvár, Munkács, Eperjes.

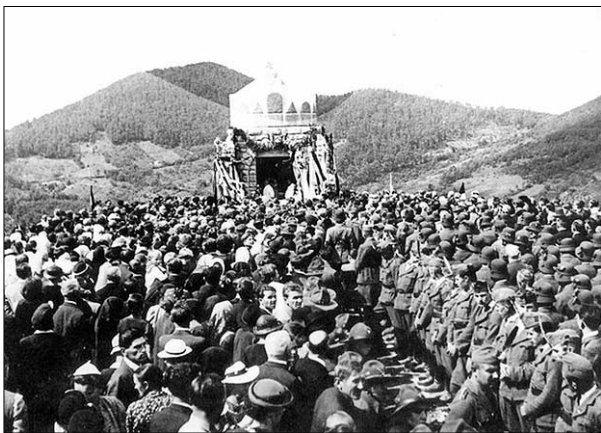
A stációk – egy kivételtől eltekintve, mely „utolsó pillanat béli betoldás” volt – Sátoraljaújhelytől kiindulva az óra járásával ellentétes irányban járnak körbe a Kárpát-medencét, hogy a várostól 4 km-re keletre levő Borsival visszatérjenek a kiindulóponthoz. A hatodik és hetedik stáció között található az Anyák Tere elnevezésű pihenőhely, mely a magyar édesanyáknak állít emléket. A Magyar Kálvária avatásán, 1936. október 4-én körülbelül 5000 ember vett részt, helyiek és messzebről érkezők egyaránt.

Régi képeslap a kálvária kapujáról és stációiról
(Petőfi Irodalmi Múzeum – Kazinczy Ferenc Múzeum)

Az együttes harmadik elemeként került felállításra a hegy tetején, szemben az országzászlóval 1938-ban a Szent István-kápolna, melynek teteje a Szent Koronát formázza. A létrehozás szándéka a kettős szentév megörökítése volt, ugyanis Szent István halálának 900. évfordulóját ülte az ország, és ekkor hazánkban rendezték meg a 34. Eucharisztikus Világkongresszust. A kápolna Petrasovszky Emánuel sátoraljaújhelyi festőművész rajzai alapján, Harasztos Gyula gimnáziumi tanár tervei szerint, közadakozásból épült fel. A benne levő oltárkép azt ábrázolja, amint Szent István felajánlja a koronát Máriának,

Magyarország patrónájának. A kápolna tervének felmerülésekor motiváció volt, hogy a Szent Jobb országjárásakor itt mutathassák be az ereklyét. Az eredeti tervekhez képest csúszott az átadás, de végül a Szent Jobb is csupán 1939-ben jutott el a városba, mikor is csak a vasútállomás közelében levő sportpályára vitték és ott celebráltak misét. A kápolna őszi avatásán 6–7000 ember vett részt.

A Szent István-kápolna felavatása 1938-ban
(<https://satoraljaujhely.utisugo.hu/latnivalok/magyar-kalvaria-szarhegy-satoraljaujhely-87065.html>)

A 2020-ban felállított turulszobor
(Szajkó Gábor felvétele)

1945-ben először a háború frontjának ideérkezése okozta óhatatlan – eltévedt lövedékek – és a szándékos pusztítás tette meg a dolgát, '45 után pedig az enyészet volt, ami lassan, de biztosan elpusztította a kálvária stációit, az országzászlót és a kápolnát. Még az emlékműrendszer múltjáról is hallgatni illett a pártállami időkben. Először az internacionalista rendszer szellemisége miatt, később pedig pénz és ismeretek hiányában egészen a '80-as évek végéig nem foglalkoztak a helyreállítással. Azonban a városi tanács ekkor sem az eredeti emlékműveket kívánta újra felállítani, hanem több eltérő koncepció

között mérlegelt. Terveztek egy modern várostörténeti parkot, egy botanikai-zoológiai parkot, mely a Zemplén élővilágát mutatta volna be, vagy Borsod-Abaúj-Zemplén megye városai szerepeltek volna a stációkon. Azonban a helyi Magyar Demokrata Fórum hathatós nyomása és a városi közvélemény felé való fordulása eredményeképp az eredeti helyreállítás felé kezdett billenni a „mérleg nyelve”. Amikor 1989 tavaszán végre a tanács is hajlandó volt a lakosságot meghallgatni, akkor egy felmérés során kiderült, hogy a megkérdezettek 80%-a az eredeti visszaállítást támogatja. De a táblák eredeti szövegeiről a vezetés ekkor sem akart hallani, illetőleg az országzászlóval sem foglalkozott egy darabig. Először táblák nélkül épültek újjá a stációk.

A rendszerváltozás után fokozatosan, lépésről lépésre valósult meg a felújítás. Először kikerültek a táblák, de még nem egységesen és nem minden esetben az eredeti szöveget tartalmazva. Az újjászentesztől 2006-ig egy fából faragott oltárkép volt a kápolnában, majd 2006-ban az oltárkép rekonstruálásra került, miután kiderült, hogy a piaristák 1945 után darabokban elrejtették az eredeti oltárké-

pet. Később újabb művészi javításokat kellett rajta eszközölni, hogy mai állapotában lehessen. Közben megindult a táblák egységesítése, pontosítása. Hatvan év után „szállt” vissza a turul a 14. stációra – mint a Munkács tábla szövege is hirdeti: „Visszaszáll a turulmadár a munkácsi várra” –, ugyanis a stáció tetején állt egy kis méretű turulszobor, amelynek 1945 után nyoma veszett évtizedekre, mígnem valaki egy magánház udvarán felfedezte, így a helyére kerülhetett. Később a világítás felvezetése is megtörtént.

A Patrónus Alapítvány, melynek elnöke az újjáépítés kezdeteitől a kálvária ügyében élen járt, egy olyan ötlettel állt elő, hogy az 1920-ban kettévágott városban méltó lenne a békediktátum centenáriuma egy óriási turulszobor fölállítása. Az alapítvány által életre hívott Szoborelőkészítő Bizottság Matl Péter *Magyar Örökség Díjas* kárpátaljai szobrászművész felkérése mellett döntött, akinek legismertebb alkotása a vereckei honfoglalási emlékmű. Helyszínül pedig a kálvária kapuja és első stációja között eddig is létező „kis kilátó” helyét jelölte ki. A szobrot mint az emlékműrendszer negyedik elemét 2020. június 4-én adták át. A szobor anyaga lapos terméskő, mely harmonizál a kálvária többi elemével. Magassága, előre nem terveztem, pont 896 cm lett talapzattal együtt, mely a honfoglalás dátuma.

Így a két világháború között és 1990 után egyaránt kedvelt kirándulóhely, nemzeti zarándokhely nem csupán régi fényében tündöklik, hanem immáron négy részből áll.

Godzsák Attila

Források. *Godzsák Attila*: 30 éve kezdődött el a Magyar Kálvária felújítása. Újhelyi Körkép XXVIII. 2019. 10. sz. 4.; *Kálmán Éva*: Memento Trianon. A 100. országzászló, https://mnl.gov.hu/mnl/bazml/hirek/kalman_eva_memento_trianon_a_100_orzagzaszlo; Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára Sátoraljaújhelyi Fióklevéltár IV. 2419. Zemplén vármegyei titkos letétek levéltári gyűjteménye a. Letéti okmányok 9. doboz, No. 481. A Magyar Kálvária Okmánytára; *Szepesi Bódog*: A Sátoraljaújhelyen épült Magyar Kálvária. Pávay Nyomda, Sátoraljaújhely, 1936.

Boldog IV. Károly tihanyi emlékezete

A Kálvária kálváriája

„A BÉKE BARÁTJA” VOLT

„A keresztény ember meghatározó feladata abban áll, hogy Isten akaratát keresse és ismerje fel mindenben, s hogy aszerint is cselekedjen. Ezzel a mindennapi kihívással nézett szembe az államférfi és keresztény hívő, az ausztriai házból származó Károly. A béke barátja volt. Szemeiben a háború »elborzasztó valóság« volt. Az első világháború viharában vette át országai vezetését, s megkísérelte felkarolni elődöm, XV. Benedek béketörekvéseit. Károly uralkodását már kezdetektől úgy fogta fel, mint »szent szolgálatot« népeiért. Komoly szándéka volt, hogy a keresztény embernek az életszentségre szóló hivatását politikai tevékenységében is kövesse. Ennek kapcsán fontos volt számára a szociális szeretet. Legyen ő mindannyiunk számára példakép, de különösen azoknak, akik ma Európában politikai felelősséget visel-

nek!” – e szavakkal emelte a boldogok közösségébe II. János Pál pápa 2004. október 3-án IV. Károly (1883–1922) osztrák császárt és magyar királyt.¹

IV. Károlyt „A háború kellős közepén, 1916-ban koronázták meg; és tudta, hogy Krisztus a töviskoronát adta neki, és vállalta” – olvassuk a Boldog IV. Károly Ökumenikus Dékánia internetes honlapján.² Megtett mindent, amire lehetősége volt, elsősorban népe békéjéért. A bécsi bencések iskolájában nevelődött, ezért Szent Benedek buzdítását – „Keresd a békét és járj utána!” – érzelmes hűséggel szem előtt tartotta, átjárta egész egyéniségét. Bizonyára mélyen éltek, visszhangoztak lelkében a koronázási szertartáson Isten előtt tett királyi fogadalmának szavai is, amikor később országaiból elúztatva, lelkiismerete szavára és a magyar bíboros, sőt, a pápa biztatására kétszer is megkísérelte, hogy visszatérjen Magyarországra, melynek királyává koronázták, s melynek védelmére esküt tett a szertartáson: „Ne feledd, hogy a korona a szentség dicsőségét, gazdagságát és hatalmát jelképezi, amelyek által a király a főpapokhoz válik hasonlónvá, mert Isten szolgálói a lelkeket kormányozzák, a király pedig a veszedelmektől oltalmazza Isten egyházát.”³

Ő volt az egyetlen a vezető európai politikusok közül, aki támogatta XV. Benedek pápa megbékélést szolgáló erőfeszítéseit. De legnemesebb törekvéseit is végzettszerű félreértések kísérték. Az okok között nyilván ott lapul az az értetlenség, sőt, helyenként talán ellenséges viszonyulás is, amely már életében is fogadta a magyar társadalom egyes csoportjaiban „pacifista”-nak leszólt uralkodói személyiségét, s mellette (előítéletesen!) Habsburg voltát is. S tisztelőiben (akkor is és ma is sokan) az „elmaradott” jelzővel illetett „legitimista”-kat látták.

Gömbös Tamás helytörténész IV. Károlyról szóló könyvében írja: „Katonának nevelték, de lelkében sohasem tudott igazán azzá válni, mert irtózott az erőszaktól, a brutalitástól, mindattól, ami a háborúval együtt jár. [...] A fronton személyesen élte meg a sebesült és haladokló katonák szenvedéseit, a pusztítást, az öldöklést. Mindez elrettentő erővel hatott rá. A háborúnak már akkor véget akart vetni, amikor a hadi helyzet még nem vált kilátástalanná. A szövetséges II. Vilmos német császár hallani sem akart békekötésről, hiszen még úgy vélte, olyan »csodafegyvert« tart a kezében (a tengeralattjárót), amelyet ha bevet, akkor majd ő diktálhatja a békét. Erről azonban IV. Károly hallani sem akart. Lelki szemei előtt feltűntek a megtorpedózott hajók sebesülten fuldokló tengerészei. Véget akart vetni az emberek értelmetlen mézszárlásának. Nem adta fel a békekísérletet, 1917 márciusában titkos közvetítéssel levelet juttatott el Poincaré francia köztársasági elnökhöz, hogy az antanthatalmak milyen feltételek mellett kötnének fegyverszünetet és békét? A válasz lesújtó és megalázó volt, nagyjából a trianoni diktátum föltételeit foglalta magában. (Ez már akkor készen állt!)”

A háborús mendemonda szerint 1918-ban, „amikor a tömegmegmozdulások már a fővárosra is átterjedtek, Lukachich Géza altábornagy fegyverhasználatot akart elrendelni, valamint azt javasolta, hogy a Nemzeti Bizottmányt – Károlyi Mihályt és társait – tartóztassák le és zárják börtönbe. A király azonban inkább tárgyalásba kezdett Károlyival, s végül önként lemondott a hatalomról, mondván: »Az ország érdeke így kívánta«. Magyar kritikusai emiatt a háború után közvetve Károlyt is okolták a trianoni tragédia bekövetkeztéért. Csak hogy báró Lukachich altábornagy 1933-ban megjelent emlékirataiban ezzel kapcsolatban a következőket írta: »Már 1919-ben kezdett terjedni az a mendemonda, hogy az összeomlás

1 Magyar Katolikus Lexikon. Főszerk.: Diós István. Szerk.: Viczián János. Szent István Társulat, Budapest, 2004. 88.

2 Boldog IV. Károly, az utolsó magyar király. Boldog IV. Károly Ökumenikus Dékánia, oblatus.katolikus.at/bk.html

3 Kovács Gergely: Fogadd a koronát! Új Ember Kiadó, Budapest, 2004. 105–109.

azért következett be, mert a budapesti karhatalmi csapatok királyi parancsra nem használhatták a löfegyvert az összeomlás éjszakáján. E mese alapján mind többen hiszik el azt, hogy 1918. október 30-áról 31-ére virradóan rendelkezésre állott volna Budapesten még olyan katonai csapat, amellyel a rendet fenn lehetett volna tartani, amely parancsra lőtt volna»...⁴

„A béke barátja”-nak politikáját tehát számos igaztalan bírálat, kritika érte, pedig korát messze megelőzte több haladó intézkedésével. A rendkívül súlyos háborús politikai helyzet ellenére belpolitikai téren széles körű és példaértékű szociális törvénykezésbe kezdett. Az egyház társadalmi igazságosságról szóló tanítása alapján gyakorolta uralkodói hatalmát. „Az új uralkodó – olvasható Gömbös Tamás idézett könyvében – 1916. december 31-én hatályon kívül helyezett minden elavult udvari etikettet és fölösleges ceremóniát. [...] Intézkedései friss légáramot hoztak a császári udvar bedohosodott légkörébe...” Királlyá koronázásának szertartása után az ünnepi fogadás tizenkilenc fogását a budapesti hadikórházakba küldette, s a magyar országgyűlés által neki és hitvesének ajándékozott százezer aranyat szociális célokra, hadiözvegyek és hadiárvak megsegítésére ajánlotta fel. Szociális intézkedései között kimagaslik, hogy ő hozott először létre a világon népjóléti minisztériumot, Ausztriában, majd Magyarországon is. A hadseregben pedig eltörölte a fizikai büntetést, s általában könnyíteni igyekezett a legénységre nehezedő terheken. 1918. november 13-án Eckartsau nyilatkozatában lemondott a magyar államügyekben való részvételéről (de királyi posztjáról nem), s elismerte azt a döntést is, mellyel Magyarország jövőendő (köztársasági) államformáját megállapítja. Kérdés, ha az erőszakos detronizáció nem következik be, milyen hatalmi megosztás jöhetett volna létre Magyarországon, s abban Károlynak milyen szerep juthatott volna (mondjuk mai értelemben vett XX. századi királyságok – holland, belga, spanyol, Egyesült Királyság... – modellje esetén, alkotmányos vagy parlamenti monarchia államformával?!).

1919 tavaszán az osztrák kormány felszólította IV. Károlyt Ausztria elhagyására. Miután erre nem volt hajlandó, családjával együtt „kísérték át” brit tisztek – az antant utasítására – Svájcba. Az osztrák kiutasítást, hamarosan követte a magyar, amelyre második sikertelen magyarországi visszatérési kísérlete után került sor 1921 októberében, amikor is a királyi párt a Nemzeti Hadsereg őrizetbe vette, s előbb Tatára, majd Tihanyba, végül Baján át (az antant vezényletével) a Portugáliához tartozó atlanti-óceáni Madeira szigetére száműzte.

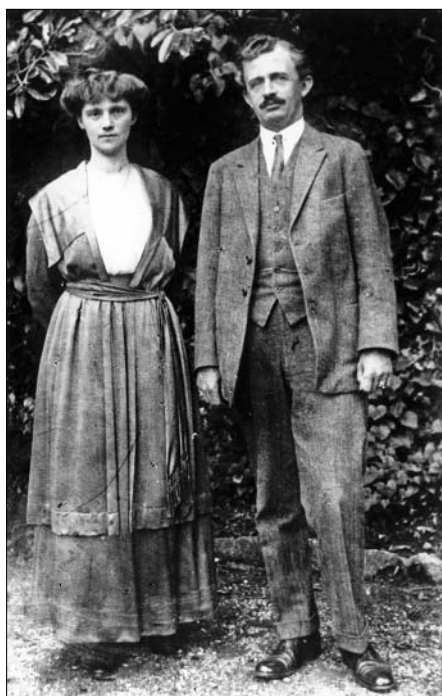
A KIRÁLY TISZTELETE TIHANYBAN

A trianoni tragédia sokkja utáni első felocsúdás jeleként a tiltakozás és a revizionista gondolat jegyében országszerte emlékművek, emlékjelek, emlékszobrok felállítása kezdődött el nemzeti hőseink, nagyjaink példáját idézve, a nemzeti öntudatot megerősítő céllal, s mintegy a Szent István-i birodalom egységét hirdetve.

Tihany 1926-ban kapcsolódott a fővárosi és az akkor már országossá terebélyesedő mentőkhöz, sajátos helyi jelleggel: kálvária építésével. Ugyanis az 1921-ben Madeira szigetére száműzött IV. Károly magyarországi utolsó napjait (október 26–31.) Tihanyban, a Szent Ányos bencés apátságban töltötte feleségével, Zita királynéval. A királyi párt az apátságban szállásolták el, a „felszínen” rejtve hagyva, hogy tulajdonképpen foglyok, s internálásuknak Tihany csak az egyik állomása. Siménfalvy Tihamér vezérkari ezredes, aki a királyi pár elszállásolásának volt a felelőse, utasításba adta, hogy „az apátság folyosóit csak akkor foglalhatják el az örök és a titkosrendőrök, amikor mindenki elfoglalta a számára ki-

4 Gömbös Tamás: Akikről Budapesten utcát neveztek el. Heraldika Kiadó, Budapest, 1997. 325.

jelölt szobát. Így a vendégek azt érezhették, hogy valóban vendégek, és nem internálás végett helyezték el őket Tihanyban.⁵ A mélyen vallásos, törvényi és történelmi hagyományokat tisztelő tihanyi nép (bár szinte teljesen el volt szigetelve az uralkodó pártól), örökre szívébe zárta Károlyt és Zitát, akik a keresztény alázat méltóságával fogadták el kiszolgáltatott helyzetüket, Istenre bízva sorsukat. Ezért a településen különös tisztelet, szeretet övezte (s övezi ma is) Boldog IV. Károlyt, s boldoggá avatására váró hitvesét is.

**IV. Károly király és hitvese,
Bourbon-Pármái Zita 1920 körül
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár)**

A királyi pár ötnapos tihanyi tartózkodásával kapcsolatban felmerülhet, hogy miért nem indították őket tovább már a második-harmadik napon? Nyilván ennek nyomós oka volt. Többen és többször megpróbálták ugyanis Károlyt rábeszélteni, hogy mondjon le királyi tisztéről, trónigényéről, de ő erősen ellenállt. A tihanyi tartózkodás idején a kormány nagyon bízott Csernoch János bíboros időzített látogatásában, amelynek tervezett célja volt, hogy rábeszélje az uralkodót a lemondásra. A főpásztor október 28-án délelőtt érkezett Tihanyba, de meggyőzési kísérlete eredménytelen volt.

Az 1926-ban megalakult IV. Károly Tihanyi Országos Emlékbizottság célul tűzte ki, hogy a kálváriával, Jézus Krisztus szenvedésteli, Golgotára vezető keresztútjával és felfeszítésével Magyarország trianoni keresztre feszítését, megcsonkítását, a Nagy Háborúban elesett vagy megsebesült magyar katonák szenvedéseit, valamint Károly király tragikus sorsát, illetve a Megváltó harmadnapra történt dicsőséges feltámadásával hazánk „újjászületését”, vagyis az ezeréves Magyarország visszatérését szimbolizálják. Tiltakozás volt ez bizonyos értelemben, következetes megfogalmazása annak, hogy egy nemzet nem adja föl magát, ha keresztre feszítik is országát.

1926. augusztus 15-én, Nagyboldogasszony ünnepén tartottak először Tihanyban ünnepséget a néhai uralkodó emlékére a IV. Károly Tihanyi Országos Emlékbizottság szervezésében. A mementó kez-

detén Rott Nándor veszprémi megyés püspök megáldotta az alkalomra elkészült IV. Károly-harangot, amely a harangtoronyban hirdeti ma is szertartásokra hívó szavával utolsó királyunk emlékét, valamint ez alkalommal leplezték le azt a márványtáblát is a „királyszobák”-ban, amely megörökíti a király és hitvese tihanyi tartózkodásának eseményét. A püspök végül szentmisét mutatott be az ún. Óvár vagy Óhegy déli lejtőjén, az Attila-dombon (a későbbi kálvária helyén). Egy év múlva az augusztus 15-ei emléknapot már „királynap”-ként, a szertartást „királymise”-ként emlegették Tihanyban.

A kálvária építésére kiszemelt terület tulajdonosa a Tihanyi Közbirtokosság volt, amely a nemes és kegyeletes célra való tekintettel minden ellenszolgáltatás nélkül átengedte azt az

5 Vidóczy Asztrik: IV. Károly és Zita királyné tihanyi tartózkodása. In Tihanyi Kalendárium 1997. Tihanyi Bencés Apátság, Tihany, 1996 [41–57.] 50.

emlékbizottságnak. Az építkezés pénzügyi fedezetét a vármegyék biztosították. Az önálló vagy összevont vármegyék egy-egy stáció felállítását vállalták a régi 63 vármegye nevében.

1928. augusztus 15-én Rott Nándor püspök szentmise keretében megáldotta az első, Pest, Fejér és Zala megye felajánlásával elkészült stációkat az Attila-dombon. Az ünnepi szertartáson részt vett a kormány és a kormányzó nevében Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter is, valamint a királyi család több tagja.

A tihanyi IV. Károly Kálvária egykori képeslapon (Vass Sándor Alberik OSB felvétele, 1938; a Tihanyi Bencés Apátság Gyűjteményéből)

A kálvária építésének befejező ünnepélyes mozzanataira végül 1931. augusztus 15-én kerülhetett sor, amikor is a keresztény történelmi emlékhelyet Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek szentelte fel. A IV. Károly-kálvárián Siklódy Lőrinc tervei szerint 14 stáció vezetett fel a három kökereszthez, rajtuk a zarándokhely építését adományaikkal támogató szabad királyi városok és vármegyék címereivel, kőfaragók művészi munkáival. A három monumentális kökereszt mögött sziklából kiképezett szimbolikus Hármashalom állott, melyen az apostoli kettőskereszt volt látható a stilizált Magyar Szent Koronával, s alatta IV. Károly bronz domborművé képmása. A keresztel előtti mellvéden belül a Trianonban elcsatolt vármegyék címereit örökítették meg a kőfaragók, s itt a *Magyar Hiszekegy* pár sora is olvasható volt. A kálvária neves nemzetközi vallási zarándokhellyé vált egészen 1950-ig, a tihanyiak a keresztutat nagyhéten mindig itt járták.⁶

A KÁLVÁRIA „SZOCIALISTA TRIANONJA”

A történelem azonban kegyetlen párhuzamot húzott a száműzött király és az emlékére állított kálvária tragikus sors történetével, amelyről évtizedeken át beszélni is tilos volt. Keserű valóság, hogy nemzedékek nőttek fel Tihanyban és környékén és szerte az országban úgy, hogy soha nem is hallottak a IV. Károly kálváriáról (s még talán IV. Károlyról sem!). Első-

⁶ A tihanyi ünnep. Zalai Közlöny 1931. augusztus 18. 3.

ként 1989 júliusában Ráday Mihály népszerű városvédő televíziós műsora törte meg a jeget, melyben felidéződtek az emlékezetes kálvária megépülésének és 1960-ban történt barbár lerombolásának történelmi stációi.

A két esemény közötti időszakban lezajlott egy újabb pusztító világháború, majd Európa keleti felén kiépült a kommunista diktatúrák hálózata Moszkva irányításával, és soha nem látott mértékű egyházüldözés vette kezdetét az ún. „szocialista szektor” államaiban. E nyomás alatt a katolikus egyház sem tudott sokszor egyenes derékkal szolgálni, hitelességét megnyirbálta besodródása/besodortatása az '50-es évektől kiépülő békepapi mozgalomba, valamint az ügynöki (besúgó) hálózatba. A korszak tisztító erejű eseménye volt a magyar földön 1956-ban kitört forradalom, amely az első szakadást jelentette a kommunizmus megdönthetetlennek látszó rendszerén. A tisztító erő, úgy tűnt, az egyházat is kiféheríti, hiszen mint Szabó Csaba történész írja: a korabeli szemlélő számára úgy tűnhetett, hogy a forradalom után az egyház megerősödve tér magához. A békepapi mozgalmat Mindszenty és hozzá hű püspökei, valamint a Vatikán lényegében „lefejezték”. Azonban a forradalom bukása után, 1956–1957 fordulóján elkezdett magához térni az államhatalom, s az egyház elleni küzdelem folytatódott. Az 1959. évi 25. számú törvényerejű rendelettel újra kimondták: az állam és a vallásfelekezetek közötti ügyek intézésére Állami Egyházügyi Hivatalt (ÁEH) kell felállítani (valójában visszaállítani!), melynek elnökét a minisztertanács nevezi ki, szervezetére, hatáskörére, valamint működésére, vonatkozó rendelkezéseket a minisztertanács állapítja meg.⁷

A magyar egyházra nézve talán a leg súlyosabb csapás Badalik Bertalan veszprémi püspök 1957. augusztus 15-én történt internálása volt. Ő az ÁEH jelentéseiben úgy szerepelt, mint „a legveszélyesebb főpap” („Mindszentyhez mérhető ellenség”), akinek idején a békepapi mozgalom nem tudott kibontakozni a Veszprémi egyházmegyében.⁸

A tihanyi kálvária tragikus lerombolásában kulcsszerepe volt a Veszprémi egyházmegye állami jóváhagyással kinevezett vezetőjének, „apostoli kormányzó”-jának, Klempa Sándor Károlynak (O.Praem., 1898–1985), aki készségesnek mutatkozott a barbár cselekmény kivitelezésére az állami vezetéssel egyetértésben.

1950-től a csoportos keresztútjárás a tihanyi kálvárián már csak rendőrségi engedéllyel volt lehetséges, de mivel idegenforgalmi látványosság is volt a zarándokhely, a turistákat nem korlátozhatta a rendőrségi rendelkezés. A kálvária „szocialista Trianonja”, ahogy Vass Sándor Alberik, Tihany egykori bencés plébánosa fogalmazott 1989-ben, az '50-es évek végén kezdődött el, és vandál módon 60 évvel ezelőtt, 1960-ban fejeződött be. Alberik atya 1937-től 1962-ig szolgált a településen, s testközelből látta, fotóival meg is örökítette a kálvária „*démoni erővel végrehajtott eltakarítását*” 1960-ban. (Bár a felvételeket az ÁEH tilalma ellenére készítette a parancsuralmi rendszerrel dacolva, s bár több tekerics negatívját be is kellett szolgáltatnia az egyházmegye ÁEH-s „*bajszos püspöké*”-nek, mégis sok fényképe, diája megőrződött az utókorra.)

A település tanácselnöke, Stolcz Gusztávné (mint az állami megtorló gépezet helyi láncszeme) is helyeselte a kálvária lerombolását, amelyhez nem volt nehéz támogató társakat, elkötelezett pártmunkásokat találnia környezetében.

Az egyre fenyegetőbbé váló eseményeket Alberik atya naplójában rögzítette annak idején, s így pontos képünk van a rombolás szomorú stációiról: „1960 áprilisában a tanácselnök-

7 Szabó Csaba: Magyarország és a Vatikán. Egyházpolitika a hatvanas években. In Rainer M. János (szerk.): „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok. 1956-os Intézet, Budapest, 2004. [63–95.] 67–68.

8 Kőpeczi Bócz Edit: Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 16–17.

nő azt kérdezte, megkaptam-e már a kálvária lebontásról szóló rendelkezést Klempa úrtól. A hírt megkaptam, s döbbenten olvastam benne a főpásztor csatolt levelét, melyet a megyei tanácselnöknek írt: »Tudomásomra jutott, hogy Veszprém megye 15 éves felszabadulását emlékmű felállításával óhajtja megünnepelni. Ezen nagyjelentőségű tervet megvalósulásában támogatni óhajtom. Tekintve, hogy Tihanyba tervezik az emlékmű felállítását, a magam részéről helyeslem és támogatom az elgondolást, hogy a volt Károly Király Kálvária helyén állíttassék fel az emlékmű.« [...] Mikor elolvastam, fejembe borzasztó, még soha nem érzett nyomás jött. Vértolulás! Ha nem ülök, elesek... Így mentem misézni. Megrendülésemnek nem az volt a fő oka, hogy az országos kincset, az európai hírű kálváriát elpusztítják, hanem az, hogy ehhez a szabad menetet főpap keze adja meg! Ahelyett, hogy tiltakozna minden erejével még a lebontás gondolata ellen is, ő maga dobja oda áldozatul a hóhér kezei közé.»⁹

Az apostoli kormányzó levele és Alberik atya megrendülése/megbotránkozása fényt vet az akkori idők állam-egyházi viszonyaira, a papság kiszolgáltatottságára, a diplomácia veszeles vizeire tévedt, illetve megfélemlített/beszervezett papok meghasonlottságára.

Dr. Klempa Sándor ellentmondásos személyiségével kapcsolatban Legeza Márton a Pázmány Péter Katolikus Egyetem történelem szakos hallgatójaként *A tihanyi IV. Károly Kálvária lerombolása, és annak körülményei (1959–1960)* című szakdolgozatában megdöbbentő információkat tett közzé kutatómunkája eredményeként. Ebből kiderül többek között, hogy a rendkívüli műveltségű premontrei szerzetes, dr. Klempa Sándor Károly, aki több nyelven beszélt, és több tudományterülettel is foglalkozott, s emellett kiemelkedő közösségszervező (cserkészvezetői) tevékenységéről is híres volt, akit feltehetően egy eltitkolt, múltbeli magánéleti eseménye miatt a Veszprém megyei ÁEH emberei megzsaroltak, 1949 és 1954 között már rendszeresen megfigyeltek, 1954-ben letartóztattak, bebörtönöztek. Ezután derekat hajlítva, az életét mentve engedelmesen elfogadta a beszervezést az állami ügynökhálózatba. Különösképpen súlyos fényt vet – úgy is mondhatnánk – „megbomlott” személyiségére, hogy a tihanyi IV. Károly Kálvária lebontását, megsemmisítését elősegítette, támogatta. Ugyanis, mint azt Legeza Márton feltárja, családját őrnagyi rangban lévő apja révén komoly érzelmi szálak kötötték a száműzött IV. Károlyhoz. Apja, aki a király második visszatérése idején az uralkodó iránti hűségre feleskette az egész győri helyőrséget, a IV. Károly király emlékét ápoló alapító bizottságnak is tagja volt. A szent életű királyhoz való ragaszkodásáról Klempa Sándor szerzetesként is több alkalommal tanúbizonyságot tett. A mohácsi csata 400. évfordulóján (1926-ban) családjával együtt meglátogatta a száműzetésben élő királyi családot, ahol Habsburg Ottó kérésére misét celebrált az elesettek emlékére.¹⁰

Mindezek alapján Legeza Márton összegzésével egyetérthetünk: „tragikus fintora a sorsnak, hogy a kálvária egyik építője az apja volt a kálvária egyik lerombolójának”.

1960 tavaszán a tanácselnök utasítására megkezdődött a barbár rombolás. Az elsőnek kivezényelt szakmunkások ugyan megtagadták a méltatlan munkát, de később mások „beálltak a sorba”, s megkezdték a stációk plakettjeinek kibontását. Őket azonban elkergette a népharag, hegyes villa és furkósbotok kíséretében. Ekkor rendőrök közreműködésével folytatták a bontást, akik a bokrok közé lapulva biztosították – fegyverrel!! – a „nyugalmat”. A stációk ledöntését traktorral végezték, úgy, hogy a gép elejére óriási fagerendát

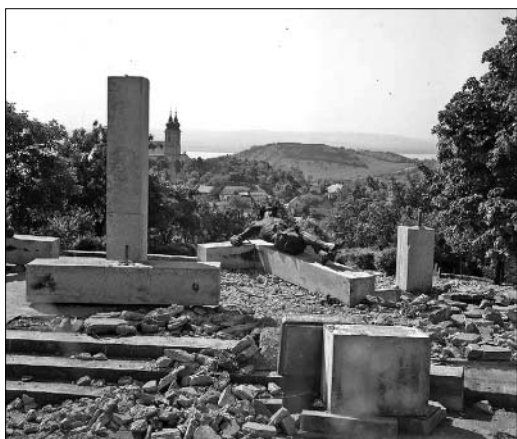
9 Vass Sándor Alberik: „Bevégeztetett”. Tihanyi emlékezet. Tihanyi Bencés Apátság, Tihany, 2005. 81.

10 Legeza Márton: *A tihanyi IV. Károly Kálvária lerombolása, és annak körülményei (1959–1960)*. PPKÉ-BTK szakdolgozat 43. (MOL XIX-A-21-a 21. d. M-5-8/1960)

erősítettek, s azzal mentek neki az oszlopoknak. Majd következett a kőeresztek ledöntése, melyet a füredi hajógyár darujával tépkedtek ki. „A tihanyi asszonyok egy csoportja letről nézte a pusztítást, szóltlanul, dermedten. Egyszer csak hangos zokogásban törtek ki valamennyien” – emlékezett Alberik atya. „Olyan érzése volt az embernek, mintha egy páncélos csata helyszínére került volna. Ráadásul ekkor már nyár volt, turisták százai fordultak meg az apátság környékén. Mind szemtanúi voltak e barbárságnak. A tihanyiak nappal nem mertek, de esténként virágokat hoztak a ledöntött Krisztusra, s megálltak énekelni: »Keresztények sírjatok...!« A néppel sírtunk mi is, papok, meg a kis óvodások. Az ő folyosójukra hordták be ugyanis először a kibontott rézreliefeket s egyre azt kérdezték: »Miért bántják a szegény Jézuskát?« Annyira hatott rájuk a dolog, hogy az óvónénik közbenjárására a helyi tanács elhordatta a szeneskamrájukba, mintha máshol nem akadt volna hely. Onnan vitettem fel később a lakásomba a folyosóra...”¹¹

A ledöntött Krisztus-szobor a kálvárián
(Vass Sándor Alberik OSB felvétele, 1960;
a Tihanyi Bencés Apátság Gyűjteményéből)

**„Kő kövön nem maradt...”,
a lerombolt tihanyi kálvária**
(Vass Sándor Alberik OSB felvétele, 1960;
a Tihanyi Bencés Apátság Gyűjteményéből)

Kő kövön nem maradt május 19-re a kálvária helyén. Bár Klempa Sándor apostoli kormányzó megegyezett a megyével, hogy „a bontásból származó építési anyagokat az egyházközség vezetőségétől megjelölt helyen kell tárolni” – írta Alberik atya naplójába –, minden mozdítható anyagot, törmelékét elszállították a rombolás helyszínről a teherautókkal. Úgy kezelték a bontási anyag elszállítását, mintha személtakarítást végeztek volna. Végül a korpuszokat a zalaszentgróti temetőben rakták le a fűbe, ahol hetekig heverték, s onnan a sümegi temetőbe vitték őket, ahol a ravatalozó mellett felállított keresztken helyezték el a tihanyihoz hasonló módon. A stációk reliefjei pedig a veszprémi Árpád-házi Szent Margit-templom belső falán szolgáltak keresztút-ként. „Az építmények feldúlása és szétverése után csend lett. A pusztulás és a halál csendje. A IV. Károly Kálvária felett is elhangzott a nagypénteki »Consummatum est«... Az ember pusztítani pusztíthat, de sose az Istent, hanem mindig önmagát” – zárta a

Onnan vitettem fel később a lakásomba a folyosóra...”¹¹

¹¹ Vass Sándor Alberik i. m. 87–89.

Az újjáépített IV. Károly Kálvária felszentelési ünnepe (A szerző felvétele, 2013)

kálvária lerombolásáról emlékező naplóját Alberik atya.¹² („*Sokatmondó*” epilógus: a kálvária helyén felszabadulási emlékmű nem épült, még csak tervek sem készültek e célra.)

Több mint hat évtizeden át nem lehetett beszélni sem mindarról, ami Tihanyban történt 1960-ban. Az diktatúra át- és túlélői azonban, akiket hitük erősített, nem feledkeztek meg a történekről, s mikor lengedezni kezdtek a szabadság szellői, rögtön jeleztek, hogy a kálváriát vissza kell állítani, mert az igazságtétel pillanata elérkezett. Szomorú és tanulságos azonban a valóság, hogy a 28 nap alatt lerombolt kálvária visszaállítására csak két és fél évtized után kerülhetett sor. Pászthory Valter bencés plébános idején 1991-ben létrejött ugyan a település vezetése és az apátság összefogásával a tervek megvalósítására a IV. Károly Kálvária Alapítvány, s a következő évben lerakhatták a felállítandó kálvária alapkövét, de a végső visszaépítésre és az emlékjel megáldására, felszentelésére csak a Korzenszky Richárd perjel által koordinált munkálatok végén, 2013 szeptemberében kerülhetett sor ünnepélyes ökumenikus istentisztelet keretében, Márfi Gyula érsek, Bölcseki Gusztáv református, Szemerei János evangélikus püspök szolgálatával. Emlékezetes pillanat volt ez Tihany, de az ország történetében is, melyről Tósoki Imre, a település polgármestere így fogalmazott: „*A kálvária újjáépítése nem csupán településtörténeti jelentőségű, hanem az igazságtétel, a jóvátétel pillanata is, tanúskodik arról, hogy a sötétség sosem oltja ki az emberek hitét egy jobb világban.*”¹³

Toldi Éva

¹² Uo.

¹³ Toldi Éva: Az igazságtétel pillanata. A tihanyi kálvária újjáépítésének ünnepe. Magyar Kurír–Katolikus Hírportál, www.magyarKurir.hu, 2013. szeptember 16.

TERMÉS

Trianon, 100

Drasche-Lázár Alfréd, a trianoni békediktátum aláírója

1920 májusában a versailles-i békekonferenciáról hazatért delegáció, mivel nem tudta elérni célját, a békefeltételek megváltoztatását, lemondott, és azt javasolta a kormánzatnak, hogy a kényszerhelyzetre hivatkozva Magyarország írja alá a békeszerződést, amelynek aztán majd a későbbiekben kiharcolja a revízióját.

A konferencia a békeszerződés elfogadását ultimátumszerűen meghatározott naphoz kötötte. Praznovszky István, a béke delegáció titkára Versailles-ban közölte, hogy „*a magyar kormány kényszerhelyzetében aláveti magát a békeparancsoknak*”. Megállapodtak, hogy a békeszerződést június 4-én, pénteken írják alá a Grand Trianon kastélyban. Ezt a díszes palotát azért választották színhelyül, mert a magyar nemzet konzervatív gondolkodását, történelméhez és tradíciójához való ragaszkodását akarták bizonyos szempontból respekálni. Az antant a magyar békeszerződés aláírásánál ragaszkodik a fényes keretekhez, és igyekeztek úgy beállítani, hogy annak tulajdonképpen örömnaphoz kellene lennie, hiszen Magyarország az Osztrák–magyar Monarchia keretén belül mindig küzdött a függetlenségéért, és a béke most végre a magyar állami önállóság és függetlenség kezdetét jelenti. A palotát XIV. Lajos építtette egy Trianon nevű falu helyén Madame Maintenon részére.¹

Az eredeti delegáció vezetője, Apponyi Albert vállalta volna az aláíró szerepét, mert nem volna helyes, ha személyileg kivonná magát az aláírás alól, ha már ő ajánlotta, hogy írják alá. Azonban nem fogadták el önfeláldozó felajánlását, és megkezdődött az aláírók személyének keresése. Sokféle szempont szerint kellett dönteni: az antant feltételei szerint egy aktív minisztert és egy magas rangú diplomatát kell választani. Hogy a politikai államtitkárok is kormánytagnak minősülnek-e, és így miniszterek helyett ők is aláírhatnak-e, arról vita alakult ki. Ezenkívül a kormány elhatározta, hogy az új határok közé szorított Magyarország területéről származó személyeket fognak küldeni, nehogy a határon túlra rekedt magyarságot megsértsék. Ezért nem jöhetett szóba gróf Teleki Pál külügyminiszter, mert Erdélyből származott, de ellene egyébként is hevesen tiltakoztak.

A magyar minisztertanács a május 30-i ülésen úgy határozott, hogy Soós Károly honvédelmi minisztert, Pekár Gyula vallás- és közoktatásügyi államtitkárt és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követet és meghatalmazott minisztert bízta meg az aláírással. Másnap azonban mind Soós, mind Pekár visszaléptek, előbbi azért, mert csak Horthy Miklós kérésére lenne hajlandó erre a tetre, de nem ő kérte fel, utóbbi azért, mert 82 éves apja, aki annak idején átélte a világosi fegyverletételt, ultimátumot adott neki. Így tehát Drasche-Lázár mellé új megbízottat kellett választani, úgy, hogy az aláíróknak még aznap este el kellett

¹ Egy francia csendőrtiszt majdnem megakadályozta a trianoni béke aláírását. Visszaemlékezés 1920. június 4-re! Tizenhetedszer fordul az emlékezetes nap. Pesti Hírlap 1937. június 4. 15.

indulniuk Párizsba. Bár az ötletek egymás után születtek, egyik javasolt személy sem váltalta a tettet, vagy a felettese nem engedte.

Szóba került az is, hogy gróf Teleki Pál vonuljon el egy hétre, és addig Kánya Kálmánt vagy Drasche-Lázár Alfrédot egy hétre nevezzék ki külügyminiszterre, aztán az aláírás után kapjon egy követi megbízást. Nem ez a változat valósult meg.

Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök a minisztertanácsi ülésen tett kijelentése szerint a legalkalmasabb Benárd Ágost népjóléti és munkaügyi vagy Ferdinandy Gyula igazságügyminiszter lenne. Ferdinandy azonban helytelennek tartotta, hogy az igazságügyminiszter írja alá a Magyarország elleni legnagyobb igazságtalanságot, de amúgy is megszállt területről származik. Benárd viszont úgy nyilatkozott, hogy bár minden érzéke a leghatározottabban tiltakozik ez ellen, olyan érzés fogja el, mintha ráparancsolnának, hogy menjen rabolni és betörni, belátja azonban, hogy ezt az áldozatot meg kell hoznia valamelyik miniszternek. Csak annyi kérése van, hogyha a jövőben születik egy másik szerződés, amely ennek az igazságtalanságát megszünteti, annak az aláírásánál is jelen lehessen.

A kormány jegyzőkönyvileg úgy határozott, hogy Benárd Ágoston népjóléti és munkaügyi miniszter és Drasche-Lázár Alfréd rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter írja alá a békét.² Egyúttal azt is kijelentették, hogy ha emiatt Benárdnak le kellene mondani a miniszterségről, akkor a kormány szolidaritást vállal vele, és az egész kabinet lemond. A megbízottak kíséreléssel június 1-jén este 9-kor indultak a Keleti pályaudvarról. Június 3-án érkeztek Versailles-ba. Aznap kicserélték megbízóleveleiket a helyiekkel, és a pecsétek is rákerültek a szerződésre.

Az aláírás időpontja június 4-én délután fél 5-re volt kitűzve. A párizsi előkelő körökből sok úr és hölgy jelentkezett belépőjegyért, de a jegyek kiadását megrostálták és a kastélyt nagy karhatalmi készültséggel vették körül. Ez a karhatalom majdnem megakadályozta a békeszerződés aláírását. Ugyanis, amikor délután 4 óra előtt a magyar békedelegátusok autója, melyben Benárd, Drasche-Lázár, Praznovszky és Henry angol ezredes ültek, a trianoni palota vasrácsos kapujához érkezett, ahol nagy tömeg várakozott, a parancsnokló francia csendőrtiszt nem akarta az autót bebocsátani. Henry ezredes rendkívül izgatott lett, vitatkozni kezdett a csendőrtiszttel és ezt az alkalmat Praznovszky ügyesen felhasználta, és a csendőrtisztnak adott igazat:

„– Nagyon helyes! Mi nem helyezünk súlyt arra, hogy aláírjuk a békeszerződést. Nem tesz semmit, ha nem engednek be. Gyerünk vissza!”

Henry alezredes azonban izgatottan követelte a bebocsátást:

Drasche-Lázár Alfréd 1925 körül
(Strelisky felvétele, Magyar Nemzeti Múzeum, Történeti Fényképtár)

² Berez Sándor: Izgalmas, drámai jelenetek előzték meg a magyar békemeghatalmazottak kiküldését. Pesti Hírlap 1930. június 4. 4–5.; A tízéves trianoni erőszak eddig ismeretlen megrázó részletei. Kiskunhalas Helyi Értesítője 1930. június 11. 3.

„– Örültség, amit velünk tesznek! Mit gondolnak? Nem látja, hogy ezredes vagyok, az özsze-
szekötőtisztek főnöke? A magyar béke aláírása nem múlhat ilyen kis adminisztratív copfon!”

A csendőrtiszt nagy nehezen beengedte a magyar aláírókat és kísérőiket, akik a trianoni palota oszlopcsarnokán át haladtak a baloldali szárnyon kijelölt nagyterem felé. Közben a francia hadsereg katonái némán álltak sorfalat mellettük. A kerten keresztül kísérték át őket az aláírás színhelyére, egy hosszú, nagy terembe. Amikor beléptek, nagy csendben fogadták a magyarokat. A teremben több száz főnyi közönség, rengeteg újságíró és fényképész volt jelen, és természetesen 22 hatalom képviselője, akik arcán izgalom ült.

Fél 5-kor Millerand francia elnök mondott egy rövid beszédet, melyben felszólította a magyar delegátusokat a békeszerződés aláírására. Elsőként Benárd lépett az asztalhoz, és a cilinderét az asztalra téve, kesztyűjét beledobva, rideg mozdulattal, álló testhelyzetben hirtelen rákanyarintotta a nevé a békeszerződés utolsó oldalára. Utána Drasche-Lázár következett, aki leült, és úgy írt alá. Állítólag elkeseredésében az aláírás után földhözvágta a tollat, amely ezért sérülten van kiállítva. Benárd a szállodából hozott olcsó tollat, és azzal írta alá a szerződést, majd széttörte, hogy ez ne lehessen emléktárgy.

A *Chicago Tribune* tudósítója az aláírási ceremónián a magatartásukat egészen különösen írta le: „A két magyar minden feszélyezettség nélkül, mégis könnyed habozással odalépnek a kis asztalhoz, amelyen a szerződés hever és azt aláírásukkal látják el. [...] A versaillesi szerződést oly közömbös nemtörődomséggel írták alá.”³

Az aláírás után közvetlenül Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia képviselői összeültek afeletti örömeikben, hogy sikerült Magyarországot feldarabolniuk. Ez felháborította a magyarokat, de magukban tartották érzéseiket, a visszaemlékezéseikben viszont kiemelik.

A magyar delegátusok a békeszerződés aláírása után távoznak a Grand Trianon-kastélyból, elől a kalapját tartó úr Benárd Ágoston, mögötte félig takarásban Drasche-Lázár Alfréd (Pesti Napló 1928. június 5. 2.)

Ezután a magyarokat az oldal-
szárny nagy lépcsőjén kísérték
le. A palota udvarába időközben
felállítottak egy díszszázadot.
„Amint a magyar delegátusok a
lépcsőn át távoztak, felhangzott a
díszszázad parancsnokának vezé-
nyszava: *Garde á vous!* [Vigyázz!] *Présentes armes!* [Fegyverrel tiszteleg!] A francia katonaság tisztelgett, a kürtök szóltak, a dob pergett, és a francia zászlót meghajtották Magyarország kiküldöttei előtt.”⁴

A küldöttek még egy hétig maradtak Franciaországban, mielőtt hazatértek.

Ki volt Drasche-Lázár Alfréd és miért kapta a megtiszteltetésnek nem nevezhető feladatot?

3 Egri Népujság 1920. június 2. 2.

4 Egy francia csendőrtiszt majdnem megakadályozta a trianoni béke aláírását. Visszaemlékezés 1920. június 4-re! Tizenhetedszer fordul az emlékezetes nap. Pesti Hírlap 1937. június 4. 15.; 1920 június 4 délután 4 óra 30 perc. Hogyan írták alá a trianoni szerződést. Felvidéki Magyar Hírlap 1939. június 4. 4.

Thordai Drasche-Lázár Alfréd 1875. június 15-én született Dorogon Drasche Arthur és thordai Lázár Ilona fiaként. Keresztapja Heinrich Drasche von Wartinberg, az apja nagybátyja.⁵

Arthur ekkor a dorogi bányánál dolgozott mint földmérő. Szakíróként a *Bányászati és Kohászati Lapok*ban sok cikke megjelent. Később bécsi bányaigazgatóként írnak róla az újságok, egészen 1940-ben, 90 éves korában bekövetkezett haláláig. A dorogi bánya Alfréd születésekor annak a Kőszénbánya 's Téglagyár Társulat Pesten elnevezésű részvénytársaságnak a kezelésében állt, amely a termékeit Drasche márkanéven hozta forgalomba, mivel eredetileg a család (előbb Alois Miesbach, majd az unokaöccse, Heinrich Drasche) tulajdonában álló kőbányait, a Gubacsi és Pasaréti úti téglagyárakat, valamint az Esztergom környéki és szászvári szénbányákat működtette. Heinrich Drasche 1868-ban adta el ezen érdekeltségeit a Magyar Általános Hitelbanknak, amely részvénytársaságot alakított a további üzemeltetés céljából. A szerződést a család részéről Drasche Gusztáv, Heinrich fivére, Arthur apja (tehát Drasche-Lázár Alfréd nagyapja), a családi vállalkozás magyarországi képviselője írta alá, aki parancsba kapta, hogy tanuljon meg magyarul, és ezen a nyelven tárgyaljon a hivatalokkal és az üzleti partnerekkel. Drasche Gusztáv Magyarországon élt és dolgozott, beszélt magyarul, magyar feleségei voltak, utódai magyarokká váltak.⁶

Thordai Lázár Ilona egy erdélyi nemesi család utolsó sarja. Apja, Lázár Jakab erdészmes-ter, a fogarasi m. kir. ménesuradalom igazgatója, aki 1867-től a selmeczi akadémián elsőként tartott magyar nyelvű előadásokat. Az esküvőt 1874-ben tartották Fogarason, de az ifjú pár Bécsbe költözött, ahová Jakab is követte őket, évente hazalátogatva Erdélybe. Mivel nem volt fiúörököse, nemességét, amelyet őse Báthory Gábor erdélyi fejedelemtől kapott 1608-ban, a vejére, Drasche Arthurra és annak családjára örökítette.⁷ 1878-ban meg is jelenik a királyi engedély a névegyesítésről és nemességát ruházásról a közlönyben, majd 1883-ban a magyar nemesek sorába is felveszik a családot.⁸

Ami azt is jelenti, hogy Drasche-Lázár Alfréd eredetileg Drasche Alfréd néven született, és csak később javították át az anyakönyvi bejegyzést.⁹

Alfréd a bécsi Collegium Theresianumban tanult. Az intézet eredetileg középiskola-ként működött, majd a modern nyelveket és a jogi tanulmányokat is felvéve az oktatási programjába, akadémia lett, az első két évet Bécsben, a 3–4. évet Budapesten töltötték a hallgatók.¹⁰ Alfréd a jogi fakultáson végezte tovább tanulmányait. 1897-ben a cs. kir. 7. (II. Vilmos német császárról és porosz királyról elnevezett) huszárezred tartalékos hadnagya lett.¹¹ 1900-tól fizetés nélküli segédfoglalmazóként dolgozott a miniszterelnökségen. Közben, 1900. február 27-én megnősült: feleségül vette iklódi Szabó Irmát, Szabó Imre országgyűlési képviselő lányát.¹² Két lányuk született: Mária és Ilona.

Az első újsághírek 1902-ben jelentek meg róla, amikor a szíami trónörökös kísérelője volt annak budapesti látogatása során.¹³ A következő években még több más külföldi küldöttség kísérését is rábízták.

5 Dorogi Szent József Plébánia, születési anyakönyv, 1875.

6 *Menyhárt Csaba*: Utazás a Drasche-név körül, Dorogi Füzetek 44. Dorog, 2013. 37.

7 Uo. 38.

8 Budapesti Közlöny 1878. augusztus 31. 1.

9 Dorogi Szent József Plébánia, születési anyakönyv, 1875.

10 A Pallas Nagy Lexikona. XVI. köt. 104; Révai Nagy Lexikona. 18. köt. 175.

11 Pesti Hírlap 1897. január 1., 19.

12 Magyarország 1900. február 21. 14.

13 A szíami trónörökös Budapesten. Budapesti Hírlap 1902. április 30. 6–7.; Magyarország 1902. május 1. 6–7.; Hazánk 1902. május 1. 8.; 1902. május 3. 8.

1904-től a Monarchia külügyminisztériumában dolgozik, ahol sikeres diplomatavizsgát tesz. Nagy hasznát veszik annak, hogy több idegen nyelven is folyékonyan beszél. 1906-tól a pénzügyminisztériumba kéri át magát, majd 1908-tól ismét a miniszterelnökségen dolgozik, ahol miniszteri titkár, az elnöki osztály vezetője és 1912-től miniszteri osztálytanácsos. Újabb és újabb osztályok vezetését bízzák rá.¹⁴

1906-tól jelentek meg tárcái, novellái a lapokban. 1908 decemberében bemutatták Pozsonyban, majd 1910-ben Pesten is első színművét: a *Viharos múlt* című háromfelvonásos vígjátékot, mely viharos sikert arat.¹⁵

Szépirodalmi művei mellett publicisztikai munkái is megjelentek a lapok hasábjain, többek között a turizmusról, a sportról, a párizsi színházi életről és más hasonló témákról.

1913-ban megjelent első könyve: *A nő, a kígyó és egyéb elbeszélések* című novelláskötet. A második kötet megjelenésére azonban sokat kellett várni. 1914-ben ugyanis Tisza István miniszterelnök megbízza a miniszterelnökség sajtóosztályának vezetésével is.¹⁶

Tagja lett az 1914. július 24-én, tehát a háborús készülődések közepette a Magyar Királyi Honvédelmi Minisztériumban létrehozott Hadi Felügyeleti Bizottságnak.¹⁷ Valójában ez a szerv volt az, amelynek hatására megjelennek az üresen hagyott sorok és hasábok a lapokban, bár őt tekintették a főcenzornak.

Az ő ötlete volt, hogy a miniszterelnök rendszeresen hívja magához a sajtó képviselőit és informálja őket, amit Tisza meg is tett, hetente fogadta őket.¹⁸ A vidéki újságíróknak jó volt a véleményük a sajtóosztályon tapasztalható hangulatról, melyet ő hozott be az osztály életébe, és amely nem a korábbi hivatalnokridégség volt.¹⁹

1917-ben megjelenik első regénye *Tűzpróba* címmel, amely káprázatos bombasikert arat. Mái rejtelmy, hogy miért. Valaki szerint a háborús papírhiány miatt a közönség ki volt éhezve a regényekre, így a legjobbkor jelent meg, mások szerint visszaélt sajtófélonki hatalmával, valaki szerint viszont azzal, hogy új hangot hozott: a romantikus történet a felső népréteg életéből a fess huszártisztekkel megnyerte elsősorban a női olvasókat: a háziasszonyok ábrándozva olvasták, a bakfisok pedig az unalmas tanórák alatt egymás közt cserélgették.²⁰ Tulajdonképpen minden írása ebben a közegben játszódik, témái változatlanok egész írói pályafutása alatt, amit észrevételez is a kritika, mint ahogy azt is, hogy csak a szalonban suttogott pletykák szintjén tárgyalja témáit, sosem merül el mélyrehatóan elemelve sem a szereplők jellemében, sem a kialakult élethelyzetekben.

A *Tűzpróba* első kiadása után egy hónappal megjelenik a második,²¹ fél évre rá a harmadik kiadás,²² 1923-ig hétszer adták ki. Még a megjelenés évében, 1917-ben megfilmesítik, a filmet hosszú évekig játszó a mozik, amely sajnos az idők folyamán elveszett.²³ 1920-ban bemutatják színdarab formájában is, bár annak első változata már 1909-ben kész volt, a

14 Kovács Lajos i. m.

15 Révai nagy lexikona 5. kötet: Csata–Duc, Budapest, 1912. 740.

16 Változás a kormány sajtóirodájában. Pesti Napló 1914. május 10. 3.

17 Vargháné Szántó Ágnes: A pécsi sajtó a Nagy Háború első két évében. Baranyai Történelmi Közlemények 7. A Nagy Háború emlékezete. A Dél-Dunántúl és az első világháború. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve MNL BaML, 2016. 295.

18 Tisza István és a sajtó. Hogyan informálta Tisza István a világháború alatt a sajtót. Ujság 1940. május 5. 6.

19 Budapesti Hírlap 1915. május 30. 15.

20 Székely Jenő kritikája a Tied az élet c. regényről. *Bangha Béla* (szerk.): Magyar Kultúra. Társadalmi és tudományos szemle 9. évf. Budapest, 1922. 115.

21 Nyírvidék 1917. március 15. 2.

22 Tolnavármegye és a Közérdek 1917. október 18. 3.

23 <https://www.hangosfilm.hu/filmografia/tuzproba>

Nemzeti Színház bírálóbizottsága el is fogadta, mégsem mutatták be akkoriban.²⁴ A színházban még egy sikere volt: *Boldogság* című darabja 1918-ban mutattatott be a Vígszínházban, szintén szép sikerrel.²⁵

A könyvsiker után a kiadók egymás után jelentetik meg írásait, másfél év alatt két regény, két novelláskötet és a *Boldogság* színdarab jelenik meg a nevével könyvben. A *Tűzpróba* folytatása, a *Tűzkereszt* kapcsán azonban már lesújtó kritika is megjelenik: Sík Sándor csekély költői érrel megáldott dilettánsnak nevezi őt, akinek feltűnése a regényirodalomnak semmi nyereséget nem jelent.²⁶

Tisza István leköszönése után ő is elhagyja a sajtóosztályt. 1918-ban a Károlyi-kormányzat az önálló magyar külügyminisztérium szervezésével bízta meg,²⁷ amelynek adminisztratív államtitkára lesz.²⁸ Közben családi tragédia éri: 1918 őszén spanyolnáthában meghal felesége és Mary lánya.²⁹ A Tanácsköztársaság alatt is a külügyben szolgál eleinte, de 1919 júliusának elején elhagyja állását és Balatonfüreden bujkál, többek közt a vörösberényi Ángyánokkal, akik fontos szerepet fognak játszani az életében.³⁰ A Friedrich-kormányban ismét a külügyminisztérium államtitkáráként szolgál.

1920 januárjában feleségül veszi Ángyán Arankát, aki nem sokkal korábban vált el Iklódy-Szabó Jánostól, Drasche-Lázár Alfréd sógorától. Gyermeük nem született, ennek ellenére a '30-as években a pesti társasági lapokban feltűnik egy Drasche-Lázár Éva, aki valószínűleg azonos a felesége 1918-ban született Iklódy-Szabó Éva néven anyakönyvezett lányával.

Ezután következett a trianoni aláírás. Drasche-Lázár Alfréd kezdettől fogva ott volt a jelöltek között. Mint a külügyminisztérium vezető tisztviselője az első között számíthatott erre a megtiszteltetésnek egyáltalán nem nevezhető feladatra. Csak évekkel később nyilatkozott a trianoni békéről: 1926-ban Szomaházy István készített vele interjút,³¹ 1927-ben egy frissen előkerült francia jegyzék okán beszélt, amely jegyzék hatására kedvezőbb is lehetett volna a béke.³²

Az 1921-es évben mutatták be a *Délibáb herceg* című operettet, amely az ő 1912-ben írt, és a *Tűzpróba*hoz hasonlóan akkor elutasított *Charley* című bohózatából készült. Ehhez sógora, Ángyán Béla, a Rózsavölgyi Zeneműkiadó igazgatója írt zenét, és Zágón István dalszövegeket. Ennek ötlete még a balatonfüredi bujkálás idején született. Ezzel az operettel nyitotta meg kapuit a Blaha Lujza Színház 1921. október 8-án. Ezt a darabot is szép sikerrel játszották, másfél hónappal később már az 50. előadást ünnepelheték.³³

1922-ben felroppen a hír, hogy ismét a sajtóosztályt fogja vezetni, azonban semmilyen állami pozíciót nem vállalt,³⁴ nyugdíjba helyeztette magát.³⁵

Ezután az irodalomnak és az üzleti életnek élt. Évente 1–2 regényét, novelláskötetét adta ki (köztük egy drámai költeményt is), azonban egyre csökkenő kritikusai és közönségi-

24 Budapesti Hírlap 1909. március 25. 15.

25 Pesti Napló 1918. június 2. 9.

26 –k. –r.: Drasche-Lázár Alfréd: *Tűzkereszt. Pintér Jenő* (szerk.): Irodalomtörténet. Budapest, 1919. 297–299.

27 Pécsi Napló 1918. november 9. 2.

28 Az Est 1918. december 19. 4.

29 Világ 1918. november 26. 9.

30 *Kovács Lajos* i. m. 13–15.

31 *Szomaházy István*: „Hogyan irtuk alá a trianoni békeszerződést?” Beszélgetés Drasche Lázár Alfréddal. Az Est 1926. június 9. 7.

32 Egyre jobban bonyolódik a Paléologue-jegyzék rejtélye. Pesti Napló 1927. szeptember 30. 2–3.

33 Hogy lesz egy vígjátékból operett. Színházi Élet 1921. 40. sz. 15–16.

34 8 órai Ujság 1922. március 5. 7.; Pesti Napló 1922. március 1. 1.

35 Pesti Napló 1922. augusztus 8. 9.

kerrel. Talán nem véletlenül, hiszen minden darabja ugyanabban a társadalmi közegben játszódik, és hiába várták tőle, a felszínnél sosem hatolt mélyebbre. A könyvei közül egy érdemel külön is említést: a fantasztikus témát választó, 2222 című regény, melynek főhőse egy 300 évvel későbbi világban találja magát. A kritika újra élénk lesz, azonban csalódást kell rögzíteniük: a társadalom- és jellemábrázolása most is felületes, nem újul meg írói eszköztára, a továbbiakban minden marad a régiben.³⁶ Voltak kritikusai, akik a nyelvtani és szóhasználatbéli magyartalanságokat és hibákat rótták fel neki.³⁷

Regényírói karrierje 1933-ban *Az egyenes út* című regénnyel zárul.

Az üzleti életben tulajdonosa és funkcionáriusa lett bizonyos vállalatoknak. Az elsőnek még 1919-ben. A 20-as évektől elhalmozzák igazgatótanácsi tagságokkal, van olyan vállalat, melynek elnök-vezérigazgatója lett. Olyan soknak, hogy a lapok tárgyalták, hogy egy ember ennyi mindenhez nem érhet, hiszen a legkülönbélebb, egymástól távol álló szaktevékenységű részvénytársaságban lett igazgatótag.³⁸

Ezen társaságok közül három érdemel külön is említést.

1928-ban igazgatótanácsi tagja, majd 1931-től elnöke lesz az IBUSZ Rt.-nek. A lappublikációi között korábban is voltak turisztikai írások, és 1927-ben főszerkesztője lett egy négy nyelvű, Magyarországot népszerűsítő utazási könyvnek. 1933-ban egy politikai felhangoktól kísért botrány után a vállalat napi ügyeinek intézését is átvette.³⁹ 1937-ben a következő évben Budapesten rendezendő XXXIV. Eucharisztikus Világkongresszus előkészítő munkáiba a nagy európai idegenforgalmi irodák képviselőit is meghívták, és az IBUSZ is bekapcsolódott a munkába. Drasche-Lázár Alfréd az IBUSZ elnökeként tagja volt az előkészítő bizottságnak.⁴⁰ 1938-ban köszönt le az elnökségről.⁴¹

A másik érdekes pozícióját a családja egykori vállalatánál töltötte be. 1937-től igazgatótanács-tag, majd 1939-től alelnök lesz a Kőszénbánya 's Téglagyár Társulat Pesten (azelőtt Drasche) cégnél. Ez az a kőbányai téglagyár, mely a keresztapja tulajdonában volt, és ez birtokolta a dorogi szénbányát annak idején, ahol apja is dolgozott. Úgy került be a cégbe, hogy kifogást emelt a vállalatnak a termékeire használt *Drasche* márkanéve ellen, mire a vállalat így oldotta meg békésen a helyzetet. 1945. december 1-ig volt igazgatótanácsi tag.⁴²

Egy 1944-es kimutatás szerint a dorogi bányát birtokló Salgótarjáni Kőszénbánya Részvénytársaságban is igazgatótag volt.⁴³

1944 augusztusában feleségével és Éva nevű nevelt lányával Ausztriába költözik. A világháborút követő fordulatban egymás után veszti el igazgatótagi helyeit.⁴⁴

A második világháborút követő politikai fordulat után, mivel gazdag nemes és részvénytársasági igazgatótag, vagyis „burzsuj” és „kizsákmányoló tőkés” volt, háborús bűnös-ként a Budapesti Népjogészség eljárást indított ellene. A vádak szerint hírhedt jobboldali volt, aki jól használta ki a számára adódó lehetőségeket, és ezáltal hatalmas ingatlanvagyonra tett szert, majd az elsők között szökött nyugatra.⁴⁵

36 Kovács Lajos: Drasche-Lázár Alfréd munkái és bírálói. Dorogi Füzetek 20. Dorog, 1999. 80.

37 Székely Jenő kritikája a Tied az élet c. regényről. *Bangha Béla* (szerk.) i. m. 116–117.

38 A nagytőke és a felső ötszázak. *Előrs* 1928. május 27. 11–12.

39 Pesti Napló 1933. augusztus 26. 1–2.; *Ujság* 1933. augusztus 26. 5.

40 Óriási arányokban bontakozik ki az előkészítő nemzetközi értekezlet tanácskozásain az Eucharisztikus Világkongresszus. *Nemzeti Ujság* 1937. november 7. 8.

41 *Ujság* 1938. április 8. 11.

42 *Marksteinné Molnár Julianna*: Téglától a porcelánig, a Drasche gyár története. Budapest, 2019. 30.

43 Munka-állam vagyunk-e vagy sem? *Esti Ujság* 1944. június 2. 2.

44 Kossuth Népe 1945. június 21. 6.

45 Mentik a kivégzett és nyugatra menekült háborús főbűnösök vagyonát. *Igaz szó* 1946. december 14. 1–2.

1948 októberében a Dinnyés-kormány belügyminisztere (Kádár János) több más külföldön tartózkodó magyarral együtt őt és feleségét is haza kívánta hívni. Október-novemberben a *Magyar Közlöny* három számában közzétették a felhívást, miszerint jöjjenek haza és jelentkezzenek az ÁVH-nál.⁴⁶ Mivel erre az utolsó felszólítást követő 30 napon belül nem került sor, 1949 januárjában állampolgárság-megfosztásra és vagyonek kobzásra ítélték.⁴⁷

1949. augusztus 28-án a tiroli Mayrhofenben érte a halál.⁴⁸ Szeptember 2-án temették el Bécs Mauer kerületében, ahol apja és nagyapja is nyugszanak.⁴⁹ Éva nevű nevelt lánya, aki 1947-ben Mayrhofenben ment férjhez egy osztrák főnemeshez, 1951-ben született fiának az ő keresztnévét adta.⁵⁰

Menyhárt Csaba

Magyarország bányászata és a trianoni békeszerződés

Az ország területe 2/3-ának elvesztése hatalmas változásokat eredményezett Magyarország gazdaságában. Írásomban ennek egyik szeletét, a bányászat területén bekövetkezett változásokat igyekszem bemutatni.

A bányászat korabeli fogalma alatt – eltérően a mai terminológiától – a hasznosítható ásványi nyersanyagok termelését és értékesíthető terméké alakítását, azaz a bányák művelését, a termelvény előkészítését és kohászati úton vagy anélkül történő feldolgozását egyaránt értették. A bányászatnak mind az irányítás és igazgatás, mind a hatósági felügyelet vonatkozásában szerves részét képezte a kohászat is, ugyanakkor a külfejtéses művelésű kőbányák¹ és az ún. ásótelepek² nem a bányahatóság, hanem az általános iparhatóság felügyelete alá tartoztak. Sajátos helyzetben volt emellett a sóbányászat, amely állami monopóliumként önálló állami igazgatás alatt állt és nem tartozott sem a bányahatósági, sem az iparhatósági felügyelet alá.

A bányászat és kohászat bányahatósági felügyeletét I. fokon hét Bányakapitányság látta el,³ melyek kerületét 1920 előtt az a mellékelt térkép ábrázolja.⁴

A bányászati termelés bemutatására az 1905–1916. évek eredményeit tartalmazó táblázatok szolgálnak. Az 1. táblázat az ország bányászatának termelési eredményét mutatja be, amely hét bányá-, illetve kohótermék (arany, ezüst, finomításra előállított nyersvas, öntött nyersvas, külföldre szállított vasérc,⁵ feketeszén és barnaszén) adataival jellemezhető,

46 *Magyar Közlöny* 1948. október 31. 1.; november 3. 1.; november 5. 1.

47 *Magyar Közlöny* 1949. január 29. 1.

48 *Kovács Lajos* i. m. 24–25.

49 https://www.findagrave.com/memorial/162077940/von-alfred-drasche_lazar

50 *Gudenus János József*: A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. IV. kötet. Budapest, 1998. 213.

1 A pontosság kedvéért a 62.929/1919. PM rendelet bányahatósági felügyelet alá rendelte azokat a kőbányákat, amelyek termelése nem került kereskedelmi forgalomba, hanem azt kizárólag kohászati célra hasznosították.

2 Ásótelepeknek nevezték a kavics-, homok- és agyagbányákat.

3 Egyes bányakapitányságok működését az alárendeltségükben működő bányabiztoságok is segítették.

4 Az 1896. évi ezredéves kiállítás eredménye. VII. k. Bányászat, kohászat, ipar. Budapest, 1898. 42.

5 Utóbbi adatok feltüntetése azért vált szükségessé, mert a magyarországi vasipar kapacitása nem volt elegendő a termelt összes vasérc feldolgozására, ezért annak jelentős részét külföldre kellett szállítani, további feldolgozása érdekében.

Hazánk bányakapitányságai, 1867–1920

ezen termékek értéke ugyanis meghaladta az összes termék értékének 97%-át. A sóbányászat termelési eredményeit statisztikai szempontból mindig külön kezelték, tájékoztatásul azonban szerepeltetem ezeket az adatokat is.

Év	A kőszó, illetve a legfontosabb bányá- és kohótermékek termelt mennyisége, az arany és ezüst esetében kilogrammban, a többi termék esetében tonnában							
	arany	ezüst	finomításra való nyersvas	öntött nyersvas	külföldre száll. vasérc	feketeszén	barnaszén	kőszó
1905	3 665,5	15 946,2	403 719,3	17 562,7	729 786,5	1 088 086,6	6 088 577,6	195 409,7
1906	3 737,6	13 642,3	402 527,0	17 164,1	768 865,4	1 237 729,8	6 365 213,6	201 369,5
1907	3 500,5	12 660,5	423 133,8	17 102,7	646 603,9	1 274 159,5	6 491 477,4	217 433,6
1908	3 288,8	12 611,9	505 559,1	17 414,8	724 129,3	1 210 441,7	7 151 472,4	223 551,1
1909	2 726,2	10 992,1	514 883,3	15 576,9	792 688,1	1 397 424,3	7 658 719,0	231 181,8
1910	3 041,1	12 547,3	487 420,5	14 635,3	645 000,0	1 302 102,8	7 734 165,9	230 315,0
1911	3 194,2	10 805,7	502 460,0	15 990,3	668 438,0	1 290 182,2	8 154 559,6	239 005,6
1912	2 852,0	10 782,0	541 659,0	11 179,7	591 585,9	1 302 404,6	8 284 870,8	270 929,4
1913	2 924,0	8 696,0	608 965,8	13 986,0	551 734,0	1 319 918,5	8 954 133,1	256 448,3
1914	2 679,0	9 144,0	482 166,4	12 275,0	215 645,7	1 115 896,7	8 058 828,8	252 386,7
1915	1 875,2	5 875,4	376 552,5	11 794,5	306 979,5	1 097 254,6	8 163 616,7	287 258,7
1916	1 340,3	5 978,3	446 622,4	5 946,2	371 248,4	1 047 893,5	7 782 244,5	302 507,1

1. táblázat

A 2. táblázat a kőszó kivételével az 1. táblázatban meghatározott termékek termelt mennyiségének koronában számított értékének arányában mutatja a termelés bányakapitánysági kerületek szerinti megoszlását.

Év	A bányá- és kohótermelés %-os megoszlása Bányakapitányságonként						
	Budapest	Besztercebánya	Igló	Nagybánya	Zalatna	Oravica	Zágráb
1905	25,5	9,8	22,2	3,4	25,2	12,2	1,7
1906	26,8	9,8	21,6	3,6	25,8	10,7	1,7
1907	27,9	9,3	21,4	3,2	25,3	10,7	2,2
1908	32,8	9,5	18,0	3,0	24,1	10,6	2,0
1909	36,1	9,0	16,3	2,5	24,0	10,3	1,8
1910	37,1	8,6	15,1	2,8	25,2	9,4	1,8
1911	37,5	8,3	15,8	2,6	25,5	8,5	1,8
1912	36,9	9,0	15,6	2,4	25,2	9,3	1,6
1913	38,0	8,6	15,3	2,0	24,9	10,0	1,2
1914	39,8	9,1	12,9	1,9	25,4	9,7	1,2
1915	42,6	11,3	9,7	1,3	24,1	9,6	1,4

2. táblázat

A termelési volumenek alakulása és megoszlása jól mutatja a vizsgált időszak jellemző tendenciáit: Magyarország ércbányászata (a vasércet leszámítva) ekkor már túl volt a hajdani fénykorán, a szénbányászat ugyanakkor folyamatosan fejlődött.

Az 1916. évi és a későbbi adatok egy része már nem alkalmas az előző időszak hasonló adataival való összevetésre.⁶ A táblázat ezeknek az éveknek az adatait a felsorolt okokból már nem tartalmazza.⁷

Mindezek alapján megállapítható, hogy ha reális képet akarunk alkotni arról, hogy az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződésben meghatározott új országhatárok milyen változásokat eredményeztek az ország bányászatában, akkor az utolsó teljes értékű statisztikai feldolgozásra alkalmas 1915. évi termelési eredményeket kell alapul venni.

Elsőként a termelés bányakapitánysági kerületek közötti megoszlását érdemes megvizsgálni, amely az 1915. évi adatok alapján a következő volt:

Az aranytermelés 70%-a a zalatnai, 24%-a a nagybányai, 6%-a pedig a besztecebányai bányakapitányság kerületéből származott.

Az ezüst 43%-át a besztecebányai, 42%-át a nagybányai, 14%-át a zalatnai, 1%-át pedig az iglói bányakapitányság kerületében termelték.

A finomításra való nyersvas 33%-át a budapesti, 26%-át az iglói, 22%-át az oravicai, 19%-át a zalatnai bányakapitányság kerületében állították elő.

Az öntöttvas 42%-át a zalatnai, 41%-át az iglói, míg 17%-át az oravicai bányakapitányság kerületében gyártották.

A külföldre szállított vasérc 58%-a az iglói, 17%-a az oravicai, 12–12%-a besztecebányai és zalatnai, 1%-a pedig a budapesti bányakapitányság kerületéből származott.

A feketeszen 65%-át a budapesti bányakapitányság felügyelete alá tartozó mecseki szénmedencében, míg 35%-át az oravicai bányakapitányság felügyelte anina-dománi szénmedencében termelték.

6 Az 1916 augusztusában történt erdélyi román betörés következtében az addig legnagyobb termelést produkáló zsil-völgyi szénmedencében a termelés mintegy fél éven keresztül szünetelt és az erdélyi öntöttvasgyártás is jelentősen visszaesett. Az 1917. évi eredményeket kedvezőtlenül befolyásolta az antant hatalmak által megvalósított gazdasági blokád következtében beálló áru-, eszköz- és nyersanyaghiány. Az 1918–1920. évi adatok pedig a szerb, román és cseh katonai megszállások, valamint a Monarchia széthullása miatt rendkívül hiányosak.

7 Pontosabban az 1. táblázat még éppen azért tartalmazza az 1916. évi adatokat, hogy azzal is igazolhassam az előző lábjegyzetben írtakat.

A barnaszéntermelés szénmedencék, illetve bányakapitányságok szerinti megoszlása a következőképpen alakult. Besztercebányai Bányakapitányság: nógrádi szénmedence 18%, nyitrabányai és erdőbádonyi szénmedence 3%; Budapesti Bányakapitányság: Budapest-vi-deki szénmedence 3%, esztergom–dorogi szénmedence 14%, tata–tatabányai szénmedence 20%, borsodi–egercsehi szénmedence 15%, ajkai, várpalotai és brennbergi szénmedence 2%; Zalatnai Bányakapitányság: zsil-völgyi és más erdélyi szénmedence 23%; Zágrábi és Oravicai Bányakapitányság horvátországi és vrdniki szénmedence 2%.

A békeszerződésben meghatározott új országhatárok a bányakapitányságok kerületéhez a következőképpen viszonyultak.

Csehszlovákia részévé vált a Besztercebányai Bányakapitányság kerületének 91%-a, az Iglói Bányakapitányság kerületének 85%-a, továbbá a Nagybányai Bányakapitányság kerületének 20%-a és a Budapesti Bányakapitányság kerületének 1%-a. Csehszlovákiába került a Besztercebányai és Iglói Bányakapitányság, valamint a Gölnicbányai és Rozsnyói Bányabiztoság hivatala is.

Románia részévé vált a Nagybányai Bányakapitányság kerületének 48%-a, az Oravicai Bányakapitányság kerületének 50%-a, valamint a Zalatnai Bányakapitányság kerületének egésze. Romániába került mindhárom bányakapitányság, valamint az Abrudbányai és Petrozsényi Bányabiztoság hivatala is.

A Szerb–Horvát–Szlovén Királyság részévé vált az Oravicai Bányakapitányság kerületének 45%-a, a Budapesti Bányakapitányság kerületének 3%-a, valamint a Zágrábi Bányakapitányság kerületének egésze, illetve utóbbinak hivatala is.

Ausztria részévé vált a Budapesti Bányakapitányság kerületének 5%-a. Itt bányászatunk szempontjából (is) hatalmas jelentősége volt az 1921. december 14–16-án tartott soproni népszavazásnak, mert ennek köszönhetően a brennbergi szénbányászat Magyarországon maradt.

Magyarország határain belül mindössze a Budapesti Bányakapitányság kerületének 91%-a, továbbá a következő részterületek maradtak: a) A Besztercebányai Bányakapitányság kerületének 9%-a, amely kiemelt bányászati jelentőséggel bírt, ugyanis a nógrádi szénmedence túlnyomó része Magyarország területén belül maradt. b) Az Iglói Bányakapitányság kerületének 15%-a, bányászati jelentőség nélkül. c) A Nagybányai Bányakapitányság kerületének 32%-a, különösebb bányászati jelentőség nélkül. d) Az Oravicai Bányakapitányság kerületének 5%-a, ugyancsak bányászati jelentőség nélkül.

A bányászatban és kohászatban alkalmazottak létszáma tekintetében a következő helyzet állt elő. A létszám 40,4%-a maradt az ország határain belül, 20%-a Csehszlovákiába, 37,7%-a Romániába, míg a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságba mindössze 0,1%, Ausztriába pedig 1,6% került. A 100-nál több munkást foglalkoztató „nagyüzemek” számát tekintve, azok 31%-a maradt Magyarország területén, míg 27%-a Csehszlovákiába, 42%-a pedig Romániába került.

Ezek után képet alkothatunk az egyes bányászati-kohászati ágazatok helyzetéről is.

1. Sóbányászatunk egésze elveszett Magyarország számára. A termelés 25%-át képviselő sóbányák (Aknaszlatina és a sóvári sófőzde) Csehszlovákia, 75%-a (Désakna, Marosújvár, Parajd, Torda, Vízakna, Aknasugatag és Rónaszék) pedig Románia területére kerültek. Magyarország a továbbiakban teljes sószükségletét importból volt kénytelen fedezni.

2. Hasonlóak az arányok a nemesércbányászat területén is. Az arany- és ezüsttartalmú ércek bányászatának közel 20%-a Csehszlovákia, 80%-a pedig Románia területére került. A selmecbányai kincstári fémkohó, a besztercebányai kincstári rézejtőmű, a fernezelyi kincstári fémkohó és a zalatnai kincstári fémkohó – hogy csak a legtöbb aranyat és ezüstöt

előállító üzemeket említsem – elveszett számunkra. Arany- és ezüsttartalmú ércek termelése 1925-ben kezdődött Recskén, ahol a bányát 1926-ban az államkincstár vásárolta meg. Ugyanebben az évben kezdett érckutatásba az Urikány–Zsilvölgyi Kőszénbánya Rt. is Gyöngyösoroszi térségében.

3. Nem jártunk jobban a színesércek termelése terén sem. A mintegy évi 10 000 tonnányi rézérc-, a mintegy 11 000 tonnányi antimonérc- és a közel 12 000 tonnányi mangánérc-termelés szinte egésze a határokon kívülre került, túlnyomórészt Csehszlovákiába. Egyetlen mangánércbányánk maradt Úrkúton, ahol a termelés 1917-ben kezdődött, Recsken pedig 1922-ben indult meg a rézércek termelése. A kénsavgyártás alapanyagát képező kénkovand (pirit) mintegy 100 000 t/év termelése szintén Csehszlovákia és Románia között oszlott meg. A háború elején megindult bihari bauxitbányászat, amely a román megszállás előtti évben már 150 000 tonnát exportált Németországba, szintén elveszett számunkra. Csak 1924–25-ben kezdődött meg Gánton és Halimbán a bauxit kutatás keretében történő ki-termelése.

4. A vasérc volt az egyetlen érc típus, amelynek maradt Magyarországon kitermelőhelye (Rudabányán, mintegy 200 000 t/év termelési kapacitással), de vasércbányánk többsége 70–30%-os megoszlásban ugyancsak Csehszlovákia és Románia birtokába került (közel 1 millió tonna termelési kapacitással). Az ország területén maradt vasgyáraink az 1915. évi termelés mindössze 30%-át voltak képesek előállítani. Csak 1926-ban kapcsolódott be a nyersvasgyártásba a Diósgyőri Vasgyár is, és ebben az évben sikerült először túlélni az 1916-ban elért rekordtermelés szintjét. Általánosságban elmondható, hogy bár Magyarország ipara továbbra is jelentős vasfogyasztó volt, számottevő ércelőfordulásunk nem maradt a kohászat igényeinek kielégítésére. A legnehezebb helyzetbe a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. került, amelynek minden bányüzeme idegen fennhatóság alá került, ugyanakkor feldolgozó üze­mei (Ózd, Salgótarján) Magyarországon maradtak.

5. Feketeszen- és barnaszénttermelésünk egyaránt mintegy 70–70%-os mértékben határainkon belül maradt, így ez az ágazat viszonylag rövid időn belül talpra állt. Kezdetben a legnagyobb gondot a felvevőpiacok átrendeződése okozta, a nógrádi szénbányák pl. addig legnagyobb piacukat, a Felvidéket veszítették el. Az ország szénttermelése azonban már 1923-ban meghaladta a legutolsó békeév (azonos területre vonatkozóan számított) mennyiségét.

6. A háború kezdetén éppen megindult magyar kőolaj- és földgázbányászat eredményeit a következő adatok szemléltetik. Az egbelli kincstári kőolajtermelés (10 000 t) Csehszlovákia területére került. Az Erdélyi kőolaj- (2000 t) és földgáztermelés (59 millió m³) Románia, míg a Muraköz kőolajtermelése (200 t) a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság területére került. A mintegy 300 000 t nyersolaj feldolgozására képes 28 kőolajfinomító üzemből 11 maradt Magyarország területén, közel 150 000 t feldolgozási kapacitással. A magyarországi szénhidrogén-termelés csak 1936-ban indult újra.

7. Rendelkezünk adatokkal a kőbányászatról is: 3150 kőbányánk⁸ 33%-a maradt hazai földön, 35%-a Csehszlovákiába, 24%-a Romániába, 6,5%-a a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, míg 1,5%-a Ausztria területére került. A háború előtt Magyarországon a magántulajdonú kőbányák évente mintegy 2,5 millió m³ követ fejtettek, az állami kőbányászat termelése pedig 587 500 m³ volt. 1920 után az ország területén maradt magánkőbányák termelési kapacitásának mintegy 60%-a, az állami bányákénak pedig mintegy 25%-a maradt meg, de tényleges termelésük évekig ennek csak töredéke volt.

8 A szám a folyamatosan és időszakosan működő kőbányák mellett a tartósan szünetelő bányákat is tartalmazza.

A békeszerződés értelmében az elszakított területeken lévő bányavagyont, az épületeket, üzemeket, azok minden felszerelését, az utakat és vasutakat stb. minden ellenszolgáltatás nélkül kellett átengedni az utódállamoknak. A pénzben kimutatott veszteségnél azonban sokkal súlyosabb gondokat okozott kezdetben a termelés egyoldalúsága, a piacok kialakulatlansága, az anyag- és eszközhiány és a gazdasági kiszolgáltatottság. Minden negatívum ellenére is – szakembereink kiemelkedő és eltökélt munkája eredményeképpen – az ország bányagazdasága nagyjából 5 év alatt képes volt talpra állni. Szolgáljon ez az írás utólagos főhajtásul is előttük.

Izsó István

A közölt adatok forrásai. A m. kir. Kormány ... évi működéséről és az ország közállapotairól szóló jelentés és statisztikai évkönyv 1905., 1906., 1907., 1908., 1909., 1910., 1911., 1912., 1913., 1914., 1915-18. és 1919-22. évre vonatkozó kötetei. Budapest, 1906-1926; *Alliquander Ödön*: Magyarország bánya- és kohóipara az 1912-1926. évben I-II. Budapest, 1931; *Böckh János-Gesell Sándor*: A magyar korona országai területén művelésben és feltárási munkákban levő nemesfém, ércz, vaskő, ásványászén, kősó és egyéb értékesíthető ásványok előfordulási helyei a m. kir. bányakapitányságtól nyert hivatalos adatok és egyéb adatok nyomán. Budapest, 1898; *Buday László*: A megcsönkített Magyarország. Budapest, 1921; *Déry Károly*: Magyar Bánya-Kalauz 8. évf. 1914; *Papp Károly*: A magyar birodalom vasérc- és kőszénkészlete. Budapest, 1915; *Posewitz Tivadar*: Petróleum és aszfalt Magyarországon. Budapest, 1906; *Schafarzik Ferenc*: A magyar korona országai területén létező kőbányák részletes ismertetése. Budapest, 1904; *Wahlner Aladár*: Magyarország bánya- és kohóipara az 1916. évben. Bányászati és Kohászati Lapok, Különszám 1920. június 25.

Urmánczy Nándor

Életút a nemzet szolgálatában*

Trianon centenáriumának évében különös jelentőségű, hogyha egy olyan hazánkfíra emlékezhetünk, akinél kevesen tettek többet az igazságtalan békediktátum következményeinek az eltüntetéséért.

Dr. Urmánczy Nándor politikus, újságíró és helytörténész – aki sohasem használta a nemesi címét, pedig a családja már 1650 körül bárói rangra emelkedett – 152 éve született s e napokban lesz 80 esztendeje, hogy szülőhelyén, a gyergyószéki Maroshévízen átadta lelkét az Örökkévalónak. De mennyi mindent tett a közösségéért a kezdő- és végpont között?

Az Örményországból eredő család a XIII. században betörő szeldszuk törökök elől Perzsiába menekült, ahol az Urmia-tó melletti, azonos nevű faluban telepedett le. Több évszázad múltán – más örmény csoportokkal együtt – a lengyelországi Lemberg/Lwów, mai ukrán nevén Lviv városába költözött, a család egyik ága itt vette fel az Urmánczy nevet. A XVII. században – Apafi Mihály fejedelem engedélyével – Erdélybe települtek, ahol végül

* A Fővárosi Örmény Önkormányzat 2020. október 27-i megemlékezésén, Dr. Urmánczy Nándor halálának 80. évfordulója alkalmából, a politikus Margit-szigeti emlékpadjánál elhangzott beszéd szerkesztett változata.

Gyergyótoplicán (Maroshévízen) kötöttek ki. 1868. október 1-jén itt született Urmánczy Nándor, a nyolc gyermek közül hatodikként. Középiskoláit Brassóban, a jogi egyetemet Budapesten végezte.

Életének első szakasza a helyi-térségi közéletben telt. Kis-Küküllő, majd Maros-Torda vármegyében szolgabíró, aljegyző, főszolgabíró lett. Lokálpatriotizmusát jól példázza, hogy *Topliczai Híradó* címmel létrehozta az első újságot, saját költségén felépíttette az addig szintén hiányzó első állami iskolát ugyanott, sőt, családja az egyik házukban kórházat is gründolt s állta az orvosok, ápolók egy részének a fizetését is. Testvérével 1902-ben amatőr szintársulatot alapított, helytörténeti érdeklődése pedig főként a Szászrégen és Gyergyószentmiklós közé eső vidékre összpontosult. Ő lett az Erdélyrészi Kárpát-Egyesület Gyergyóvidéki Szakosztályának a tiszteleti alelnöke. Az egyesület ebbéli munkásságát a millennium évében *A Turistaság Bajnoka* címmel jutalmazta.

Aktív politikai szerepvállalás jellemezte a második életperiódusát. 1902-től tizenhat évig a Magyar Országgyűlés tagjaként mint a szászrégeni választókerület küldöttje küzdött a székely-magyar nemzetéért. Szabadelvű párti, nemzetiségbarát programjával a szászokat is maga mellé tudta állítani, de mivel a székely vasút ügyében az interpellációjára nem kapott kielégítő választ, pár hónap után kilépett a kormányzó pártból. 1906-ban a Függetlenségi Párt nagy győzelmet aratott, így annak tagjaként került vissza a Tisztelt Házba. A következő évben a sajtó már arról tudósított, hogy „*azt a terrorizmust, amely a függetlenségi párt néhány elvű tagjának is kötelességévé teszi az árulásban való passzív vagy aktív részvételt, újabban Urmánczy Nándor és Wesselényi Ferenc báró érezték végképpen türhetetlennek magukra nézve*”. Utóbb a 48-as párt színeiben képviselte választóit az Országgyűlésben. Képviselői munkája eredményeképp fejezték be és adták át 1909 októberében a székely körvasút Szászrégen és Gyergyószentmiklós közötti szakaszát. Közbenjárásának köszönhetően Maroshévízen az első bíróság és pénzügyőrség is megkezdhette a működését.

Az első világháború alatt szükségét érezte, hogy bevonuljon önkéntesnek. Negyvennyolc évesen a 9-es honvédhuszárokhoz osztották be, és a bukovinai fronton teljesített szolgálatot. Mint katona, derekasan védte a hazáját. Több ízben is előléptették, végül zászlósi rangban szerelt le, a helyállásáért vitézségi érmet is kapott. A háború éveiben többször is bírálta a kormányt. Egyfelől azért, mert eltúrte, hogy a közös hadseregben az osztrákok gyalázatosan bánjanak a magyar katonákkal, másfelől azért, mert 1916-ban nem készültek fel a román támadásra s védtelenül hagyták Erdélyt. 1918 októberében kormánybiztosá nevezték ki, hogy a Pólában (ma Pula) szolgálatot teljesítő, mintegy húszezer magyar tengerész helyzetéről készítsen jelentést. Év végi leszerelése után az első útja Linder Bélához, a Károlyi-kormány hadügyminiszteréhez vezetett, akit részeg gazembernek nevezett. Károlyi Mihály miniszterelnököt pedig a személyes találkozásukkor az országromboló jelzővel illette.

Urmánczy Nándor
(Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár)

Amikor már világossá vált, hogy az antant segítségével Erdély a románoké lesz, még 1918-ban Urmánczy Nándor három másik kiváló székellyel – Jancsó Benedekkel, Sebes Dénessel és Ugron Gáborral – megalakította a Székely Nemzeti Tanácsot, éspedig Székely Köztársaság kikiáltása céljából. Nem Urmánczyn múlt, hogy ez utóbbi elképzelés nem valósulhatott meg. Ő viszont életét, a két világháború között minden erejével a revízió ügyének szentelte, az elrabolt magyar területek visszaszerzését szem előtt tartva.

Tekintsük át dióhéjban, hogy kora egyik legkiválóbb, kiemelkedő politikusa mi mindent tett e szent cél érdekében. Trianon nem azért fáj neki, mert a tízezer holdra rúgó elkobzott birtokát sajnálta, hanem a hazáját ért igazságtalanság és az afölötti hálátlanság miatt, hogy évszázadokig hiába védtük Nyugatot a tatár és török támadásokkal szemben.

Megalakította a Védő Ligák Szövetségét, amelynek fő kezdeményezése az elszakított területeket jelképező *Észak, Dél, Kelet, Nyugat szoborcsoport* felállítása volt a fővárosi Szabadság téren, s 1921-ben már felavatásra került. Ugyanők írták ki a pályázatot jelmondat és ima megírására, amelyek a nemzet összetartozását voltak hivatottak hangsúlyozni. Így született meg a *Magyar Hiszekegy*: Papp-Váry Elemérné, született Sziklay Szeréna *Hitvallás* című költeménye. Már a maga korában szállóigévé vált – „*Hiszek egy Istenben, Hiszek egy hazában, / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában.*” A pályázat e győztes gondolata megjelenhetett sajtótermékeken, könyvek címlapján, az iskolákban pedig minden nap ezzel kezdődött a tanítás. (Mi, vitézek, az összejöveleink elején vagy végén ma is elmondjuk.)

A vers megzenésítését is maga Urmánczy kezdeményezte. A tíz legjobbnak ítélt pályázatot az Operaházban, míg Szabados Bélának, az Országos Magyar Királyi Zeneművészeti Főiskola tanárának díjnyertes művét 1921. május 28-án a Szent István-bazilikában mutatták be. A jelmondatra vonatkozó pályázatot B. Szabó Mihály nyugalmazott főispán nyerte, amely szintén a korszak egyik központi gondolatává vált: „*Csonka-Magyarország nem ország, Egész Magyarország mennyország.*”

Nagy jelentőségű tette volt az Ereklýs Országzászló Egyesület mozgalmanak létrehozása. A még mindig álló szovjet emlékmű közelében, szintén a budapesti Szabadság téren a történelmi ország minden sorsfordító helyszínéről, így Kossuth és Petőfi szülőházának talajából, az 1848-as honvéd és az I. világháború Magyarország szempontjából legjelentősebb csataterének temetőiből, valamint az elszakított területekről hozott földdel alapozták meg a négy szoborral szemben álló Ereklýs Országzászlót 1928 szeptemberében. Az emlékmű felavatásakor, déli 12 órakor megkondultak az ország harangjai, és Urmánczy elmondta a lelkesítő gondolatait: „*Az a nemzet, amely nem bízik a maga erejében, és beletörődik abba, hogy mások irányítsák a sorsát, az a nemzet megérett a pusztulásra.*” Az esemény olyan döbbenetes hatást gyakorolt a közvéleményre, hogy hivatalok, intézmények, magánszemélyek fogtak össze a lakóhelyükön országzászló-állítás céljából. A lelkesedés eredményeképp a csonka ország több mint ezer helyén – Nagykanizsától Székesfehérváron, Zebegényen át Sátoraljaújrhelyig – számos emlékművet emeltek, emlékeztetve a békediktátum tarthatatlanságára.

Érdemei közé sorolhatjuk a trianoni békefeltételek szerint Ausztriához csatolt Sopron és környékének népszavazással történt visszaszerzését, valamint kezdeményezte a Honvédelmi Párt megalakítását is. Az öt nyelven beszélő Urmánczy 1928-ban küldöttséget vezetett a trianoni békeszerződés revíziója mellett kiálló angol sajtómágnáshoz és miniszterhez, Harold Sidney Harmsworth-hoz (közismertebb nevén Lord Rothermere-hez), aki támogatta a magyar irredenta mozgalmat. A lord fellépését a trianoni diktátum ellen Urmánczy így üdvözölte: „*Rothermere lord ma az egyetlen aktív magyar politikus. Pozitív, megfogható,*

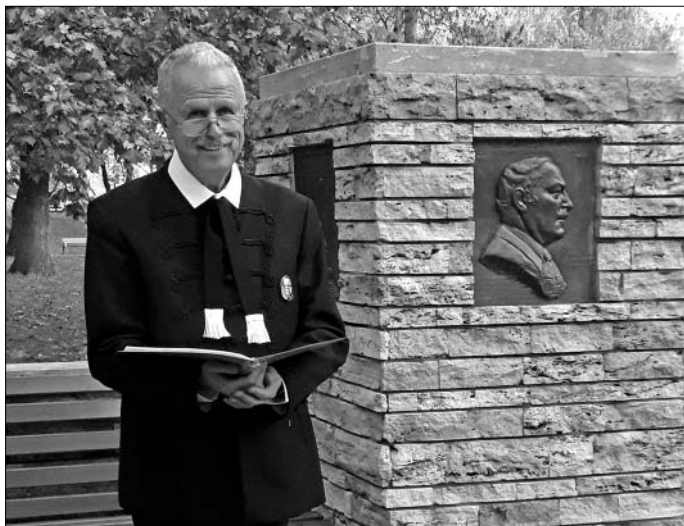
megérthető, élő valóságot jelentő programot, célt tűzött ki maga elé s azért, hatalmas erővel, hittel és meggyőződéssel küzd. Tessék megmondani nekem, hogy melyik aktív magyar politikus, kormányfő mert a világ elé állani területi követelésekkel? Egyik sem. Valamennyi meglapult. Gyáván, kishitűen. Melyik mert csak egyetlen falut visszakövetelni Erdélyből, a Felvidékről vagy Délről? Egyik sem.” A Pesti Hírlap szeptember 2-án így tudósított az eseményről: „Szombaton este tért vissza Budapestre az a küldöttség, amely Urmánczy Nándor vezetésével Szent István napján kerekedett fel, hogy elvigye Londonba Lord Rothermernek a Szabadság-téren felszentelt ereklyetartó kicsinyített mását. Lord Rothermere viszonzásul gyönyörű babérkoszorút küldött az emlékműre és rendelkezésére bocsátotta a társaságnak hatalmas turaautomobilját, amely végigszáguldotta egész Európát.”

A magyar ügy fontosságára való figyelemfelhívásul szervezett óceánrepülést 1931-ben Rothermere 10 ezer dollárral támogatta. A gép nevét – Justice for Hungary – is a lord adta. Endresz György pilóta és Magyar (Wilczek) Sándor navigátor július 15-én szállt fel Új-Fundlandon. Már az ír partok elérésekor is rekordot döntöttek a 13 óra 50 perces teljesítményükkel. A Harbour Grace-től Felcsútig megtett 5770 km-es utat a két magyar óceánrepülő pontosan 25 óra 20 perc alatt teljesítette 230 kilométeres óránkénti átlagsebességgel, gyorsabban, mint addig bárki. Három világrekord is megdőlt ezen a napon, hisz a korábbi óceánrepülők közül senki sem hatolt ilyen mélységig az európai kontinens belsejébe. A magyar pilótákat leszálláskor Urmánczy Nándor és a legnagyobb adományozó amerikai magyar, Szalay Emil fogadta.

Nem csoda, hogy Urmánczy Nándor kezdeményezte a Wenckheim-palota, a mai Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár főépülete előtt a lord Rothermere-nek tisztelgő Igazság Kútjának a felállítását is. „E kutat hálás magyarok emelték Nagybritannia méltó fia, Viscount Rothermere tiszteletére. Az ő betűje megöli a hatalmaskodást, az ő lelke megjeleníti az igazságot, 1928” – e felirat 2001 óta újra olvasható a kút kávéján. A medence feletti talapzaton karddal és mérleggel a kezében Justitia és az oltalmat, igazságot kérő, elhagyott nemzetet jelképező fiatal leányalak jelenik meg. A mű napjainkban is a Magyar Igazság gazdagon ömlő kútjának tekinthető.

A báró a második bécsi döntésig nem térhetett haza a szülőföldjére. Észak-Erdély viszatérte után, már idősén, betegen, 72 éves fejjel jött el számára a hazatérés lehetősége. 1940. október 23-án az éjszaka leple alatt, előzetes bejelentés nélkül, a rá jellemző szerénységgel érkezett Maroshévízre. Herczeg Ferenc jegyezte fel róla, hogy a huszonkét esztendőss száműzetést követően csak annyit mondott: „Soha életemben nem voltam ilyen boldog.” Csúpan nyolc rövid napot engedélyezett már számára még az Úr a földi létezésből. Szeretett szülőhelyén, Maroshévízen a rokonai, szerettei, barátai és ismerősei 1940. október 31-én reggel, a szobája Marosra néző ablaka előtt, kedvenc karosszékében ülve holtan találták. „A számkivetés fájalmát még elbírtá, de belehalt a boldog viszontlátás izgalmába.” A családi kriptában a politikai élet képviselőinek néma főhajtása mellett helyezték örök nyugalomra. Sírjánál egy hónap múltán József főherceg már országzászlót avatott, és posztumusz Maroshévíz díszpolgárává avatták.

Az iránta való tisztelet jeléül az Erdélyi Férfiak Egyesülete 1942. októberben Budapesten, a Margit-szigeten, azon a helyen, ahol a platán alatt, kedvenc padján üldögelni szokott, emlékpadoth építtetett és avatott fel Urmánczy Nándor tiszteletére. A mészkő emlékpadoth földije, a gyergyóditrói születésű Siklódy Lőrinc készítette. A pad oldalain három bronz domborművet helyeztek el. Az elsőn Urmánczy profilja, a másodikon az Erekyés Országzászló előtt szónokoló Urmánczy látható. A harmadikra az Erdélyi Férfiak Egyesülete címere került. A profilt ábrázoló dombormű felirata: „Urmánczy Nándor országgyűlési képviselő

*A szerző a beszédét mondja az Urmánczy-emlékpad előtt
(Sz. Opre Mária felvétele)*

1868–1940. A trianoni béke elleni irredenta és revíziós mozgalom megteremtője és vezére. Az Ereklés Országzászló Intézmény megalapítója, örökös elnöke. Hiszek Magyarország feltámadásában.”

A két világháború közötti magyar világra emlékeztető sok más mementóhoz hasonlóan, a revíziós mozgalom szellemiségét őrző emlékhelyet a kommunista hatalom nem tűrte el, így 1946-ban szétverték. Maroshévízi kezdeményezésre a megsemmisült emlékpad újjáalkotott változatát – Módy Péter és Dani Gyula művét – 2013. október 1-jén, Urmánczy születésének

145. évfordulója alkalmából újból felállították. Az alkotást Tarlós István budapesti főpolgármester és Németh Szilárd országgyűlési képviselő, Csepel akkori polgármestere avatták fel. Itt kell szólnunk arról is, hogy szülőhelyén már 2009-ben Czirják Károly megalakította a Dr. Urmánczy Nándor Egyesületet a nemzetpolitikus szellemi hagyatékának ápolására. Évente emléknapot rendeznek, díjat is alapítottak, amely a nevét viseli. Jó hír, hogy a család egyik leszármazottja visszakapta a kastélyt, amely reményeik szerint felújításra kerül. Két évvel később, 2011 szeptemberében Maroshévízen, a római katolikus templom kertjében Kövér László, a Magyar Országgyűlés elnökének jelenlétében felavatták Urmánczy első köztéri szobrát.

Születésének 150. évfordulóján, 2018 októberében egész alakos mementót állítottak számára immár Csepelen is, a Daru-domb mellett. Az emlékmű a közelben elhelyezett országzászlóra néz. Lelkes Márk szobrászművész alkotását Németh Szilárd – már a Honvédelmi Minisztérium parlamenti államtitkáraként –, Borbély Lénárd, Csepel polgármestere, valamint Czirják Károly, a Dr. Urmánczy Nándor Egyesület vezetője avatta fel. Az alkotást Kispál György csepeli plébános szentelte meg.

Jómagam belső indíttatást éreztem, hogy e mai megemlékezésre javaslatot tegyek, hiszen anyai nagyanyám és Urmánczy Nándor leányai, Júlia és Anna féltestvérek voltak. E nagyszerű ember életútja nem csupán történelmi adatok sora, hanem a ma élő székely, magyar és magyarörmény közösségek számára is élő példa. Méltó az alaposabb megismerésre és megismertetésre. Nemrég tette közzé a közgyűjtemény a világhálón, hogy az „Országgyűlési Könyvtár 2012-ben vásárolta meg az Urmánczy hagyaték 69 kötetét, melyeket naplószerű stílus és forma jellemez, a politikus által szerkesztve, írógéppel írva, a legtöbb kötet beragasztott leveleket, képeket, újságcikkeket is tartalmaz. Urmánczy Nándor az 1902-től az 1930-as évek közepéig tartó időszakot dolgozza fel, többségében a politikai eseményekre, képviselői munkájára koncentrálva. Az írásai számos közéleti szereplővel folytatott levelezést, illetve parlamenti irományokból és naplókából való részleteket, kivonatokat is tartalmaz... Részletesen foglalkozik Erdély elvesztésével, a történések elszenvedőjeként és szem-

tanújaként első kézből számol be azokról.” Biztatok mindenkit, hogy lapozzon bele műveibe, mint ahogy a róla megjelent írásokba is. Gondolatai, tettei, emberi tartása méltó a mai nemzedékek odafigyelésére is, különösen a közösségként való megmaradásunk szempontjából.

Székelly András Bertalan

Felhasznált irodalom. *Benedek Katalin:* Budapesti nemzeti emlékhelyek. Erdélyi Örmény Gyökerek Füzetek VI. No. 67. (2002. szeptember), www.magyarormeny.hu/file/Fuzetek67-2002-szept; *Szakács Gábor:* Urmánczy Nándor a legnagyobb irredenta. Magyar Demokrata 2017. augusztus 9. és <http://www.rovasirasforrai.hu/Kitekinto/Hitt-Magyarorsz%E1g-feltamadasaban.htm>; https://hu.wikipedia.org/wiki/Urm%C3%A1nczy_N%C3%A1ndor; <https://turul.info/magyarok/urmanczy?fbclid=IwAR2CqFtNockW1BVHgxbkXvM3oQM3KeTN09UnXtoK3dQ1npULbJkFejldpg>; <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=2666701956686996&set=a.323804680976747&type=3&theater>; <https://magyarnemzet.hu/kulfold/kolcsonos-megertesre-varva-8197676/>; <https://www.ogyk.hu/hu/blog/posts/unikalis-dokumentumok-az-orszaggyulesi-konyvtarban-az-urmanczy-hagyatek>

Soproni főiskolások az I. világháborút követő nyugat-magyarországi területi rendezésben

Az I. világháborút követően széthulló Osztrák–Magyar Monarchia romjain megszerveződő utódállamok mohó területszerző előrenyomulása már a békeszerződések aláírását megelőző időszakban is többé-kevésbé világossá tette Magyarország számára, hogy északon, keleten és délen mely területeiről kell majd lemondania. A győztes szerepkörében tetszelgő új államalakulatok a demarkációs vonalakat messze átlépve katonai jelenlétükkel biztosították be területi követeléseiket: érdemi változtatást a kézhez kapott békefeltételek nem tartalmaztak már. A stabilnak gondolt nyugati határok megbolygatása az osztrák területi igények bejelentésével – s ezen igények akceptálása az Ausztriával megkötött saint-germaini békeszerződés révén – azonban valósággal sokkolta az amúgy is frusztrált hazai közvéleményt.

Sopron városa az I. világháborút követően egy majd két évszázados múlttal rendelkező, európai szinten is jegyzett, nagy tekintélyű oktatási intézménnyel gazdagodott: az eredeti székhelyéről, Selmechányáról, a határmódosítások miatt elköltözni kényszerülő Bányászati és Erdészeti Főiskoláról van szó. Nevezett intézmény a diákság és a tanári kar által egyaránt felvállalt, igen erős magyar identitással rendelkezett.

A XIX. század közepéig a Habsburgok államkonglomerátumának egyetlen felsőfokú bányász-erdész szakemberképző intézménye összbirodalmi szempontú igényeket elégített ki, ily módon az oktatás is – 1848/49-ig – németül folyt. Ekkor viszont a felálló magyar kormány kultuszminisztere, Eötvös József rendeletére magyar lett a tanítási nyelv. Az ekkor mintegy 300 hallgatónak azonban csak alig fele volt magyarországi illetőségű (azok se feltétlen magyar nemzetiségűek). A többiek közül a csehek és az osztrákok, mintegy 130-an, azonnal elhagyták az alma matert (számukra cseh és stájer területen egy-egy hasonló

intézmény létesült). A megmaradt hallgatóság azonban egyértelműen a szabadságharc és a magyar ügy szolgálatába állt, és a tanári kar is fölesküdütt a magyar alkotmányra. Nem véletlen, hogy az 1849 elején bevonuló császári csapatok bezárták a megbízhatatlannak minősített intézményt. A szabadságharc utáni megtorlások (kivégzésekről, bebörtönzésekről, emigrációba kényszerülésről van tudomásunk) csak még inkább megerősítették a selmeci akadémia dacosan magyar szellemiségét, amit az 1849 utáni visszarendeződés és az újabb bécsi alárendeltség sem tudott már kikezdeni.

A kiegyezéssel az intézmény ismét magyar állami irányítás alá került és újra magyar lett a tanítási nyelv. Mivel vonzaskörzete a XVIII. századi európai perspektívákhoz, de még az összbirodalmi léptékhez képest is jelentősen beszűkült, tudatosan a magyar nemzet érdekében vállalt szolgálatátelre helyeződött a hangsúly. A magyar műszaki szakirodalom, s egyáltalán, a vonatkozó magyar szaknyelv megteremtése is jórészt az intézmény érdeme. Az iskola pedig prosperált: az I. világháború előtti utolsó tanévben 20 jól felszerelt tanszéke és 580 hallgatója volt.

A diákságot – mely saját jóléti intézményekkel (segélyegylettel, menzával), illetve 1879 óta érdekképviselői szervvel (Ifjúsági Kör) rendelkezett – a szolidaritás és a közös normarendszer roppant erős köteléke (az ún. *selmeci hagyományok*) fűzte össze. Összetartásukat pedig még az is erősítette, hogy a többi hazai felsőoktatási intézményhez képest jóval magasabb volt az alacsony társadalmi helyzetből érkezettek aránya: 2/5-ük földműves, munkás és kisiparos szülők gyermeke volt. Ezt az ígéretes fejlődési ívet törte meg az I. világháború. Az anyagi lehetőségek megcsappantak, a hallgatók jelentős része bevonult (80 hősi halottat adott az iskola).

1918. október 6-án kezdődött meg az utolsó selmeci tanév. Ugyanekkor a városban már tiltakozó nagygyűlések zajlottak a csehek területi aspirációival szemben (melyekről a budapesti sajtó is beszámolt). Alig egy hónap múlva lényegében be is fejeződött az oktatás, részben a felgyorsult politikai események, részben az anyagi ellehetetlenülés és a kirobbanó spanyolnáthajárvány miatt. A főiskolai tanács előbb a kormánytól kérte karhatalom kirendelését az iskola értékeinek biztosítására, ám október végén már az intézmény Ifjúsági Körét kérte fel polgárország alakítására. November elejétől a hallgatóság fegyveres nemzetőrség gyanánt éjjel-nappal járőrözött a város körül; így amíg a hallgatóság véglegesen el nem hagyta a várost, az előrenyomuló csehszlovák haderő meg sem kísérelte birtokba venni azt. A főiskola vezetése a Károlyi-kormánytól várt volna eligazítást (ám az csak a fegyveres ellenállást tiltotta meg, az evakuálást halogatta), így a főiskolai diákság saját szakállára kezdte meg a főiskola értékeinek (könyvtár, gyűjtemények, műszerek) összezsugorítását és elszállításra előkészítését. Utólag látszik, heteket nyertek ezzel. Réz Géza rektor ugyanis csak december 6-án tudta bejelenteni a pénzügyminisztériumtól kapott kiürítési rendeletet. A pakolást befejezve december 14-én hagyta el a várost mintegy 250–300 hallgató. A poggyász a kiürítést megakadályozni akaró csehszlovák karhatalom által le nem zárt egyetlen vasúti folyosón át érkezett meg Budapestre.

Ezt követően az új székhely kérdésének végleges rendezésére várva már csak a tanári kar és töredéknyi diákság maradt Selmechányán. A Kövesi Antal prorektor által elnökölt főiskolai tanácsulések többnyire már csak a maradék hallgatóság és a megszálló csapatok közti állandó összetűzések következményeinek tompításával foglalkoztak, sikertelenül. A február 19-i rendkívüli tanácsülésen a prorektor bejelentette, hogy a konfliktusok miatt az új hatalom a főiskolát bezárja és a hallgatóságot a város 24 órán belüli elhagyására utasítja, s a közrend biztosítására hamarosan érkező 400 cseh legionáriust a főiskola épületeiben szállásolja el. Miután a tanári kar jelezte, hogy nem kíván az új állam polgára lenni, szabad

elvonulást kért, beleértve a főiskolai adminisztráció (irattár, hallgatói főkönyvek, nyilván tartások) elszállítását. Mivel csak az üres nyomtatványok elvitelére kaptak engedélyt, az iratokat és az intézmény kasszáját kalandos körülmények közt szabályosan át kellett csempészni Magyarországra.

Ezek az események (a későbbiek szempontjából is fontos rögzítenünk ezt) egyértelműen erősítették a hallgatóságban a területi integritás bárminemű veszélyeztetésével szembeni ellenállást, mely törekvés, ha már az ősi alma mater esetében sikertelen maradt, az új székhely, Sopron megvédése kapcsán fog majd újra föléledni. A Selmecebányáról történő kényszerű elköltözés a nekik (nemegyszer fogalmaztak így) „menedéket” nyújtó város iránti lokálpatrióta kötődésnek csakis ezzel magyarázható gyors megjelenését eredményezte.

Sopron város közvéleménye mindmáig hálával emlékszik 1918–1941 közti polgármesterére, az 1945 után meghurcolt, díszpolgári címétől megfosztott, s élete végén utcaseprőként dolgozó Thurner Mihályra. Ő volt az, aki következetes lobbitevékenysége révén a több érdekelt város közt hezitáló selmecebányai tanári kart voltaképp kész tények elé állította azáltal, hogy a kormányzatnál kijárta az intézmény Sopronba irányítását. A polgármester egy végleges épület megtalálásáig a Károly laktanyát ürtette ki a főiskola számára. Ide érkezett meg 1919. március legelején Réz Géza rektor, s alig néhány tanár vezetése alatt egy kisebb hallgatói csoport, majd április folyamán a diákság nagyobbik része, végül a Selmecebányát csak április 26-án elhagyó maradék tanári kar.

Nem hallgathatjuk el, hogy a gyökérverés nehezen indult. A tanári kar megosztott volt, egy részük inkább a főváros környékén szeretett volna új otthonra találni. Az átélt viszonytagságok fényében aligha róható fel nekik, hogy tartottak a területi integritás szempontjából éppúgy veszélyeztetett Sopron kínálta alternatívától. A hallgatóság pedig az elszállásolás nehézségei miatt panaszkodott: kevés kiadó szoba volt, horroribilis bérleti díjért. A városvezetés még lakások lefoglalását is fontolóra vette; ezt épp a hallgatóság utasította vissza, nehogy eleve megromoljon a viszony az érkezők és a befogadók között. Ez azonban nem fenyegetett. A város kínosan ügyelt arra, nehogy bármi a beilleszkedés útjába álljon, így számos intézkedés és gesztus révén kommunikálta az intézmény iránti megbecsülését.

A tanítás április végén kezdődött meg a laktanya szükségépületei által kínált áldatlan körülmények közt. Egyetlen rövid gondolattal érdemes utalni az időközben bekövetkezett kommunista hatalomátvétel által teremtett új helyzetre. A marxista történetírás a diákság baloldali elkötelezettségét próbálta bizonygatni, az újabb helytörténeti kutatás ezzel szemben arra mutat rá, hogy a városban menedéket nyert főiskola hazafias érzületű ifjúsága nem szimpatizált a proletárdiktatúra rendszerével. Május 26-án Pogány József hadügyi népbiztos személyesen agitálta a diákságot a vörös hadseregbe való belépésre. Június elején 120 hallgató jelentkezett is fegyveres szolgálatra, ám hogy ez valóban „*a proletárhatalom megvédése érdekében*” történt-e, avagy inkább Stromfeld felvidéki területvédő hadjárata gyakorolható vonzerőt a diákifjúságra, abban a tekintetben bizonyára eltérő felfogások léteznek. Szűkebb témánk összefüggésében ismét csak az tűnik kiemelendőnek, hogy ezek az események igenis ébren tartották a hallgatóságban a területi integritás védelmezésének gondolatát.

1919 ősze már a saint-germaini osztrák békeszerződés és az abban foglalt újabb magyar területcsonkítás kapcsán kirobbanó indulatok jegyében telt. Aligha vitatható, hogy az osztrákok – úgymond „*életképtelenségük*” kidomborításával – igen ügyes stratégiát választottak a béketárgyalásokra, amiért is a nagyhatalmak az „*életkedvüket*” visszaadandó és a Németországhoz csatlakozás vágyát leszerelendő, a magyar állam rovására kompenzálták őket. Ugyanakkor az sem tagadható, hogy a szóban forgó Nyugat-Magyarország lakosságának háromnegyede csakugyan német volt, s még horvátok is többen éltek ott, mint a

9%-nyi magyarság. Így az etnikai arányok ellenében némi keresnivaló csakis a *hungarus* érzelmű és magyar identitásúvá asszimilálódott városi polgárság esetében lehetett: akár épp Sopronban, ahol még az utolsó nagy-magyarországi népszámlálás (1910) is 51%-nyi németajkút mutatott ki. Ebbe az utolsó szalmaszálba kapaszkodtak az átadást késleltetni és akár fegyveres ellenállás révén tárgyalásokat kikényszeríteni akarók.

Az 1921 nyaráig tartó időszak a teljes bizonytalanságot jelentette a vitatott státuszú terület, de a főiskola számára is. Ugyanakkor egyre csak gyülemlett a dac, az ellenállás és a hazafias túlfűtöttség. A magyar-osztrák kétoldalú tárgyalások közben eredménytelenek maradtak: közeledett 1921. augusztus vége, az átadás kijelölt dátuma. Egyre több településen tartottak az átadást ellenző demonstrációkat: augusztus 20-án Sopronban, a Széchenyi téren gyűlt össze soha nem látott, tízezres tömeg.

Ennek ellenére a kormány határidőre kiürítette az átadásra kijelölt területeket. Sopront is, ahonnet a magyar hivatalok kiköltöztek és a Nemzeti Hadsereg is kivonult. Az átadás lebonyolítására kijelölt kormánybiztos, gr. Sigray Antal és a közrend fenntartásáért felelős Ostenburg-csendőrzászlóalj hivatalos funkciójában aligha vállalkozhatott nyílt ellenállásra. Thurner polgármester ezért a „*rongyosok*”-nak nevezett (értsd: a reguláris haderőhöz képest silány ellátottságú) népfelkelőktől kért segítséget. Ők fordították meg az eseményeket!

Az antant tábornoki bizottsága és az osztrák kormány delegáltjai Sopronban, a Széchenyi-palotában már bekészített pezsngövel várták az osztrák csapatok bevonulását a városba. Az osztrák csendőrség 500 fős egysége augusztus 28-án birtokba is vette a szomszédos Ágfalvát. Itt azonban Prónay felkelőinek egy 120 fős csapata Francia-Kiss Mihály és Kaszala Károly vezetésével heves puskatűzzel megfutamtotta őket. A váratlan összecsapásban a még csak körvonalazódó Burgenland tartomány osztrák részről frissiben kinevezett kormánybiztosa is fogságba esett. Ezzel az I. ágfalvi csatával vette kezdetét a másfél hónapig tartó nyugat-magyarországi felkelés.

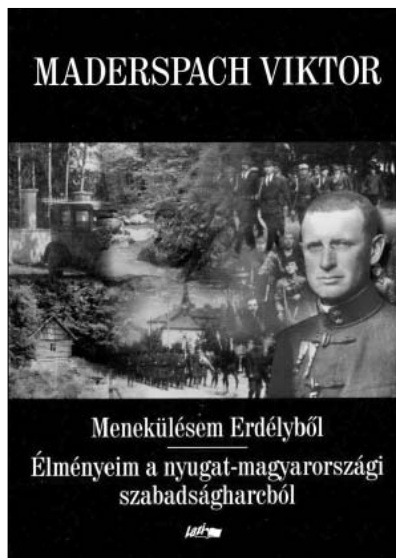
Eközben a főiskolán, 1921 nyarán, ismét megkezdtek a csomagolást. Az újabb költözésre a pénzügyminisztérium is rendkívüli forrásokat különített el. A hallgatóság azonban nem ebben az alternatívában gondolkodott. A magyar határmegállapító bizottság elnöke, Villani Frigyes báró jelentéséből tudjuk, hogy a „*főiskola hallgatói, mintegy 300 lelkes fiatalember*” összegyűlt „*még jóval a tanév kezdete előtt [...], hogy szükség esetén kéznél legyenek*”. A diákszervezet, az Ifjúsági Kör vezetősége augusztus 21-én titkos tárgyalást tartott a fegyveres ellenállás megszervezésére. Számos visszaemlékezés igazolja, hogy augusztus 23-án a következő üzenetet postázták a diáktársaknak: „*Kedves Barátom! A haza hív! Kényszer nincs. Aki teheti, önként és azonnal jöjjön el Sopronba...*” Az aláíró a kör aktuális elnöke volt, Leicht Ottó, aki német csengésű neve ellenére mozgósított a magyar haza integritásának megvédése érdekében.

Kiszivárgott információk szerint az immár géppuskás szakaszokkal is megerősített osztrák csendőrség szeptember 8-án készült újból megkísérelni Sopron birtokbavételét. Ezt megelőzendő, még hajnalban rajtuk ütött egy 110 fős népfelkelő csapat (Maderspach Viktor vezetése alatt), mely jelentős részben főiskolásokból állt. Az ún. II. ágfalvi csata már valódi ütközet volt, halottakkal mindkét részről. Machatsek Gyula erdőmérnök- és Szechányi Elemér bányamérnök-hallgató később kultuszteremtő pompás temetést kapott Sopronban. Sigray kormánybiztos a nemzetgyűlés 1922. január 19-i ülésén külön kitért a népfelkelőkre és a hősi halott soproni főiskolásokra, a város megmentését inkább nekik, mint a kormány hatékony fellépésének tulajdonítva. Az osztrák csapatok az újabb kudarc után valóban visszahúzódtak az ezeréves határok mögé, s hamarosan megindultak a velencei tárgyalások, melyek a Sopron környéki népszavazás kiírásához vezettek.

A december 14–16. között zajló népszavazással kapcsolatban ugyancsak jól dokumentált a főiskolások szerepe. Csoportokat alkotva járőröztek a városban és környékén, különösen a véleményformálásban oly fontos kocsmákban. Ha kellett, agitáltak, vitáztak, de előfordult, hogy erőszakkal üzték el az ellenséges röplapterjesztőket és tépték le a falragaszokat. Az egyik ilyen csetepatében Kresadlo József hallgató a fél szemét is elvesztette. Külön hallgatói csoport foglalkozott az Ausztria irányából érkező automobilmek feltartóztatásával. Egy alkalommal Boross György (Boross Péter miniszterelnök édesapjáról van szó) erdőmérnök-csoportja több zsák röplapot ürített ki és égetett el a helyszínen, ám a kocsiiban ülő hölgyet csak azután hagyták kiszállni, hogy ajtaja mellől gondosan ellapátolták a havat, nehogy bepiszkítsa a cipőjét. Arról, hogy milyen úriemberként viselkedtek, a visszaemlékezések szerint még a két nappal későbbi bécsi lapok is beszámoltak, azt sejtetve, hogy e lovagias fiatal emberek nyilvánvalóan soproni főiskolások lehettek.

A diákifűség hozzáállását látva az osztrák fél első dolga volt, hogy a népszavazást felügyelő antant misszionál kijárta a főiskolai hallgatók (úgy 400 fő) kizárását a szavazói névjegyzékből. A voksolás napján a diákság már csak a mozgósításban segédkezhetett, illetve az egyes szavazóköri körökben gyanítható eredményekről tájékozódott – mégpedig hallgatózással! A szavazás ugyanis (a vakok érdekében) úgy zajlott, hogy a soron következő szavazó az elnöktől átvett egy Magyarország feliratú, kék színű, vékony papírszavazólapot és egy Ausztria feliratú, sárga, vastag kartoncédulát. A fülkében az általa nem preferált alternatívát kettétépte, ám a borítékba mindkét színű lapot betette. A jó fülű hallgatók a papírlap reccsenéséből tudták, melyik szín lett elszakítva. Így aztán amelyik szavazó körben rosszul állt a szénánk, még a félholtakat is becipelték a hónuk alatt.

A végeredmény közismert, aminek folytán 1922. január 1-jével vehette át Magyarország a területet az antant Tábornoki Bizottságától. Január 6-án este a főiskolások fáklyás menettel vonultak a városháza elé, köszönetet mondani, amiért a város „Három évvel azelőtt befogadta, pártfogolta és megszerette ezt a hazátlan bolyongó főiskolát, otthont nyújtott a hontalanoknak!” Thurner Mihályhoz intézett beszédében Leicht Ottó ifjúsági kör elnök büszkén jelentette ki, hogy a hallgatóság becsülettel állta meg a helyét. S hozzátette: „Tudni fogjuk a jövőben is, mit vár tőlünk a haza, a magyar becsület, itt a Végeken!”

*Maderspach Viktor képe
könyvének borítólapján*

*Plakát a soproni népszavazás
idejéből (http://www.sopron.hu/
Sopron/portal/show.
printableview?id_content=26291)*

Orosz László

Az első gyermeknap Vas vármegyében Trianon jegyében

Bár mára feledésbe merült, a gyermeknapokat Magyarországon az 1930-as évek elején a trianoni döntés hatása alatt, a revizionizmus jegyében rendezték meg. Munkámban a Vas vármegye által kezdeményezett első gyermeknapot kívánom felidézni a vármegyei rendeleteket, helyi jogszabályokat közlő *Vasvármegye Hivatalos Lapjában* megjelentek alapján, a békeszerződés aláírásának 100. évfordulójához kapcsolódóan.

A civil alapokon szerveződő iskolán kívüli népművelés Vas vármegyében ugyan jóval korábbra nyúlnak vissza, ám a Vasvármegye Iskolánkívüli Népművelési Bizottsága 1926. július 12-én a formalizált hálózat megszervezését is megkezdte.¹ A népművelőknek a következő tevékenységek megszervezéséről kellett gondoskodni: a) analfabéta tanfolyamok; b) tervszerű ismeretterjesztő előadások; c) népszerű zene- és dalestélyek; d) múzeumok és kiállítások látogatása; e) ismeretterjesztő, továbbképző és szaktanfolyamok; f) népfőiskolái tanfolyamok, népfőiskolák; g) népszerű tudományos előadások; h) szabadegyetemek; i) ifjúsági egyesületek nemzetnevelő munkája; j) múzeumoknak, könyvtáraknak, kiállító-soknak, gyűjteményeknek stb. a népművelés szolgálatába állíttatása; k) nép- és nyilvános könyvtárak, vándorkönyvtárak, olvasószobák felállítása, meglévők fejlesztése; l) népházak, munkásotthonok létesítése; m) mozgóképszínházaknak a népművelés szolgálatába állíttatása (ilyeneknek a r. t. városok és községek támogatásával való létesítése); n) cserkészlet, leventeügy, tanulmányi kirándulás, műkedvelői előadások, néprajzi adatok gyűjtése, tűzoltók szellemi oktatása; o) a vármegye területén folyó iskolán kívüli népművelési munka statisztikai nyilvántartása.²

A munka megindítását követő években már a fentiekén túli, új feladatokra is megbízást kaptak a vármegyei népművelők, így 1931-ben a gyermeknap megszervezésére.

1928-ban Csongrád vármegye arról döntött, hogy minden évben gyermeknapot rendez. A korra jellemző módon ezt a revizionista gondolattal kötötték össze, a területi visszacsatolás a „*gyermek lelkében való felébresztése, életben tartása érdekében*”. A gyermeknap dátumát is ehhez igazították, így lett ez a június 4-ét követő szombat. A kezdeményezők elhatározásukkal egy időben felkérték a többi vármegyét is a csatlakozásra.

Vas vármegye a 18.318. ai. 552. kgy. 1928. számú határozatában döntött a gyermeknap megrendezése mellett. A vármegyei alispán, mint leginkább illetékes szervezetet, a Vasvármegye Iskolánkívüli Népművelési Bizottságát kérte fel az ünnepség megszervezésére, amelynek tagjai ezt örömmel vállalták és felhívást tettek közzé a helyi bizottságok felé.³ Célul jelölték meg a gyermekek lelkében a hazaszeretet megerősítését, valamint a felekezeti és társadalmi válaszfalak ledöntését. Célul tűzték ki továbbá, hogy „*a Nemzeti Gyermeknap egyesítse a hagyományos magyar eszméket, az Isten és Hazaszeretetet, külsőségeiben domborítsa ki faji sajátosságainkat, méreteiben karolja át a falut és várost, foglalja egybe a társadalom minden rétegét*”.

1 Vasvármegye Iskolánkívüli Népművelési Bizottságától (1926). Vasvármegye Hivatalos Lapja 24. évf. 28. sz. 156.

2 Szabályrendelet a Vasvármegyei Iskolánkívüli Népművelési Bizottságának megalakításáról és feladatáról. (1927). Vasvármegye Hivatalos Lapja 25. évf. 18. sz. 114–117.

3 Nemzeti Gyermeknap rendezése. Ikn. 116–A/1931. (1931). Vasvármegye Hivatalos Lapja 29. évf. 18. sz. 127–128.

Az első gyermeknapot 1931. június 6-án rendezték meg Vas vármegyében. Ezen a napon minden iskoláskorú gyermek számára tanszünetet rendeltek el. A vármegyei bizottság kérése alapján minden településen reggel 7:30-kor harangszóval, majd 8 órakor minden felekezeten istentisztelettel kezdődött a nap, majd a gyerekek lefátyolozott zászlóval a város, vagy a falu egy, az ünnepség megtartására alkalmas külterületére vonultak. A felvonuláson, melybe lehetőség szerint a leventéket és a felnőtteket is be kellett vonni, minden gyermek kezébe nemzeti színű zászlót, karjára gyászkarzalagot kapott, amennyiben a településnek erre volt anyagi fedezete. Az iskolás osztályoknak táblák használata is ajánlott volt, melyekre a „*Nem, nem, soha! Vesszen Trianon! Csonkamagyarország nem ország stb. Hiszek Magyarország feltámadásában! stb.*” feliratokat kellett írni a vármegyei bizottság felhívása szerint. A településen működő zenekarok közreműködését is kérték hazafias nóták eljátszásában. A bizottság a falusi ünnepségek forgatókönyvvázlatát is megadták a következők szerint: „1. Himnusz közének. 2. Egy elemista szavalata. 3. Egy elemista méltatja a nap fontosságát. 4. Közös irredenta énekek. 5. Egy felnőtt szavalata. 6. Felnőtt hazafias beszéde. 7. Hiszekegy közének.”

Az ünnepséget ebéd követte, melyet minden gyermeknek magával kellett vinni. A jobbmódú gyermekek számára előírták, hogy a szegényeket lássák vendégül. Ezt követően némileg kötetlenebb programok következtek a nap addigi szellemiségének megfelelően, így magyaros játékokkal, tornamutatványokkal, irredenta énekekkel, szavalatokkal, hazafias színdarabokkal zárulhatott a nap.

Horváth Zoltán

A trianoni határok, amelyek összekötnek

Az Ipoly menti csempészésről¹

A trianoni határok kijelölésének társadalmi következményei közül a legdrasztikusabb az volt, hogy a családokat, rokonokat, barátokat, szomszédokat, ismerősöket, azaz az embereket egymástól elszakították. Ezzel együtt számos – több esetben évszázadokra visszanyúló – gazdasági kapcsolat is megszűnt, pontosabban legálisan már nem lehetett folytatni. A népi árucserre immáron törvényekbe ütköző gyakorlata lett a csempészés, amely nagy méreteket öltött az 1920 utáni Magyarország minden határszakaszán. Az esetek sűrűsége alapján azt lehet mondani, hogy a „legaktívabb” a csehszlovák–magyar határvonal volt.² Erre utal a határőrség lapjának hasábjain 1957-ben megjelent cikk is: „*A nyolc-tíz évvel ezelőtti határőrök között az a hír járta, hogy »Északon megy legjobban a csencselés«.* Ezt mondták a tavaly ősszel leszerelt öreg határőrök is. S ha elővennénk a statisztikát, hasonló

1 Ez az írás a FPKNM (Kisebbségi Kulturális Alap) 20-170-000259 számú *Csempészet és csempészek az Ipoly mentén* („Pašráctvo a pašeráci pri Toku Ipla”) című kutatási pályázat keretein belül készült.

2 A trianoni határok kijelölésével – sőt, már az azt megelőző időszakban – nagyon hamar megjelent és nagy méreteket öltött a csempészés. Mindkét ország különböző intézkedésekkel igyekezett megfékezni ezt a tevékenységet – mint később kiderült, kevés sikerrel. Csehszlovákia például statáriumot rendelt el és készenléte helyezett a hivatásos hóhérrát is: „... Wohlschläger prágai hóhér [...] felszólítást kapott, hogy legyen készen segédeivel együtt Pozsonyba való utazásra. [...] Elutazása összefüggésben van a Tótföldön elrendelt statáriummal, amelyet az egyre terjedő csempészés miatt rendeltek el.” Magyar Távirati Iroda 1920. október 5. 6.

Csempészbanda és detektívek harca a vízen
(Friss Újság 1933. július 14. 1.)

*A búzacsempészeket tetten
érik a határvadászok* (Friss
Újság 1947. szeptember 11. 2.)

végkövetkeztetésre jutnánk ma is: csempészségben, üzérkedésben az északi határszél vezet. Ennek több oka van. De az országok viszonylatán, a kedvező terepen túl, a hagyományosság a legdöntőbb. Régi hagyománya van Balasgyarmat, Szécsény és Salgótarján környékén a csempészkedésnek. A gyarmati főutcán tudnak olyan házat mutatni az odaválóiak, amit üzérkedésből, csempészségből építettek. A határmenti falvakban, szinte kivétel nélkül éltek olyan családok, akiknek fő foglalkozásuk a csempészet volt.³

Korábbi kutatásaink alapján másutt már szóltunk általában a csempészségről,⁴ illetve egy hosszabb lélegzetvételű írásban a gömői, valamint érintőlegesen a nógrádi határszakaszról származó adatok alapján foglaltuk össze ezt a néprajzilag is fontos társadalmi jelenséget.⁵ Ebben a munkánkban az Ipoly mentéről hozunk hasonló példákat levéltári források, korabeli sajtóanyagok és helyszíni kutatások alapján.⁶

„A HÁBORÚ UTÁNI GAZDASÁG SOVÁNY TALAJÁN EGY NÖVÉNY VIRÁGZIK [...] ISTENIGAZÁBÓL: A CSEMPÉSZET”⁷

Az Ipoly természeti adottságából fakadóan más jellegű határvonal, mint például az erdőkkel-mezőkkkel borított szakaszok, őrzését is nehezebben tudták megoldani a hatóságok. Ez is közrejátszott abban, hogy sokan megpróbálkoztak a vízen való illegális átjutással, azonban az egyébként is kockázatos csempészség itt sokkal veszélyesebb volt, mint másutt. Nem egy haláleset történt: többször volt hír a korabeli újságokban, hogy csempész holttestét fogták ki az Ipolyból. Ehhez legtöbbször az áradások, az ismert gázlók

3 Határőr 1957. május 23. 9.

4 Máté György: (Nem) kényszerű és tudatos törvénszegés. Gondolatok a csempészségről két kiállítás kapcsán. Néprajzi Hírek XLVIII. 2019. 3. sz. 39–48.

5 Máté György: Megélhetési kényszer, alkalmazkodási forma vagy tudatos vállalkozás? A gömői és nógrádi csempészségről. Fórum Társadalomtudományi Szemle XXI. 2020. 2. sz. 3–29. (Ebben összegyűjtve az idevonatkozó lényeges szakirodalmot.)

6 Erre a határszakaszra vonatkozóan korábban Farkas Gyöngyi publikált kiváló dolgozatot. Farkas Gyöngyi: Csempészet a magyar–csehszlovák határon az 1950-es évek elején. Metszetek 2012. 2–3. sz. 49–53.

7 Zalabai Zsigmond: Mindenekről számot adok. Hazahív a harangszó. Pozsony, 1988. 277.

„eltűnése”, illetve a beszakadt jégpáncél vezetett.⁸ 1933-ban így számolt be az egyik esetről a *Pesti Hírlap*: „A csehek kereskedelemellenes politikája kifejlesztette az egész vonalon a rendszeres csempészt. Ennek az elszánt, titkos foglalkozásnak legújabb áldozata E. József ötven éves csatai kereskedő, aki négy társával együtt két nappal ezelőtt átgázolja a »hajózható határfolyón«, az Ipolyon, pálinkát csempészt át a túlsó partra. [...] az utóbbi napok esőzése azonban – amire még nem volt példa – váratlanul megduzzasztotta a folyót. E. nekivágott újra a víznek, de az ár elragadta a gyenge ember, aki elmerült a habokban.”⁹

Egy másik tanulságos tudósítás 1937-ből: „Az idei tavasz áradása Nógrádban, az Ipoly vidékén valami hasznot is hozott: megszűnt a csempésztés. A megduzzadt vizek tétlenségre kényszerítik a csempészvilág bűnözőit. Hírheft vidék az Ipoly balassagyarmati partja. A hatóság hatványozottan éber, de figyelő munkáját rendkívül megnehezítik az Ipoly sekélyes részei. Ezen a vidéken máskor aranyélete van a csempészeknek. A folyó medre annyira alacsony, hogy az esti szürkületben a fekete bors és a gyöngyházgomb-csempészek hátukon megtömött zsákokkal átszökhetnek »vámmentesen« a szerencsétlen trianoni határon. A határfolyó mélysége rendes körülmények között nem haladja meg a másfél métert. Most 5-6 méter magas a víz állása. A medréből kilépett Ipoly vize az árterületeken hömpölyög és így jelenleg »pang« a gyöngyházgomb-, feketebors- és tűzkőcsempésztés.”¹⁰

Az 1945 utáni viszonyok (trianoni határok visszaállítása, áruhiány, nélkülözés stb.) tovább generálták a csempésztést. Ipolypásztóról írták ide vonatkozóan: „Ló, tehén vándorol át ide s oda, cserébe másért, a befagyott Ipolyon. Volt, hogy elcsúszott az állat, beszakadt alatta a jég; felpuffadt tetemére akadtak rá már csak a fináncok. Csempészhalál híre is kering a vidéken... Magyarországra főként cukrot, kávé, teát, élesztőt szöktetnek át, s tőtől a kocsitengelyig mindenféle ipari terméket. Onnan bor, pálinka, dohány, cigaretta vándorol ideátra. Olyannyira elhatalmasodik a csempésztés, hogy a fináncok mellé erősítésül 1947 elején újabb kilenc katonát kell a faluba vezényelni a vámörvonal ellenőrzésére.”¹¹

Ezekből a híradásokból is jól kitűnik, hogy melyek voltak a legkedveltebb csempészáruk. Az I. világháború után az egyik legjellemzőbb az állatokkal való illegális kereskedés volt. Az 1920–30-as években bevett gyakorlat volt, hogy az Alföldről – sok esetben lopott, majd – átcsempésztett lovakra, szarvasmarhákra hamis járatlevelet szereztek, és haszonnal továbbadták a felföldi vásárokon.¹² Így például a kéméni állatvásárokon is többször hamisított passzussal értékesítették a folyón áthozott marhákat.¹³

8 A természeti környezet nehézségei mellett az aktuális hatóság fegyveres emberei is életveszélyt jelentettek a csempészek számára. Jó néhány történet szól arról, hogy a cseh fináncok rálöttek azokra, akik nem álltak meg felszólításukra. „Egy kelenyei asszonyt, amikor kristálycukrot csempésztett át a magyar oldalra – mert akkor Csehszlovákiában jóval olcsóbb volt a cukor, ezért nagy haszonnal tudták eladni a túlsó parton – a cseh finánc észrevette és rászólt csehül, hogy álljon meg, de az asszony nem állt meg a cseh szóra és ekkor az asszonyt a finánc lelőtte. Úgy találta meg a holttestét az ipolynagyfalusi gulyás, amikor a teheneket hajtotta az Ipolyra itatni.” (Lőrincz Sarolta Aranka, Ipolybalog)

9 *Pesti Hírlap* 1933. nov. 17. 15. Ugyan nem az Ipolyból, hanem Vácánál a Dunából fogták ki annak a férfinak a holttestét, akire felfújt Bafa-kerékpár belső gumik voltak tekerve, a ruhája pedig egy zsákban maga után költe. A csempésztés kiderítésére a „Vác feletti községek” lakosságát értesítették. *Váci Hírlap* 1934. június 17. 4.

10 *Kis Újság* 1937. ápr. 28. 2.

11 *Zalabai Zsigmond*: Asztaliók irodalom II. („Csak bujdosók, csak vándorok vagyunk”). Tiszatáj XLVIII. 6. sz. 62.

12 Erről, valamint a csempésztés további jellemzőiről írt Boross Zoltán kiváló dolgozatában. Megállapította, hogy főként a községi bírók szivességből, de valószínűbb, hogy pénzért igazolták a lábasjóságok „eredetét”. *Boross Zoltán*: A csempésztés emlékei a Medvesalján a két világháború között. In *Gömör néprajza*. I. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Debrecen, 1985. 180–181.

13 *Gáspár István*: Árucsera Kéménden. In „Kurtaszoknyás hatfalu”. *Dolgozatok Kéménd község néprajzából*. Új Mindenes Gyűjtemény 7. Összeáll.: *Liszka József*. Bratislava. 1988. 90.

Az is gyakori volt, hogy még Magyarországon az állatok vevőjeként – annak tudta nélkül – sokszor egy-egy határ menti lakost tüntettek fel, hogy így tereljék el a gyanút, ha a határ felé tartva útközben ellenőriznék a jószágok papírjait,¹⁴ mivel a hatóságok már tudtak az állatcsempészség megindulásáról. A kemencei csendőrök így emlékeztek vissza erre a korszakra: „*egy portyázás alkalmával – 1919. december 5-én – is lest tartottunk az egyik községen kívül vezető úton és sikerült tettenérni L. Miksa és egy társa megszállt területi lakosokat, mikor 8 darab szép lovat és egy kocsit akartak kicsempészni cseh megszállt területre. Értéke 62.950 korona volt. Beismerték, hogy a lovakat és a kocsit Budapesten vásárolták a Tattersallban¹⁵ s most Pozsony megyébe akarták továbbítani.*”¹⁶

Ehhez hasonló esetek nagy számban fordultak elő az 1920–30-as években, amelyek kapcsán az is felmerült, hogy Magyarország tulajdonképpen „*tranzitország*”, mivel a lovak a Tattellsallba igen gyakran – csempészek és kupecsek közvetítésével – délről, Bácskából, a Bánátból, Baranyából érkeztek, ahol nagyon alacsony árakon lehetett hozzájutni az állatokhoz. A fővárosban megtartott lóvásárokról pedig további kereskedők közreműködésével jutottak el az északi határra még magasabb áron.¹⁷

Az állatok mellett a gabona (elsősorban a búza, illetve a liszt), a bor, a pálinka (szesz), a dohány volt a leggyakoribb cikk Magyarországról, de csempészték például piros paprikát, szalámit,¹⁸ valamint börzsönyi hátikast is.¹⁹

„ERRE FELÉ MINDENKI CSEMPÉSZETT, OLCSÓ CUKORRAL ISSZA A KÁVÉJÁT”²⁰

Magyarországra elsősorban iparcikkek érkeztek illegálisan, mint például a cipő, különféle textíliák,²¹ valódi és hamis ékszerek, tűzke, gyufa, öngyújtó, szacharin és bors.

Ezek közül is külön figyelmet érdemelnek a Baťa cég termékei. „*A határszélen városokban és falvakban, szegények és tehetősök egyaránt a Bata-cipőt hordják, meg kell csak állítani gyermeket és felnőttet, kikérdezni, hogy jutott a cipőjéhez és egy-kettőre világos lesz előttünk, hogy itt nem szórványos jelenséggel, nem véletlennel, nem egy mellékes dologgal állunk szemben, hanem egy tényleges, szélesmedrű cipőbeáradással. Sárospatakon és Balasagyarmaton, az Ipoly mentén, vagy a Duna partján: mindenhol Bata-cipő, Bata-cipő, még azoknak a lábán is, akiknek a csempészség, a beáradás ellenőrzése és megakadályozása a kötelessége lenne.*”²²

14 Csendőrségi Lapok XXII. 1932. 24. sz. 775–776.

15 A budapesti Tattersallt – ahol a versenyek mellett vásárokat is tartottak – többször említik a csempésztet lovak kapcsán.

16 Csendőrségi Lapok XXIV. 1934. 1. sz. 18.

17 Az Ujság 1920. március 5. 4.; Új Barázda 1921. március 9. 2.

18 Ipolybalogról írták (1932): „*A titkos rendőrség felfedezte a csempészek raktárát és pedig a fogyasztói szövetkezet helyiségében, ahol mintegy 7 métermázsza csempésztett piros örölt paprikát találtak és több kilogramm súlyú magyar szalámit.*” Ipolybalog község krónikája [kézirat] 32. (Itt szeretnénk megköszönni Lőrincz Sarolta Aranka segítségét.)

19 *Liszka József*: Adalékok a hátikosárra vonatkozó ismereteinkhez. In *Novák László* (szerk.): Néprajzi tanulmányok Ikvai Nándor emlékére. II. (Studia Comitatus 24.) Szentendre, 1994. 112.

20 Új Nemzedék 1927. október 14. 5.

21 Nagy keletje volt a Csehszlovákiából érkező különböző textíliáknak. A viseletes vidékekre – így például a Szécsény környéki palóc falvakba – is sokszor illegális úton jutottak el a különböző termékek. „*Bársony és selyem, kásmír és brünni szöttes, amit a két világháború között csempészttek át az Ipolyon.*” Magyar Nemzet 1963. július 18. 5.

22 Lábbelikészítők Lapja 1938. 3. 1.

Tulajdonképpen nem csak a határ magyar oldalán lévő településeit árasztotta el a csehszlovák cipő, hanem az egész országot. Egyes becslések szerint több millió pár érkezett illegálisan a Magyarországra az 1920–30-as években.

Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* (1938) című szociográfiájában – más kényszerű megélhetési módok mellett – az Ipoly menti csempészekről is említést tesz, egész pontosan a borszönyi falvakkal kapcsolatban. Itt is rengeteg Bata-cipőt hoztak át, ennek következtében a Vámosmikolán élő suszterek többségének mezőgazdasági munkát kellett vállalnia emiatt, amiért a parasztok haragudtak, mert tőlük vették el a kenyérkereseti lehetőséget.²³

A hatóságok igyekeztek újtát állni ennek a nagy beáramlásnak, de ez inkább szélmalomharcnak tűnt. Nagymaroson például az utcán levetették a csempészett cipőket: *„Idegen ügynökök útján behozott nagyobb gumicipőcsempészetre bukkantak a pénzügyi közegek Nagymaroson. A gumiáru csehszlovák területről jutott a községbe, hol csakhamar szétkapkodták az olcsó hó- és sárcipőket. Most polgári ruhás hatósági egyének figyelik az utcákon járókelők lábbelieit s szedik össze az ilyfajta árukat. Még az utcákon is levetetik a gyanús portékát az emberek lábáról. Áruelkobzással és pénzbüntetéssel sújtják a kihágást elkövetőket.”*²⁴

Nem csak lábbeliket gyártott a Bata cég, hanem különféle textileket is, például harisnyát, vagy kerékpárgumikat, amelyek szintén kedvelt csempészcikkek voltak: *„A csehek híres gyárosa, miután cipőben túltermelést produkált, körülnézett, mit lehetne hasznosat gyártani. Meglátta, hogy ma már minden faluban használják a kerékpárt, ezért kerékpár gumik gyártására adta fejét. Ebből is annyit produkált, amennyit cseh hazája nem tud felvenni, ezért elhatározta, hogy a szomszéd országokat fogja boldogítani gyárterményével. Hónapok óta vagonszámra érkezik kerékpár gumi az ipolymenti községekbe. Itt vásárt csapnak és a parasztok vásárolják tucatszámra. Azután éjszaka csapatostul kelnek át a folyón, mindegyik hátán zsák, telve gumival. Az Ipoly balpartján már minden községet elárasztottak Bata-gumival. Ott már gumi nem adható el, ezért a csempészek délnek fordultak és eljutottak Vácig. Igen sok Bata-gumit adtak már el.”*²⁵ Olyannyira sokan vették a csempészárut, hogy ezekben az években Vácott a pénzügyőrök megállították a kerékpárosokat és ha nem tudták megmondani, hogy honnan is vannak a Bata-gumik, akkor azokat elkobozták tőlük és vámkihágási eljárást is indítottak.²⁶

„A CSEMPÉSZEK IGEN FURFANGOS ESZKÖZÖKKEL ÉLTEK”²⁷

A csempészett holmi átjuttatásának a legkülönbözőbb módszerei közül a leggyakoribb az volt, amikor a batyuikat a fejükre tették, úgy gázoltak, úsztak át a vízben. *„Volt egy asszony a rokonságunkban, akit Beluj neninek szólítottunk, ő nagy csempész volt, a zöld kockás abroszában hordta át az Ipolyon a csempészárut. Belekötötte az árut és amikor nagy volt a vízállás a feje tetejére tette, úgy jött át a nagy vízben. Egyszer, amikor egy ilyen magas vízálláskor a csempésztársával jöttek át, a társnőjét elkapta a sodrás és ha ő a hajánál fogva maga után nem húzza, az befulladt volna a vízbe. Ekkor odaveszett a csempészáru, de ők életben maradtak. Ezt saját maga mesélte el nekünk.”* (Lőrincz Sarolta Aranka, Ipolybalog).

23 Szabó Zoltán: *Cifra nyomorúság*. Budapest, é. n. 98–99.

24 Váci Hírlap 1937. február 21. 5.

25 Váci Hírlap 1934. március 21. 4.

26 Váci Hírlap 1933. július 9. 2.

27 Ujság 1939. április 7. 7.

Természetesen igyekeztek vízálló csomagolást és ruházatot alkalmazni, megóvva ezzel az értékes árut, illetve saját magukat is az alacsony hőmérsékletű folyóban.²⁸ Az állatokkal is átgázoltak, illetve átúszatták azokat a túlsó oldalra, vagy ha befagyott a folyó, átvezették a jégen. Sekélyebb részeken még teherautóval is átkeltek,²⁹ de természetesen csónakokat, ladikokat alkalmaztak erre a célra. Ugyan a vízi járművek jóval feltűnőbbek voltak, de sokkal nagyobb mennyiséget lehetett szállítani ezekkel és az árunak is kevésbé eshetett baja. Biztonságosabb volt, ha nem kellett belemenni a vízbe, hanem szövetkezve az Ipoly két partján élők, máshogyan oldották meg az áru átjuttatását. Egy balassagyarmati csempész így beszélte el tevékenységét: „*Én kéremalásson egy egészen új módszerrel dolgozom. Van egy helyem egy órányira innen, oda megyek ki minden másod-harmadnap. A túlsó oldalon van egy jó ismerősöm, az bevásárolja nekem az árut. Cukrot, bőrt, szövetet. Beleteszi egy vitorla vászonnal bevont kosárba, amelynek füléhez egy kötél van erősítve. A kötél vége az innenső partnál van odarögzítve. Én kilopódzom erre a helyre és egyszerűen át húzom a kosarat. Úgy van szerkesztve, hogy nem megy bele a víz. Aztán másnap a társam odaáról a másik kötélen visszahúzza. Se nappal, se éjszaka nem veszi észre senki.*”³⁰ Mások is alkalmaztak hasonló technikákat, például – úgymond – horgászták a csempészett árukat. „*Ez úgy történt, hogy a cseh oldalról vízmentes zsákokba rakták be a csempészni szándékolt árukat, majd füttyjelet adtak a magyar parton álló társuknak, aki azután valósággal kihorgászta a lefelé úszó vízmentes zsákokat. Kivitte a partra – magyar területre –, ahonnan minden nagyobb nehézség nélkül továbbítani tudta.*”

Kínálta magát az illegális kereskedelemre az ún. kettős birtokosság, ami azt jelentette, hogy a határvonalak kijelölésével egyes gazdák földjeit is kettészelték. Így mindkét oldalon engedéllyel tartózkodhattak, átjöhettek/átmehettek egyik ország területéről a másikra. Ezzel kapcsolatban számos történet maradt fenn, hogyan juttatták át az árut, de pl. a híreket, információkat is így továbbították. Főként ezek a birtokosok, illetve a náluk dolgozók kaphattak ún. határszéli igazolványt 1920 után, amivel akár naponta többször is átmehtek a túlsó oldalra.³¹ A legálisnak számító határátlépések alkalmával is gyakorta csempészték.³²

Általános volt, hogy szekerek különböző rakományai alatt rejtették el az árut, vagy a ruhájukban, de más egyéb trükköket is alkalmaztak, mint például a „*kettős lópokróc*”-okat. „*A csempészni szándékolt árut, különösen textilneműt, kitergegték és összevarrt pokróccal*

28 „... vízhatlan ponyvákba takart nagy csomagokkal gázoltak át övig érő vízhatlan csizmákban az Ipoly folyón.” Függelék 1934. március 22. 3. A rejtőzködés végett különösen a ködös, zivataros, esős őszi napok kedveztek a csempészeknek, de ekkor már az Ipoly vize is kellemetlenül lehűlt.

29 Függelék 1934. augusztus 26. 4.

30 Uj Nemzedék 1927. október 14. 5. A határ két oldalán élők ilyenfajta együttműködése másutt is előfordult. A kelendő áruknak megvolt a maga csereértéke, amelyet a következő nyomozati anyagból merített történet is alátámaszt: M. F. csehszlovákiai lakos, csempész volt, Magyarországon P. F.-nél tette le az árut Nógrádszakálon, amit P. F. felesége értékesített. Miután a haszonszerzés könnyűnek látszott, a terhelte (P. F.) is vállalkozott arra, hogy a kapott áruk cserében M. F.-nek ugyancsak árut adjon. Így 4 pár cipőt cseréltek el 4 db fejkendőre. MNL NML 0015/1953.

31 Lásd erről *Zalabai* i. m. 280–283.; *Koczó József*: A nagy változások kora I. Börzsönyi Helikon VII. évf. 2012. 10. sz. 8–11. A határszéli forgalomról, illetve a kettős birtokosságról bővebben: *Bencsik Péter*: A kisebb határszéli forgalom Magyarország és a szomszédos államok közt, 1898–1941. Magyar Kisebbség V. 1999. 2–3. sz. 357–372.; *Bencsik Péter*: A határszéli gazdasági (kettősbirtokos) forgalom megszűnése, 1945–50. Rendvédelem-történeti Füzetek (Acta Historiae Praesidii Ordinis) XIX. 2010. 22. sz. 13–19.

32 „Volt község, ahol a határ a szélső házak kertjein ment át, sőt tanyát is kettészelt úgy, hogy a gazda kazlai már Cseszkőba estek. Ezekben Batya cipő-cszmából és más csempészárúból egész raktárt rendezett be, amiből jól pénzelt.” Egyesületi Értesítő 1969. 31–32. sz. 20.

betakart lóval hozatták át a határon. Hiába nézték át a vámörök a kocsit, abban semmit sem találtak.³³

A fent említett engedélyt használhatták a gazdák a határt átlépő legeltetéshez is.

A csempészség akkor volt bizonyítható, ha a csempészett áruval együtt fogták el az embereket, ezért igyekeztek megszabadulni a bizonyítéktól, amikor már a hatóságok szorongatták őket. Ekkor „csak” tiltott határátlépés miatt büntették őket és az idegen állampolgárokat visszaküldték („áttették”) a saját országukba. Ilyenkor a legtöbben azzal védekeztek, hogy csak a beteg rokonukat akarták meglátogatni. Az eldobált, gazdátlan csomagok megtalálása is gyakori volt a határszakaszokon. Azzal is sokan érveltek, hogy ők nem csempészek, csak véletlenül kerültek hozzájuk az illegális eredetű holmik. *„Férjem az Ipoly partján találta, amikor a libákat hajtotta oda. Egy csomag volt. A férjem fel akarta vinni a község házára, a pénzügyörök azonban megjelentek. Megijedtem, ezért rejtettem el. Nem akartam eladni, vagy felhasználni.”*³⁴ Ilyen és ehhez hasonló vallomásokot lehet olvasni a kihallgatások jegyzőkönyveiben.

Sokan nem csupán a megélhetés miatt csempészkedtek, különböző bűnözők, bűnözői csoportok is ebben láttak potenciált. Betörők, tolvajok az eltulajdonított árukat a határ másik oldalán próbálták értékesíteni. Ilyen hatványozott törvényszegő volt C. Pál balassagyarmati lakos, aki egy ízben Engel Náthán ipolysági cipőkereskedő üzletét törte fel két társával 1934. decemberében, ahonnan 27 pár különféle – akkoriban igen kelendő – cipőt zsákmányoltak. A téli időjárás dacára az *„áruval az Ipoly folyón átgázolva”* jöttek vissza Magyarországra.³⁵ C. Pál – akinek esetei nem egyediek ebben az időszakban – korábban, illetve a későbbiek folyamán is részt vett hasonló ügyekben, így például 1932-ben is, amikor S. László és Sz. Ervin a Tótgyarmati Bata cipőraktárából betörés útján eltulajdonított *„18 pár vámköteles bőr és hócipőt, valamint 200 pár műselyem harisnyát”* értékesítésre átvett.³⁶

„BIZONY MIKSZÁTH KÁLMÁN SZELÍD, KEDVES NÓGRÁDJÁBÓL VALÓSÁGOS CSEMPÉSZORSZÁG LETT. AZZÁ TETTE TRIANON!”³⁷

Nem csupán a határ menti települések lakói kapcsolódtak be a csempészségbe, hanem további nógrádi, honti községből, valamint más vidékekről, sőt, sokan a magyar fővárosból érkeztek *„cseh áru”*-ért. Nem mindenki kockáztatta meg a tiltott határátlépést, illetve sokszor erre nem is volt szükség, ugyanis egyes társaságok úgy szerveződtek, hogy voltak, akik áthozták és a további tagok szállították tovább értékesítésre. Ezek célpontja gyakran Budapest volt.³⁸

A csempészek előszeretettel vették igénybe a vasúti közlekedést. A Balassagyarmat–Vác–Budapest vonalon, valamint a Mavart (Magyar Vasutak Autóközlekedési Részvénytársaság) járatain köztudomású volt, hogy sok ilyen egyén utazott. Az 1930-as években a *„csángó*

33 Ujság 1939. április 7. 7.

34 MNL NML J.862/1937.

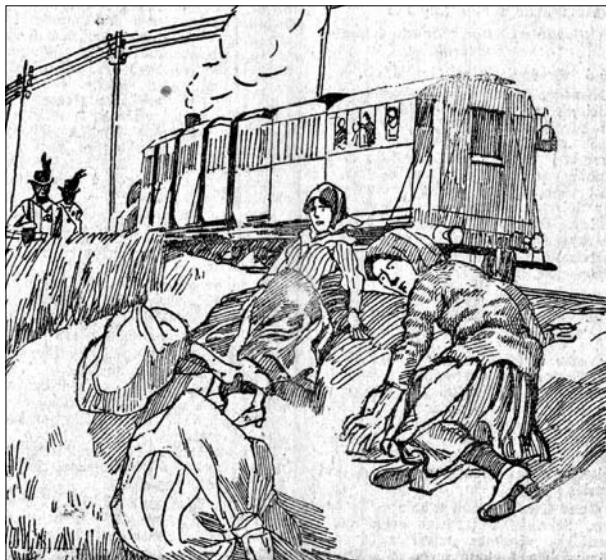
35 MNL NML B.703/1935.

36 MNL NML J.2216/933.

37 Új Nemzedék 1927. október 14. 5.

38 *„Az utóbbi időben Balassagyarmat körül rendkívüli mértékben megsaporodtak a csempészek, akik az Ipolyon éjnek idején áthozott árut vonaton, szekéren és autón igyekeznek eljuttatni a fővárosba.”* Új Nemzedék 1936. március 29. 1.

vonat"-ra³⁹ Balassagyarmaton pénzügyőri járőrök szálltak fel, a gyanús embereket igazoltatták, szükség esetén megmotozták.⁴⁰ A notórius törvénszegőket már felismerték. Voltak, akik nem is a megállókon szálltak le, hanem a mozgó vonatból ugrottak ki, hogy elkerüljék az ellenőrzést.⁴¹

A „csángó vonat”-ról leugranak
a csempészasszonyok
(Új Barázda 1923. augusztus 10. 1.)

közelében az országúton egy nagy szálfát fektettek át. Egy órával utóbb Budapest irányából hatalmas Fiath-autó érkezett, amely közvetlenül a jelző szálfa előtt állt meg. A csempészek gyorsan előbújtak rejtkehelyükről, a csomagokat felrakták a kocsira és maguk is felugráltak és az autó a következő percben 60 kilométeres sebességgel robogott Budapest felé.⁴³

BEFEJEZÉSÜL

Ha sorra vesszük, hogy egyes áruk csempészsévelel milyen jövedelemre lehetett szert tenni, akkor még jobban megértjük azt, hogy miért volt ennyire elterjedt az emberek körében ez a tevékenység, még úgy is, hogy sokszor voltak életveszélyben emiatt.

39 A vác–balassagyarmati vonalon közlekedő vonatot, amely a Börzsöny és Cserhát völgyében csámborog, „csángó vonat”-nak hívták, illetve még ma is ismerik ezt az elnevezését.

40 Új nemzedék 1936. március 29. 1.

41 Így tett az a két újpesti asszony is, akik dohányt vittek és cukrot hoztak, de a vonatból való kiugrásuk után tettenérték őket, mert már felfedezték ezt a módszert is a hatóságok. Új Barázda 1923. augusztus 5. 5.

42 Több ilyen barlangról tudnak az Ipoly mentén, például Ipolytölgyesen az ún. Berbéte-lyuk a XX. század első felében csempészek búvóhelye volt, amíg a helyet a csendőrök fel nem fedezték. *Hála József: Földrajzi nevek az Ipoly mentén.* In *Ikvai Nándor* (szerk.): *Börzsöny néprajza.* Szentendre, 1977. 616.

43 Függetlenség 1934. március 22. 3.

A lovak, szarvasmarhák 3–4-szeres áron keltek el Csehszlovákiában, de más állatokon is nagy volt a nyereség.⁴⁴ A gabonán kétszeres haszonra is szert lehetett tenni. Az 1930-as évek elejéről írja Móricz Zsigmond, hogy a búza ára öt pengő volt Magyarországon, a boletta⁴⁵ hozzá még három pengő, tehát nyolc pengőt lehetett érte kapni legfeljebb. A csempészgazda azonban a tíz pengőt is megadta, de ha valaki maga vitte át a megfelelő helyre, akkor tizenhat pengőért adták el,⁴⁶ tehát dupla annyiért, mint amit Magyarországon kaphattak érte.

A Csehszlovákiából érkező áruk közül kétségkívül a cipőknek volt a legnagyobb keletjük. A tömeges illegális behozatal következménye az volt, hogy a magyar cipészek és kereskedők közül többen tönkrementek, vagy kénytelenek voltak áruik minőségének kárára csökkenteni az anyagköltségüket.⁴⁷ „A Bata-cipők párját három ötvenért, meg négy pengőért osztogatják a csempészek, a magyar iparos nyolc-kilenc pengőn alul jó cipőt adni nem tud.”

Az 1930-as években 1 kg bors ára Csehszlovákiában 60 fillér körül mozgott. Ha valaki ezt legálisan akarta forgalomba hozni, akkor ehhez számolni kellett a magyar vámmal, ami közel 3 pengő volt, valamint a 11%-os vámforgalmi adóval. Tehát közel 4 pengőbe került haszon nélkül egy kilónyi bors. Ezzel szemben a csempészeknek a 60 fillérhez plusz költségeként csupán a fuvardíj számított, és így nem egészen 1 pengőért hozzájutottak 1 kiló borshoz, amit 4–5 pengőért értékesítettek.⁴⁸ A többi árucikken is hasonló haszon jelentkezett. Odaát „a cigarettapapír úgy két fillér egy-egy csomag. Nálunk meg tíz-tizenkét fillér. A kockacukor nálunk egy fillérbe kerül egy darab. A csempésznél meg két fillérért kap ezerédest egy szemet. Olyan nagy, mint a bors, tíz kockacukornak a helyét pótolja. Tűzköből nálunk egyszerre csak ötöt lehet venni, az is drága.”⁴⁹

Az árkülönbségekből eredő haszon tudatában több gazda is bekapcsolódott a csempészségbe. Kisebb-nagyobb csempésztársaságok is kialakultak, hiszen a nagyobb mennyiséghez alkalmi segítőket kellett felfogadni,⁵⁰ és voltak olyan „vállalkozók”, akiknek állandó emberei, „napszamosai” voltak. Nem csak a kényszer vezérelte az egyes embereket, hanem meggazdagodás reményében tudatos „vállalkozást” üzemeltettek.

Az Ipoly mentén is – csakúgy mint a többi határszakaszon – voltak „híressé vált” csempészfalvak, ahol sokan ebből a tevékenységből éltek. (Sőt, a régi megyeszékhelyet, Balasagyarmatot is ide sorolják egyesek.) Közülük talán a legnagyobb figyelem Dejtárra irányult, hiszen Szabó Zoltán szociográfiája „ismertté” tette ezt a települést is.⁵¹ Tény, hogy

44 Nem az Ipoly mentéről származik, de sokatmondó a következő eset. 1923-ban letartóztattak egy rendszeresen csempésző illetőt a magyar–osztrák határ közelében, aki 17 darab malacot hajtott át Ausztriába. A valomásából kiderült, hogy Magyarországon a malacok darabját 13 000 koronáért vette, amiket a határon túl 21 000 koronáért adott el, így több mint 130 000 koronát keresett egy alkalommal. Harangszó 1923. április 22. 133.

45 Bolettának nevezték azt a gabonajegyet, amelyet a búza, rozs és kétszeres eladásához használtak. Ezt a termelő beváltotta – meghatározott áron – adó vagy más köztartozás lerovására, vagy készpénzre.

46 Móricz Zsigmond: Elbeszélések 1926–1933. Budapest, 1964, 667.

47 „Hát úgy lehetnek olcsóbbak, hogy deklit tettek színbőr helyett talpnak...” Magyarország 1937. május 13. 6.

48 Nemzeti Ujság 1936. október 4. 13.

49 Luby Margit: A kisbíró szociográfiája. Az Ország Útja III. 7. sz. 438.

50 Az 1930-as évek gabonacsempészése ilyen, az árut kb. 50 kg zsákokban kellett emberi erővel átjuttatni az Ipolyon, rendszerint csónakokban, de volt, hogy vállon cipelve, átgázolva a folyón. „És éjszakánként áthordták a gabonát a határon, főleg cseh területre. V. Mihály gazdálkodó 16 embert szerződötett kilenc mázsa gabonának az átcsempészésére. Sikeres munka esetén embereinek fejéenként két pengőt ígért.” Friss Újság 1935. január 3. 5.

51 Szabó i. m. Rá hivatkozva Erdei Ferenc is beleszövi a falvakról szóló munkájába a dejtáriai eme „jellemzőjét”: „Szabó Zoltán fölfedezése óta híres lett Dejtár, az a falu, amely úgy vágott ki a palóc falvak proletár és summás sorsából, hogy férfiai megyehíres csempészek és tolvajok lettek [...] a falu erkölcs elfogadta életlehetőségnek a csempészt.” Erdei Ferenc: Magyar falu. Budapest, é. n. 91.

mind a levéltári anyagokban,⁵² mind a korabeli híradásokban⁵³ többször szerepelnek dejtári csempészek – de minden bizonnyal ugyan így vannak ezzel az Ipoly környéki községek, csak rájuk eddig kevesebb figyelem hárult.

Az Ipoly mentén is – csakúgy mint a többi határszakaszon – a csempészás annyira „természetessé” vált, hogy a téma megjelenik a nép által költött dalokban, vagy például a nőgrádszakáli tréfás alakoskodások kedvelt szereplői voltak a csempészek, fináncok, határőrök is.⁵⁴ Szokásban volt, hogy disznótorokban vagy tollfosztáskor megjelentek a *bakuszok*, azaz maskarába öltözött hivatlanok, akik valamilyen humoros jelenetet adnak elő: „*Felöltöznek a bakuszok. Van közöttük két pénzügyőr, vagy katona és a többi három vagy négy »jól« öltözött személy a csempész. Hónuk alatt ruha, cipő, stb. Ezek szállást keresnek és e közben elmondják, hogy hogyan fogták el őket. A vendégek örömmel hallgatják szerencsétlenségüket. A végén a gazda felajánlja éjjeli szállásul a disznópajtát, de ez nekik nem felel meg, tehát továbbmennek. De hogy meg ne fázzanak, a gazda egy-két pohár borral megkínálja őket.*”⁵⁵

Trianon, ami hivatalosan szétválasztott, tulajdonképpen generált egy illegális tevékenységet, ami szükségszerűen újra összekapcsolta az Ipoly mentén és más határszakaszon élőket. A tiltott határátlépésekkel sokaknak megmaradtak a korábbi kapcsolataik, sőt, olyanok is vállalkoztak a csempészésre, akik korábban nem „jöttek-mentek” ezeken az útvonalakon. Ez a kockázatos kereskedés jelentős volt az 1920–1930-as években, de még a II. világháború utáni időszakban is. Napi szinten is jelentős ember és áru vándorolt át a két ország között.

Ezek alapján mondhatjuk, hogy a trianoni határok – amellet, hogy szétválasztották – össze is kötötték az itt élő magyarságot.

Máté György

Csanád és Csongrád megyétől Csongrád-Csanád megyéig

2020. június 4-ével Csongrád megye nevében változás állt be. Ezen időponttól a megye új neve hivatalosan Csongrád-Csanád megye lett. Ahhoz, hogy megértsük a módosítást, tekintsünk vissza a két egykori megye területi és közigazgatási változásainak rövid történetére. Mindenekelőtt elmondható az, hogy az alföldi megyék kevésbé rendelkeztek a megyerendszer kialakítása óta, amire, mint Szent István király máig fennálló nagy tetteire tekinthetünk, olyan állandó területtel és határokkal, mint a dunántúliak vagy felvidékiek. Erre az említett két megye története ugyancsak példát ad.

52 Az érdekesebb történetek közül kiemelhetjük annak a 100 kg borsnak az átcsempészését, aminek kapcsán a vádlottak más és más történetekkel rukkoltak elő, hogy hogyan került hozzájuk az áru (MNL NML J1212/1937), illetve egy másik ügy, amire szintén szövevényes nyomozás eredményeként derült fény: egy dejtári asszonyt viselete árulta el, pedig hamis néven is próbálkozott (MNL NML J1285/1938).

53 „*Minden faluban két, három banda működik. Dejtár, Patak, Ipolyvece a főfészekai a csempészeknek.*” Világ 1925. december 23. 6. Még a II. világháború után is igen aktívok voltak a dejtáriak – a szomszéd falu, Patak lakosaival egyetemben –, olyannyira, hogy a hatóságoknak komoly razziákat kellett tartaniuk a környéken. Szabad Nógrád 1949. július 7. 4. Lásd még: Nógrádi Népújság 1963. november 27. 5.; Amerikai Magyar Népszava 1982. március 5. 18.

54 Kovács Géza: A bakuszok. Ethnographia LV. 1944. 38–40.

55 Kovács i. m. 39.

A közel majdnem ezer éve (1030, 1030–40 között) alakított két megye történetük során területüket, igazgatási formáikat, nevüket és népességüket tekintve sokat változott. Valójában nem földrajzi tájegységek, nevük történelmi fogalom, azt a területet jelentette, amelyen a két megye létrejött az idők folyamán. Ugyancsak sokat változott a területükön kiépült településrendszer, ám a tatárjárás után újjalakult településhálózat fő csomópontjai apróbb változásoktól eltekintve máig ugyanazok. A Dél-Alföld középkor óta legjelentősebb települése, Szeged mellett a mezővárosi, majd városi fejlődés hasonló útját járta be Hódmezővásárhely, Makó és Szentes középkori elődjével, Donáttornyával, és mezővárosi székhely maradt a tatárjárás előtti megyeszékhely, Csongrád is.

A két megye területe a neolit kor óta folyamatosan lakott. A nagy népvándorlás előtti időszak óta a vidéken élt népek már néven nevezhetők. A honfoglalást avar, szláv (abodrit) és bolgár népesség érte meg, amint a helynevek (Csongrád, Gorzsa, Kanizsa, Kurca, Nándor-tó, Nándor-füzes) mutatják.

A honfoglaló magyarok 895-ben jelentek meg megyéink területén. Anonymusnak, a honfoglalás kétes hitelű krónikásának a leírása szerint Szeren (ma Ópusztaszer) tartották össze az „első országgyűlés”-t, ejtették szerét, azaz rendezték el az ország dolgait. Kis kitérőként a település névváltozásairól: az egykori „országgyűlés” helyén alakult ki Szer mezőváros, a Bor-Kalán nemzetség tagjai által lakott hely, egy ideig a középkori megyegyűlések székhelye. A mezővárost a török elpusztította. Tágas határában Pusztaszer falut telepítették, a mezőváros jórészt a Nemzeti Történelmi Emlékpark helyén a Pallaviciniek Sövényházát hozták létre, amelynek nevét az emlékpark kialakításakor Ópusztaszerre változtatták.

A két megye, bár egymás mellett feküdtek, története nem kapcsolódott össze. Csanád megyében az Ajtonyt legyőző Csanád vezérnek, a király rokonának az utódai, a Telegdiak, Makófalviak és Tömpösiak, valamint a csanádi püspökök játszottak meghatározó szerepet. Csongrádban pedig a már említett Bor-Kalán nemzetség családai, főképp a Szeriek vitték a prímet a királyi és nemesi vármegye időszakában egyaránt.

A Maros mindkét oldalára kiterjedő Csanád, nemkülönben a Tisza két oldalára kiterjedő Csongrád megye és lakosai életében a honfoglalás óta az első nagy megrázkódtatást a tatárjárás okozta, amelynek a települések és a lakosság jelentős része áldozatul esett. Sőt, Csongrád megye Duna–Tisza közti homokos részére az 1240-es évek közepén telepítették le a kunokat, és ugyanez következett be Csanád megye Marostól délre fekvő részén. Az előbbi esetben Halas szék központtal etnikai autonómia született, amely a török hódoltság után a dualizmus koráig beékelődve a megyék közé, megbontotta azok egységes rendszerét, amelynek következtében helyenként a megye nagyobb, Tisza jobb parti része a folyótól számítva 10–15 kilométerre zsugorodott. Ugyanekkor került a megyéhez Bács megyéből Szeged, valamint Szabadka, melyen jórészt kunok éltek, ám magyar földbirtokos család hatalma alatt.

A békés fejlődés évszázadaiban a településhálózatban jelentős változások játszódtak le. Gazdasági folyamatok, a nyugat- és dél-európai húspiac igényei kényszerítették ki az al-

Csongrád-Csanád megye címere

földi és benne megyéink középkori településhálózatának megváltozását és a dunántúlitól eltérő formáját, amelyet a török jelenléte teljesen, végletes formában törölt el. A kevésbé életképes településeket a lakosaik elhagyták, az egykori falu területét pedig a szomszédos mezővárosok, falvak lakói pusztaként főképp szarvasmarha-legeltetéssel hasznosították.

A török korról megkezdődtek azok a változások, amelyek a továbbiakban, főképp Csanád megye életében, a XVIII. század második felétől az első világháború végéig tartó időszakot nem tekintve állandósultak területünkön. 1543 farsangjától, Szeged török megszállásának idejétől, miként Ajtony államának leverése előtt, a megyék területe politikailag ismét kettészakadt. A Tisza jobb parti része az 1542 végén, 1543 elején szervezett szegedi szandzsák része lett, a bal parti magyar fennhatóság alatt maradt. Még tíz év sem telt el, és a török 1551–52-es hadjáratai nyomán a Temesvár és a Maros menti városok elestével Csanád megye nagy része ugyancsak a töröké lett, azaz mindkét megye és népe majd 150 évig a Török Birodalomhoz tartozott, amint a szegedi és csanádi szandzsák defterreiből kiderül. Öt szandzsák, a szegedi, a budai (1596-tól az egri), a csanádi, a gyulai és a szolnoki osztozott a mai Csongrád-Csanád megye területén. A legelső irányítási egységek, a náhijék központjai Szeged és Csanád mellett még Csongrád és (Hód)Vásárhely lettek.

Megszűnt a magyar igazgatási rendszer, jóllehet a helyben maradt népet adóztatni a volt magyar birtokosok megbízott katonái Szegedig jártak le. Előfordult három úrnak (török, magyar, erdélyi) az adózás. Mindezt lehetővé tették a mai viszonyainkhoz képest lezártan országhatárok. A szarvasmarha-kereskedelem számára ez az állapot nagy lehetőségeket adott.

A világi és egyházi uraik nélkül maradt jobbágyság egy része ugyancsak útra kelt. Számosan mentek uraik után az ország északi, dunántúli és partiumi területeire, akiknek helyét déli szlávok, keletebbre nomádok foglalták el, amelynek következtében máig megváltoztathatatlan, az ország történetét befolyásoló népességcsere játszódott le nemcsak megyénk, hanem az egész Alföld déli részén.

A megye keleti részén a reformáció terjedt el, a nyugatin megmaradt a katolikus vallás. A magyar prédikátorok, és mivel az egyházi hierarchia elmenekült, helyettük a ferences szerzetesek tartották meg a népet kereszténynek és egyúttal magyarnak. Így maradt meg például a XV. század második felétől máig a szegedi alsóvárosi Havi Boldogasszony (Mátyás)-templom folyamatosan a hívők szolgálatában.

A XVII. században, a tizenöt éves háború után a hadjáratok hosszú ideig elkerülték vidékünket. A megyék ekkor sem léteztek. Eszterházy Miklós nádor 1635-ben Csongrád vármegyét Pest vármegyéhez csatolta, 1641–42-ben a nemesi megye Füleken ülésezett, 1647-ben Heves, 1649-ben pedig Borsod vármegyéhez kapcsolták. A népesség nem gyarapodott, ekkor alakultak ki – amelyről már szóltunk – a városok között a nagy pusztabirodalmak, amelyeket legeltetéssel hasznosítottak. Szegedhez például 1642-ben az alábbi puszták tartoztak: Asszonyszállása, Átokháza, Bénihalasa, Bodoglár, Bugac, Csengele, Csólyos, Alsó- és Felsőkömpöc, Majsa, Mérgecs, Alsó- és Felsőmonostor, Móricgátja, Üllés és Tájó. Időközben más pusztákat is béreltek a szegediek. Ez a helyzet állt elő a távoli Debrecen, Kecskemét és Hódmezővásárhely esetében is.

Az 1680-as évekre létrejöttek a török kiűzésének feltételei. Buda felszabadítása után Lotharingiai Károly főherceg vezetésével a szövetségesek Kalocsáig nyomultak előre. Egy seregrész De la Vergne altábornagy vezetésével kivált, és 1686. október 23-án a várat elfoglalva felszabadította Szegedet. Az áhított békére még várni kellett. A Tisza bal parti részén csak Gyula elfoglalásával (1694) érkezett el a béke ideje. A Bánság azonban 1717-ig török kézen maradt.

A török kiűzése után még történtek mélyreható változások. Az 1690-es év sikertelen törökellenes harcai következtében Csernovics Arzén ipeki pátriárka vezetésével 37 ezer szerb család kért letelepedési engedélyt a Délvidéken, amely megyéink déli területét is érintette, azaz főképp rájuk támaszkodva szervezték meg a tiszamarosi határőrvidéket. 1702-ben pedig III. Károly király a Német Lovagrendnek zálogosította el a Jász-Kunságot.

A Rákóczi-szabadságharc leverése után csak lassan indult újra az élet a megyék területén, amit híven tükröz a közigazgatás megszervezésének története. Bár 1715-ben III. Károly király lehetővé tette Csanád és Csongrád megyék újjászervezését és Szeged szabad királyi városi jogállását, az események csak később indultak be. 1719. május 21-én a király díszes oklevélben adta meg Szegednek a hön áhított szabad királyi város jogállását. Csongrád megye első nemesi közgyűlése 1723-ban, Csanád megyéé pedig 1830-ban ült össze. Többek között azért, mert területükön nem élt annyi nemes, hogy az lehetővé tette volna a korábbi alakulást.

Csongrád megye szegvári székhelye, funkcionált 1760-tól 1883-ig
(MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár)

A megyék területében azonban változások álltak be a középkori állapothoz képest. Hódmezővásárhely és környéke Csongrád megye része lett, ellenben elveszítette Magyarkanisza, Szabadka, Zenta városokat és vidéküket, amelyek az 1700-ban szervezett tiszamarosi szerb határőrvidékhez kerültek. Csanád megye ugyancsak így járt. Területének déli, azaz nagyobbik részét a határőrvidékhez csatolták. Ezzel Ugoicsa mellett az ország legkisebb területű megyéi közé került, és a határőrvidék megszüntetése (1751) után a Marostól délre csak Csanád, Nagylak és Sajtény községek területével gyarapodhatott. Csongrád pedig nem kapott vissza semmit. Megelégedhetett a Csanádtól hozzácsatolt Vásárhely tágabb vidékével, Dorozsma pedig a Jász-Kunság része lett. Amíg Csongrád megye népe sikeresen telepítette újra megyéjét, Csanádba jelentős német, szlovák és román betelepítés következett be, és így indulhatott újra az élet.

Íróasztal mellett könnyű az igazgatás térképét átrajzolni. Először II. József király idején következett be, amikor 1786 és 1790 között a központosítás jegyében Békés, Csanád és

*Csanád megye makói székhé-
pülete,
funkcionált 1836-tól 1950-ig*
(MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltára
Makói Levéltár)

csak néhány napig tartott. Szegeden 1918. november végétől 1920 márciusáig francia megszálló csapatok tartózkodtak. Makóra április 27-én jugoszláv, majd román csapatok vonultak be, és a megye területéről szintén csak 1920 tavaszán vonultak ki. Sajátos helyzet jött létre a Tisza–Maros szögében, ahonnan a szerb csapatok csak 1921. augusztus 20-án vonultak ki, 1918 novembere óta tartották megszállva a területet. Szegedről csak igazolvánnyal lehetett átjutni a hídon ez idő alatt Újszegedre. Ezután egyesült újra (augusztus 21.) a két városrész.

Trianon nyomán megyéink nem szenvedtek nagy területi veszteséget. Csanád megyétől Kisiratos, Nagylak, Sajtény és Torna került Romániához, Csongrád megyétől pedig Horgos és környéke. Nagyobb változás az igazgatásban csak Csanád megyében következett be, amelynek nyomán az 1923. évi XXXV. tc. alapján megalakult más megyékhez hasonlóan a Csanád-Arad-Torontál közigazgatásilag egyelőre egyesített vármegye.

A vármegye igazgatása 1921 és 1923 között sajátosan alakult. Trianon nyomorúsága és a törekvés a korábbi jogviszonyok fenntartására azt eredményezte, hogy a Torontál megyéből hazánkban maradt két járás töredékét fenntartották. Kiszombor székhellyel és Ferencszállás községgel hozták létre a Nagyszentmiklósi járást, Nagyszentmiklós-kiszombori járás néven. A Törökkanizsai járás központja Szőreg lett, ahova Deszk, Klárafalva, Ószentiván, Újszentiván és Kübekháza tartozott. A jugoszláviába került Gyála község külterületének hazánkban maradt részén viták után Gyála-Nagyret néven (170 fő) új községet szerveztek, létrehozva a községi elöljáróságot. Ezáltal az egykori Torontál megyéből kilenc

Csongrád megyéket összevonva a nagyváradi kerülethez csatolták Szegvár igazgatási székhellyel. 1850 szeptemberétől Csongrád megyét és Szegedet a pest-budai kerületbe osztották be, míg Csanád megyét a nagyváradi kerületbe tagolták. 1859-ben Békés és Csanád megyét a nagyváradi helytartósági osztályba sorolták, Csongrád megyét és Szegedet pedig a budaiba. E rendszer 1865-ig maradt fenn. Ekkor visszatértek 1848–49 szereplői. Csanád megyében a főispáni méltóságot a megye jeles nemesi családjának tagja, Návay Tamás kapta, míg Csongrádét Kárász Benő. Családjának nevét viseli ma is Szeged főutcája, a Kárász utca. Végül az 1870. évi 42. tc-re támaszkodva szervezték újjá és véglegesen a közigazgatást, amely ebben az állapotban az első világháború végéig maradt fenn.

A Monarchia-időkben bekövetkezett látványos gazdasági és társadalmi fejlődésről és az első világháború vérivartaráról e helyütt nincs terünk szólni, a következményekről azonban néhány sajátos dolgot megemlítünk. A kömmün (tanácsköztársaság) a megyék területén

község maradt a trianoni ország területén. A megyéhez került az Arad megyei eleki járás Magyarországon maradt része azonos névvel és Elek székhellyel, Almáskamarás, Medgyesbodzás és Medgyesegyháza községekkel, Pusztatottlaka és Nagykamarás helységekkel. Az 1923. évi XXXV. tc. alapján a Nagyszentmiklós-kiszombori, valamint a Törökkanizsai csonka járásokat Torontáli járás néven Kiszombor székhellyel összevonták. Ennek következtében öt járásra (Battonyai, Eleki, Központi [Makói], Mezőkovácsházi és Torontáli) tagolódtott a megye, amely rend 1945-ig állt fenn. Mindezt azért részleteztük, mert a későbbi területi változásokhoz és a megye felosztásához eligazító adatokat nyújtanak.

1945-től az ország Trianon által meghatározott területe állt vissza, ami lényegében nem érintette megyénket. Csanád-Arad-Torontált ezután már csak Csanád megyeként emlegették és írták, 1946-ban pedig Eleket Békés megyébe helyezték, járásának községeit pedig a Mezőkovácsházi járáshoz.

Csongrád megye szentesi székhelye, funkcionált 1883-tól 1950-ig
(MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltára Szentesi Levéltár)

A fennálló országos igazgatási helyzettel, 25 megye, 14 törvényhatósági jogú város, valamint Budapest főváros, a tanácsrendszerre készülődő kommunista vezetés nem elégedett meg. Ezért az alkotmányra (1949. XX. törvény) hivatkozva, igaz, benne részletezés nincs, a 4343/1949. (XII. 14.) MT rendelettel, majd a belügyminiszter (Kádár János) 5.201/11–1/1950. (III. 12.) BM számú rendeletével, amely a minisztertanácsi rendelet hatályba léptetését és végrehajtását rendelte el, a főváros mellett 19 megyét hoztak létre. Számos esetben a megszüntetett megyék nevét is feltüntették az új megyék nevében, mint Győr-Sopron, Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár, Borsod-Abaúj-Zemplén esetében. Számos nevet elhagytak. Esztergom és Csanád megye nevét kiejtették. Az előbbi neve egyházi központként, az

utóbbi pedig Csanád vezér nevét örökítve 1950-ben nem bizonyult jó hívószónak. Önálló megyét azonban csak egyet, Csanádot szüntették meg nevének kiiktatásával. Talán mint legkisebb megyét törölték el. Ám Csongrád is csak a törvényhatósági jogú városok mint megyén belüli enklávék lakosságának számával volt nagyobb. A döntéshozókat ma már az ügyről nem kérdezhetjük meg. Talán a pártiratokból majd előkerülnek erre vonatkozó adatok.

Kiss Imre makói polgármester a Csongrád Megyei Tanács alakuló ülésén felszólalt amiatt, hogy a megszüntetett megye neve nem szerepel az új megyenévben. Amint visszaemlékezéseiben írja „*Ilyen irányú kérésemet hamar elintézték azzal, hogy a megye neve Csongrád megyének van bejegyezve, és ezen már nem lehet, de nem is akarnak változtatni, bármennyire kérem és követelem ezt.*” Mindezzel Csanád neve hetven évre kiesett a magyar közigazgatás névtárából, de nem a Csanád megyeiek, főképp a makóiak emlékezetéből.

Csanád megyéből a Központi (Makói) és a Torontáli járás, köznyelven „*torontáli sarok*” került Csongrád megyéhez, míg a Battonyai és Mezőkovácsházi járás, benne az egykori Arad megyei részekkel, valamint Nagykopáncs és Kardoskút a vásárhelyi határból Békés megyéhez került. Békés megye még kapott Bihar megyéből, mégpedig a Cséfa-nagyszalontai járás hazánkban maradt részét, sőt, Szolnok megyéből faszolta Dévaványa és Pusztacseg nagyközségeket. A megye székhelye pedig Békéscsaba lett. A megyét mindenképpen a kommunista rendezés nyerteseként tekinthetjük. Igen jól lobbizott, és minderről máig bölcsön hallgat. A rövid emlékezetűek előtt ma már nem ismeretes anyamegyénk, ahonnan átkerültek, neve. Bizony nagy baj lenne, ha az emberiségnek nem adatott volna meg a felejtés képessége.

Az első tanácstörvény már ezen rendezés jegyében született. A thj. városok, Szeged és Hódmezővásárhely is besorolódtak a megyei szervezetbe. Csongrád megye székhelye 1950. március 15-től Hódmezővásárhely lett egészen 1962. január 1-ig. Talán nincs is még egy megye, amelynek öt városában (Hódmezővásárhely, Makó, Szegvár, Szentes,

Szeged) ma egykori megyeháza áll.

A megye elnevezésének vitája a rendszerváltoztatás idején újra fellángolt. 1989-ben a megyei tanács hivatala kérte a településeket, hogy a megye névváltoztatásának ügyében foglaljanak állást. Nem kívántak nevet változtatni. 1991. június 27-én a főjegyző, Günther Béla levelet írt a településekhez a névváltoztatás kérdésben. Mindössze két hely, Óföldség község és Makó város közgyűlése kívánta a névváltoztatást Csongrád-Csanád megyére. Egyrészt berögződött a fejekbe a Csongrád név, más-

Csongrád megye szegedi székhelye, funkcionált 1962-től
(<https://mapio.net/pic/p-130409138/>)

részt nem tudjuk, hogy milyen hálózatok és hogyan működtek közre a Csongrád név maradásá mellett. A helyzetet mutatja Bordány polgármesterének válasza: a névváltoztatás felvetését komolytalannak tartja. Kiszombor felvette Torontál nevének bevételét, ám lemondóan, hogy úgysem valósul meg a három tagú megyenév.

A névváltoztatást is tárgyaló megyegyűlést megelőzően Gilicze János, akkori Makó városi képviselő szerint a szentesi polgármester, Rébeli Szabó József megbízásából Barta László írt Sánta Sándor makói polgármesternek Csanád megye újrafelállítása ügyében, mivel szeretné, ha Szentes lenne újra Csongrád megye székhelye, Csanádé pedig Makó. Giliczéék, köztük a „legmakaiabb makai”, Tóth Ferenc tárgyaltak is az egykori kelet-csanádi polgármesterekkel, akik hajlandóságot mutattak a változásra. A megyegyűlésen a felvetés lekerült a napirendről, sőt, a Csongrád-Csanád megye elnevezést is elvetették az új önkormányzati közgyűlésben. A megye nevét, pecsétjét és zászlaját 1992. november 5-én ünnepi ülésen fogadták el.

A címert érdemes leírni, mert a megye hányatott történelmét foglalja össze képekben. A címer Szegfű László főiskolai tanár, medievista, heraldikus alkotása, grafikai kivitelezője Fritz Mihály szobrász művész. A megyecímer boglárpajzsa közepén Csongrád megye eredeti címere látható. A vágással és hasítással négyelt öregpajzson balra fölül Csanád megye, jobbra lent pedig Torontálé lett elhelyezve. A felső jobb mezőben a Bor-Kalán nemzetség (oroszlán), alul pedig a Csanád nemzetség (sas) mint megyealapítók címerképei láthatók. A címer fölött elhelyezett ötágú korona a vármegyei státust fejezi ki. A címerpajzst tartó heroldalakok (álló fekete sas és aranyoroszlán), mivel a címerpajzsból is megtalálhatók, stílusosan egészítik ki a címert.

A megyeelnevezés vitája 2017-ben izzott fel újra, miután 2017-ben újból felvetették. Ismét összecaptak a két nézet képviselői a sajtóban és egyéb tömegkommunikációs eszközökben. Egyesületünk két kiválósága, Labádi Lajos és Marjanucz László, jelenlegi elnökünk is ellentétes véleményt képviseltek. Hozzászólt Miklós Péter múzeumigazgató, egyetemi tanár is. Végül a megyegyűlés a Csongrád-Csanád megye nevet megszavazta, majd 2017-ben a változtatást a magyar történelmet ismerő és értő Lázár János az országgyűlésben előterjesztette, és az október 3-án ellenszavazat nélkül elfogadta a módosítást 2020. június 4-i időponttal, a trianoni diktátum 100 éves évfordulójára emlékezve.

Csongrád megye szegedi székhelye, funkcionál 2016-tól
(<http://indafoto.hu/k-atys/image/7909631-f1c23b6f>)

Bár a róla szóló kommentek más-más véleményeket fejtenek ki, e sorok írója azonban úgy véli, megyénk új neve jobban kifejezi a Szent István-i örökséget, amire országunknak és népének a mai rendkívüli gondolati zavarokat „termelő” időnkben igen nagy szükség van.

Blazovich László

Irodalom. *Antal Tamás*: A tanácsrendszer és jogintézményei Szegeden (1950–1990). Szeged, 2009; *Blazovich László* (szerk.): Csanád megye levéltára 1710–1950. A Csongrád Megyei Levéltár kiadványai I. Szeged, 1984; *Blazovich László–Kristó Gyula*: A csongrádi régió 1100 éve. Szeged, 1993; *Borovszky Samu*: Csanád vármegye története 1715-ig. I–II. Nagyvárad, 1895–1897; Csongrád megyei önkormányzat évkönyve 1991. Szeged, é. n.; Csongrád megyei önkormányzat évkönyve 1992. Szeged, 1993; Csongrád megye önkormányzatának iratai. Titkársági iratok. MNL Csongrád-Csanád Megyei Levéltára. Szeged; *Kiss Imre*: Egy munkásháztól a városházáig. Önéletírás. Makó, 1989; *Zsilinszky Mihály*: Csongrád vármegye története. I. Budapest, 1897.

Észak-Erdély közigazgatási helyzete a második világháború után

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ KÉNYSZERE

Erdély hosszú évszázadok óta vegyes lakosságú terület volt. A román lakosság már a XVIII. század során abszolút többségbe került Erdélyben. Bár ekkor még csak demográfiai értelemben beszélhetünk arról, hogy a magyarság kisebbségi helyzetbe kényszerült volna. Az 1920-as békediktátum következtében már jogilag is kisebbségnek számított az Erdélyben maradt magyarság.¹ A békerendszer nem teremtette meg az európai politikában a megbékélés lehetőségét. Az Adolf Hitler vezetésével kialakuló Harmadik Birodalom képes volt meghatározó tényezővé válni az 1930-as években újjászerveződő Európában.²

A nyugati nagyhatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy a német–olasz döntőbíróság hozzon döntést a magyar területi kérdésekben. A sikertelen magyar–román tárgyalásokat követően Észak-Erdély és Székelyföld újra Magyarországé lett. Az 1940. augusztus 30-án életbe lépő második bécsi döntés értelmében 43 000 km² területet került vissza az anyaországhoz.³ Románia emellett elvesztette egyik legfontosabb szövetségesét, Franciaországot, amely a nyugat-európai harcokban az összeomlás szélére került. A Szovjetunió 1940. június 28-án megszállta Észak-Bukovinát és Besszarábiát. Bulgária pedig megszerezte Dél-Dobrudzsát.

1 *Murádin János Kristóf*: Együttélés vagy asszimiláció? Az Erdélyi Párt viszonya az etnikai kisebbségekkel Észak-Erdélyben 1940 és 1944 között. Közép-Európai Közlemények 2016 (9. évf.) 4. sz. 66.

2 Adolf Hitler minden külpolitikai törekvését sikeresen keresztül tudta vinni. A versailles-i békerendszert már a győztesek sem ítélték meg pozitívan. A Saar-vidék visszaszerzése után több merészebb lépést is tett Németország.

3 *Makkai Béla*: Trianon – „hol nemzet sülyded el...”. Polgári Szemle 2019 (15. évf.) 1–3. sz. 356–360.

Ezeknek a területi veszteségeknek következtében Románia belekényszerült a háborúba Németország oldalán.⁴

A ROMÁNIAI BALOLDAL FELEMELKEDÉSE

Románia számára az 1943-as sztálingrádi vereség egyértelművé tette a háború sorsát. Tovább fokozta a helyzetet, hogy 1943 nyarán már bombatámadásokat is végrehajtottak az ország területén. Ezek az események arra sarkallták a román politikát, hogy mindenáron különbékét kössön a szövetséges nyugati nagyhatalmakkal. Romániában a Szovjetunió megítélése különösen rossz volt, míg Nyugat-Európa felé végtelen bizalom jellemezte olyannyira, hogy még Bukovina és Besszarábia megtartásában is bíztak egyes román politikusok. Az 1944 márciusában megkezdődött román béketárgyalásokban nagy szerepe volt annak, hogy mi lesz a sorsa Erdélynek a háború után. Vjacseszlav Mihajlovics Molotov a kairói tárgyalások alatt nem hitt abban, hogy Ion Antonescu tábornok elkötelezett Románia háborúból való kiugrásában. Antonescu végül meghátrált és a háború folytatása mellett döntött, felve egy esetleges német megszállástól. A Szovjetunió ugyanakkor nem mondott le Romániáról. Novikov szovjet nagykövet 1944. április 12-én Kairóban nyújtotta át az előzetes fegyverszüneti feltételeket a román követnek. Az ekkor kidolgozott feltételek alapján hajtotta végre Mihály király 1944. augusztus 23-án a román fordulatot.⁵

Ion Antonescu letartóztatásával biztosítva volt a sikeres politikai fordulat. A döntése hátterében ott volt a közelgő Vörös Hadsereg veszélye, amely harctérré alakította volna át az országot. Fontos kiemelni azt a körülmény is, hogy az udvar és a kormány nem tartotta a kapcsolatot, ami miatt az uralkodót minden döntésből kihagyták. Mihály király rádiónyilatkozatban jelentette be, hogy elfogadja a szövetségesek feltételeit. A puccsot a hagyományos román elit hajtotta végre. A kommunista erők ekkor még jelentéktelennek nevezhetők, különösen, hogy a nagy részük emigrációba vagy éppen börtönben tartózkodott. A baloldali politikusok helyzete viszont fokozatosan erősödött. Erre a legjobb példa Lucretiu Patrascanu igazságügyi miniszteri kinevezése, ami a szovjetekhez való közeledést mutatta már a román politikában. Az uralkodó Iuliu Maniut kérte fel kormányalakításra, de ő a kialakult helyzetben nem vállalta a vezető szerepet. A választás ezért Constantin Sănătescu tábornokra eset.⁶ A sikeres puccs és a diplomáciai közeledés eredményeképpen 1944. szeptember 12-én aláírták a fegyverszüneti egyezményt a románok, amelynek értelmében 300 milliós jóvátételt kellett fizetnie és a szovjet megszállás költségének finanszírozása is rájuk hárult. A szerződés szövege emellett tartalmazott egy olyan részt is, amely kimondta, hogy adassék vissza Erdély vagy annak nagyobbik része Románia számára.⁷

1944 októberében kommunista vezetéssel létrejött az FND (Nemzeti Demokratikus Front – Frontul Național Democrat), amely földosztást, Észak-Erdély visszaszerzését és a munkások támogatását ígérte programjában. 1944 augusztusától novemberig a Sănătescu-kormány volt hatalmon. 1944 decemberében Nickolae Rădescu tábornok vezetésével jött létre a kormány, amely márciusig maradt hivatalban. Ekkor még nem állt a teljes or-

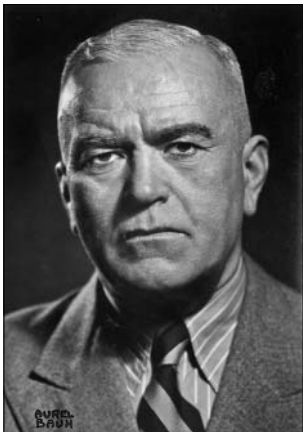
4 Amennyiben Románia nem vett volna részt a második világháborúban, akkor végleg lemondhatott volna az elvesztett területekről. Lásd bővebben: *Romsics Ignác*: Erdély elvesztése, 1918–1945. Helikon Kiadó, Budapest, 2018.

5 *Fülöp Mihály*: Kilépni nehéz. Kiugrások, kapitulációk, 1943–1944. Rubicon 2017 (28. évf.) 5. sz. 60–61.

6 *Jelavich, Barbara*: Balkán története. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 224–225.

7 Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) minisztertanácsi jegyzőkönyvei: 1944. dec. 23.–1945. nov. 15. Szerk.: *Szűcs László*. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1997. 60–61.

szág román ellenőrzés alatt. Moldovában és Észak-Erdélyben szovjet katonai közigazgatás volt. A Moszkvába látogató Ana Pauker és Gheorghe Gheorghiu-Dej 1945 januárjában azt az utasítást kapták, hogy vonják az FND fennhatósága alá a kormányt. Az utasításoknak eleget téve a kormánnyal szembeni támadássorozat kezdődött. A miniszterelnök nem tudta kezelni a kialakult helyzetet és az 1945. február 24-én tartott tömegtüntetésnek már halálos áldozatai is voltak. Andrej Visinszkij követelte a román miniszterelnök azonnali leváltását. Rădescu a kialakult helyzetben jobbnak látta, ha lemond. Visinszkij kérte az uralkodótól, hogy Petru Grozát nevezze ki miniszterelnöknek. Amikor a román király erre nem volt hajlandó, akkor 1945. március 5-én, az újabb megbeszélésen már azzal fenyegették meg, hogy Románia nem csak Észak-Erdélyt, hanem a függetlenségét is elfogja veszíteni.⁸

Petru Groza

A román királynak Petru Grozát kellett miniszterelnöknek kineveznie. A kormányban a belügy és az igazságügy is kommunista kézbe került, de emellett minden párt részt vett a kormányban. Az angolszász nagyhatalmak elfogadhatatlannak tartották a történeteket. Az új kormányt nem tekintették legitimnek, ezért egészen 1946-ig nem is ismerték el. Érdemi fellépés viszont nem történt. A százalékos egyezmény értelmében az angolok nem tudtak és talán nem is akartak beavatkozni. Az Egyesült Államok számára pedig geopolitikai értelemben perifériának számított Románia.⁹

ÉSZAK-ERDÉLY KÖZIGAZGATÁS ÜGYE

Az előrenyomuló szovjet csapatok 1944. október 11-én megszállták Kolozsvárt és nem engedték be a Román Királyi Hadsereget. Egész Észak-Erdély területéről kitiltották az éppen berendezkedni kezdő román állami intézményeket.¹⁰ Az észak-erdélyi magyarság megnyugvással fogadta azt a tényt, hogy a szovjet katonai parancsnokság kiutasította a román közigazgatást az országrészről. A román lakosságot természetesen felzaklatta a döntés. Elméletben működött csak a szovjet katonai közigazgatás a térségben, gyakorlatban az adminisztrációt az Országos Demokrata Arcvonal és a Magyar Népi Szövetség helyi képviselői alkották. Az önzigazgatás szempontjából jelentős lépésnek bizonyult 1945 februárjában a Kolozsváron tartott tanácskozás. Ennek köszönhetően Észak-Erdélyi Központi Végrehajtó Bizottság néven egy tartományi kormány alakult. A háború miatt általánosságban rossz volt a helyzet, de ha az autonómia szemszögéből vizsgáljuk a kérdést, akkor egy rég nem látott békés időszak volt tapasztalható. A nemzeti szimbólumok és zászlók használata általános volt, a románt és a magyart egyformán hivatalos nyelvként lehetett használni Kolozsváron és Marosvásárhelyen.¹¹

8 Jelavich, B. i. m. 255.

9 A százalékos egyezményről bővebben: *Vida István: Az 1944. októberi Sztálin–Churchill találkozó és Magyarország. Történelmi Szemle 1986. (29. évf.) 2. sz. 149–164.*

10 *Lőnhárt Tamás: Az Erdély-kérdésről a második világháború alatti béke-előkészítés és a párizsi békekonferencia tükrében (1942–1947). Az elfelejtett béke. Tanulmánykötet a párizsi magyar békeszerződés életbelépésének 70. évfordulójára. Szerk.: Füllöp Mihály. Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018. 227.*

11 *L. Balogh Béni: Impériumváltások Erdélyben és az 1944–1945-ös fordulat. Korunk (26. évf.) 5. sz. 2015. 72–77.*

Petru Groza kinevezése jelentős következménnyel is járt. Sztálin 1945. március 8-i választávíratában hozzájárult ahhoz, hogy Észak-Erdélyben a román adminisztrációt újra bevezessék. 1945 januárjában a királlyal folytatott megbeszélésen Gheorghe Gheorghiu-Dej arról adott tájékoztatást, hogy ha baloldali kormány kerül kinevezésre, akkor Észak-Erdélyben újra román közigazgatás kerül bevezetésre. A kolozsvári autonomista politikusok hamar rájöttek, hogy a Petru Groza által vezetett új baloldali kormány lényegében az elődei által folytatott politikát folytatja Erdély kapcsán. Az „Erdély az erdélyieké”-elv épp ezért nem tudott érvényesülni. Észak-Erdély közigazgatási ügyének rendezésével kialakult az a nézőpont a román politikában, hogy ezzel a határkérdés is lezárult.¹²

A Kolozsváron 1945. március 13-án tartott ünnepségen részt vett az uralkodó, Petru Groza miniszterelnök a kormány tagjaival, Andrej Visinszkij szovjet külügyi népbiztos-helyettes, illetve a román politikai, egyházi és kulturális elit tagjai. Petru Groza beszédét románul és magyarul is elmondta a tömeg előtt, ahol igen jelentős volt a magyarok számaránya. A román miniszterelnök beszédében többször is a békés együttélést hangsúlyozta. A nemzeti és vallási egyenlőség biztosítása szintén egy kulcsmomentum volt a beszédében. A Groza-kormány 1945. március 6-ai beiktatása után három nap múlva Sztálin hozzájárult a román közigazgatás újbóli bevezetéséhez Észak-Erdélyben. Ezáltal 1945. március 9-én a trianoni magyar–román határ lépett életbe.¹³

Petru Groza 1945. március 12-i kolozsvári beszédében arra utalt, hogy Románia gondját fogja viselni a magyar nemzetiségű lakosságnak, azonban változatlanul 50–60 ezer magyar sýnlódött internálótáborokban és az üldöztetés sem szünetelt. A visszaperlési jogszabály biztosította 1940. augusztus 30. és 1944. augusztus 23. közötti adásvételek eltörlését. A CASBI (Casa de Administrare si Supraveghere a Bunurilor Inamice – korabeli fordításban: Ellenséges Vagytonokat Kezelő és Ellenőrző Pénztár) felállítása érintette leginkább hátrányosan a magyarságot. Kétszáz magyar vállalat és 14 ezer magánszemély vagytonát kobozta el. A működésének célját jól mutatja, hogy a kisajátított földek 95% erdélyi volt.¹⁴

ÖSSZEGZÉS

Az észak-erdélyi autonomista törekvések egy sajátos periódusát képezik a romániai magyarság XX. századi történetének. Fontos kiemelni, hogy Erdély önálló szerepének komoly történelmi előzményei vannak. Sajnálatos módon az autonomista elveket valló politikusok elképzelései nem voltak megvalósíthatóak az ekkor átalakulóban lévő Romániában. A Groza által diktált politika csak látszólagosan állt ki a magyar érdekek mellett, valójában a korábbi romániai nemzetiségi politika folytatásának lehet tekinteni. Ennek összefüggésében fontos látni, hogy a Szovjetunió nem támogatta a magyar érdekeket, így az 1947-es párizsi békekötés alakalmával nem volt remény a trianoni határok megmáslításának.

Sinkovicz Ákos–Tornai Csongor Gáspár

12 Autonomisták és centralisták. Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember–1945. március). Szerk.: Nagy Mihály Zoltán–Vincze Gábor. Erdélyi Múzeum-Egyesület–Pro-print Könyvkiadó, Kolozsvár–Csíkszereda, 2004. 65–71.

13 Katona Szabó István: A nagy remények kora. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990. 130–140.

14 Revízió vagy autonómia? Iratok a magyar–román kapcsolatok történetéről 1945–1947. Szerk.: Fülöp Mihály–Vincze Gábor. Teleki László Alapítvány, Budapest, 1998. 13–14.

Kazinczy Ferenc írói pályakezdése: egy korai honismereti mű II.

A MINTA

Miután a Gellert-fordítás kiadását tanára helytelenítette, Kazinczy zavarba került. „Megtartam az anyámnak mindent – emlékezik utóbb-, s kértem, várná idejét, míg valami jót fogok adhatni. Valamit, akármilyen legyen az! ez vala felelete... Nem tudván mihez kapjak, s anyám által mindég unszoltatván, egy Magyarországi Geographiát csináltam a Losonczi István Hármaskis Tükörének hasonlatosságára.”¹ Anyja – elhunyt férje akaratahoz hűségesen – ragaszkodott hozzá, hogy azon a nyáron fia nyomtatott munkával álljon elő, sürgette fiát, akinek csak pár hét állt rendelkezésére, hogy június utolsó napjaiban a kéziratot beadhassa a kassai nyomdába. Nem véletlenül mondja könyvét „idétlen szülemény”-nek, hiszen koraszülött volt az a sietség miatt. A *Hármaskis Tükör* ott lehetett a keze ügyében, kihagyott és átvett belőle, új versikéket írt, kibővítette az ismereteket, de mindez sokkal gyorsabb megoldáshoz vezetett, mintha valamilyen fordításba kezdett volna. Önálló alkotással megjelenni, ez eszébe sem juthatott.

A „Hármaskis Tükör” címlapja

Magyarország történetének tanulására adta magát, előbb Magyarország geographiáját tanulva meg, »s oly lelkes munkából, mint a Losonczi kis tüköre.«²

1 Az én életem. *Kazinczy Ferenc*: Pályám emlékezete. Sajtó alá rendezte: *Orbán László*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2009. (Rövidítve: PÉ.) 421. Kazinczyt a mai helyesírást követve idézzük.

2 *Kósa László*: Losonczi István és a Hármaskis Tükör. Élet és Tudomány 1980. V. 2. 35. évf. 18. sz. 566.

3 *Márki Sándor*: A földrajz-tanítás története Magyarországon. Földrajzi Közlemények XIX. k., 1891. 277-278.

Losontzi István képzett ember volt, az Utrechti Egyetem protestáns teológiáján szerzett doktori oklevelet. 1741 és 1769 között igazgató volt Nagykőrösön, tanított görögöt, hébert, logikát, filozófiát, földrajzot, történelmet és hittant, míg hallása nem sérült; visszavonulva alkotta meg könyveit, köztük tíz tankönyvét. A legnagyobb sikert a *Hármas Kis Tükör* aratta. A 192 oldal terjedelmű, térképmelléklettel illusztrált 1773. évi kiadás 1770-ben, Nagykőrösön keltezett előszavában szól a „*Kegyess Olvasóhoz*”, s benne hangsúlyozza pedagógiai és nemzeti szándékait. „*Gyermekeknek írtam, azért is gyermeki elméhez alkalmaztatott módot szükség vala követnem. Tudjuk, hogy a gyermekek a ritmizálásban igen gyönyörködnek, és a verseket örömmel tanulják: ez októl indíttatván, a vármegyénkben levő nevezetesebb helységeket versetskékben foglaltam, hogy azokat minden unalom nélkül megtanulván álhatalosan elméjekben megtartsák: hogy pedig érthessék, alájok tettem rövid világosításokat. / Magyar gyermekeknek magyarul írtam, nem idegen nyelven, melyet nem értenek. Söt vajha már valaha felállíttatnának a mi nemzetünkben is a magyar iskolák, amelyekben a szükséges dolgokra magyar nyelven taníttatnának elsőben gyermekeink! úgy sem ezek idejüket, sem a szülék költségeket haszontalanul el nem vesztenék. [...] / Sokkal hasznosabb volna a falusi gyermekeket magyar olvasásra, éneklésre, könyörgésre, írásra, aritmetikára, históriára és a keresztyén hitnek ágazataira tanítani, mint gyermeki elméjeket hat, hét deák declinációknak vagy reguláknak tanulásával gyötreni, jövődő megsirathatatlan károkkal.*”⁴

Hogy tanításra szánta könyvét, az már címében is benne foglaltatik. Hogy a hazafias nevelést kívánja szolgálni, mottójával jelzi.⁵ Igaz, latinul idéz, valamint Ovidiustól választ jelígt,⁶ a XVIII. századi magyar nyelvű költészetben nem talált alkalmasabbat. Egy későbbi kiadásban magyarul is közlik az idézetet, Virág Benedeket nevezve meg fordítónak. Ez tévedés lehet; Szentkirályi Sámuel magyarította így, s a Gyulai Ferenc fölött 1730 júliusában mondott halotti beszédek során jelent meg 1743-ban: „*Nem tudom én, minemű édesség vonja az embert, / Hogy született földjét el ne felejtse soha.*”⁷ Később Rájnis József is lefordította: „*Nem tudom én, melly édes erő vonsz minket hazánkhoz: / Elménkben marad a képe akármilyen helyen.*”⁸ Ovidiusról tudnunk kell, hogy Kr. u. 8-ban Augustus császár száműzte Rómából, s Tomiban, a Fekete-tenger partján élt haláláig; távolból őrizte szülőföldje emlékét. A Rómától kényszerűen elszakadt költő honvágyának kifejeződése ez a barátjának írt disztichon.

A könyv belső címlapján, amely a Magyarországról szóló részt előzi meg, egy másik, hasonló tartalmú latin szállóige szerepel: „*Patriae memoria dulcis*”, vagyis „*Édes a haza emléke*”. Ezt írta azután Kazinczy kis könyve élére. Szerzőként Livius nevezik meg,¹⁰ de nem sikerült megtalálnunk e mondat latin eredetijét, pedig történik utalás annak lelőhelyére fő művében: V. könyv, 54. Ott azonban ezt a szöveget találjuk: „...*valahányszor a távolból emlékeztem hazámra, minden eszembe jutott, a dombok, a mezők, a Tiberis, a szemnek oly otthonos táj, s az égbolt, amely alatt születtem és nevelkedtem*”.¹¹ Livius Marcus Furius

4 1773. évi kiadás, 2-3. Az írásmódot a maihoz közelítettük.

5 Ezzel alaposan foglalkozó tartalmos mű: *Lajtai L. László: „Magyar nemzet vagyok”. Az első magyar nyelvű és hazai tárgyú történelemtankönyvek nemzetdiskurzusa. Argumentum Kiadó, Bp., 2013.*

6 *Epistulae ex Ponto* (Levelek Pontusból). 1. Könyv, III. elégia. Rufinushoz. 35-36. sor.

7 Az édes hazáról. *Schedel Ferenc: A deák szabású magyar versek története. A Kisfaludy Társaság Évlapjai* 5. k. Pest, 1846. 449. Ebben a formában szerepel az idézet a *Hármas Kis Tükör* későbbi kiadásáiban.

8 [A hazáról.] *Császár Elemér* (szerk.): *Deákos költők*. I. k. Bp., 1914. 59. Jegyzetben: „*Először itt. Kézirata az Akadémiában.*”

9 Publius Ovidius Naso (Kr. e. 43 - Kr. u. 17) római költő.

10 Titus Livius (Kr. e. 59.-Kr. u. 17.) ókori római történétíró. Fő műve: *A római nép története a város alapításától* (Ab Urbe condita).

11 Muraközy Gyula fordítása.

A „Magyar-Országnek Kis-Tüköre” címlapja

nai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Berzsenyi Dániel, Erdélyi János, Jókai Mór, Petőfi Sándor, Tompa Mihály, Kossuth Lajos és még sokan mások – tudósok, költők, politikusok – valószínűleg ugyancsak ebből a kis könyvből tanulták először Magyarország földrajzát, alkotmányát és történetét.” És az első kiadás után „következő száz évben több mint hetven követte. Tüzetesebb kutatások hiányában nem is tudni pontosan, hány, mert az ország távoli városainak nyomdái egymástól függetlenül adták ki, mindannyiszor, amikor szükség mutatkozott rá.”¹³ Az is érdekes lehet, hogy „A legutolsó kiadások egyikét – éppen a magyar hazafias érzelmeket erősítő tartalma miatt – a Bach-korszakban betiltották és elkobozták. Az egyszerű nép azonban – vállalva a vele járó veszélyeket – éppúgy rejtegette, dugdosta az önkényuralom kopói előtt, mint a Kossuth-bankókat.”¹⁴

Losontzi egyértelműen iskolai használatra szánta művét, ez magyarázza az ismeretnyújtásnak kérdés-felelet formájában való, „katekizáló” elemeit, valamint a verses formát, amely a bevést szolgálta.¹⁵ A gyermeki tudás megalapozta a hazáról való közgondolkodást; hegyeink, folyóink, tájegységeink, településeink ismerete a *Hármas Kis Tükör* által rögzült. Balassa Iván Tokaj-Hegyaljáról mondja, hogy annak fogalma e könyv által terjedt ki az egész országra.¹⁶ A tankönyvi jelleggel együtt jár, hogy figyelembe kell venni a ta-

12 Kr. e. 390-ben a menekülő rómaiakat seregbe gyűjtve a gallok csapatait legyőzte, ezért hálából második honlapítónak, *pater patriae*nek nevezték. Népszerűségétől félve többször száműzték, de visszatért, ha Rómát kellett védeni.

13 Kósa László i. m. 566.

14 *Molnár Imre*: Pillantás a Hármas kis tükörbe. *Honismeret* 1980. VIII. évf. 3. sz. 18–20. A szerző az 1849/50. évi kiadást vizsgálta. Amikor azt írja: „A hazai költők közül legtöbbször Kölcseyt, Berzsenyit és Vörösmartyt szólaltatta meg...”, akkor az nem Losontzi eredeti munkájára, hanem annak mások által átdolgozott, kitoldott változatára vonatkozik. Az idézett, Szigetvárról szóló disztichon nincs is benne a Kazinczy által használt kiadásban. A Molnár Imre által említett költők pályaindulását Losontzi nem érte meg.

15 1814-ben a sátoraljujhelyi iskolában szerzett tapasztalata alapján Kazinczy bírálta a sajkózást, miután az egyik tanuló ugyan szépen elmondta Losontzinak Nógrád vármegyéről szóló versét, de amikor rákérdezett, nem tudta megmondani, hol van Fülek, „*elakadt mintha Nógrádnak s Füleknak hírét sem hallotta volna*”. (*KazLev. XII. 62.*) Ekkor már úgy vélte: „*Hazánkat fekvésre nézve a Losonczi István Geographiácskájából tanulták, mely felette rossz a mostani időkre.*” Érdekes a további megjegyzése: „*En magam fogok neked dolgozni egy munkát, mely őket a hazánknak fekvésével, népességével, bővségével, szűkölködéseivel s történeteivel megismertesse...*” (Uo. 64.) Sajnos ezt a tervét nem valósította meg, a nyelvújítás tollcsatái folytak azokban az években.

16 *Balassa Iván*: Tokaj-Hegyalja történelmének fő vonásai. *Zempléni Múza* 2002. 2. évf. 3. sz. 7. Egyben rámutat a nyújtott tudás korlátozott voltára: „*Ebben az időben hús körül volt a tokaj-hegyaljai települések száma, ebből csak nyolcat sorol fel, igaz talán a legfontosabbakat, beletette azonban Leleszt, mely sohasem tartozott Hegyaljához, és csak tévedésből kerülhetett a névsorba.*” (A hivatkozás szerint Balassa Iván az 1830-as kiadás használt.) A Zemplénről szóló rigmus már az 1773-as kiadásban is ugyanígy szerepel.

nuló terhelhetőségét, Losontzi nem törekedhetett teljességre. Jellemző lehet, hogy mit érzett elsődrendű fontosságúnak, ezzel azonban itt nem foglalkozhatunk.

A könyv sikerének titkát egyik elemzője így foglalja össze: „Mindenek előtt azért lehetett oly népszerű e tankönyv, mert a korábban önálló tantárgyként nem tanított stúdiumot úgy tette a kor embere számára elfogadottá és hitelessé, hogy a történelmet a vitathatatlan Bibliával legitímálta. Magyarország és Erdély történetét a bibliatörténethez csatolta, annak mintegy természetes folytatásaként. Ugyancsak korát megelőző, máig érvényes pedagógiai újítás volt a tananyagának az életkori sajátosságokhoz való igazítása, ezen pedagógiai elv következetes alkalmazása. Harmadik nagy újítása a történelem magyar nyelvű tanítása, illetve az, hogy az értelmetlen magoltatás helyett a praktikus ismeretek komplex tanítása mellett szállt síkra.”¹⁷

Az 1773-ban megjelent, immár hármas szerkezetű könyv felépítése a következő: Szent históriák (4–28. oldal); Magyarország (29–144. oldal): I. Földrajz (31–50.), II. Polgári állapot (51–67.), III. Történelem (68–144.); Erdélyország (145–192. oldal), I. Földrajz (145–155.), II. Polgári állapot (156–159.), III. Történelem (160–192.).

Földrajzon a megyék szerinti országleírást érti, a polgári állapot az alkotmányos berendezkedést jelenti, a történelmi áttekintésben az uralkodók rendjében szól az eseményekről. A könyv az akkori uralkodóról, Mária Teréziáról szóló bekezdéssel zárul, s befejezésül még ott egy szentencia a nevelőhatás zárásaként és az alkotmányos helyzet elfogadásaként a királynő jelmondata: „Igazsággal és kegyelemmel”.

A MŰ

Csak most jutunk el Kazinczy első nyomtatott alkotásának bemutatásához, de a könyvecske megjelenéséig megtett út legalább annyira érdekes, mint maga a mű. Ha Kazinczy pályaindulását helyezzük figyelmünk középpontjába, akkor látjuk: *Magyarország Geographiája* nem előzmények nélkül, nem hirtelen felindulásból született meg, még ha írója így nyilatkozik is róla: „A hirtelen összefirkált és senkivel nem közlött Magyarország Geographiája tehát megjelene Kassán 1775., szurtosan, mint érdemlé.”¹⁸ Láttuk, miért lett „hirtelen összefirkált” a könyv, „szurtos”-nak meg azért nevezhető, mert a kassai nyomdász meg a korrektor nagy sietséggel, felületesen dolgozott. A kassai evangélikus lelkésznek kellett volna a nyomdai hibákat javítani, Klein Efraim azonban ezt nem elég alaposan végezte el, sőt „emitt-amott német magyarságával cifrázgatja meg”. „A könyvkötő álom nélkül tölte

A Losontzi István munkájának 1773. évi kiadásához csatolt térkép Magyarországról

17 Dárdai Fischer Ágnes: A tankönyvek bemutatása. (Toldalék a Régi tankönyvek a Pécsi Klimó Püspöki Könyvtárban c. cikkhez. Megjelent a Könyv és Nevelés 2007/4-es számában), www.tanszertar.hu/eken/seged_0704_fda_kieg. (A szerző a Kazinczy által ismert kiadásnál újabbat vett alapul.)

18 PE. 573.

egy-két éjet, hogy a nyomtatványokkal az exámenig elkészülhessen”,¹⁹ így aztán a példányok időben eljutottak Sárospatakra.

Kazinczy érdeklődését ugyancsak felkeltette Losontzi könyve, „*elkes munká*”-nak nevezte, fölismerete annak honismereti jelentőségét, mivel azonban célja eltért az eredetitől, változtatnia kellett. Nem csupán a rendelkezésére álló idő rövidsége készítette válogatásra, hanem érdeklődése és szándéka is. Mint említettük, az a meggyőződés vezette, hogy egy ország történetét akkor értjük meg igazán, ha ismerjük természeti adottságait, alkotmányos berendezkedését, az akkori értelmezés szerint: geográfiáját. Amint Frisnyák Sándor írja: „*Könyvének beosztása hasonlít a XVII-XVIII. században szokásos »államismék«-hez, ugyanazzal a hibával: kevés benne a geografikum.*”²⁰

A 71 oldalas könyv Losontzi hármasszagos művével ellentétben csupán egy tárgyat tartalmaz, ahogyan azt a cím is egyértelművé teszi: *Magyarország „földi állapotjának le-rajzolása”*-t. Hiányoznak a szent történetek, s nem foglalkozik Erdéllyel. Tovább szűkül a tematika a „*Magyar-országnak kis-tüköre*” című egységhez képest azzal, hogy hiányzik a történelemmel foglalkozó rész. Marad tehát kettő, és ha tekintetbe vesszük, hogy Kazinczy 71 oldalon tárgyalja azt a témát, amely Losontzi vizsgált kiadásában 60 oldalt tesz ki, akkor a *Geographica*-ban többlet mutatkozik, bár nyilván tekintetbe kell vennünk az oldaltükör méretének és a tipográfiai megoldások különbözőségét. A többlet a földleírásánál szembe-tűnő: Kazinczynál 50 oldal, Losontzinál 20, az államéletre Kazinczy 20, Losontzi 17 oldal szán.

Nem állíthatjuk, hogy Kazinczy önálló munkát alkotott, de azt igen, hogy nem követte szolgálai módon a mintáját. Könyve címlapján íronk úgy utal forrásaira, hogy „*egynehány fő-Geographusok munkájából ki-szedetetett*” ismeretek közöl. A *Hármas Kis Tükör* mellett statisztikai munkákat használt, lapozgathatta Tomka Szászky János történelmi és közigazgatási atlaszát, talán Bél Mátyás művét,²¹ s beépítette leírásába a családban hallott, utazásai közben szerzett adatokat.

Kazinczy művének két oldala

Alapvető különbség, hogy Kazinczy nem tankönyvnek szánta művét; nem követte a a kérdés-felelet módszer alkalmazását, és mind-azokhoz szól, „*akik Hazájokhoz illendő szíves-séggel viseltetnek*”. Az országismereti részben mindketten az ország közigazgatási beosztását, a négy kerület vármegyéinek rendjében követik. Kazinczy azonban megjegyzi: „*Némelyeknek pedig tetszik az országot kétféle osztani, akik felföldet felső, az alföldet alsó Magyarországnak nevezik. A felső Magyarországon értik némelyek a Duna mellyéki és a Dunán túl való kerületet; az alsón pedig a Tisza mellyéki és a Tiszán túl való kerületet.*” A Duna-melléki kerülethez Pozsony, Nyitra, Trencsén, Árva, Liptó, Turóc, Zólyom, Bars, Hont, Nógrád,

19 Uo.

20 *Frisnyák Sándor*: Kazinczy első műve: Magyar Ország Geographica-ja. Borsodi Szemle, 1960. IV. évf. 1-2. sz. 69.

21 Leghíresebb, ma is forrásértékű munkája az öt kötetben megjelent *Notitia Hungariae novae historico-geographica* (Bécs, 1735-1749).

Pest-Pilis-Solt, Bács és Bodrog megye tartozott. A „Dunántúl-való” kerület vármegyéi: Moson, Sopron, Vas, Zala, Veszprém, Győr, Komárom, Esztergom, Székes-Fejér, Tolna, Somogy és Baranya. A „Tisza-mellyéki” kerület része Szepes, Sáros, Zemplén, Ung, Abaúj, Torna, Gömör, Borsod, Heves, Torontál, Csongrád vármegye. És a „Tiszántúl-való” kerület Temes, Csanád, Arad, Zaránd, Békés, Bihar, Kraszna, Közép-Szolnok, Kővár vidéke, Szatmár, Szabolcs (benne a hét hajdúváros), Ugocsa, Bereg és Máramaros vármegye alkotta. Kazinczy ír a megyei szervezeten kívüli járságról, a Nagy- és Kis-Kunságról is.

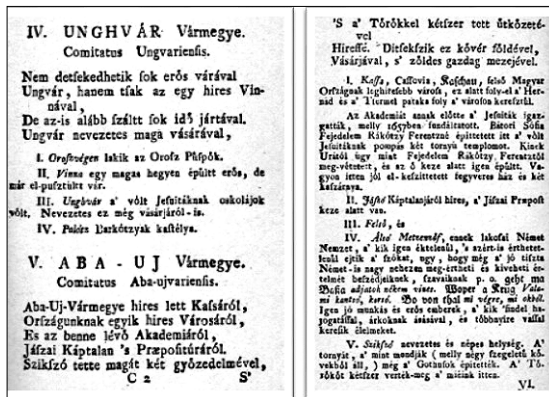
Losontzi néhány kérdéssel és felelettel vezeti be az országleírást, s nyilvánvaló pedagógiai céllal jut el oda: „Minémű föld-e vagyon?” „Igen áldott és termékeny, mely a természetnek majd minden javaival bővelkedik.” „Közbeszédben mit mondanak felőle?” „Extra Hungariam non est vita; si est vita, non est ita. Nincs jobb élet, mint Magyarorszáiban.” Kazinczy ilyen ítéletre nem hivatkozik. Felsorolja a hegyeket, tavakat, folyamokat; a Tátráról szólva túl is lép ezen azzal, hogy hivatkozik egy tudósra, aki szerint ott a Zöld-tó összeköttetésben áll a tengerrel.

A vármegyékről szólva Losontzi sémája ez: a) verses bemutatás, b) néhány település nevezetességének megemlítése. (Lásd itt három Tisza-melléki vármegye példáját!) Kazinczy átvette ezt a szerkesztésmódot, de a versezetet követő információkat bővíteni igyekszik. Érdekes, hogy Zemplén esetében a rigmust változtatás nélkül átveszi, a legtöbbször újat költ, vagy épp variálja Losontzi versét, amire Abaúj lehet a példa. (Lásd itt Kazinczy könyvének Ungról és Abaújról szóló oldalait!) Mint már ezen a példán is szemléltethető, a vármegyén belüli nevezetességeket is másként látja az ifjú sárospataki diák, mint a nagykorú tanár. Joggal gondolhatjuk, hogy mivel Abaúj vármegye volt Kazinczy otthona (Regmec akkor oda tartozott), jobban ismerte, több volt róla a mondánivalója. Látjuk tehát, hogy nem szolgai módon vette át a *Hármas Kis Tükör* közléseit, a mintát követte ugyan, de új tartalmi elemekkel kívánta bővíteni, amennyire azt a rendelkezésére álló idő engedte. Jól látható ez Szepes vármegye esetében, ahol, Késmárkon sárospataki tanulmányai előtt Kazinczy egy évet töltött megcsodálva a Magas-Tátra bérceit, tehát azt is magáénak érezhette.

Sajátossága Kazinczy szövegének, hogy a települések nevét németül is megadja, tekintettel Szepes vármegye szász népességére. Nemcsak történeti, gazdasági adatra találunk – tud a szepesi lándzsásokról, a Zsigmond király által a lengyeleknek elzálogosított és Mária Terézia által három éve visszaszerezett településekről, a podolini piarista iskoláról –, hanem kitér a természeti adottságokra,

Részlet Kazinczy művéből:
három Tisza-melléki
vármegye bemutatása

Két oldal Kazinczy művéből:
Ung és Abaúj bemutatása

Losontzi Szepes vármegyeről

Kazinczy Szepes vármegyeről

*„Rómaiak Canaet, én Várnát gyászolom elesve.
Hűséget meg nem szegni tanult, amíg élsz.
Engem hogy ha hitet megtörni a pápa nem indít,
Pannon vállá ma nem hordana szittya ígát.”*²³

Geográfiaikönyvében objektivitásra törekedett, kitért gazdaságtörténeti, természetföldrajzi tényekre. Tokajnál említi: „A söt, melyet Máramarosból hoznak a Tiszán, itt rakják le.” Sopronban gesztenyeerdő van; Rozsnyó „nevezetes aranyával, veres rezével, kénesőjével

22 PE. 564.

23 *Jókai Mór* is idézi *A magyar nemzet története regényes rajzokban* című könyvében. Digi-Book, Gyula, 2014. 158. A latin disztichon forrása: Christophorus Manlius (1546-1575) epigrammája, I. Ulászló magyar király epítáfuma. Az epítáfumnak számos magyar fordítása született napjainkig, mi a Jókai által közölt változatot idézzük. Vö.: *Szentmártoni Szabó Géza*: „Romulidae Cannas”, avagy ál-Janus Pannonius-vers utóélete, eredeti szövege és valódi szerzője, http://iti.mta.hu/Pajorin70_Convivium/Pajorin_28_Szabo_Romulidae.pdf. 183-184. Kazinczy talán Bél Mátyás könyvéből ismerhette (*Matthiae Belii*: *Notitia Hungariae novae geographico historica: Partis primae Cis-Danubianae, tomus tertius*. Bécs, 1735). Toldy Ferenc hibául rója fel Kazinczynek, hogy ezt a verset a mohácsi veszedelemre vonatkoztatja, holott az a várnai csatára emlékeztet, ahol 1444-ben az I. Ulászló és Hunyadi János vezette keresztény hadsereg vereséget szenvedett II. Murád szultán török seregétől. Toldy i. m. 199. Kazinczy talán párhuzamot látott a két vészterhes esemény között.

például a Szepesváralja határában található, viszonylag kevesek által ismert hőforrásra, a Ruzsbachon található, gyógyító vizű fürdőhelyre. Úgy gondolom tehát, hogy Kazinczy célja a helyi értékek fölmutatása, tudatosítása. Van, persze, esetlegesség abban, mit említ meg egy-egy településről. Késmárkról szólva például említi az evangélikusok (fából épült) templomát, de nem a katolikusok gótikus Szent Kereszt-bazilikáját, amelyről pedig önéletrésében azt írja: gyerekként Késmárkon „igen nagy templomjáró valék, mert ott képeket láttam és muzsikát”²² (Szlovákia legöregebb működőképes orgonája van ott, 1651-ből származik.) Nem sikerült földéríteni, milyen források játszottak szerepet abban, hogy például Pozsonyról, Nagyszombatról sokat ír; a jezsuiták, piaristák iskoláit gyakran említi; viszont alig van mondanivalója pl. Bács vagy Bodrog vármegyékről. Számon tart történelmi eseményeket, kivált a törökökkel vívott háborúságokról. Például, hogy Szentgotthárdnál 1664-ben „megverették a törökök”; Gyórt 1595-ben a törökök elfoglalták, „de két esztendő alatt méltóságos generális Pálfi Miklós által onnat elkergettetett”; Székesfehérvárt „1543-ban Solimán török császár elfoglalta”. Természetesen a mohácsi „siralmas” csatáról is ír, sőt, egy latin nyelvű négysoros verset is beiktat. Magyarul:

[higany], *cinobriumával* [higany tartalmú ásvány]”. Olykor földidézte a mondákban reánk maradt hagyományt, mint például a tokaji hegyről írva. „*A tokaji mindazáltal elég magas, mely arról híres a historiában, hogy annak tetején Turzol felhajtván egy kancsó bort, lovát megsarkantyúzta, és a hegy tetejéről megindulván, ott állapodott meg, ahol Tarcal építettett. Ezen a helyen még akkor falu se volt, hanem annak a jeles szaladásnak emlékezetire építettett a Turzol nevéről Tarcal*”.²⁴ Friss adatok is megjelennek. Megírja például, hogy Mária Terézia 1771-ben Budára küldte a Szent Jobbot, vagy hogy Pesten „*a Duna kiöntésével 1775. esztendőbeli Februarius havának 16. 17. és 18. napján a lakosoknak, kivált a Hustáton 171000 forintra becsült kárt tett.*”

Joggal állapítja meg Váczy János: „*Kazinczy szorosán követi példányát, de az egyes helységek nevezetességeinek felsorolásában némi önállóságot mutat, a történelmi adatok említése pedig arra enged következtetni, hogy az újkori történelemből hamarosan elsajátított némi ismeretet*”.²⁵ Orbán László is megerősíti, hogy Losontzi könyvéhez képest „*nem egyszerű másolatról vagy kijegyzésről van szó, hiszen néhol többletinformációkat is tartalmaz Kazinczy szövege – talán iskolai jegyzeteiből*”.²⁶

Életrajzírói rámutatnak néhány tévedésére. Toldy Ferenc így látta: „*Nem tudatlanság, hanem a hamarkodás figyelmetlensége ejtett benne néhány feltűnő hibát, például midőn Csepel szigetét teszi Nyulak szigetévé,*²⁷ *vagy az esztergomi érsekről mondja: »aki azelőtt primás volt«, ... csak kifejezési szabatlanság, midőn Nagyváradról mondja: Szent László királynak és Zsigmond császárnak tetemivel és fürdőjével híres.*”²⁸ Váczy János szerint „*Bajos megmondani, hogy a tudatlanság vagy sietés miatt ejt-e oly hibákat, mint midőn Magyarországot nyugatról Tótországgal határoltatja;*²⁹ *vagy a hunokat az V. században Nagy Károly császár által győzeti le,*³⁰ *s a Toldy által észlelt tévedések felsorolását azzal toldja meg, hogy Kazinczy „Széchy Máriát Széchenyi Máriának, Báthory Zsófiát pedig Rákóczi Ferenc nejének mondja*”.³¹

A *Geographica* verseiről nem sok jót lehet mondani. Toldy Ferenc jegyzetéből arra lehet következtetni, hogy Kazinczynak nem kellett szégyenkezni Losontzi szerzeményeihez

24 Anonymus így ír erről Gesta Hungarorumban: „*Ekkor Ond, Ketel meg Tarcal, miután az erdön áthaladtak, a Bodrog folyó mellett lovagoltak; majd mintha pályadíjért futottak volna, sebes vágatában nyargaltak fel egy jó magas hegynek a csúcsára. A másik kettőt maga mögött hagyva, Tarcal, a serény vitéz ért fel elsőnek a hegyromra. Ezért a hegyet attól a naptól kezdve mostanáig Tarcal hegyének nevezték.*” (Pais Dezső fordítása.) A különbség azt tanúsítja, hogy Kazinczy egy általa ismert szájhagyományt rögzített. Bár Anonymus műve nyomtatásban 1746-ban megjelent, a diák Kazinczy aligha ismerhette; magyar fordításban 1790-ben adták ki először. Kazinczy az általa ismert táji elemekről ír többet; itt nyújt Losontzihoz képest új adalékokat.

25 Váczy i. m. 52.

26 Kazinczy Ferenc: Magyarországi utak. [Kritikai kiadás.] Sajtó alá rendezte: Orbán László. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2015. 252. Ez a kötet Függelékben tartalmazza Kazinczy *Geographicáját*, de „*A szöveg részletes tárgyi jegyzeteléséről azért mondott le a jelen kiadás, mert valójában Losonczi István munkáját, a sárospataki kollégium tananyagát kellett volna jegyzetelni.*” (Uo.) Szövegforrásként az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött példány szolgált.

27 Kazinczy ezt írja: „*Tsépel szigetije, insula Leporum, Szent Klára Szerzetjén lévő budai Apátzák innen nevezetnek*”. (19.) Minden bizonnyal a Margit-szigetre gondol, bár ott domonkos rendi apácakolostort létesített IV. Béla. Olvasható az óbudai klarissza kolostorról, amelyet 1334-ben alapított Károly Róbert király felesége. Talán ismerte Istvánfy Miklós munkáját, aki szerint a Szent Margit szigete „*Cepeliának mondatik*”. És akkor nem ő tévedett.

28 Toldy i. m. 199.

29 Váczy ebben téved; Kazinczy délről határoltatja Tótországot (Szlavóniát) Magyarországgal!

30 Einhard frank történetíró, Nagy Károly krónikása írta *Vita Karoli Magni Imperatoris* című munkájában (817- 830 körül): „*Személyesen vezetett egy hadjáratot Pannóniába, ami akkoriban a hunok birtokában volt.*” Vélhetőleg ide vezethető vissza Kazinczy közlése; az avarokat hunoknak is nevezték.

31 Váczy i. m. 52. A kassai barokk jezsuita templomot II. Rákóczi György felesége, Báthory Zsófia 1681-ben építtette; kriptájában ő és a fia, I. Rákóczi Ferenc nyugszanak.

viszonyítva.³² Váczy János viszont más véleményen volt: „*Losontzi versei, bármit is mond Toldy Ferenc, nagyon határozottan felülmúlják a Kazinczyéit; ezért tanulták ősapáink évtizedekig kedvvel e művet.*”³³ A jelek szerint ma is Váczy ítélete él tovább: „*A vármegyek ismertetését – Losonczt követve, bár színvonalát el nem érve – rímelő sorokkal vezeti be...*” könyvében Kazinczy.³⁴ Szepesi Attila véleménye figyelmünkre méltó: „*Kazinczy, aki később, már felnőtt fejjel, elég epésen nyilatkozik a régi magyar poéták verseléséről, különösen a »négy-sarkú strófáról«, mely négy, tizenkét szótagból, a végén négyszeresen összecsengő verssorból áll – a nagy Gyöngyösi Istvánt, a Murányi Vénusz költőjét el is marasztalta a »rotyog-potyog-kotyog-szotyog« típusú rímek monotonijáért –, nos, diákként még nem volt ennyire finnyás, és (Losontzi példáját követve) maga is hasonló verseket kanyarított Magyarországon földjének bemutatására.*”³⁵

Nem kell mentegetnünk az alig 16 éves Kazinczyt kezdetleges verselése miatt. Ha nem a száz évvel korábban alkotó Gyöngyösit, illetve a népi verselést veszi Losontzi és Kazinczy alapul, akkor hová forduljanak, hol keressenek példát a XVIII. század 70-es éveiben?³⁶ Faludi Ferencet nem olvasta még, Amadé László versei később váltak ismertté, Orczy Lőrinc rímelésben nem hozott újat. Ányos Páltól, Barcsay Ábrahámtól tanulhatott volna a nála valamivel idősebb kortársai közül, ha lett volna akkor „*irodalmi élet*”, folyóirat, személyes kapcsolat. Egyébként Kazinczy nemcsak Gyöngyösire, hanem érett fejjel önmaga teljesítményére is ironiával tekint. A sorvégek monoton összecsengése idegen a fülünknek, de talán erősíthették Losontzinak azt a feltételezését, hogy – mint már előszavából idéztük – „*a gyermekek a ritmizálásban igen gyönyörködnek, és a verseket örömmel tanulják*”. Az elgondolás tehát pedagógiai és nem esztétikai alapokra épül. A cél nem a gyönyörködtetés, hanem az ismeretközlés. (Akár Tinódi Lantos Sebestyén két évszázaddal korábbi célkitűzése is eszünkbe juthat, aki elsősorban hitelességre és nem művészi értékek közvetítésére törekedett. Azokhoz is szólni kívánt, akik nem olvasnak, de rigmusait megjegyezték, továbbadták.)

Tegyük most egymás mellé két verset, amelyekre Toldy is hivatkozott!

LOSONTZI:

„*Néz Veszprim vármegye Balaton tavára,
És Bakony erdőnek sok makkú fájára.
Itt Palota, Veszprim, Pápa, Csesznek vára,
Nagy Vásonkő, Somlyó, s vár feje borára.*

*Bars vármegye vagyon Garan-viz mentében.
Hol Léva, Szent-Kereszt, Barssal egyetemben,
Nagy-Sarló, Verebély, Sasko hegy tetében,
Uj-bánya, és Körmözt, mely nemes hírében.*”

KAZINCZY:

„*Tekints ama híres Balaton tavára,
S kies partján épült Tihany városára,
Veszprémre s Vásonyra, Pápa s Palotára,
Hunyadi Mátyásnak mulató házára.*

*Híres Körmöcz-Bánya van Bars vármegyében,
Mely fekszik a sebes Garan mentében,
Sok rezet s aranyat ásnak üregjében,
Pénzt is vernek itten, melyért nagy hírében.*”

32 Toldy i. m. 199–201.

33 Váczy i. m. 52.

34 *Magyar Árpád*: Kazinczy Ferenc és a földrajz. MTA FKI, 2009, <http://www.mtafki.hu/kiallitas/kazinczy/kazinczy.html>

35 Szepesi Attila: Összefirkált geographica. Magyar Nemzet 2006. 69. évf. 150. sz. (jún. 3.) 39.

36 A Losontzi-féle verselési mód tartotta még magát egy ideig a kollégiumi költészetben. Kósa László Arany Jánost idézi Losontzi hatását szemléltetve: „*Az első zsenge »Kis Tükör« modorban / Nyolcéves gyermek dadogása volt*” – olvashatjuk Arany János önéletrajzi értékű *Bolond Istók* című művének második énekében.” I. m. 1980. 566.

Losontzinál több a felsorolással említett település, Kazinczynál több a konkrét információ (Mátyásra való utalás, a bányászat, a természeti kincsek megnevezése, pénzverés), és néhol jelzőkkel színesít („*kies partján*”, „*sebes Garan*”).

„*Tornáról visz az út Gömör vármegyére,
Rosnyó-bánya, Pelsőtz és Csetnek völgyére,
Jolsva, Gömör, Ratkó, Putnok mezejére,
S a híres Muránynak magas tetejére.*”

„*Nagy kösziklán épült Muránynak várával
Kevély Gömör. Híres lett Csetnek vasával.
Dobsina is híres tzinobriumával,
Rosnyó aranyával és oskolájával.*”

*Komárom vármegye szolgál a Dunára,
Melynek Csalló-közre kiterjed határa.
Itt Tata, Kots, Almás, Szőny, Komárom vára,
Ki még ellenségnek nem jutott karjára.”*

*Komárom vármegyét, jöszte, szemléld meg,
Komárom városát itt elébb tekintsd meg,
Melyet az ellenség még nem vehetett meg,
Ha van időd, Tatát s Neszmélyt szemléld meg.”*

Itt Kazinczy rímelése bántóan egyhangú (bár Losontzi ragrímei sem csodásak), viszont megnyilatkozik a pataki diáknak az a törekvése, hogy a nevezetes helyek meglátogatására késztesse. (Losontzi a Duna-mellékhez, Kazinczy a Dunántúlhoz tartozónak tekinti ezt a megyét, amelynek határa csaknem fele-fele arányban nyúlik el a Duna két partján.) Közös vonása a két leírásnak a vár bevehetlenségének kiemelése.

Kazinczy külön foglalkozik Bács és Bodrog megyékkel, amelyek Losontzinál összevonva szerepelnek. Losontzi könyvének 1773. évi kiadásában nincs benne Torontál megye, amire a Délvidék problematikus helyzete lehet a magyarázat. 1718-ig ugyanis az Oszmán Birodalomhoz tartozott, ekkor kebelezte be a Habsburg Birodalom. Kazinczy így utal erre a megyéről írva: „*Köszönje Maria Therezíájának / Lételét Torontál...*” Kazinczy jól értesültségének jeleként értékelhető, hogy Nagyváradról megírja: „*Kevély lehet méltán Nagy-Várad várával, / És a püspököknek szép palotájával...*” Bihar megye szülötteként értesülhetett róla, hogy báró Patachich Ádám püspök 1762-ben hatalmas palota építésébe fogott. Losontzi még erről nem tudott, csak azt közli a városról: „*Püspöki hely erős várával.*” Kővár vidékéről (Districtus Kővár) szólva megfigyelhetjük, hogy ugyanazt a tényt, a vár pusztulását eltérő módon fogalmazzák meg:

„*Kővárnak vidékét Erdély felé tették,
És azt hegyek, halmok, erdők környül vették:
Kapnik, Berkesz, Kővárt ide helyeztették,
De ezt elhányatták, s hírét eltemették.”*

„*Kővár dicsekedik Kapnik bányájával,
Mely igen híressé lett bőv aranyával;
Kővár sem utolsó volt hajdan várával,
De hírét elásták sok idő jártával.”*

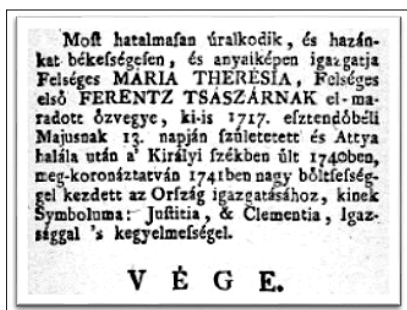
Egyetlen megyéről nem készített Kazinczy saját verset, s szinte hihetetlen, hogy ez éppen Zemplén, ahol sárospataki diákként él, alkot. Egyelőre nincs erre magyarázat. Arra van példa, hogy Losontziéval párhuzamosan halad az ő gondolatmenete, de variációra törekszik:

„*Vég Bereg vármegye szomszéd Ugocsával,
Igen dicsekedik Munkácsnak várával.
Itt Vári, Beregszász, Helmetz falujával
Tartja szegény házát kormos almájával.”*

„*Ugocsa vármegye Bereg vármegyével
Szomszéd. Ez dicsekszik Munkács erejével,
S épen győzhetetlen nagy erősségével.
Helmetz, Beregszásszal s Vári helységével.”*

A *Geographica* második fő része jobban eltér a mintától. Mivel elveti a kérdés-felelet formát, Kazinczy tömöríteni tud: 21 oldal elegendő neki. Szemlélete és gondolatmenete nem

tér el Losontziétől; közli, hogy bár azelőtt a Rákos mezején szoktak a magyarok királyt választani, 1687-től „*birja és igazgatja kedves hazánkat, mégpedig örökös jussal a Felséges Austriai Ház*”. Ezt azzal érdemelte ki, hogy Lipót felszabadította az országot a török hódításból. A karlócai béke (1699) értelmében az összes magyarországi terület és Horvátország Habsburg fennhatóság alá került. Ma úgy látjuk, hogy ennek következményeként Magyarország megmaradt önállóságát is elvesztette, és a Habsburgok leigázott, katonailag megszállott országa lett. Losontzit és Kazinczyt azonban kötelezte a lojalitás, keresték a pozitívumokat. Ezt Mária Terézia uralkodásától remélték, s mindketten az iránta való hódolattal zárják könyvüket. Losontzi az Erdélyt tárgyaló rész végén így: „*MÁRIA TRÉZIA, az Erdélyi fejedelemséget is örökös jussal birja 1740-től fogva. Adván mindenütt igazságának és kegyelmességének dicséretes jeleit, symboluma szerént JVSTITIA et CLEMENTIA.*” Kazinczy kis könyve utolsó oldalán ugyancsak alázatos alattvalóként búcsúzik. Előzőleg az ifjú szerző tömören tájékoztatja az olvasót az uralkodó jogairól, a nemesek és nemtelenek csoportjairól, az ország igazgatásáról, egyházi, hadi kérdésekről, az országgyűlésről, a főhivatalokról és az igazságszolgáltatásról, a települések típusairól. Ismerteti a hazánkban működő egyházakat, és leírja az ország címerét.

Kazinczy kis könyvében Mária Teréziáról

Vajon miképp határozhatjuk meg az elmondottak alapján Kazinczy *Geographicájának* műfaját? Országismereti mű született, a geográfiát tágran értelmezi a szerző. Lehet földrajzknöyvnék tekinteni, de gondoljunk a jeles geográfus, Frisnyák Sándor figyelmeztetésére: „*E könyvet – és általában a régi kiadványokat – sohasem szabad a manak szemüvegén keresztül nézni, mert ami ma elavultnak, primitívnek látszik, egykor a tudomány színvonalán állott. Hosszú utat tett meg a geográfia, amíg eljutott ahhoz, hogy a földrajzi objektumok egyszerű felsorolásán túl megmagyarázza a jelenségek okait és az egyes földrajzi jelenségek közötti összefüggéseket. Kazinczy földrajzknöyve – hibái ellenére is – jelentős volt abban az időben, mert a hazai táj és a közigazgatási rendszer ismertetése útján hozzájárult a geográfiai ismeretterjesztéshez és a magyar föld iránti érdeklődés felkeltéséhez.*”³⁷ Hogy ezt nem valami elnéző elfogultság mondatja, jelzi a fél évszázaddal későbbi megnyilatkozás a geográfus szakma részéről: „*Kazinczynak az országismereti irodalom hagyományaiiba illeszkedő zsengéje figyelemre méltó: tömör, világos stílusa, a szülőföld és a hazaszeretet hangsúlyozása éppúgy erényei e könyvnék, mint az ismeretterjesztésre való törekvés.*”³⁸ Tegyük hozzá azt is: magyar nyelvű nyomtatott munkával jelentkezni az 1770-es években rangot jelentett; „*van, aki a bátorságát, van, aki a földrajzi ismeretek úttörő közlését, van, aki az irodalmi hajlandóságát emelte ki*”.³⁹

A kis könyvecskét irodalomtörténeti szempontból nézve aligha vitatható Váczy János megállapítása: „*Kazinczy ez első zsengéje általános irodalmi szempontból bizonyára alig méltó különösebb figyelemre, azonban hősünkre nézve egyben-másban jellemző. A hazai*

37 Frisnyák 1960. i. m. 69.

38 Magyar 2009. i. m.

39 Kiss Endre József: Az „első kirepülés”. 240 éve jelent meg Kazinczy Ferenc *Geographicája*. Széphalom 25., a Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 2015. 7.

föld ismeretének s nevezetesebb városaira vonatkozó történelmi adatoknak közlése az akkori tanítás mellett mindenestre feltűnő érzékre vall, a hazaszeretetnek oly szikrájára, melynek csak időre volt szüksége, hogy lángra gyűljön.⁴⁰ És bár a *Geografica* első nyilvános bemutatását követően Kazinczy úgy nyilatkozik, hogy „Nem tudom, van-e sok író, ki ily keservesen lakola első kirepüléséért, én felfogadtam, hogy soha többet nevem nyomtatva nem lesz”,⁴¹ a következő tanévben mégis munkához lát. A következő év végi exámen alkalmával az anyja által kinyomtatott második könyvét, Bessenyei György munkájának⁴² magyar fordítását osztogatja ki tanárainak, pártfogóinak, társainak. A pataki diákelőd, a testőríró levélbe foglalt elismerése avatja Kazinczyt íróvá, még ha Bessenyei nem is utal közvetlenül erre: „Ne szünyön meg az Úr szívének hajlandóságai után menni, és az emberi viselt dolgoknak ahhoz a dicsőségéhez közelíteni, melyre szemeit csaknem bölcsőiből láttatik vetni.”⁴³ Évek telnek el, míg Kazinczy, 1788-ban újabb kötettel, Gessner-fordításával jelentkezik,⁴⁴ de az a tizenkét év nem telik el haszontalanul az irodalmi pálya szempontjából.

Több szemszögből nézve indokolhatjuk a *Geographica* megjelenésének jelentőségét annak ellenére, hogy a hazai irodalomfejlődésben nincsen hatása. Bessenyei fellépése tekintethető korszakhatárnak, Kazinczy jelentősége majd kassai irodalomszervező, folyóiratszerkesztő tevékenységében válik világossá. De azon az úton, amelyen 32 éves korára tekintélyes ifjúvá emelkedett,⁴⁵ a 16 évesen írt könyvecske az első állomás. Eredménye először is az, hogy figyelmet keltett bizonyos írói-olvasói körökben. Bugyi községben a Beleznay család látja vendégül szívesen, Pécelen Ráday Gedeon fogadja, és a diákember névjegyként nyújtja át itt is, ott is könyvét. Másodszor meg a pataki scholán belül szerez elismerést, amikor a következő iskolai évben akadémiai tanulmányait megkezdi. Fordítói munkásságát itt alapozza meg azokhoz a művekhez igazodva, amelyek Sárospatakon rendelkezésére álltak: a latin és a görög klasszikusok és a korabeli – kevéssé értékes – német írók. Azzal, hogy fordít és hogy honismereti munkácskával jelentkezik, azt a fejlődési folyamatot segíti elő a maga szerény módján, amely a pataki kollégiumban majd az 1790-es években a nemzeti felbuzdulás hatására a magyar tannyelvűség terén jelentkezik.

Becsülendő továbbá Kazinczy „első kirepülése” azért is, mert előrevetíti a hazai tájak iránti vonzalmát.⁴⁶ Rendszeresen írt hazai útjairól, s ne feledjük: utolsó nyomtatásban megjelent munkájában is ez a gondolatkör érvényesül;⁴⁷ akaratlanul is kerekre zárja vele az írói életművet. Jelképes értelmű a gesztus, hogy Kazinczy ezt a pályáját záró könyvét a 18 éves Eötvös Józsefnek ajánlotta biztató szavakkal: „Neveddjél, kedves ifjú, s légy, akit várunk.” Nem felejtette el, mit jelentett neki 56 évvel azelőtt minden jó szó. Élete tanulságaként hangzik a végső üzenet, amely nemcsak Eötvösnek, hanem a mai magyar ifjúságnak is szól: „De emlékezzél, hogy csak a tiszta ragyog.”

Kováts Dániel

40 Váczy i. m. 52.

41 PE. 482.

42 Az amerikai Podotz és Kazimir keresztyén vallásra-való meg-térése. Németből magyarra fordítottatott Kazinczi Kazinczy Ferenc által. Kassán, Landerer Mihály betűivel, 1776.

43 KazLev. I. k. 9.

44 *Geszner* Idylliumi. Fűskúti Landerer Mihály nyomdájában, Kassa, 1788.

45 Németh László írt *A tekintélyes ifjú* címen esszét Kazinczyról 1930-ban, s többek közt ezt állítja: „Bizonyos, hogy a harminckét éves Kazinczynak nemigen vannak művei. Inkább csak munkássága van...” „Ha az irodalom nemcsak egymás mellett feltűnő könyvek összessége, hanem inkább e könyvek közös élete, akkor Kazinczy előtt aligha lehet magyar irodalomról beszélni.” „Amikor 1794 őszén fölzörgetik, s elhurcolják kedves fordításai mellől; az irodalmi élet tetszhalálba merül.” Az én katedrám. Tanulmányok. Bp., 1969. 182-183.

46 Vö. Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc hona és honszeretete. Honismeret 2006. XXXIV. évf. 4. sz. 10-15.

47 *Kazinczy útja* Pannonhalmára, Esztergomba, Vácza. Pest, 1831.

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

Trianon, 100

Szenvedő szerkezet – Hétköznapi Trianon

A Magyar Nemzeti Múzeum „Múzeum•kör•út”
országjáró kiállítása

Mikszáth Kálmán írta egy helyen egy kevéssé ismert, de kiváló közoktatási szakember, Molnár Aladár 1881-es halálhírére, hogy „*Nem hiúság vezette, hogy emelkedjék nagy szerepléssel, hanem az ösztön, hogy emeljen, hogy tegyen, hogy mindazt, amit az Ő esze ki-gondol és a lelke megszeret, megszeresse más is s érvényesítse másoknál is.*” Bár a nekrológ – mint műfaj és mint tragikus esemény – egyáltalán nem kelt különösebb kedvet a hasonlítóghoz, mégis azt kell mondanom (azaz írnom), hogy egy kiállítás koncepciójának elhivatott kigondolója, forgatókönyvírója, kurátora valami ilyesféle érzésekkel fog neki a dolgának.

Gondolkodtak-e már azon, vajon hogyan állnának neki egy történeti téma, sőt, egy óriási magyar történeti trauma kiállításban-kiállításon való bemutatásának? És még inkább azon, hogyan beszélnek el azt a történeti traumát száz év múltán, de a jelennek is szólóan, kiállítási nyelven, azaz műtárgyak, installációs apparátus, megfeythető szimbólumok, színek, hangok, rövid szövegek, valamint kiállítás- és vizuáltechnikai eszközök segítségével? Nagyon leegyszerűsítve úgy összegezhető a válasz: pokolian nem egyszerű dolog ez. És hihetetlenül időigényes.

Kicsit bővebben és stratifikáltabban: a kiállítás – mint egészen sajátos műfaj –, azaz az én értelmezésem szerinti jó kiállítás koncepciójának, megalkotásának elkészítőjétől ugyanis legalább olyan felkészültséget kíván, mint a korszakot-témát kutatóé. De megengedőbben: legalábbis képesnek kell lennie arra, hogy a témát illető, benne a legújabb szakirodalmi kutatások eredményeit ismerje, és helytálló átnézeti képe legyen róla, szintetizálni tudja annak kutatási eredményeit. Ám ugyanígy ismernie kell a kor sokféle szöveges forrásanyagát és legalább annyiféle vizuális és hanganyagát. Víziójának kell lenni arról, hogy a történeti emlékezet milyen képet őrzött és mutat sok-sok évtizeddel később. És hogy miként lehet és hogyan szabad lelkileg közelíteni a témához és szembenézésre hívni a látogatókat. Hát, bizony nem kis felelősség.

Kevesen tudják, de egy igazán transzparensen felépített, bonyolult struktúrájú és egyéni nézőpontú, de benne multitematikusan kigondolt kiállítás forgatókönyve – benne a műtárgylistákkal, a táblaszövegekkel, a hang-, a filmanyagok listájával, a vizuális anyagok story-boardjaival, az érzelmi-hangulati befogadást segítő-erősítő hangulati, emocionális elemek és szimbolika kitalálásával stb. – rendszerint több száz oldalas művé hízik. A látvánnyal és üzenetekkel bíró szimbólumvilág megtalálása, a tárgyiasult műtárgyi anyagok, a szöveges és audio-, valamint vizuális források összegyűjtése, struktúrába rendezése, egy-

mással való korrelációba és párbeszédbe állítása stb., azaz a forgatókönyv teljes körű elkészülte alatt/helyett nemegyszer valójában akár egy tudományos monográfia is megírható lenne.

Ez azonban még csak a kiindulópont.

Mert ha mindez végül sikerül, szakmailag és technikailag is minden elem képes összeállni és megvalósulni, akkor érthetően, érvényes üzenetekkel, elgondolkodtatóan és saját válaszokra ösztönözve, el is kell tudni mondani, mesélni azt. Minél többeknek. Idősnek és fiatalnak, nőnek és férfinak, érintettnek és nem érintettnek, érdeklődőnek és érdektelennek – és így tovább. És érdekesen. És figyelemfelkeltő és -lekötő módon. És invenciózusan. És ötletesen. És kreatívan. És értékmegőrzően. És érzelmileg átélhetően. És hangulatilag sodróan. És... és... és...

Talán nem kell különösebben magyarázni, milyen nehezítést jelent még ezen felül is, ha Trianont és Trianon évtizedét szeretnénk kiállítási formában bemutatni. A Trianonban aláírt béke utáni évtizedek történései és értékelése ugyanis máig, napjainkban is lármás és éles, egymásnak feszülő vitákat gerjeszt.

A Trianonban történtek emlékét a két világháború között napi szinten, visszatérő rítusokkal, iskolai gyakorlatokkal, mindennapi használati tárgykultúrával és visszatérő emlékezeti eseményekkel, minden lehetséges módon és eszközzel, a revízió vágyának állandó ébrentartásával őrizték. A magyar társadalom politikai, felekezeti és társadalmi hovatartozásra való tekintet nélkül elítélte a békeszerződést, és annak revízióját, felülvizsgálatát kívánta. Aztán viszont egy csapásra változott meg minden. Egyetlen szimbolikus gesztust említve: 1945-ben szétverték a Szabadság téri Trianon-emlékművet. Trianon ekkortól szitokszó és kimondhatatlan tabu lett. A II. világháború után legalább két generáció iskolai oktatásában már egyáltalán nem esett szó az I. világháború utáni magyar veszteségek részletes magyarázatáról vagy arról, hogy a határon túl a hazájukat elvesztett magyarok élnek. Trianon és a két világháború közötti korszak kérdéseinek említése és részletes, sokirányú, részleteiben kimunkált kutatása, elemzése a szocializmus-kommunizmus idején jóformán tiltott volt, illetve kizárólag a hivatalos pártpolitikai ideológia szerinti értelmezések voltak elfogadottak. Generációk nőttek fel, akiknek ki szeretnék volna törölni a fejéből Trianont és az azt követő évtizedeket. Másoknak, a később születetteknek pedig nem volt mit kitörölni onnan, hiszen iskolában vagy hivatalos fórumon sohasem hallottak róla.

Sokan vannak persze, akik otthon vagy a szívükben mégis emlékeztek rá vagy a szűk családi körben meséltek róla, sőt, titkos családi legendárium őrizte – általában szomorú –

emlékét. Arról, hogy lélekben miként élték meg a civil emberek Trianon traumáját, majd hogyan kellett elfojtani azt, szinte semmit nem tudunk, csak az utóbbi pár év kutatásai nyomán kezdjük azt megismerni.

A Trianon-kutatások az 1970-es évek végétől, az egyre zilálódó és erejét veszítő szocialista uralom idején indultak újra, hogy a rendszerváltás környékétől kapjanak újra erőre. A modern szemléletű történeti és társdiszciplináris (földrajz, lélektan, irodalom stb.) kutatások mellett, velük párhuzamosan azonban mind jobban polarizálódni kezdett a Trianonról való gondolkodás. Kétségtelen, napjainkban is sokak Trianon-értelmezését a korszakhoz kapcsolódó érzelmi érintettségük, átélt, mesélt és áthagyományozott családi emlékeik, megpróbáltatásaik vagy éppen mai politikai meggyőződésük vagy egyetlen, kitüntetett nézőpontjuk szemüvegén át kialakított állásfoglalásuk alakítja. A saját korában bármiféle indíttatástól és világnézettől függetlenül elutasított döntés után a magyarázatkeresés az igazságtalan újrafelosztás megértése és a Trianon-kérdés azóta is sokszor nagypolitikai kérdésekkel (pl. jelenleg: V4, közép-kelet-európai országok stratégiája) és napi politikai pártvonzalmakkal is telítődött és telítődik, melyek a kérdés értelmezését és okmagyarázatát nagyban befolyásolják.

Mégsem vitatható azonban, hogy Trianon máig mindenkit érint, bármilyen véleményt formál is erről az évtizedről és szereplőiről. Mert egyben közösek vagyunk: hiába vállaljuk, hiába ismerjük meg egyre jobban, és hiába vannak akár olyanok is, akik a Trianonra való emlékezést és még a Trianonról való gondolkodást is ma már feleslegesnek ítélik, de vitathatatlan: ez *mindannyiunk közös történelmének része*. Vannak, akik tudatosan vallják, hogy számukra Trianon (és amit megtestesít) nem jelent semmit. Vannak, akik szinte nem is tudnak arról, mit is jelentett (és jelent) az ország számára az ott kényszerűen aláírt békeszerződés. És természetesen vannak, akik közvetlenül vagy közvetve érintettek, és/vagy akiknek máig fájdalmas emlékezni rá és elfogadni. Mindenkinek nagyon más a Trianon-élménye és a Trianon-értelmezése tehát, de egyetlen magyar ember sem mondhatja azt, hogy ezt az időszakot kimetszhetné a magyar történelemből. Vállaljuk vagy tagadjuk, de Trianon nemzeti történelmünk egyik legnagyobb sorsfordító eseménye, még ha vannak, akik ezt nem is tudatosítják magukban vagy akarattal eltávolítják maguktól. Nemzeti identitásunk meghatározó eleme, még ha nagyon-nagyon eltérő értelmezéssel is tekintünk rá – Trianon átélése és tapasztalata alapvetően homogén, traumatikus tapasztalat, de a civil lakosság nagyon sokszor nagyon különbözően élte meg. Az egyéni megdöbentő sorsokat, egyéni értelmezéseket, túlélési és újrakezdési stratégiákat azonban – akár csak a múltkori, első világháborús kiállításunkban – elsősorban nem egyedi esetekként mutattuk meg, hanem sok-sok eset, sors és választás alapján összegeztük és szintetizáltuk.

A *Szenvedő szerkezet – Hétköznapi Trianon* című kiállítás megalkotásakor ugyanis újra kitüntetett feladat volt, hogy az – reményeink szerint – *mindenkihez* szóljon. Azokhoz is, akik sokat, azokhoz is, akik keveset vagy éppen semmit nem tudnak róla – hisz a Trianon-problematika 100 év elteltével is nagyrészt még mindig kibeszéletlen. És nagyon nem mellesleg: mai mindennapjainkra is hatással van, sok-sok mai kérdésünkre a válasz vagy annak kezdete valahol Trianon környékén keresendő.

A 2017–2018-as *Többes számban* című, az első világháború utáni időszakot megjelenítő kiállításunk után ebben a furcsa megjelenésű, a térelméleti kutatásokra épülő eredmények felhasználásával kigondolt formában felépített, 300 négyzetméteres, félgömb alakú gömbben most a közös történelmünk 1920–1930 közötti évtizedéről (és utalásszerűen az első világháború végéről) mesélünk. Hasonlóan ahhoz, most is igazi múzeumi teret alakítunk ki egy-egy város közepén, általában egy-egy település legforgalmasabb közterén. A 19 méter

átmérőjű óriásgömbben a látogatók nemcsak megnézhetik, elolvashatják, milyen lehetett száz évvel ezelőtt élni, hanem átérezhetik, milyen lehetett akkoriban az élet. A vándorkiállításokon ugyanis jellegzetes, stilizált terekben találhatják magukat, életnagyságú, újszerű, interaktív installációk között.

Nézőpontunk az anyaországban maradtaké és az ide érkezőké, a megcsonkított Magyarországot *civil lakosainak szemével* tekintünk az eseményekre és az élet újraindítására. A Trianon-problematikát alapvetően az anyaországban maradtak és az ide érkezők, a menekültek, valamint a túlélés, a felállást a mindennapi életben átélők, a civil lakosság horizontjából vizsgáljuk, hiszen az anyaország összetartó ereje kellett ahhoz, hogy egy mindenki által halálra ítélt ország ne csak túlélje, de sikeresen le is küzdje a traumát. Azt kerestük, hogy a magánemberek, a *családok* – mint a társadalom legkisebb, de talán legerősebb és legtöbb áldozatot vállaló egységei – hogyan éltek át (és túl) ezt a forrongó és zivataros évtizedet. Hogy az új, nagyon megváltozott és elvesztett-elveszett világban miképpen kezdett újra talpra állni és egy új országot megteremteni a régi helyett. Annak ellenére, hogy a külföldi politikusok többsége Magyarországot végleg leírta és életképtelen államnak értékelte.

Nem az egész Horthy-korról szól tehát a kiállítás, hanem csak annak első évtizedéről. Értelmezésem szerint ugyanis az 1920–1945 közötti időszak több szakaszra oszlott, és azok meglehetősen különböztek egymástól – a mostani hektikus időkben már ez is bizonyos fajta állásfoglalásnak értelmeződhet. De ahhoz, hogy a kiállítás fő kérdéséről gondolkozzunk és beszéljünk, azaz hogy a *civil társadalom*, a családok miként szenvedték meg a Trianonban megszabott országvesztést és miként sikerült egy mindenki – benne saját magunk – által is lehetetlennek tartott *felállás és újrakezdés* az ország számára, szükségesnek tűnt 1930-cal lezárni a Trianon-kiállítást. Az 1930-as években és az utána történtek – benne a II. világháborúba sodródással és ezen időszak borzalmaival –, tudjuk, óhatatlanul elcsúsztatták volna a fókuszot azokról a fő kérdésekről, amelyeket feltettünk ebben a kiállításban.

Már ebből is nyilvánvaló lehet, hogy különösen körültekintően mértem fel a legújabb Trianon-kutatások eredményeit, és dolgoztam be a kiállítás szakmai tartalmába, illetve bizonyos új tudományos eredményeket, tartalmakat – a kiállítási műfajhoz igazítva – át is vettem egyes szerzőktől vagy tudományos műhelyektől, a civil életre vonatkozóan pedig saját alap kutatásokkal is tágítottam az új kutatási eredmények körét, mely egyébként még mindig az egyik legkevésbé feltárt területnek számít. A több formában is megjelenő kiállítási táblaszövegek – amelyek egyébként egy kisebb könyvnyit tesznek ki – megírásakor, szerkesztésekor több kutatóműhely eredményeit tekintettem át és elemeztem végig. (Nyilvánvalóan nem ment el az eszem, és nem gondolom, hogy egy kiállításlátogató minden szöveges felületet apróra végigolvas, de – hitem szerint – minél nagyobb kínálati és választási lehetőséget kell felajánlani a megismerésre. És hasonlóan fontos megjegyezni azt is, hogy a kiállítás látogatóinak természetesen minderről a komoly tudományos háttérről és apparátusról mit sem kell tudniuk, hiszen őket végképp nem ez érdekli és nem is kell, hogy érdekelje. De a kiállítás elkészítőit nem menti fel az alól, hogy tudományosan érvényes, eredményekkel alátámasztott és figyelemfelkeltően bemutatott végeredményt állítsanak a nézők elé.)

Mindenekelőtt a 2019 márciusában, a Magyar Nemzeti Múzeumban megrendezett, két-napos, rendkívül nívós Trianon-konferencián elhangzott és nemsokára díszes kötetben megjelenő tudományos előadások és tanulmányok anyagát használtam fel. De hasonlóképpen fontosnak látszott a Trianon 100 Lendület-kutatócsoport és a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Horthy-kori Kutatócsoport elmúlt években megjelent kiadvá-

nyainak és írásainak feldolgozása, illetve a Zeidler Miklós által szerkesztett – már kilóra is sok – 2003-as *Trianon*-kötet, valamint Schmidt Mária az *Új világ született 1918–1923* című kötete gondolatainak figyelembevétele, hiszen ez szolgált egyik alapanyagául a Várkert Bazár impozáns, a trianoni időszakot is bemutató kiállításának – hogy csak a legfontosabb forrásokat említsem. Emellett a VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár Horthy-kori Kutatócsoportja tagjainak és két, a *Szenvedő szerkezet* kiállításban is dolgozó muzeológusnak, dr. Végh Katalinnak, a Kecskeméti Katona József Múzeum igazgatóhelyettesének, illetve Balahó Zoltánnak, a Magyar Nemzeti Múzeum történész főmuzeológusának kifejezetten a kiállítási témákhoz megírt szakanyagait, szövegeit dolgoztam fel.

A készülő göombsátor a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében
(Merkl Ákos felvétele)

ben elemzett: milyen okokra vezették vissza Trianon bekövetkeztét a kortársak és az elemzők, egészen napjainkig. Az átnézeti elemzés Trianon emlékezetpolitikai irányairól és a trauma feldolgozatlanságának okairól, feldolgozási módjairól és azok eszmerendszeréről szól, és ezt a nagyon nehéz, elméleti kérdésekkel terhes összefoglalót kellett képi, mozgóképi és hanganyaggal, rövidre fogott megfogalmazásokkal a legújabb, máshol még nem látható vizuáltechnikai, kiállítástechnikai megoldással bárki számára érthetővé, befogadhatóvá tenni.

Az új Magyarország vitathatatlanul halálra ítélt országnak és nemzetnek tűnt. Az első világháborút lezáró békerendszer szétverte a Habsburgok birodalmát, benne a magyar Szent Korona országait. Egykori felségterületén több kisebb utódállam keletkezett. Az Osztrák–Magyar Monarchia számára az I. világháború 1918. november 3-i, Padovában aláírt fegyverszünet aláírásával ért véget. A felbomló Habsburg Birodalom romjain létrejövő új magyar állam 1918. november 13-án Belgrádban újabb fegyverszünetet kötött a Balkán felől érkező antant haderővel. Nemzetközi jogi értelemben e két dokumentum révén fegyvernyugvás lépett érvénybe. A gyakorlatban azonban ez nem mindig érvényesült. Sok esetben nyílt fegyveres összecsapásra került sor a Magyarországra bevonuló antant erők és a magyar alakulatok között. 1919 márciusára a 325 ezer négyzetkilométernyi Magyarországból kb. 110 ezer km² maradt az újonnan létrejött Magyar Népköztársaság irányítása alatt. Innen kellett hát felállni.

Egészen különleges feladatnak számított, hogy a házi szóhasználatunkban csak „*Harry Potter*-könyv”-nek hívott, lapozásra vizuális és audiotartalmakat előhívó virtuális könyvben miként is lehetett a legmodernebb formában is elmondani azt, amit Gyurgyák János az *Emlékező Magyarország*, egy, a Trianon 100. évfordulóján, az idén júniusban megjelent, háromkötetes, egyéni struktúrába rendezett, antológiájának és esszégyűjteményének hosszú utószavában, roppant nagyívű történelmi esszé-

A kiállítás tematikája

<p>I. egység: A Nagy Háború vége (<i>bejárati folyosó</i>) Téma: Titkos háborús paktumok, területi igények, összesített veszteséglisták.</p>
<p>II. egység Téma: a kiállítás főcíme (film, 90 mp) – <i>felismerhetően a mai, Netflixen látható sorozatok film-főcíméhez kívántuk hasonlítani.</i></p>
<p>III. egység: Trianon felé Téma: A trianoni békéhez vezető út és a magyar béke delegáció.</p>
<p>IV. egység: Trianon – Új Európa alakul Téma: Békediktátumok és határátrendeződések Európában (<i>a téma folytatódik és összekapcsolódik az V. egységgel.</i>)</p>
<p>V. egység: Új terek Téma: Európa és Magyarország átrajzolása – egyéb békediktátumok és határátrendeződések Európában, a béke törvénybe iktatása (<i>a téma összekapcsolódik a III. és a IV. egységgel.</i>)</p>
<p>VI. egység: Új ország Téma: Magyar veszteségi listák és összegzések, migrációs útvonalak, demográfiai adatok, menekültek száma, eskükényszer és megtagadása.</p>
<p>VII. egység: Új életek Téma: Az új Magyarország – a civil élet újraindulása.</p>
<p>VII. egység: Új sorsok Téma: Megkezdett élet, egyéni túlélési és újrakezdési stratégiák az új országban.</p>
<p>IX. egység: Új horizontok Téma: A hadifogoly-kérdés. Piacról: gazdasági konszolidáció, ipari, mezőgazdasági felállás.</p>
<p>X. egység: Új eredmények Téma: Az ország pénzügyi stabilizációja és erősödése. Oktatási és kultúrpolitikai, kulturális eredmények.</p>
<p>XI. egység: Új összefogás Szimbolikus üzenetű animációs filmtartalom (család tagjai – akik egyben jelképezik az elcsatolt magyar területeket – elvesznek, de pár év múlva, ha kisebb területen is, új házban is, de újra egymásra találnak és új életet kezdenek). Sajtó, színház, irodalom és művészetek: kibeszélés és lelki felépülés. Tartalom: A normális, új civil élet kereteinek kiépülése. Összetartás, összetartozás – összefogva túlélhető. Szenvedelmes, de dicsőséges talpra állás.</p>
<p>XII. egység: Mai Trianon Téma: Trianon örökre minden magyar történelmének és emlékezetének része marad. Ezen nem változtat az sem, ha valaki nem tud vagy nem akar ezzel foglalkozni, ha a múlt ezen korszakát nem is kívánja felvállalni. A cél nem a fájdalom fenntartása. Mai válaszokat kell rá adnunk.</p>
<p>XIII. egység: c. n. Téma: Szembenézés (tükör). Látogatói visszajelzések.</p>

A nagypolitikai történések nyomán kialakult helyzetek és kényszerek a közember számára már a saját korában, sőt, sokaknak máig is elsősorban érzelmileg megközelíthető, hiszen jóformán minden magyar embert, családot érintett valamiképpen. Emiatt a kiállításban kitüntetetten figyelmet-figyeltünk az érzelmi-hangulati megközelítésű elemekre, hiszen az értelmi és tudás-megközelítésű információk ezeket a megélt és 100 éven át hagyományozódott, de a XX. század második felében évtizedekig lefojtott, kibeszéletlen érzelmeket nem feltétlen tudják analizálni, alakítani. A kiállításban így egyes területeken (mezőkön) hangsúlyosan érzelmi szimbólumokkal, erős vizuális installációkkal élünk. Az érzelmi attitűdöt megmozgató kérdéseket főleg vizuális elemekkel, szimbolikus áttételekkel mutatjuk be, mindenki érzéseit érvényesnek tekintve, és nem ítélkezve.

Már a címválasztás is utal arra a szimbolikus gondolkodásra, amellyel közelítettünk a témához, és amelyet végigvittünk a kiállításban. *Szenvedő szerkezet*. A kiállítás kicsit vészjósó főcíme utal arra, hogy az I. világháborút lezáró békerendszert a győztesek hozták – a vesztesek megkérdezése nélkül, akik kényszerűen el kellett hogy viseljék a fejük felett meghozott döntést. A győztesek a háború költségeit a vesztesekkel akarták megfizettetni – a vesztes államok megkérdezése nélkül. Ráadásul a döntés – mint ahogy az már a korban is felsejlett sokak számára – magában hordozta a II. világháború kirobbanásának lehetőségét is. Erre a vészjósó fenyegetettségre a kiállításban visszatérően megjelenő *pengék, kések, bárdok, ollók, vágószerszámok* is emlékeztetnek: valami végérvényesen megváltozott Európa életében.

A kiállítás egy részlete
(Richweisz Rita felvétele)

Amik pedig a válaszainkat nagypolitikai szinten végül megfogalmazták, ma is vitatott vagy vitára alkalmas személyiségek. Bemutatásukkor nem hallgattuk el, hogy szerepük, tetteik megítélésében máig egymásnak feszülő értelmezések élnek, korabeli, eredeti műtárgyakkal: *nagyítók, prizmák, látcsövek és mikroszkópok, földmérő eszközök* jelképes üzenetével hangsúlyosan érzékeltettük is ezt.

A háborút lezáró békeszerződések persze nemcsak hazánk sorsát pecsételték meg. De tény, hogy az egyik legnagyobb területi veszteség Magyarországot sújtotta: az ország mintegy kétharmada másik országhoz került (ezekből több újonnan jött létre). A határvonal meghúzásánál végül a nemzetiségi arányokat sem vették figyelembe. A diktátum az államszervezést is komoly kihívások elé állította: szinte az összes, Budapesten kívüli, nagyobb regionális központunk a határon kívülre került, ahogy bizonyos iparágak is – mondhatni – teljesen elvesztek (egy-egy nyersanyagok bányászata, erdőgazdálkodás). A kulturális élet is megsínylette a döntést, hiszen a határok átrajzolásával egyetemeket, iskolákat és színházakat is elcsatoltak Magyarországtól. A helyzetet nehezítette a közúthálózat és a vasútvonalak elvágása is, hiszen korábban ezek tudatosan a nagyobb – határon túlra került – csomópontokhoz vezettek.

A kiállítás másik vivő-szimbóluma a *méhsejt* (azaz a család, társadalom, ország → összetartozás). A döntés nyomán nem pusztán birodalmak, de családok tömege szakadt szét. Az új határokkal sokaknak új nyelvi vagy kulturális rendelkezéseket kellett betartaniuk azzal, hogy az otthonuk másik ország fennhatósága alá került. Ez érthetően már önmagában komoly megpróbáltatást jelentett, amit csak súlyosbított, hogy sok, frontról vagy hadifogságból hazatérő házassága, családi háttere tönkrement vagy felbomlott. A családok, családtagok nehezen találtak újra egymásra, főleg azután, hogy a katonák különösen súlyos traumákat éltek át, és hordoztak még hosszú éveken – ha nem egész további életükön – át. A háború alatt a nők jelentős része már munkát vállalt, az új helyzet pedig új kihívásokat és konfliktusokat eredményezett. A határon túlra került területekről elsősorban az értelmiségi és a hivatalnokréteg menekült át az anyaországba, közülük sokan ideiglenes szállásra vagy vagonlakásba tudtak csak költözni, ami szintén komoly megpróbáltatást jelentett a családoknak. Így lett a méhsejt a tevékeny munka, a szorgalmas és kitartó munkálkodás, az újrakezdés, az összetartozás erejének átlélhető megjelenítésére szolgáló, az összetartozásnak és a közösség legkisebb egységének, a családnak a szimbóluma, amely a háború lezárásával mégis lehetőséget kapott az újrakezdésre – ha ez sok esetben nehéz és keserű is volt. A családok és a rokonok ereje és összefogása elengedhetetlen volt a felálláshoz. Ugyanakkor a méhsejt – illetve a társszimbólumként megjelenő *búza* és *búzamező* mint az élet toposza – a mai modern, napjainkban nagyon népszerű területfoglaló társasjátékok (pl. Catan telepesei) véletlenszerűen és játszmányként változóan, mindenki által a saját stratégiája szerint összeállítható játéktáblának mezőit is megidézi.

A kör alakú kiállítótér közepén egy óriási – egyébként arányaiban egy valódi korabeli marhavagont idéző – menekültvagon áll. Benne – szimbolikusan – zsúfolt bútorraktár, tűzhely, vagonkályha, szekrények, ládák, csomagok, bőröndök, porcelántárgyak, üvegpotharak, szakadt csipketerítő. Az elvesztett polgári lét darabjai, rekvizitumai – és legmeghatározóbban egy nagy méretű ágy. A kocsi ferdén áll, csúszás érzését keltve – nem titkoltan Théodore Géricault *A Medúza tutajja* (1819) című festményére utal. A korszak jelképévé váló menekültvagon és vagonlét kiemelkedik a térből. Alapja méhsejt alakú, jelképes üzene: ez a középső, szűk terület maradt meg, ez lett a magja a továbbélésnek, hisz ez fogadta be az utódállamból menekült 400–450 000 embert.

A kiállítás ugyanakkor azt is felmutatja, hogy mindezen nehézségek, tragédiák mellett Kis-Magyarország hogyan tudott meglepően hamar talpra állni – annak ellenére, hogy a legtöbben épp az ellenkezőjére számítottak. Ebben nagy szerepe volt annak, hogy úgy gondolták: az ipari, mezőgazdasági terület és a fizetőeszköz talpra állítása mellett – a nagy gazdasági beruházásokkal egyidőben – a nemzet megerősödéséhez a kultúra, a tudomány, a művészetek, az oktatás fejlesztése az egyik legsikeresebb eszköz. Mindenesetre Magyarország – Mohács óta először – ismét független ország lett, ráadásul homogén nemzetállamként.

Így a kiállítás utolsó harmadában egy szimbolikus *pénzprés* (mely a szívet, az éltető pumpát, a túlélést idézi) és – a klebelsbergi kultúrpolitika egyik oszlopának tekinthető iskola- és oktatáspolitikai lépések szimbólumaként – eredeti, korabeli kecskeméti Klebelsberg-iskola padjai állnak. Mindkettő a felállást jelképezi. A családok és a kivérzett ország számára a gyötrelmes háború vége – végül is – egyben az újrakezdést is jelentette. Meglepően hamar újra beindult a magyar gazdaság, a korszerűsítés jól sikerült. A Horthy-korszakban a kultúrpolitikát stratégiai ágazatnak tartották, így a szakpolitikák között elsőséget élvezett. A népoktatás fejlesztésének és az elitképzésnek kulcsszerepet szántak. A korszakban azonban az értelmiségi „túltermelés” is gondokat okozott, hiszen az új ország méretéhez képest gyorsan és váratlanul növekedett meg számuk, sokan érkeztek az elcsatolt országrészekből is.

A kiállítás bemutatja tehát az utat a teljes megsemmisüléstől a sokak által elképzelhetetlen talpra állásig, s így – bármilyen furcsa – a XX. századi magyar történelem szokatlan sikertörténeteként is tekinthetünk rá, hiszen, bár szinte mindenki nemzethalált vizionált, mégis felállt a nemzet, az ország és új életre kelt.

A kiállítás műtárgyi anyagát tekintve is egészen egyedülálló. Egy vándorkiállítás esetében páratlan ugyanis, hogy 700-nál is több eredeti műtárgyat és egy ilyen bonyolult és komoly installációs szerkezetet mozgassanak. Az eredeti műtárgyi anyag túlnyomó részét két magángyűjtő, Szanka József és Polgár Zoltán biztosította. Emellett több közgyűjtemény (a Magyar Nemzeti Múzeum, a Kecskeméti Katona József Múzeum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Természettudományi Múzeum és a Közlekedési Múzeum és Műszaki Látványtár gyűjteményei) segítette munkánkat és további, kisebb számú magángyűjtői felajánlásokkal is éltünk. Mindezt ráadásul a magyar kiállítástechnikában még teljesen ismeretlen vizuáltechnikai megoldásokkal párosítottuk: a digitális vitrinektől kezdve a ledszobáig, a virtuális könyvön és térképen át, az animációs óriásvetítőtől a pulzáló óriásvitrinig nem egy szokatlan és az átélést segítő, új megoldást kerestünk, melyek a mostani fiatalok nyelvén is képesek átadni minél több információt, érzést, hangulatot.

Úgy terveztem: a bonyolult rendszerű, sokszorosán végiggondolt és egymással párbeszédet kezdő, számos irányba kitérített és megidézett, szokatlanul sok megjelenített elemből mindenki maga válogathassa össze, hogy az ő Trianon-értelmezése milyen darabokból, cserepekből, információkból és érzelmi elemekből adódik össze.

De vajon *átélhetőek-e ma* a nagy történelmi trauma mindennapjai? Fontos-e és miért fontos ma Trianon emléke? Hogyan emlékezünk rá ma? Hogyan alakította akkori és hogyan alakítja ma életünket? El tudjuk fogadni, hogy ami a magyaroknak veszteség, az a környező népeknek nyereség? Mi ma a feladatunk ezzel? Hogyan nyerhetjük vissza a határon túl élő magyarok méltóságát? Lehetséges-e közép-kelet-európai megbékélés?

A válaszok Önökre várnak.

A sajnálatos módon a jelenlegi járványhelyzet miatt Mosonmagyaróváron hamarabb bezárt kiállítás visszajelzéseinek megfogalmazói („Nagy élmény [és egyben nyomasztó is]...; „Gyönyörű, de torok- és szívszorító”) társaink a válaszok keresésében. Köszönjük nekik!

A kiállítás megvalósítói a következők voltak. Főkurátor, szakmai vezető: dr. Császtvay Tünde; operatív projektmenedzser: Richweisz Rita; szakmai lektor: dr. Ujváry Gábor (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár); táblaszövegek: dr. Anka László (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), Balahó Zoltán (MNM Történelmi Tár), dr. Császtvay Tünde (Bölcsészettudományi Kutatóközpont–Kodolányi János Egyetem), dr. Gali Máté (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Ligeti Dávid (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Szakály Sándor (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Ujváry Gábor (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár), dr. Végh Katalin (Kecskeméti Katona József Múzeum).

A kiállítás helyszínei az alábbiak voltak/lesznek: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Múzeumkert; Tata; Mosonmagyaróvár; a járványhelyzet következtében előállt helyzetben 2021-re halasztódik: Hajdúböszörmény. További öt helyszín egyeztetése folyamatban van.

Császtvay Tünde

Közgyűjteményi szerepvállalás az emlékezés jegyében

Örökségvédelmi mintaprojekt a Néprajzi Múzeumban

*„A legszebb magyar gyűjtemény csakis a szomszédság, a rokonság
és az egyetemesség tükrében mutathat
tudományos való, s nem csalóka képet.”¹
(Semayer Vilibáld igazgató, 1913)*

A Semayer Vilibád egykori osztályigazgató által megfogalmazott gondolatok – kihasználva a küldetésnyilatkozat funkcionalitását és szerepét – iránymutatásként szolgálnak a Néprajzi Múzeum számára. Az összehasonlító elemzések elvégzéséhez kiemelkedő lehetőséget nyújtanak az intézmény gyűjteményei. Különösen annak kétpólusú, magyar és nemzetközi gyűjteményre épülő egyedi világa. A létező és kezelendő kettősségre már a korábbi vezető, Jankó János is felhívta a figyelmet, aki az általa kijelölt programban jelezte: a magyarság és

*Bukovinai székely telepések fogadása
(Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény, F 106771)*

1 A Néprajzi Múzeum küldetésnyilatkozata.

a hazánkban élő nemzetiségek vizsgálata feltétlen elsőbbséget élvez.² Szakmai elképzeléseiben mérvadó szerepet kapott a vidéki és kisebb múzeumok támogatása, aminek gyakorlati realizálásában fontos mérföldkönek számított az 1901-ben történt, Országos Főfelügyelő-ségen belüli néprajzi felügyelői kinevezése.

A 2020-as évben emlékezünk a trianoni békediktátum 100 éves évfordulójára, arra a döntésre, amely jelentősen átértelmezte hazánkban a Jankó által is használt vidék fogalmát.

*Az Országgyűlés az Alaptörvényben rögzített felelősségviselés jegyében, a történelmi Magyarország területét szétdaraboló és a magyar nemzet harmadát idegen államok fennhatósága alá szorító, 1920. június 4-én aláírt békediktátum 100. évfordulójára emlékezve a 2020. évet a Nemzeti Összetartozás Évének nyilvánította.*³

Követve az intézmény bő évszázadnyi szellemiségét, a Néprajzi Múzeum elkötelezte magát, hogy mintaprojektet fogalmaz meg a Nemzeti Összetartozás Éve alkalmából. Ez kezdeti lépése és katalizátora egy olyan nemzeti értékmentő és feltáró tevékenységnek, amelynek célja a teljes magyar nyelvterület néprajzi tartalmú kulturális örökségének a számbavétele. Az elképzelés keretét egyfelől a „néprajzi tartalmak digitális fejlesztése” elnevezésű országos kompetenciafeladat, másrészt az intézmény gazdag gyűjteményi anyaga és annak digitális feldolgozásában szerzett tapasztalata jelenti. Intézménytípusonként más és más kérdéseket vet fel egy nemzet traumájaként rögzített esemény, illetve következményeinek feldolgozása. Trianon interpretációja, tekintettel annak terminusaira, alapvetően konfliktusos természetű. A témát muzeológiai szempontból megközelítő, két egymástól jól elkülöníthető alprojektből álló kezdeményezés méltó és releváns reflexiója az emlékezésnek. A vállalások nem kívánják saját kompetenciájukon túl tágítani az esemény értelmezési tartományát. A mintaprojekt arra a befogadó intézményi gyakorlatra épít, amely az együttműködésben partneri, és nem alá- vagy fölérendeltségi viszonyt lát.

TRIANON EMLÉKEZETE: TÁRGYAK, KÉPEK, TÉRKÉPEK

Keménycserép tányér Mezőkövesdről
(Néprajzi Múzeum,
Kerámia gyűjtemény, NM 81.134.10.)

A tematikához kapcsolódó anyagok feltárása és közreadása internetes adatbázis kialakításával történik. Az online gyűjtemény nyitott kuratori megvalósításában, a szakmai tartalom és koncepció kidolgozásában résztvevő partnerintézmények: Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Magyar Nemzeti Múzeum. Határon túli közreműködőként a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum csatlakozott a megvalósításhoz.

A trianoni döntés utáni társadalmi vagy tudományos reakciók, a korabeli emlékezet rendkívül sokrétű és változatos. Egyes területei jól feldolgozottak, míg mások alig ismertek. A Néprajzi Múzeum online gyűjteményi vállalkozása⁴ magyarországi és határon túli múzeumok közreműködésével a trianoni dön-

2 Fejős Zoltán (főszerk.): A Néprajzi Múzeum gyűjteményei. Budapest, 2000. 31.

3 18/2019. (VI.18.) OGY határozat.

4 <http://trianon.neprajz.hu>

tés tárgyokban, dokumentumokban megmaradt, főleg korabeli emlékezetét gyűjti össze. Ezeknek a tárgyasult reakcióknak, emlékeknek az összegyűjtése még kutatást kíván. Két nagy csoportját azonban már most is kiemelhetjük: leginkább a trianoni döntésre érkezett közvetlen reakciók, részben „irredenta” (emlék)tárgyak és a különböző nyomtatványok (képeslapoktól a plakátokig), fényképek; a másik nagy és a néprajzhoz közel álló tematika a néprajzinak, később etnikainak nevezett térképek összegyűjtése, amelyek készítése már az 1910-es években, néprajzkutatók (Bátky Zsigmond, Györffy István) közreműködésével elkezdődött, de legnagyobb számban és legkülönlegesebb, legmagasabb színvonalú térképészeti megoldásokkal a trianoni béketárgyalásokra vagy utána készültek. Ezekben a Kárpát-medence etnikai viszonyai, néprajzi képe jelenik meg a békediktátum aláírása előtt, illetve utána. A tárgyasult emlékezetten túl az online gyűjtemény részét képezik a tematikához kapcsolódó tanulmányok és publikációk, amelyek értelmezik a bemutatott tárgyidokumentum-örökséget. Az interaktivitásban rejlő flexibilitás biztosítja a kontinuitás és változás lehetőségét, hiszen a még feltárássra váró anyag kutatása újabb, elkülöníthető tárgy- vagy dokumentumcsoportokat hozhat létre.

A trianoni alprojekt sikeréhez a jelentős szakmai előkészítő munka mellett komoly digitalizálási, adatbeviteli, szerkesztési és online gyűjtemény informatikai-adatbázisfejlesztési feladatok társulnak.

A kenderesi Horthy Miklós-birtokon felállított, Észak-Erdély és a Székelyföld visszacsatolásának tiszteletére székelyek által adományozott kapu (Néprajzi Múzeum, Fényképgyűjtemény, F 155817)

A kutatást, anyagfeltárást és a szakmai feldolgozó munkát az együttműködésben résztvevő partnerintézmények muzeológusai végzik. A feladatok szervezését, szakmai koordinálását, az anyag online gyűjteménybe integrálását, formai egységesítését és ellenőrzését a Néprajzi Múzeum vállalta magára. A kulturális javak magas minőségi követelményeknek

megfelelő vizuális megjelenítésén túl a létrejövő virtuális felület helyet biztosít a tematikához kapcsolódó tanulmányok és publikációk számára. A projekt célkitűzéseinek megfelelően a kialakított struktúra nyitott és készen áll az új partnerek fogadására, valamint a bemutatni kívánt javak későbbi integrálására.

ÖRÖKSÉGVÉDELMI MINTAPROJEKT A SZÉKELYFÖLDI MÚZEUMOKBAN

A centenáriumi emlékezés kapcsán a Néprajzi Múzeum hiánypótló és mindeddig egyedülálló programot indított el, mely szintén szorosan kapcsolódik a „*néprajzi tartalmak digitális fejlesztése*” című országos kompetenciafeladathoz.

Az intézményben közel két évtizede zajlik tudatos munka a korszerű nyilvántartás területén, amelynek eredménye, hogy országosan az egyik legnagyobb és legteljesebb integrált múzeumi adatbázissal rendelkezik. A folyamatosan bővülő rekordok online elérhetősége messze meghaladja az országos átlagot. Az évtizedes tapasztalatokat felhasználó komplex működési rendszer lehetővé teszi, hogy releváns, ellenőrzött, hiteles tartalmakkal rendelkező anyag kerüljön a publikus, online felületre. Folyamatosan bővülő, különböző tematikákra épülő weboldalai állandó és változatos jelenlétet biztosítanak a virtuális múzeumlátogatók számára.

Összmúzeumi szerepvállalásként az intézmény mind felszereltségében, mind humán erőforrásában készen áll arra, hogy az így felgyűlt tudást és gyakorlati tapasztalatokat átadja az ágazati szereplők számára.

A műtárgy- és dokumentumgyűjteményekre épülő tudásbázis közvetlen hasznosításának elengedhetetlen feltétele a korszerű nyilvántartás és digitalizáció. Jelenleg nem tudható pontosan, hogy milyen értéket őriznek a Kárpát-medencében a mostani határokon túl működő múzeumok gyűjteményei és mit jelentenek ezek a nemzeti kultúra szempontjából. Nem létezik olyan adatbázis, amely az egyes intézményeken átnyúló keresést tenne lehetővé. Külön-külön némelyik intézmény rendelkezik ugyan online térben működő keresési opcióval, ám a tapasztalatok azt mutatják, hogy az így kereshető és kutatható tartalom is csak egy szűk szeletét biztosítja az adott intézmény teljes gyűjteményi vertikumának.

Ezért tartotta az intézmény kiemelten fontosnak, hogy mielőbb induljon el egy olyan program, amely, reflektálva a problémára, a megoldás alapját képezheti.

A székellyföldi múzeumok jelenleg nem rendelkeznek olyan integrált és komplex nyilvántartó rendszerekkel, amelyek alkalmasak a metaadatok és a digitalizált tartalmak tárolására és online megjelenítésére. Ezáltal jelentősen leszűkül az általuk őrzött kulturális javak megismerhetősége és kutathatósága, ezzel párhuzamosan nehezebben bontakozik ki a közgyűjtemény társadalmi szerepvállalása.

A célként megfogalmazott, a teljes magyar nyelvterület múzeumi gyűjteményeire vonatkozó nyilvántartási és digitalizálási program szakszerű megvalósítása elengedhetetlen feltétele a későbbi használhatóságnak. Ennek okán építettünk ki módszertani párhuzamosságot a közelmúltban indult Közgyűjteményi és Digitalizálási Stratégiával (KDS) és a jelenleg formálódó Múzeumi Spektrummal.

A mintaprojekthez indulásként 4 székellyföldi múzeum csatlakozott: Csíki Székely Múzeum – Csíkszereda; Haáz Rezső Múzeum – Székelyudvarhely; Székely Nemzeti Múzeum – Sepsiszentgyörgy; Tarisznyás Márton Múzeum – Gyergyószentmiklós.

Ahhoz, hogy az együttműködésben szereplő intézmények is rendelkezzenek korszerű, digitalizált állományokat is tartalmazó, publikálási lehetőséggel bíró nyilvántartással, a Néprajzi Múzeum szakemberei komplex, 5 pilléren nyugvó feladatrendszert dolgoztak ki.

FELMÉRÉS

Az előkészítő szakaszban megvalósuló feladatok célja, hogy pontos helyzetképet kapjunk a jelen állapotról.

A gyűjteményi horizont jelentős intézményi differenciáltságot mutat az állomány méretében és tagoltságában. A vonatkozó gyűjtemények felmérése és az adatok rendszerezése nyomán kialakuló gyűjteménytérkép alapján lehetőség adódik elkészíteni az intézményekre szabott egyedi, rövid- és középtávú specifikációt.

Az eltérő jogszabályi környezet összehangolása viszonylag egyszerű, jelentős akadályokba nem ütközik. Az ágazat nyilvántartási követelményrendszere nem ellentmondó.

ADATBÁZISÉPÍTÉS

A magyar nyelvterületen őrzött néprajzi gyűjtemények közös adatbázisban történő elérhetősége a nemzeti kulturális örökség megőrzésének kiemelt jelentőségű eredménye lehet.

A határokon és intézményeken átnyúló, online keresőfelület megvalósítása, illetve az adatok rendszerbe foglalása sok lépcsős, a centenáriumi éven messze túlmutató feladat. A jelenlegi határokon túli intézmények nyilvántartása rendszert kell hogy alkosson a magyarországi gyűjtemények struktúrájával. A közös koncepció mentén haladó, szakemberek által végzett adatgazdagítás lehet az alapja, egy *nemzeti tudásbázis*nak, amely egyaránt alkalmas az összehasonlító elemzések elvégzésére, illetve a közös online felületen történő megjelenésre. A kinyíló és elérhetővé váló állományok kontextusa értelmezheti, hogy ezen kulturális javak összessége milyen jelentéssel bír a nemzeti kulturális örökség vertikumában. Az interaktív megoldások nyújtotta rugalmasság és mozgástér ennél a projektelemnél is meghatározó tényező. Az adatgazdag nyilvántartásokban rejlő adatfeldolgozási technológiák, az információkkal történő változatos gazdálkodás számos felületet nyithat a felhasználók irányába. Ennek egyik megvalósulási formája a program részeként létrejövő élő kartográfiai elem, a néprajzi tartalmú kulturális javak virtuális térképen történő megjelenítése mint adatvizualizációs elem.

DIGITALIZÁLÁS

„... tárgyi ethnographiát illusztráció nélkül csinálni nem lehet, [...] nekünk magyaroknak, kik illusztrált tárgyi ethnographiát még csaknem semmit nem adtunk ki – rengeteg a tennivalónk”. Jankó János századelőn megfogalmazott gondolatai évszázados távlatban sem veszítettek jelentőségükből. Az érvényes értékkel bíró ítélet jól tükrözi a XXI. század által felállított és a közgyűjteményekkel szemben támasztott elvárásokat. A XX. század második felében tapasztalható kiadványdömping ellenére sem csökkent a tennivalónk száma.

A digitális gyűjtemény- és szolgáltatásfejlesztés szakterületeken működő Közgyűjteményi Digitalizálási Stratégia célja, hogy elősegítse a múzeumok mind szélesebb körű, oktatási fókuszú társadalmi szerepvállalását. Mindennek alapját a XXI. század követelményeinek megfelelő minőségű műtárgyfotók és reprodukciók jelentik.

Szemlélet- és paradigmaváltási ütközések gyakori témája a digitális tartalmak vízjel-vel védett publikálása. Gyakran egy intézményen belül sincs egységes álláspont, bár a nagyobb, akár éveket felölelő projektek precedensértéke vitathatatlanul mérvadó és iránymutató lehet. A kérdéskör legalizálására és feloldására a jelen publikáció terjedelmi korlátai nem alkalmasak. A Néprajzi Múzeum mind eszközparkjával, mind szakembereivel együtt

rendelkezik azon kompetenciákkal, amelyek előmozdíthatják, és az együttműködő intézményeknél felépített mobilstúdiókkal segíthetik a digitalizálási tevékenységek elindítását.

ARCHIVÁLÁS

A Néprajzi Múzeum által biztosított felhőalapú és térítésmentes tárhelyszolgáltatás garanciát jelent a már digitalizált örökségi elemek szakszerű és egységes rendszerbe foglalt megőrzésére.

A folyamatosan és növekvő minőségben létrejövő digitális tartalmak egyre nagyobb feladatok elé állítják a közgyűjteményi hálózatot. A probléma és a felelősség megkerülhetetlen, a biztonsági kockázatok minimalizálása sokszor párhuzamosan emeli a technológia költségvetését. A finanszírozási nehézségekkel küzdő intézmények esetében nem élvez prioritást a „láthatatlan” digitális munkaterület professzionális megteremtése. A program során, illetve a jövőben létrejövő tartalmak megfelelő, önálló, több körös mentési stratégiával rendelkező tárolása messze túlmutat az intézményi felelősségen.

A Néprajzi Múzeum a határokon túli intézmények bevonásával, valamint azok összekapcsolásával teszi igazán kiemelkedő jelentőségűvé az adattreorzorként funkcionáló szervereit.

UTÓGONDOZÁS

Az utógondozás a program talán legfontosabb eleme, hiszen a fentebb felsorolt feladatok csupán egy hosszú folyamat kezdeti lépéseit, elindítását jelentik.

Ennek fényében együttműködésünk nem korlátozódik az első évre, a munka folytatódik a Nemzeti Összetartozás Éve után is. Az együttműködésben rejlő partnerség fenntartásával nyomon követhető egy-egy intézmény fejlődése. A folyamatos kontrollra épített ellenőrzési mechanizmusok lehetővé teszik, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű tapasztalati tudás halmozódjon fel, amely szakmai konferenciák és műhelybeszélgetések alapját képezheti a jövőben.

A Nemzeti Összetartozás Éve jegyében, az emlékezésen túl a Néprajzi Múzeum szándékában állt egy úttörő, jelenleg hiánypótló, de ugyanakkor jövőbe mutató kezdeményezés elindítása. Olyan kezdeményezés, amelyben a megfogalmazott célok messze túlmutatnak az adott naptári éven, az induláshoz kiválasztott év, ugyanakkor jelentős szimbolikus értékkel bír.

A Néprajzi Múzeum mint stratégiai intézmény, illetve mint a „néprajzi tartalmak digitális fejlesztése” elnevezésű országos kompetenciafeladat felelőse, feladatának és küldetésének érzi a jelenlegi határon túli ágazati intézmények segítségét. Elfogadva és támogatva ezzel az intézmény első vezetőinek munkaprogramját.

Ennek kezdeti lépéseként indítottuk el 4 székelyföldi múzeumban a mintaprojektet, amelynek célja, hogy az adott intézmények is rendelkezzenek korszerű, digitalizált állományokat is tartalmazó, publikálási lehetőséggel bíró nyilvántartással. Az elköteleződés gyakorlati megvalósulási formája az a szakmai alapokon nyugvó együttműködés, amely a bemutatott mintaprojekt gerincét képezi.

A teljes magyar nyelvterület múzeumi gyűjteményeinek egységes rendszerbe történő nyilvántartását és digitalizálását célzó *örökségvédelmi program* évszázados adósság lerovását teszi lehetővé, amely szimbolikus jelentéshordozásában és releváns értékeivel alkalmas a virtuális nemzetegyesítés és a centenáriumi év üzenetének megjelenítésére.

Odler Zsolt

Bányászünnepek

BEVEZETÉS

A társadalmak egyik fenntartó eleme az emlékezés, amely a kulturális értékrendben és a rétegtudatban jelenik meg. Magyarországon 1951-ig bányavidékenként általánosan december 4-én tartották bányászünnepet. 1951-től országosan szeptember első vasárnapját jelölték ki bányászünnepé. Ezzel eltűnt az évszázadok óta szokásként megtartott december 4-i Szent Borbála-ünnep. A szeptemberi Bányásznapi mozgalommá nőtt, több napossá alakult. Szeptember első vasárnapja kibővült az előtte lévő két nappal, így már pénteken elkezdődtek a megemlékezések, koszorúzások, kulturális szórakoztató programok. A központi ünnepség mellett a bányavidékeken is megtartották a Bányásznapot. Hatása meghatározó volt a kialakult bányászréteg formálódásában, a bányásztudat, a hagyomány megőrzésében, a visszaemlékezésekben.¹

1951 – AZ ELSŐ MAGYAR BÁNYÁSZNAP

Az országban nagy erőfeszítések történtek a széntermelés mindenáron történő fokozására. Minden ágazatban szovjet mintára munkaverseny szerveződött a szovjet sztahanovista mozgalom példájára. 1951-ben az alkotmány napjára szervezett széntermelési versenyt a kisterenyei bányászok nyerték.

Előtte egy évvel volt a magyar szénbányászat egyik legsúlyosabb szerencsétlensége a tatabányai XII-es aknában, a 928-as munkahelyen. 1950. december 30-án az éjszakai műszakba 113 tatabányai, vértesszőlői és héregi bányász szállt le, 23 óra 20 perckor a mélyben nagy területre kiterjedő sújtólég- és sorozatos szénporrobbanás történt, melynek következtében 81 bányász hősi halált halt. Az ő emlékükre született a Bányásznapi, valamint az ágazat munkásmozgalmának is emléket állítandó az 1919. szeptember 6-ai tatabányai csendőrsortűzre is emlékezni kívántak. Volt még egy indok: a kommunista rendszer az új bányászünnepel megszakítani szándékozott az évszázados Borbála-tiszteletet, kiiktatva a vallási érzületet a bányászság életéből. 1951-től szeptember első vasárnapján országosan egységesen tartották a Bányásznapot.

A Bányásznapi beépült az ünnepek közé. Eseményei tömegeket mozgattak meg, az ebből az alkalomból készült művészeti alkotások, tárgyak (bélyegek, cigaretták, gyufacímkek, szalvéták, naptárak, étkészletek, korsók stb.) az ágazat kulturális gazdagodását is jelezték. A Bányásznapi szervezésében kiemelkedő szerepe volt a Bányászati Dolgozók Szakszervezetének. A Bányásznapi közösségépítő befolyása máig követhető, része a volt bányavidékek ünnepségeinek, de az állami megemlékezések is megmaradtak.

¹ *Szenttamási István Tamás*: „A bánya, az volt az életem...”. A munkahely hatása az identitás alakulására a szocialista Lyukóbányán. *Múltunk* 2007. 2. 83–104., <http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/szenttamasi.pdf>

A SZENT BORBÁLA-TISZTELET

Az Európában a bányászság ünnepe történetileg a december 4-i Szent Borbála-naphoz kapcsolódik. Az emberek Istenbe vetett hite, e hit képviselőinek ismerete és az emberi élet nehézségei, a balesetek, betegségek elhárítása és a boldog halál kérése alakította a segítőszentekhez fordulást a kora középkortól. A tizennégy segítőszent (Quatuordecim Auxiliatores, Quatuordecim Advocati, Vierzehn Nothelfer), az első századok keresztény vértanúi a hagyomány szerint haláluk előtt ígéretet kaptak Istentől, hogy a hozzájuk fordulókat nagy bajaikban megsegíthetik. A veszélyek megelőzéséért és elhárításáért a bányászok Istentől kértek segítséget, oltalmat a segítőszentek családjába tartozó Szent Borbálán keresztül. A Borbála-tisztelet a német nyelvterületen alakult ki, a XIV. és XV. századra Európa-szerte elterjedt. Tiszteletét a német területekről hazánkba betelepült bányászok hozták magukkal, és a szénbányászat terjedésével, a bányamunkásság tömegesedésével vált általánossá.²

Szent Borbála szobra a Magyar Olaj- és Gázipari Múzeum kertjében, Gáspár Géza műve

magával. [...]” A György-akna melletti erdő észak-nyugati része sokáig a pécsszabolcsiak pihenő- és találkozóhelye volt. Az 1893. évi általános sztrájk idején ide menekült a bányászok egy része, majd a Magyarországi Bánya- és Kohómunkások Országos Szövetsége Mecsekszabolcsi Helyi csoportja itt rendezte ünnepségeit, gyűléseit, 1921 után a május elsejei és a Borbála-napi ünnepségek színhelye volt.³

2 Huszár Zoltán: Az első Dunagőzhajózási Társaság (DGT) munkaszervezete, munkakultúrája a vállalat Pécs környéki bányavidékein a 19–20. század fordulóján. In A társadalomtörténet-írás helyzete hazánkban. Ipar és társadalom a 18–20. században. Hajnal István Kör-Nógrád Megyei Levéltár–Budapest Főváros Levéltára, Salgótarján–Budapest, 2003.

3 Szent Borbála gazdag irodalmából lásd például Dallos Ferencné: Szent Borbála, a bányászok és kohászok védőszentje. Budapest, 2010; Hála József–Landgraf Ildikó: Magyarországi bányászmondák. Rudabánya, 2001. 20, 48–49.; Mátrai János: Védő és segítő szentjeink. Budapest, 1941. 8.

SZENT ISTVÁN ÉS SZENT PROKOP

Ismertek a bányászok más védelmezői is: Dániel próféta (Csehország, Svájc), Szent István,⁴ Szent Kelemen (Észak-Magyarország) és Szent Prokop.⁵

A magyar bányászatban a nemzeti bányásznapi megteremtése érdekében Szent István személye is felmerült – az első ilyen ünnepet 1893-ban Szászvárott tartották meg. Több kezdeményezés, tudományos magyarázat kísérte a bevezetés útját. Napját Tatabányán, a nógrádi bányavidéken és másutt is megtartották, de ezek nem tudták a Borbála-ünnepet felváltani.

A nógrádi bányavidékre betelepült cseh és morva bányászok hozták be a Szent Prokop-tiszteletet. Ott egy időben a Prokop-nap volt a Salgótarjáni Kőszénbánya Rt. (Salgó) bányászainak központi ünnepe. Neve nem szerepel a 14 védőszent sorában. Ünnepet július 8-án (általában a július 4-ét követő vasárnapon) tartották. Több Szent Prokopról van ismertünk, közülük Sázavai Szent Prokop a XIX. században lett a nógrádi bányászok védőszentje. Idővel a Salgó már nem akart két ünnepet támogatni, meg a Prokop-tisztelet az idők folyamán oly mértékben csökkent, ahogy az eredeti bányászság fogyott, így az ünnep elhalt.

A BORBÁLA-NAP ÚJJÁÉLESZTÉSE

1951 után a Borbála-ünnep nem szűnt meg – sajátos helyzet állt elő. A vallásellenes állam és a kommunista párt le akarta választani a bányászünnepet a Borbála-napról, de ez nem sikerült. A nap szelleme, megtartása ellen sokféle intézkedés történt. Elítélő szeminaryumi foglalkozás, egyfajta ellenségkép kialakítása, személyeskedő megítélés, ellenprogramok szervezése a Borbála-napra – a legváltozatosabb formák kerültek elő, de ezek többsége elhalt a bányászok részben közömbössége, részben belső és külső ellenállása okán. A nyílt Borbála-ellenesség 1956-ig megvolt, ezután egyre kevesebb nyomát találjuk, bár nagyobb ünneplésre még csak ritkán került sor. Külön tanulmányt érdemelne a bányászszakszervezet viszonya az ünnephez, mely számos fordulattal az erőteljes tagadás, majd elfogadás végletei között nyilvánult meg. Hasonlóan a bányavállalatokhoz, amelyek különbözőképpen viszonyultak a Borbála-naphoz. A bányászok képzés intézményeiben is felleljük a Borbála-nap megünneplését. A Borbála-kultusz mint búvópatak jelen volt az ünnepnapok között.

Bár a bányavidékek új bányászai kezdetben alig tudtak a bányászünnepekről, a törzsökös „régik” bányászok azonban számon tartották a Borbála-napot. Hivatalosan nem ünnepeltek, de a vallási körbe „áttolt” megemlékezést sok helyt megrendezték. Hallgatólagosan tudomásul vették, majd mindenütt voltak megemlékezések. A bányavidékek templomaiban megtartották a Borbála-miséket, amelyeken mindig voltak résztvevők. Ezek az alkalmak esetlegesen még vállalati támogatást is kaptak. Mivel sem a bányászszakszervezet, sem az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület (OMBKE) nyíltan nem foglaltak állást a Borbála-nappal kapcsolatban, a szakmai „béke” érdekében maradt a felemás állapot. A hivatalos és nem hivatalos két ünnep egymás mellett élése állandó feszültséget okozott, melyet a vállalatok igyekeztek megoldani, több-kevesebb sikerrel.⁶

4 *Aknaszlatinai György Albert*: Szent Borbála – Szent István. Bányászati és Kohászati Lapok 1937. 236–237.

5 *Dr. Szvircsék Ferenc*: Prokop ünnep. Szent és profán ünnepek, <https://dornyaymuzeum.hu/banyaszati-kiallithely/prokop-unnep-szent-es-profan-unnepek/>

6 A mecseki szénbányász OMBKE-csoportjának rendszeres szakmai tanulmányútjain (Ausztria, Lengyelország, Németország), dr. Radó Aladár titkár szervezésében mindig alkalom adódott néhány főnek egy-egy Borbála-emlékhely megtekintésére, volt jezsuita iskolatársakkal való találkozásra, eszmecekerére.

A Mecseki Szénbányák felszámolási helyzetében is felmerült a bekövetkező vállalat-megszűnés esetén lehetséges változás. Egyes véleményezők szerint a Bányásznapi elnökségre kerül, újra a Borbála-napi lesz a bányásznapi, amit a vállalat közvéleménye nemigen akart elfogadni, a párt és a szakszervezet pedig ragaszkodott a Bányásznapi egyedüli megtartásához. A Borbála-napi hivatalos, vállalati programba illesztése kapcsán Pécsen 1989. januárjában a párt és a szakszervezet, meg a vállalatvezetés vitája odáig vezetett, hogy központi állásfoglalást kértek a Borbála-napi ünnepével kapcsolatban. Mivel egyetlen fórum sem válaszolt, véleményalkotásra kérték fel Gergely Ernő történészt, megerősítendő a napi jelentőségét és megünnepelehetőségét. A felvetésre és Gergely Ernő tanulmányára⁷ nem volt válasz, de a bekövetkező változások meghozták a megoldást.

A védőszent kultuszának több évtizedes kihagyás utáni újjáélesztése érdemi megvalósítók kezébe került. Csath Béla okl. bányamérnök szervezésével bizottság alakult, amely az OMBKE vezetésének támogatásával megteremtette az 1989. december 4-i Borbála-napi méltó körülményeit.⁸ Véleményem szerint nehezen elképzelhető és hihető, hogy – ahogy közölték – érdemes magyar bányászok, bányamérnökök csak egy németországi (Eisenerz) út során (1988) ismerték volna fel a Borbála-tisztelet létezését, hisz az OMBKE vezetősége és maguk is megélhették a kultusz meglétét a bányavidékeken. Talán inkább az a felismerés fogalmazódott meg az eisenerzi út részvevőiben, hogy a változás sodrában miképp és hogyan lehetne megszervezni a Borbála-napi megünneplését, hogyan lehet elfogadtatni, hivatalos ünnepé iktatni a Borbála-napi? Erre szerveztek meg – immár az OMBKE vezetőségének támogatásával – egy Borbála-konferenciát (1989. december 4.) a Központi Bányászati Fejlesztési Intézetben és ünnepi szentmisét gazdag kísérőműsorral a városma-jori plébániatemplomban. A misét Lampert Zoltán plébános celebrálta. A konferencián dr. Petrassy Miklós vezérigazgató bevezetője után Bircher Erzsébet, akkor a soproni Központi Bányászati Múzeum tudományos munkatársa, ma igazgatója és dr. Molnár László, a Központi Bányászati Múzeum igazgatója tartottak Borbáláról előadásokat. Ez az alkalom nyitotta meg a Borbála-napi megünneplésének új korszakát. A rendezvényen bányavállalatok küldöttségei is megjelentek. A Mecsek bányászata delegációval képviseltette magát (Huszár Zoltán történész, a Pécsi Bányászati Múzeum első, akkor kinevezett igazgatója, Dravec József, Mecseki Ércbánya; Jerney Miklós, Mecseki Ércbánya; dr. Krisztián Béla és dr. Szabolcs Lajos, OMBKE Mecseki Szénbánya. A Mecsek küldöttei az oltár körül helyezkedtek el – Davy-lámpákkal és az ereklye, régi Szent Borbála-bányászszászlóval (1895) megtisztelve a Borbála-napi. A rendezvény az addigi korszakot lezáró, a bányász réteggaléria gazdagodásának jelentős eseménye volt, megteremtette a kettős bányásznapi egységét.

A bányászat szerkezetátalakításának utolsó korszakát élte akkor. Az ágazat megint történelmi helyzetbe került. A kormányzat méltányolta a bányász hagyományt, törvénybe iktatta a két jeles napot. Az 1993. évi XLVIII. törvény, a Bányatörvény VI. részének *A bányászok erkölcsi és anyagi megbecsülése című része* (49/A. § [1]) kimondja: „A szakmai hagyományoknak megfelelően minden év szeptemberének első vasárnapját »Bányásznapi« és december 4-ikét »Borbála-napi« címen ünneplik meg az ország bányászaival.” A Magyar Bányászati Szövetség feladatként határozta meg *A Magyar Bányászati Szövetség jogállása, célkitűzései, kapcsolatrendszere a hazai bányászat érdekérvényesítésében* cím alatt: „A bányászat társadalmi megbecsülésének erősítése, PR tevékenység, a bányászat törvényben deklarált ünnepe-

⁷ Gergely Ernő: Adatok Szent Borbála tiszteletének kialakulásához. Mecseki Bányász 1990. július 4. 12–13.

⁸ Csath Béla: A szent Borbála megemlékezés hiteles története. 30 évvel ezelőtt történt a Borbála-napi megemlékezések elindítása. Bányászati és Kohászati Lapok – Bányászat 2020.1. 24–26.

inek megrendezése a társ szervezetekkel közösen (Bányásznap és Szt. Borbála nap országos központi ünnepei).”

1993-ban a Magyar Köztársaság ipari minisztere megalapította a *Szent Borbála-érmét*, melyet azóta is minden évben az érdemes bányászati tevékenység elismeréséért osztanak ki.

Az elmúlt század utolsó évtizede a Borbála-kultusz új virágkorát hozta hazánkban. A bányászszakszervezet magáénak tartja a bányászat jeles napjait, kiemelkedő feladatának tartja a hagyományápolást. A művelődési tevékenységet, meg az egyre szélesebb körű bányász hagyományörzési feladatokat a BDSZ által alapított Országos Bányász Kulturális és Hagyományörző Szövetség irányítja. A Bányász Kultúráért Alapítvány a művelődés és a kultúra területén az intézmények kiemelt programjaihoz, az amatőr művészeti együttesek munkájához, a zenekari események rendezéséhez nyújt segítséget, támogatást. A Bányászokért Alapítvány rendezvények és kiadványok támogatásával segíti a bányász-hagyományok ápolását. Minden év szeptemberének első vasárnapján a Bányásznapot, december 4-én pedig Szent Borbálát, a bányászok védőszentjét ünnepeljük. A szakmák közül a bányászat az egyedüli, amelynek törvénybe iktatottan két jeles napja van. A Borbála-jelenség figyelemre méltó – írja Tóth János –, „mert egybeesik a bányászat és a bányászok társadalmi megbecsültségének gyors hanyatlásával. Talán az is kifejeződik ebben, hogy a bányászok az utóbbi évtizedek keserű csalódásai után már csak az égiektől várhattak/várhatnak segítséget.”⁹

Az 1989-es történelmi és politikai változások a társadalom számára számos területen hoztak megújulást. Ismét megjelenhettek az 1989 előtti korszak szelektív kultúrpolitikájával szemben azok a társadalmi tevékenységek, amelyek valós értékekhez és emberi érzelmekhez kötődnek. Ennek példája a bányász kulturális örökség védelme és megőrzése érdekében kinyilvánított hagyományfenntartás, az ünnep, Szent Borbála-nap.

Krisztián Béla

Határtalanul

Dobó István örökségének ápolása

A Kárpát-medence kulturális örökségének elemei sok szállal kapcsolódnak egymáshoz. Bár a trianoni békediktátum következtében az örökségi elemeket sok esetben ma már más-más államban találhatjuk, az ott élők természetes igénye, hogy annak egészét gondozzák, ápolják. A szerencsére napjainkban már gazdagnak mondható példatárból Dobó István örökségének ápolását tájuk az olvasó elé.

Dobó Szerednyén született 1500 körül. A Kárpátalján fekvő település ma Ukrajnához tartozik. Életének kiemelkedő periódusa az a négy esztendő volt 1548 – 1552 között, amikor Egerben a vár kapitányaként szolgált. Ahol egy kiemelkedő felkészítő időszak után példamutatóan irányította, 38 napon át, a korabeli világ egyik meghatározó hadseregével szembeni hősiesség helytállást. A több mint hetven évet élt egri hőst családi birtokának temp-lomában helyezték örök nyugalomra 1572-ben, a falu, Dobóruszka ma Szlovákiában van.

9 Tóth János: Szent Borbála hagyománya. Természettudományi Közlöny 148. évf. 2017. 1. füz. 35–37.

Mindhárom országban a magyarság fontosnak tartja a haza megvédéséért az egyenlőtlen küzdelmet is vállaló egri várkapitány emlékezetének az ápolását. Személye szimbólummá vált, példaként szolgál arra, hogy ma is végződhet jól, eredményesen a kilátástalannak tűnő küzdelem is.

Eger 1552-es védelmét a XIX. században kezdték újra példaként emlegetni és ekkor vált egyre fontosabbá az esemény mellett annak üzenete is. Székely Bertalan a kiegyezés évében festette meg az *Egri nők* című képét. Festményének üzenete a maga korának szól: a szabadságharc bukásán kesergőknek, reményt vesztőknek üzent. A „gyengébbek”, a nők is képesek voltak szablyát ragadni és szembeállni az edzett, gyakorlott török harcosokkal.

Dobó István síremlékének fedőlapja 1832-ben Buttler János gróf révén került Egerbe. Pyrker János László egri érsek pedig kovácsoltvas rácsozattal lezárt „kápolná”-t alakított ki méltó elhelyezésére a vár Setét-kapujában. Az ekkor erősen pusztuló, a XVIII. század során kőbányaként használt várban ekkor jött létre az első emlékhely, mely az erőd kiemelkedő időszakára utalt. A XIX. században Dobóruszán is foglalkozni kezdtek azzal, vajon hol lehet a templomban Dobó István sírhelye? 1914-ben az Ung Megyei Közművelődési Egyesület főtítkárának, Deák Gyulának a kezdeményezésére régészeti ásatások kezdődtek a templomban, annak tervezett bővítését megelőzően. A Magyar Nemzeti Múzeum Érem- és Régiségtárának igazgatója, dr. Varjú Elemér is a helyszínre utazott Gasparez Géza régész kíséretében. Elsőként arra a területre koncentráltak, mely a templombővítés után már nem lett volna elérhető. Egy befalazott kriptát tártak fel emberi csontmaradványokkal, de ezeknek megállapításuk szerint Dobó Istvánhoz nem volt köze.¹

A fővárosi szakemberek 1914. július 21-én érkeztek Dobóruszkára. Egy sajátos történelmi pillanatban, hiszen egy hét múlva az Osztrák–Magyar Monarchia hadat üzent Szerbiának és kitört az első világháború. A kutatások félbeszakadtak. A háború után pedig a település Csehszlovákiához került.

Néhány hónappal az ásatások megkezdése előtt az Ung Megyei Közművelődési Egyesület levelet írt Egerbe a szarkofág fedőlapjának visszaszolgáltatása ügyében, mellyel az egri városházán az állandó választmány is foglalkozott. A síremléket nem kívánták visszaadni, de a háborús viszonyok miatt a kérdés rövidesen lekerült a napirendről. Azt még ekkor lázalmunkban sem láthatták a döntéshozók, hogy néhány év múlva, a trianoni békediktátum után, Dobó temetkezési

Gyalogos határátkelőhely Szelmencnél
(A szerző felvételei)

1 Sugár István: Dobó István sírja és síremlékének története. Az Egri Múzeum Évkönyve X. Eger, 1973. [227–239.] 229.

helye már nem is Magyarországhoz fog tartozni. Az Ung megyei és a dobóruszkai lelkes lokálpatrióták az új viszonyok között nem forszírozták tovább a kérdést, bármennyire is fontosnak tartották a hős várkapitány emlékének helyi ápolását. A csehszlovák állampolgárrá lett magyarok azt legalább megelégedéssel konstatálhatták, hogy az egri várban is ásatások kezdődtek, feltárták és látogathatóvá tették a kazamatákat és az aknafigyelő folyosók egy részét.

A II. világháborút lezáró békeszerződés újabb határokat húzott és az egykori Dobó-birtokot is kettévágta. Ruszktól mindössze két kilométerre jelölték ki a Szovjetunió új határát, mely a szomszédos magyar lakosságú falun, Szelmencen húzódott keresztül, elvágva egymástól néhány tíz vagy száz méterre lakó családokat, rokonokat, ismerősöket. Akiknek még azt sem engedték meg a határőrök, hogy átkiabáljanak egymásnak a drótkerítésen. Így került Dobó szerednyei várának maradéka és a korabeli emléktábla szerint török rabokkal vágatot pincéje a Szovjetunióhoz.

Dobó Istvánnak és az 1552-es várvédelemnek a kultusza a XX század elején szelesebbé vált Gárdonyi Géza *Egri csillagok* című regényének 1901-ben történt megjelenését követően. A várkapitány 1907-ben szobrot kapott Eger főterén. 1952-ben ünnepekkel emlékeztek az ostrom 400. évfordulójára. A város múzeuma is felvette Dobó nevét. Az egri vár és a Dobó István nevét viselő múzeum sorsa azonban csak 1957-től kapcsolódhatott össze. Ekkor vonult ki a katonaság a laktanyának használt egri várból. Az ingatlan hasznosításával kapcsolatban számos „ötlet” merült fel. Voltak, akik lakásokat építettek volna ide, a lebontott külső vár területéhez hasonlóan. A föld alatti kazamatákban zöldségtárolásra vagy éppen gombatermesztésre is alkalmas területet láttak.

Szerencsére lelkes lokálpatrióták egész máshogy képzelték el az erőd megmaradását, valamint Dobó István és társai örökségének ápolását. Társadalmi szervezetet hoztak létre 1957-ben Eger Vára Barátainak Köre néven és azt szerették volna elérni, hogy a várba múzeum költözzön, felújítások kezdődjenek és legyen emlékhelye a hazájukért életüket is kockáztató, feláldozó magyaroknak.

A kezdeményezést siker koronázta. 1957-ben a várba költözött immár Dobó István Vármúzeum néven az intézmény. Az elsők között újították fel a gótikus püspöki palotát, melynek földszinti termében helyezték el 1965-ben a Dobó-szarkofág fedőlapját.

Arra azonban, hogy a határon túli magyarok is közösen megemlékezhesenek a Magyarországot egykor hősiessé védők-ről, a rendszerváltásig még várni kellett. A CSEMADOK helyi alapszervezete Dobóruszskán kiemelten kezelte a Dobó-örökség ápolását. Ebben Eger városa is szép gesztussal támogatta a Csehszlovákia felbomlása után immár a Szlovák Köztársaságban élő helyi magyarságot.

A dobóruszkai templom szentélye, jobbra a Dobó-szarkofág mellékoltárba épített oldallapja

1996-ban elkészítették a síremlék fedőlapjának másolatát és a ruszkai templomban felállították. A szétbontott szarkofág eredeti oldallapjai ekkor mellékoltárokba voltak beépítve a templomban. Az egri várban 2000-ben pedig elkészítették a szarkofág oldallapjainak másolatát és összeállították újra a síremléket a Hősök termében. A másolati oldallapokra került rá az eredeti fedőlap.

2002-ben a várvédelem 450. évfordulóját ünnepelték. Az éves programsorozat részeként nem csak Egerben, hanem Dobóruszkán is voltak megemlékezések és programok. Bemutatásra került például az *Egri csillagok* musical a falu művelődési házában, mely zsúfolásig megtelt ebből az alkalomból. Október 17-én, a török csapatok visszavonulásának napján megrendezték az Egri Vár Napját, melyen 2002-ben több mint tízezer ember vett részt. A nem várt fogadtatásra tekintettel az Egri Vár Napja azóta is minden évben megrendezésre került. Ezen részt vettek/vesznek a dobóruszkaiak delegáltjai kisebb vagy nagyobb számban, volt amikor autóbusszal, volt amikor személyautókkal érkezve. Közös emlékezve az egri hősekre és köztük Dobó Istvánra, hiszen a nap programjának fontos része az összeállított szarkofág megkoszorúzása. A dobóruszkai ünnepségekre pedig ezekben az években mindig elutaztak az egriek, többször autóbusszokkal, az Eger Vára Barátainak Köre szervezésében. Dobó István öröksége így egy fontos hidat képezett a két településen élők között.

Az „Egri csillagok” előadása Dobóruszkán 2002-ben

Az évfordulós ünnepségek kapcsán ellátogatott az egri várba Szerednye delegációja is, polgármester asszonyuk vezetésével, akik szerették volna, hogy az örökség ápolásába Kárpátaljáról is szorosabban bekapcsolódhassanak. A Dobó-örökségről a találkozón számos eszmecsere folyt. Mind a dobóruszkai, mind pedig a szerednyei megjelentek kiemelten fontosnak tartották, hogy a szlovákiai és az ukrain fiatalokat is ismer-

tessék meg Dobó István életével, tetteivel, hiszen ezekben az országokban, ellentétben a Magyarországgal, az iskolai tananyagok egyáltalán nem foglalkoznak a témával, meg sem említik az 1552-es egeri eseményeket. A gondolatot az egeri Vármúzeum és a Várbaráti Kör karolta fel. Kiállítást készítettek Dobó István életéről, Dobóruszkára magyar és szlovák, Szerednyére pedig magyar és ukrán nyelvű feliratokkal. Így nemcsak a magyarok, hanem szomszédos államok többségi nyelvét beszélők számára is elérhetővé válhattak a Dobóval kapcsolatos ismeretek, aki egykor azoknak a vidékeknek volt a földesura, ahol jelenleg ők is élnek. Dobóruszka a kiállítás a művelődési házban jelentős számú közönség előtt nyílt meg. Szerednyén azonban időközben új polgármestert választottak, ennek következtében megváltozott a politikai környezet. A kiállítás átmenetileg Egerben raktárban maradt, ezért a pályázati támogatás egy részét az Eger Vára Barátainak Köre vissza kellett hogy fizesse a támogatóknak.

Miközben Szerednyén megtorpanni látszott a Dobó-örökséggel való foglalkozás, Dobóruszka a CSEMADOK alapszervezet mellett az új polgármester is nagy lendülettel vette pártfogásába az ügyet. A templomban 1914-ben félbehagyott régészeti kutatások után több mint kilencven évvel érkeztek újra ásató régészek. Az ásátás hivatalos szakmai vezetője dr. Jan Chovanec, a Töketeresbesi Múzeum régésze volt, míg a szakmai felügyeletet a Kaszai Műemlékvédelmi Hivatal gyakorolta, az egeri Dobó István Vármúzeum munkatársai, élükön Fodor László régésszel és más magyarországi kutatók a különböző szakaszokban konzulensként, tanácsadóként működtek közre.²

A 2006–2008 között zajlott ásátások eredményesek voltak és megtalálták az egeri hős földi maradványait. A csontok antropológiai vizsgálatát Budapesten, a Természettudományi Múzeum Embertani Tárában végezték el. Bár DNS-t is sikerült kinyerni, nem volt összehasonlító minta a család leszármazottai köréből. Ezt leszámítva minden egyéb körülmény Dobó István maradványainak a megtalálását igazolta. Budapestről Egeren keresztül szállították vissza a vizsgálatok után a csontokat Szlovákiába. Az egeri vár Hősök termében azonban néhány órára ravatalra tették, mely előtt az helyi polgárok tömegesen hajtottak fejet.

A dobóruszkai templomban újra összeállították az eredeti oldallapokból és a másolati fedőlapból a szarkofágot, melybe 2008. június 28-án, ünnepélyes keretek között újratemeték Dobó Istvánt. A temetési menet jelképesen azon az úton érkezett a templomhoz, melyet Szerednye irányából egykor használtak, ahol Dobó 1572-ben elhunyt, és amelyet ma a határsáv zár le Ukrajna és Szlovákia között és semmilyen közlekedésre nem használható.

A Dobó István életéről szóló kiállítás dobozban, raktárban várt a bemutatásra. Néhány év elteltével szerencsére elérkezett erre is a lehetőség.

A kárpátaljai Sislócon működő középiskolában különös figyelmet szenteltek a közeli Szerednye várát egykor birtokló Dobó Istvánnak. Konferenciával tisztelgetek emlékének, amelyen a kárpátaljai tanárok, kutatók mellett a Dobó István Vármúzeum két szakembere is előadást tartott.

A középiskola diákjai, tanárai ezt követően többször is jártak Egerben és intézményük hivatalosan is fel kívánta venni Dobó István nevét. Ezért döntött úgy az Eger Vára Barátainak Köre vezetősége, hogy a tablókat a sislóci Dobó István Középiskolának adományozza. Az egyesület és a Vármúzeum vezetői 2012. november 17-én utaztak Kárpátaljára, hogy az ajándékozást egy emléknapi keretében erősítsék meg.

2 Fodor László: Dobó István sírjának kutatása, megtalálása és az egeri hős földi maradványainak újratemetése. Agria – A Dobó István Vármúzeum évkönyve XLVII. Eger, 2011. 121–132.

Küldöttségünket az iskola igazgatója, aki egyben a Dobó István Magyar Hagyományörző Társaság elnöke és az iskola tantestülete nagyon szívélyesen fogadta. Az emléknapon részt vett Dobóruszka polgármestere, Magyarország Ungvári Főkonzulátusának konzulja, az Ungvidéki Határmenti Önkormányzatok Társulásának elnöke és az ukrajnai magyarok szervezeteinek vezetői is. Az iskola falán Dobó István emléktáblát kapott, melyet a résztvevők ünnepélyesen megkoszorúztak. Ezután az iskola igazgatója mutatta be az eddigi közösen elvégzett munkát. Az iskolai program után az egri, dobóruszkai, sislóci vendégek közösen Szerednyére látogattak, ahol a polgármester fogadta őket és a település központjában létrehozandó Dobó-kiállításhoz kérte a segítséget, melynek lehetséges helyszínét is felkeresték. A kisvárosban két jelentős építészeti emlék is fűződik Dobó István nevéhez. Ez egyik a vár, ami ma már csak rom, ahol egykor a várkapitány életének utolsó napjait töltötte. A másik pedig egy borospince, melynek latin nyelvű korabeli emléktábláján olvashatjuk az egri hős nevét, aki török rabokkal vágatta a pincét – legalábbis a felirat tanúsága szerint.

Szerednyén a kiállítás még nem készült el, de a város főterét nemrégiben Dobó térnek nevezték át és 2017-ben szobrot is avattak az egri hősnek az általa vágatott, több mint 4 kilométer hosszú pince bejáratánál.

Dobó István örökségének az ápolását fontosnak tartják mindhárom országban, ami összekapcsolja az ezzel foglalkozókat, érdeklődőket, a kapcsolatok pedig átívelnek a határokon. Fontosságát remélhetőleg sikerül a felnövekvő generációkkal is megértetni, hiszen rajtuk fog múlni, hogy akár egy emberöltő múlva visszatekintve, be tud-e majd számolni az akkori krónikás a magyarságot összetartó, élő örökségről.

Veres Gábor

Dobó István emléktáblájának megkoszorúzása Sislócon 2012-ben

Esterházy Móric-emléktábla Győrben

A volt miniszterelnök emléktáblájának avatását – ami a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. nagylelkű támogatásával és a győri perjelség segítségével jött létre – 2020. szeptember 19-én szombaton délelőtt tartották bencés gimnáziumi megemlékezés keretében a győri Széchenyi téren.

Sárai-Szabó Kelemen OSB győri perjel és Tóth Konstantin OSB gimnáziumi igazgató köszöntője után beszédet mondott dr. Simon Attila, a Herendi Porcelánmanufaktúra Zrt. vezérigazgatója és Biczó Zalán egyetemi könyvtáros, az Esterházy-emléktábla kezdeményezője. Az ünnepséget megtisztelte jelenlétével Esterházy György is, aki Esterházy Móric unokája. Személyes hangvétélű beszédével zárult az emléktábla avatása.

Esterházy Móríc
(Ismeretlen felvétele,
Magyar Nemzeti Múzeum,
Történeti Fényképtár)

ték adományaikkal a bencés gimnázium alapítványait, a diáksegélyalapot és az irodalmi körben is szerepet vállaltak.

Esterházy Móríc az eminens tanulók között is a legkiválóbb növendék volt. Szakács Béla bencés tanár a következőket mondta tanítványáról: „*Esterházy Móríc gróf 1895–96-ik iskolai évben iratkozott be a győri bencés főgimnáziumba mint magántanuló. Acsay Ferenc volt akkor az igazgató, osztályfőnöke pedig Németh Ambrus. Én tanítottam a magyar nyelvet és irodalmat. A kis gróf magas, nyúlánk termetű volt, kedves modorú, elegáns megjelenés. Fel-tűnt a komolyságával, alapos készültségével, amely té-nyek előre sejtették nagyra hivatottságát. Élénken részt vett a Czuczor önképzőkör munkájában is, ahová dolgo-zatot is adott be nem egyszer. A VIII. osztályos vizsgát is mint a többi, tiszta jeles eredménnyel tette le az 1898–99. iskolai év végén.*”

A bencés gimnázium után, 1899 szeptemberétől a Budapesti Magyar Kir. Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán tanult, de Angliában is sok időt töltött. 1900. szeptembertől Oxfordban élt és a helyi egyetemen végezte tanulmányait. Később többször visszalátogatott Győrbe, 1905-ben a katolikus interná-tus alapítói között volt. Ezekben az években a gimnázium

Hatvan esztendővel ezelőtt halt meg Esterházy Móríc, aki 1917-ben a Magyar Királyság miniszterelnöke volt. Kevesen tudják, hogy 1895–1899 között a győri bencés gimnázium tanulója volt. Édesapja gróf Esterházy Miklós Móríc, a Magyar Katolikus Kör elnöke és a Szent István Társulat társelnöke, édesanyja Schwarzenberg Franciska hercegnő volt. Esterházy Móríc Majkpusztán született 1881-ben és Bécsben halt meg 1960-ban. Anyai ágon Schwarzenberg Adolf törökverő győri hős leszármazottja. Első nyilvános szónoki megszólalása is Győr városához köti: 1895-ben a Szent László-ünnepségen a Püspökvárban Zalka János püspök társaságában mondott beszédet.

Biczó Zalán egyetemi könyvtáros az Esterházy-emléktábla kezdeményezője a gróf győri diákéveiről beszélt, majd a győri sajtó cikkei alapján miniszterelnöki fogadtatásáról szolt a szombat délelőtti emléktábla-avatáson. A későbbi politikus Esterházy Alajos testvérel – aki szintén a bencés gimnázium tanulója volt – számos alkalommal részt vettek a Győri Katolikus Kör rendezvényein. Sokszor segítet-

Az Esterházy-emléktábla
(Tóth István Konstantin felvétele)

**Az emléktábla-avatás a bencés gimnázium előtt,
balról jobbra: Biczó Zalán, dr. Simon Attila,
Esterházy György, Tóth István Konstantin, dr. Schmidt
Péter, Sárai Szabó Kelemen (Tóth Zsófia felvétele)**

„Harmincöt éves kora dacára már évek óta a »jövő embere«-ként emlegették gróf Esterházy Mórict, akik ismerték.”

Miniszterelnöksége után 10 esztendővel, 1927. május 28-án és 29-én a bencés gimnázium 300 éves fennállását ünnepelte, az ünnepségen Esterházy Móríc is jelen volt. Az ország minden részéből érkeztek a városba a nagy ünnepi eseményre. A katolikus irányultságú győri lapot idézte a helyismereti kutató az emléktábla-avatáson a jelenlévőknek: *„Zarándokoltak az intézet régi növendékei, hogy osztozzanak a Szent Benedek-rend s a jubiláló intézet örömeiben s lerójják hálájukat az alapító jezsuita rend s az intézet jelenlegi tanárai iránt. Notabilitások vettek részt az ünnepségeken, hogy meghajtsák az elismerés zászlaját 300 esztendő kulturmunkája előtt.”*

Az országos politikába 1931-ben tért vissza ismét. A II. világháború alatt támogatta Kállay Miklós „kiugrási” politikáját, amiért a nyilas hatalomátvételt követően letartóztatták, Sopronkőhidán is raboskodott. 1945. februárban a mauthauseni koncentrációs táborba hurcolták, ahonnan szeptemberben térhetett haza. 1951-ben családjával és édesanyjával együtt a fővárosból a Heves megyei Hortra telepítették ki.

1956-ban lányával Bécsbe emigrált, a Schwarzenberg-palotában élte le hátralévő éveit, ahol hatvan évvel ezelőtt (1960) hunyt el. Az ausztriai Mariazellben nyugszik. Felesége gróf Károlyi Margit volt. Négy gyermekük született: Esterházy Mátyás (1919–1998), Esterházy Marcell (1920–1945), Esterházy Menyhért (1922–1954) és Esterházy Mónika (1928–2015). Unokái: Péter, György, Mihály, Márton, Nóra.*

Biczó Zalán

* Az Esterházy Móríccal kapcsolatos kutatómunka alapja a bencés osztálynévkönyvek, a korabeli sajtó, a tanterületi főigazgatóhoz beadott kérelmek és az iskolai értesítők voltak. Mindezek segítségével lehetett rekonstruálni az iskolai és városi eseményeket.

Halminé dr. Bartó Anna köszöntése

A „nagy történelemben” hetvenöt év szinte sóhajtásnyi idő, de egy ember életében ajándék a sorstól, még akkor is, ha tele van küzdelmekkel, gondokkal, de tele van eredményekkel, örömeikkel, s ha jól élte-éli az életét, sikerekkel, boldogsággal is. Ilyen életutat járt be immár hetvenöt éven át Halminé dr. Bartó Anna, akit születésnapján köszöntünk.

Annát életének jelentős kezdeti állomásai Egerhez fűzik: itt született 1945-ben, kis tokaji elemi iskolai kitérővel általános iskolai tanulmányait is itt kezdte, majd a Gárdonyi Géza Gimnáziumban és a Tanárképző Főiskola magyar-történelem szakán végzett. Itt talált rá a szerelem is, és követve ifjú férjét, Halmi Lászlót, Tégláson a fiú gyermekotthonban vállalt nehéz, de szép pedagógusi munkát. Amikor Lászlót 1973-ban a Zánkai Gyermekvárosba helyezték, oda is vele tartott, akkor már két kisgyermekükkel, ahol megalapítója és vezetője lett a Gyermekváros történetét bemutató múzeumnak. E munkája is inspirálta, hogy az ELTE BTK történelem szakán diplomát szerezzen, azt követően pedig doktori disszertációjára is, amelyet az ifjúsági mozgalmak történetéből írt.

Fent említett múzeumi munkáját olyan sikeresen végezte, hogy meghívást kapott Budapestre a Legújabb kori Történelmi Múzeumba, ahol 1986-tól vezette a történelmi adattárat és könyvtárat. Itt lett – Halász Péter megfogalmazásában – „közvetlen főnöke, munkatársa, és a honismereti mozgalomban is fegyvertársa” az 1990-ben az adattárba került Bartha Évának. Ebben az évben a múzeum Legújabb Kori Történelmi Főosztályként beolvadt a Magyar Nemzeti Múzeum Központi Adattár és Informatikai Főosztályába, ahol osztályvezető-helyettesként dolgozott nyugdíjba vonulásáig.

A Honismereti Szövetség munkájába annak megalakulástól, 1990-től kapcsolódott be Szikossy Ferenc főigazgató hathatós közreműködésével, aki azzal a feladattal „*dobta a mélyvízbe*”, hogy vezesse a Honismereti Szövetség csillebérci alakulót, az alapszabályt is megfogalmazó konferenciájának jegyzőkönyvét. E feladat olyannyira „*megfertőzte*” Annát, hogy a mai napig résztvevője a mozgalomnak, aktív szerepet vállalva a Pest megyei feladatok ellátása mellett az országos rendezvények szervezésében, lebonyolításában is. Segített eligazodni a civil szervezeti élet jogi és pályázatírási útvesztőiben és adminisztrációjában is.

1991-ben megalakult a Pest Megyei Honismereti Egyesület is (2006-ban Érdy János nevét vette fel emlékülés keretében), amelyben Mándli Gyula elnök mellett majd’ három évtizede aktívan dolgozik, 25 éve látja el a titkári teendőket, sok esetben egyes elnöki teendőket is, és tagként képviseli az egyesületet a Honismereti Szövetség Elnökségében.

Sokrétű szakmai és szervezőmunkájával nagymértékben hozzájárult a megyei egyesület közreműködésével 1994-ben Vácon, majd 2011-ben Nagykovácsoson szervezett Országos Honismereti Akadémia sikeréhez. 2006-ban Vácon került sor a Honismereti Szövetség-

Halminé dr. Bartó Anna
(Mándli Gyula felvétele)

gel közös rendezésben a XII. Országos Honismereti Kiadványszerkesztői Konferenciára, amelynek sikerét jelentős mértékben emelte az általa „*felfedezett*” bagi asszonykórus bemutatása, színes viseletüket, hagyományukat felvonultató műsora. (Nem is beszélve a fínom „*madárlátta*” fánkról, amit magukkal hoztak!)

Kapcsolatteremtő készségének köszönhetően már a kezdetekkor tárgyalást kezdeményeztek a szomszédos megyékkel és az ipolysági honismereteseikkel, akikkel tanácskozást szerveztek a Honismereti Napok keretében. Ennek folytatásaként az egyesület nagy sikerű, tartalmas rendezvénye volt a 2007-ben szervezett regionális konferencia Aszódon, ahol a határ menti honismereti kapcsolatokat tekintettük át irányításával. Kezdeményezésére és szervezésében 2008-ban indult útjára a Pest Megyei Honismereti Barangoló sorozat, azzal a céllal, hogy egy-egy település bemutathassa helytörténeti értékeit, hagyományait, tájait, múltját és jelenét, értéket teremtő jeles embereit. A tervezett sorozat első állomása Kiskunlacháza volt, a Budapesti Honismereti Társaság részvételével. Azóta egy-két év kihagyással minden évben Pest megye más-más tájegységére barangoltak az egyesület tagjai, újabb helyszínekkel, kitűnő hangulatban, sok említésre méltó helytörténeti értékkel, neves emberrel, jeles helyi eseménnyel ismertetve meg a résztvevők.

Nagyon hasznos, tartalmas a 2009-ben indított újabb sorozatuk, A Honismeret Napja alkalmából tartott felolvasóülések, amelynek éveken át a Nemzeti Múzeum adott otthont, az utóbbi években pedig Nagymaros vállalta a házigazda szerepét. A rendezvénysorozat elsődleges célja az, hogy a megye helytörténeti kutatóinak bemutatkozási lehetőséget adjanak kutatási témáik, eredményeik bemutatására. Mindehhez szakmai segítséget is nyújtott a megye helytörténeti kutatóinak, csoportjainak, kiemelten a bagiaknak és a kiskunlacháziaknak, akik több rendezvényen is bemutatkoztak. Sok megyei kutatót, helytörténészt ösztönzött tanulmány írására a *Honismeret* folyóiratba, amelyben maga is több cikkel jelentkezett részben az egyesület munkájáról, országos rendezvényekről, részben saját kutatásairól.

Nagy érdeme, hogy felújította és huszonöt éven át gondozta a Nemzeti Múzeummal közösen évenként, majd két évenként meghirdetett Kárpát-medencei, ifjúsági és felnőtt korosztálynak szóló, jeles történeti évfordulókhoz is igazodó helytörténeti pályázatot – a témaválasztástól a kiíráson át a bírálattig és az eredményhirdetésig. A legeredményesebbek mindenkor a Honismereti Akadémia ünnepélyes megnyitáskor vehették át díjaikat, a legjobb pályamunkák pedig bekerültek a múzeum Történeti Adattárába.

Úgy gondoljuk, e nagyon gazdag, sokrétű munka között is a szívéhez legközelebb a fiatalok körében végzett feladatok álltak/állnak. Már az egyesület első éveiben honismereti táborok, szakköri találkozók szervezését segítette. Közreműködésével sok középiskolás csapat csatlakozott a Honismereti Szövetség és a Nemzeti Múzeum által tizenöt éven át szervezett Kárpát-medencei művelődéstörténeti vetélkedőhöz. Több alkalommal vendégül látták a Pest megyei és területi döntők résztvevőit, ahol a megyei diákok nagyon jól szerepeltek.

Vendéglátó házigazdái voltak a szövetséggel 2000-ben közösen szervezett VII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiának, majd ezt követően is sok segítséget nyújtott a további ifjúsági akadémiák szervezéséhez, lebonyolításához.

A felsorolás, ha nem is teljes, de ékes bizonyága annak, hogy Anna a honismeret lelkes motorja, s ha a gondok miatt néha megtorpan is, nagy teherbírással, energiával küzd az egyesület életben maradásáért, az egyre nehezebben előteremthető anyagi háttér előteremtéséért, a tagok, helytörténeti kutatók, pártfogók és alkalmi érdeklődők összetartásáért. Aktív, értékteremtő munkáját a Honismereti Szövetség 2009-ben a *Honismereti Munkáért Emlékéremmel* ismerte el.

E nagyon gazdag, tartalmas életútnak egyenrangú másik fele Anna családja, felnőtt gyermekei, unokái, akik körében immár két éve társa, László nélkül igyekszik helytállni, szeretetben, örömeiben kiteljesedni. Pozitív életszemlélete, irigylésre méltó munkabírása, az emberek iránt tanúsított empátiakészsége, segíteni akarása mindenkor példa lehet előttünk.

Kedves Ani! Mindehhez a hetvenötödik születésnapodon mi mást kívánhatnánk, mint azt, hogy a sors a további életutadat még hosszú éveken át ajándékozza meg nagyon szép élményekkel, életszeretettel, tenni akarással, jó egészséggel! És nagyon kérünk, még sokáig dolgozz családod mellett a honismeret ügyéért is, érezd még sokáig feléd irányuló szeretetünket!

Bartha Éva–Mándli Gyula

Gábrriel Tibor születésnapjára

Szinte csodálkozva halljuk, de igaz, Gábrriel Tibor, a Budapesti Honismereti Társaság titkára idén ősszel már 70 éves volt.

Bizony, Tiborunk 1950. november 18-án született Budapesten, gyermekkorát a Belső-Erzsébetvárosban töltötte, ezen az akkor még romkocsmáktól mentes igazi pesti tájon, az iskolát is a Klauzál utcában kezdte. Édesanyja – ma már nem létező – foglalkozása igazi pesti munka: villamoskalauz volt. Már a háború megpróbáltatásai elmúltak, de gyermekként láthatta a forradalom harcait. Gérecz Attila, a Petőfihez tragikusan hasonló sorsú, ígéretes tehetségű költő is itt esett el orosz golyótól 1956 novemberében, első sírja még a Klauzál téren volt.

Tibor gépipari tehnikumban érettségizett, majd műszaki főiskolára járt. Ezen a pályán is megállta a helyét; lakatosból technológus lett, de humán érdeklődése más utakra vonzotta. Tehetséget érzett az akkor népművelésnek nevezett életpályához: ifjúságház-vezető lett, majd a Fővárosi Művelődési Házban kapott státuszt. Később újabb pályamódosítással, az idegenforgalommal foglalkozott. Munkahelyei erről tanúskodnak: az 1977–1983. években Bp. XV. ker. VB. Közművelődési Intézmények Igazgatósága ifjúságház-vezetője (Kozák Téri Ifjúsági Ház), 1983–1985 között a Szakszervezetek Fővárosi Művelődési Háza népművelője, 1985-től 2000-ig a Közép-Dunavidéki Intéző Bizottság (később Közép-Dunavidéki Regionális Idegenforgalmi Bizottság) főtanácsosa, titkársági csoportvezetője. Egyben a toll embere is, ellátja 1989–1994 között a *Dunakanyar* folyóirat szerkesztőségi titkári feladatait, 1995 és 2000 között pedig a felelős szerkesztője volt. 2000-től kisebb megszakításokkal egyéni vállalkozó: 2000-től 2002-ig a *Kétheti Turizmus* szakújságírója, 2003-ban a *Budapesti Nap* regionális rovatának részletszerkesztője, 2005–2006-ban a Hegyvidéki Helytörténeti Gyűjtemény és Galéria történész muzeológusa, 2006–2010 között szabadúszó, 2010-től nyugdíjas. Képesítéseket szerez, vizsgákat tesz le: 1977-ben ifjúsági klubvezetői képzésen, 1983-ban diploma az ELTE történelem–népművelő szakán, de nem hagyta abba a tanulást: 1994-ben közigazgatási alapvizsgát, majd tíz évvel később EU-s pályázatírói vizsgát tesz.

Gábrriel Tibor

A szellemi munka mellett életében folyamatosan szerepet játszik a sport. 1964–1969 között az Építők SC kajak-kenu szakosztályában versenyszerűen kenuzott; 1982-ben sportvitorlás-vezetői vizsgát tett, 1984–1990 között a Magyar Televízió bűvár szakosztályának, 1992–1996 között az FTSK SE Delfin bűvár szakosztályának tagja, legmagasabb bűvár vizsgája 1995-ben: PADI Rescue Diver (mentőbűvár); 1996-tól az Ipari Minisztérium SE vitorlás szakosztályának tagja, 1997-ben 200 tengeri mérföldes nemzetközi sportvitorlás hajóvezetői vizsgát tett.

Bizony a lista tekintélyes!

Fő feladatának azonban évtizedek óta a honismereti tevékenységet tekintette. Szerénysége miatt nem örülne neki, de áruljuk el, hogy ezt társadalmi munkában végzi. A Budapesti Honismereti Társaság titkári teendőit társadalmi megbízatásként 1997-től látja el. Javaslatára került sor 1998-ban a *Városunk – Budapesti Honismereti Híradó* című, negyedévenként megjelenő periodika kiadására, a lap indulásától napjainkig ellátja a felelős szerkesztés feladatait (alapító szerkesztő). 2003-ban kezdeményezte a napjainkban is sikerrel folyó *Budapesti História* című előadóest-sorozat indulását. A 2005 és 2010 között a *Budapesti Helytörténeti Emlékkönyv* sorozatban az előadások anyagát nyomtatásban is megjelentető kiadványok (I–VII.) szerkesztője. A Honismereti Társaság ismeretterjesztő tevékenysége a 2005-ben induló internetes oldallal bővült: a *Budapesti Helytörténeti Portál* működtetésének feladatait alapító szerkesztőként ma is ellátja. A kiadványok megjelentetésének anyagi fedezetét két alkalommal jótékonyági est szervezésével, illetve évről évre számos sikeres pályázat megírásával biztosítja.

A folyóiratok szerkesztése mellett több fővárossal kapcsolatos helytörténeti kutatást is végzett. Önálló kötete: *A Budai Vigadó története* (2011) elsőként dolgozta fel az épület létrejöttének, építésének és működésének történetét. A reformkori gazdasággal foglalkozó szakmai publikációi rangos gyűjteményekben jelentek meg: *A magyar vasútépítés kezdetei (Vasút História Évkönyv, 1996)*; *Újpesti vasútvonalak és szerepük a település gazdasági életében 1842–1912 (Újpest 1907–2007 című tanulmánykötet)*.

A szervezet munkáját sok ötlettel színesíti, szervezésében több konferencia (pl. *Genius Loci* – konferencia a főváros helytörténeti oktatásáról, 2014), és a középiskolás fiatalság számára meghirdetett több helytörténeti vetélkedő (pl. *Márciusi ifjak, 1999*; *Felkelt a napunk, 2000*; *Budapest múltjának emlékei, 2001*; *Budapest 56, 2006*) zajlott le a fővárosban.

Több évtizede folyó helyismereti munkáját több elismerés kíséri. Országos elismerésben részesült a Honismereti Szövetség által adományozott *Honismereti Emlékérem* (2004); *Bél Mátyás – Notitia Hungariae Emlékérem* (2010) tekintetében, Budapest Főváros Önkormányzata *Budapestért Díja* (2012) szűkebb pátriája kitüntetése.

Ezek a hivatalos köszönetek, de akik személyesen találkoznak vele a honismereti munka során, olvassák az általa szerkesztett médiumokat, kiadványokat – akár nyomtatva, akár az interneten –, mind szeretettel emlékeznek segítőkészségére, barátságos hozzáállására. Ami nem csorbítja a problémák jó és gyors megoldását, nem véletlenül hangzott el róla egy konferencián: „vezető egyéniség”. Igen, sokan lesznek vezetők, de Tibornak úgy látszik, van tehetsége is hozzá.

Gyakran halljuk mostanában, hogy minden sikeres férfi mellett egy nőt lehet találni, akinek része van a sikerben. Tibor társat talált a helyismereti munkában, Szöllősy Marianne szintén történész–népművelő. Két felnőtt leánya, Andrea és Ajna mellett ő is köszönti Tibort, 70. életévének betöltése alkalmából, együtt kívánunk további jó alkotást és még sok boldog születésnapot Gábrriel Tibornak!

Róbert Péter

In memoriam

Elhunyt Reindl Erzsébet

(1937–2020)

Reindl Erzsébet tanítónőt egész munkássága Tapolca városához, illetve a Tapolcai-mence településeihez kötötte. Itt született 1937-ben és itt végezte elemi és középiskolai tanulmányait a Páli Szent Vince rendi Irgalmas Nővérek Tapolcai Intézetében, majd annak jogutódjában, a Tapolcai Római Katolikus Általános Leányiskolában. A veszprémi Állami Tanítóképző Intézetbe felvételizett, ahol 1957-ben kapott tanítói oklevelet. Tanított Lesencetomajon, Zalalahápon, Sáskán, 1963-tól, tíz éven át mint gyógypedagógus nevelő, majd alsó tagozatos tanítóként, illetve napközis nevelőként. A tanítás mellett 1971-től 1992-ig iskolájában honismereti szakkört és táborokat vezetett. Diákok sokaságának tette érdekessé, izgalmassá a honismereti munkát, számos szakdolgozat elkészítéséhez nyújtott fontos szakmai segítséget. Szemléltető anyagait más iskolákban, szaklapokban példaként tették közzé.¹

Nyugdíjazása után, 1994-től 2004-ig minden nyáron honismereti tábort vezetett a tapolcai Bárdos Lajos Általános Iskolában. A 8–10 napos táborokban közel 50 tanuló és néhány felnőtt, többnyire pedagógus vett részt. A táborozók megismerkedhettek Tapolca és környéke természeti kincseivel, történelmi eseményeivel, népszokásaival. Személyes kisugárzásával olyan személyiségeket nevelt, indított újtárra, akik lakóhelyük és környéke történelmének kutatásában megyszerte, de országosan is ismertek lettek, többek között mint Hangodi László történész, Cseh Balázs muzeológus, Farkas Gabriella mesterpedagógus, a Nyirádi Erzsébet Királyné Általános Iskola igazgatóhelyettese.

1992-től nevéhez fűződik a Török János Népfőiskola megalapítása és vezetése, amely Tapolca és vonzáskörzete hagyományainak megőrzését, megismertetését és terjesztését tűzte ki céljává.

Aktívan részt vett a tapolcai önkormányzat Kulturális Bizottságának munkájában és huszonöt éven át irányította a tapolcai Kertbarát Kört. Évtizedeken át vezetőségi tagja volt a Veszprém Megyei Honismereti Munkabizottságnak, a későbbi Veszprém Megyei Honismereti Egyesületnek. Nevéhez fűződik a *Tapolcai Életrajzok* kiadványsorozat írása, szerkesztése, a helyi emlékezetből kitörlődött tapolcai személyiségek életútjának feltárása és megőrzése. Köztük Miltényi József 1848-as honvédtiszt majd ügyvéd,² a tapolcai zsidóság és a Tapolca környéki malmok és molnárok eltűnt világának megörökítése.³ Szá-

Reindl Erzsébet

1 *Reindl Erzsébet*: A szabadidő hasznos eltöltése a napközi otthonban és a családban. A Tanterv kiegészítő anyagának feldolgozása. Veszprém, 1981. 45 p.

2 *Reindl Erzsébet*: Miltényi József emléke és kultusza Tapolcán. In Veszprém megyei honismereti tanulmányok 17. Veszprém, 1998. 119–126.

3 *Reindl Erzsébet*: Feljegyzések a Tapolcai és Tapca környéki malmokról. Taploca, 2005. 55 p.

mos kiállítást rendezett saját készítésű fotóiból, amelyek nagy értéket képviselnek a Tapolcai Városi Múzeumban. Javaslattevője, szervezője volt annak, hogy a legendás emlékü Gyulaffy László csobánci várkapitánynak szobra álljon Gyulafirátóton és Gyulakeszin. Ő kezdeményezte, hogy a Tihanyi-félsziget után a Szent György-hegy is tájvédelmi körzetté váljon. Haláláig dolgozott azon, hogy Tapolcán emlékmúzeuma legyen Batsányi Jánosnak. Erzsi néni élete végéig fáradhatatlanul dolgozott, gyűjtötte, rendszerezte a jelen, kutatta a múlt eseményeit. Tapolcán és a környéken nehéz elképzelni olyan kulturális rendezvényt, ahol ne jelent volna meg fényképezőgéppel a kezében. De a város és térsége helytörténetével kapcsolatban sem igazán lehetett olyan kérdést feltenni a nyugalmazott tanárnőnek, amelyre ne tudott volna a választ adni.

Elhivatottan és nagy szakmai igényességgel követte nyomon nem csak az általa tisztelt és nagyra becsült személyek és családok, de az általuk hátrahagyott iratok sorsát is. Helyismerete és személyes kapcsolatai olyan források felkutatását és levéltárba mentését tette lehetővé, amelyek biztos pusztulásnak voltak kitéve. Így került levéltárba a tapolcai Kocsor István és családjának irathagyatéka,⁴ a lesencetomaji Molnár Károly és a velük rokon Hári Dezső molnárok családi iratai és a velük szomszédos Handleri, Hári- és Sztítás-malmok államosítására és ellenőrzésére vonatkozó dokumentumok az 1890-es évektől 1974-ig.⁵ Neki köszönhetjük Csanda Elek tapolcai kertészmérnök iratainak megmentését.⁶ A *Tapolcai Életrajzok* kiadványsorozatának kéziratjai és a hozzá gyűjtött források is a Veszprém Megyei Levéltár gyűjteményét gazdagítják.⁷

Erzsi néni még betegen is a közösségért élt és dolgozott, s már mozgásában erősen korlátozva is csak a városért akart tenni – ahogy mindig. Önzetlen volt, aki mindig csak adott és adott. Életműve halála után is szolgálni fogja városát és a térségét.

Márkusné Vörös Hajnalka

Bosnyák Sándor

(1934–2020)

A jeles néprajzi gyűjtő és folklórkutató, Bosnyák Sándor 1934. szeptember 4-én született a nyugat-bácskai Bezdánban.* Ősei vállalkozó kedvű, talpraesett, nemegyszer száz holdnál is nagyobb területen gazdálkodó földművesek. Édesapja Bosnyák Sándor, édesanyja Kedves Mária volt. Általános és középiskolai elvégzése után 1955-ben szerzett könyvtárosi oklevelet az Apáczai Csere János Pedagógiai Főiskolán.

Kezdetben vidéken helyezkedett el. A Baranya Megyei Könyvtárban dolgozva egyik mentora a Pécsi Egyetemi Könyvtárból 1956-ban nyugdíjba vonult Várkonyi Nándor –

4 MNL VeML XIII.103: A Kocsor család (Tapolca) iratai 1961–1979. Kocsor István és családja 18 éven át küzdött földjeik elvétele és téesszervezés ellen, sikertelenül.

5 MNL VeML XIII.104: Molnár Károly és családja (Lesencetomaj) iratai, 1890–1974.

6 MNL VeML XIV.101: Csanda Elek tapolcai mezőgazdász iratai, 1970–1985.

7 MNL VeML XV.54: Tapolca környéki vonatkozású iratok gyűjteménye, 1885–1934.

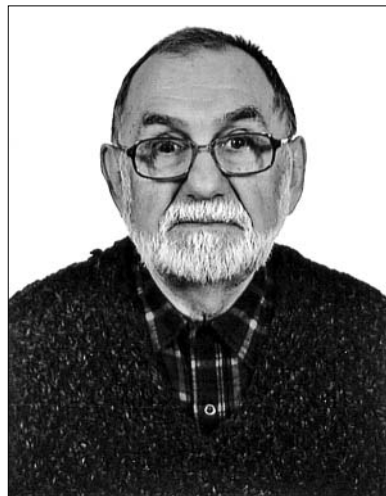
* Szeretnék köszönetet mondani Bosnyák Sándorné Szelényi Katalinnak a megemlékezés megírásához nyújtott segítségéért!

Hamvas Béla és Kodolányi János mellett a két világháború közötti meghatározó szellemi triumvirátus tagja – volt, aki segítette önművelésében. Pécsváradról könyvtári buszokkal járták Baranya kistelepüléseit, ez indította a néprajzi gyűjtés irányába. Mohácsról került a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárba, a 6. Fiókkönyvtár vezetőjének helyetteseként. Hamarosan úgynevezett „repülő” lett, azaz, ha a kiterjedt fiókkönyvtár-hálózatban valahol a vezetőt kellett helyettesíteni, odament: hol itt, hol pedig ott segített a nyomtatott kultúrát eljuttatni az olvasóközönséghez. Így ismerte meg kolléganőjét, Szelényi Katalint (1943), akit egyházilag 1965. december 24-én vett feleségül, és akivel ezután ötvenöt esztendeig éltek együtt. Frigyükből három gyermek, Viola Mária (1966), Árpád Sándor (1968) és Orsolya Katalin (1973) született.

A nyugdíjazásáig könyvtárosként és népművelőként dolgozó Bosnyák Sándor – amint Hoppál Mihály írja – „*az egyik legszorgalmasabb hiedelemmonda-, legenda-, történetimonda-gyűjtő*”, aki „*a saját pénzén bejárta lényegében a teljes magyar nyelvterületet*”, lejegyzett „*szövegeit gyakran idézik olyan kutatók, akik alig jártak a »nép« között, alig gyűjtöttek*”, azonban „*egy kicsit mindig a szakma periferiáján élt, mert nem kapott állást a néprajztudomány sáncain belül, amit tulajdonképpen megérdemelt volna, hiszen szorgalma és az általa gyűjtött anyag minősége ezt indokolta tette volna*” (Magyar Szemle XX/9–10: 63–75.). A napjainkban formálódó digitális Magyar Néphit Archívumban Bosnyák Sándor gyűjtéseiből jelenleg 3390 tétel szerepel, ettől nagyobb mennyiségű néphit-adatra itt csak két akadémiai kutató, Diószegi Vilmos és Pócs Éva neve kapcsán bukkanhatunk.

Érdeklődő és empatikus ember lévén ugyanis mindenkor és mindenhol megtalálta a „gyűjtési szituációt”, a gyimesi csángó telepeken, a Kárpátokon túl, vagy a Tolnába, Baranyába szakadt moldvai magyarok, bukovinai székelyek körében éppúgy, mint a budapesti Almássy Téri Szabadidőközpont táncházának ruhatárában, magnóval, tollal és jegyzetfüzettel üldögélve a viseleti darabokat, hímzéseket áruló kalotaszegi, széki asszonyok között. Egy évig a nagykőrösi könyvtárat igazgatta, majd jó három esztendeig (1977–79) Szentendrén a Pest Megyei Könyvtár olvasószolgálatának vezetője volt, 1980 októberétől pedig már az Almássy téren dolgozott művészeti előadóként. Itt, a táncházakon, koncerteken, előadóesteken, filmklubokon túl a népművészet és a képzőművészet kapcsolatát bemutató kiállításokat rendezett, képzőművészekkel, építészekkel, költőkkel, irodalom-, művészet- és zenetörténészekkel, néprajzkutatókkal, antropológusokkal, pszichológusokkal készített riportjai jelentek meg folyóiratokban, illetve könyvekben, mint például *A néphagyomány vonzásában* (1985), illetve *Hagyomány és művelődés* (1989). Almássy téri állását 1993 decemberében bekövetkezett nyugdíjazásáig töltötte be.

Polgári foglalkozása melletti szabadidejében az ötvenes évek végétől kezdve súlyos kötetekre való, ritka és igen értékes folklórszöveget rögzített; a magyar néphit, a hiedelem- és történeti mondák terén – Magyar Zoltánon kívül – neki van a legnagyobb gyűjteménye. De sok más egyebet is gyűjtött: foglalkozott a népi gyógyászattal, betyármondákkal, hajósok, komposok, gátmunkások, bányászok meséivel és elbeszéléseivel, szakrális építészeti emlé-

Bosnyák Sándor

keinkkel, koronázási jelvényeink esetleges népviseleti párhuzamaival és tengernyi egyéb dologgal. Az elsők között rögzített archaikus népi imádságokat, de gyűjtött ráolvasókat is. Előbbiekkel először Erdélyi Zsuzsanna *Hegyet hágék...* kötetében találkozhatunk (1974, 163.; 1976, 503–508.), később ő maga is közzétette belőlük. A *Folklór Archívumban* például hatvannégy moldvai, gyimesi és bukovinai népi imádságot hozott (1980, 205–212.; 1982, 72–73., 140–150.; 1984, 116–123.), de az *Örökség* hasábjain is olvashatunk tíz gyimesi és moldvai imaszöveget (1992/1: 9–10.), a *Magyar Bibliában* (2001) pedig ötvenkét népi imát tett közzé a magyarlakta vidékekről (2001, 101–114.). Ráolvasógyűjtéseinek kiterjedt voltára, saját közlésein túl (pl. *Folklór Archívum* 1980, 1982, 1984: 122 szöveg) az is rávilágít, hogy Pócs Éva *Ráolvasások* című nagy korpuszának (2014) bibliográfiájában Bosnyák Sándor hét dolgozatával, könyvével szerepel, s a neve százharmincnál is több ráolvasó szöveg kapcsán bukkan fel a kötet jegyzeteiben. Pedig, amint *Nyiss kaput, angyal!* című könyvében (2001, 10.) Tánczos Vilmos megjegyzi, a Bosnyák Sándor gyűjtésében szereplő, a műfaj adatbázisának fontos részét képező archaikus népi imádságok – és éppúgy a ráolvasók is – szinte csak „melléktermékek”: lenyűgöző bőségu adattáraiba ilyen szövegeket is felvett. Gyűjtésének jelentős része mindmáig kiadatlan, kéziratos hagyatéká több ezer oldalra rúg.

Néprajzzal, folklorisztikával foglalkozó kortársai közül szorosabb kapcsolatban állt – többek között – Domokos Pál Péterrel, Erdélyi Zsuzsannával, Falvai Károllyal, Grynaeus Tamással, Halász Péterrel, Hoppál Mihállyal, Kallós Zoltánnal, Kovács Ágnessel, Kriza Ildikóval, Lükő Gáborral, Nagy Ilonával, Oláh Andorral, Polner Zoltánnal, Szemerkenyi Ágnessel, Szócs Istvánnal, a fiatalabb generációból Harangozó Imrével, Huszár Andreával, Magyar Zoltánnal, Takács Györggyel, Virt Istvánnal. Érdeklődése különösen az emberi élet végpontjai (születés és halál), az ősi magyar hitvilág néhol mindmáig eleven emlékei, a „pogányság” és kereszténység határvidéke, valamint az *isteni* felcsigázó és rémítő való-sága iránt volt felfokozott, ám gyakorlatilag szinte minden érdekelte. Súlyos betegségeken, műtéteken túl sem csökkent a tudásvágya, nem vesztette el kutatói ösztönét és kedvét: röviddel halála előtt az újonnan felfedezett exobolygóról kért levélben információt egy űr-kutatótól.

A moldvai csángó magyarok körében gyűjtött mondáit már 1968-ban közölte a *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve*. Az *Ethnographia* 1969/3-as számában a csángók, székelyek és palócok között hallott dualisztikus jellegű teremtésmondákat tett közzé. 1973-ban, jó évtizednyi moldvai, gyimesi, dévai, bukovinai gyűjtése alapján a hagyományos naptisz-teletet mutatta be az *Ethnographiában*. Az újvidéki *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeiben* szülőfaluja, Bezdán néphitéhez közzétett adatokat 1973-ban. Ehhez későbbi dolgozatai is kapcsolódtak (1987, 1990), amelyek a falu néphitének a Bosnyák nemzetség emlékei között élő elemeit ismertették. „Az utód a nemzetség hiedelmeinek összegyűjtésével tiszteleg a bezdáni »fenéknélküli« mocsaras tájat megszelídítő, farkasokat űző, nap felé imádkozó földműves ősei előtt” – írta a *Cumaniában* (10: 488.). Behatóan foglalkozott a moldvai csángó magyarok népi orvoslásával is. Az *Orvostörténeti Közleményekben* (1973) megjelent gyűjtése jelentős anyaggal egészíti ki Petrás Ince János (1877), Diószegi Vilmos (1960) és Kallós Zoltán (1966) eredményeit.

A frissen indult *Folklór Archívumban* először karcagi meséket, kisteleki mondákat kö-zölte (1973), később a bukovinai, moldvai, gyimesi magyarok hitvilágából hozott igen gaz-dag anyagot (1977, 1980, 1982, 1984), utóbbiak mindmáig meghatározó jelentőségűek az említett vidékről származó közlések között. Amint a moldvai magyarok körében végzett munkájáról írta: „A gyűjtés ideje tizenkét évet ölelt fel. Tizenkét olyan évet, amelyet a szí-*vemhez nagyon közelálló emberek közt, »a másik Magyarországon« töltöttem [...] amelyet sok*

gonddal, fáradsággal és anyagi ráfordítással járt, s amelyre mindig melegséggel gondolok.” (FA 1980, 8.)

Már 1973-tól írt a *Múzeumi Kurír*ba is, ahol 1981-ig szinte minden esztendőben jelentek meg írásai. Az említett folyóiratokon kívül már 1959-től publikált – 1965-ig Bácskai Bosnyák Sándor, Bácskai B. Sándor néven is – többek között az *Alföld*ben, a *Confessió*ban, a *Forrás*ban, a *Hitel*ben, a *Honismeret*ben, a *Jel-Kép*ben, a *Kharón*ban, a *Kultúra és Közösség*ben, a *Művészet*ben, a *Néprajzi Közlemények*ben, az *Országépítő*ben, a *Protestáns Szemlé*ben, a *Vigiliá*ban. 1992–93-ban, a megegyező nevű Almássy téri klub tevékenységéhez kapcsolódóan, *Örökség* címmel kiadta a szájhagyomány folyóiratát, amelynek gyűjtője és szerkesztője is ő maga volt. Néprajzi gyűjtőtevékenységéért még 1981-ben *Sebestyén Gyula emlékérem*et adományozott neki a Magyar Néprajzi Társaság.

1987-ben az *Erősz a folklórban* című könyvben *Gyimesvölgyi hujjintásokat* közölt, de Ipolyi Arnold *Magyar mythológiájának* hasonló kiadásához is összeállította a név- és tárgymutatót. Barátja, Darabos Pál révén részt vett a Hamvas Béla halálának harmincadik évfordulójára kiadott kötetben (*A nevezetes névtelen*, 1999), három évvel később az *In memoriam Hamvas Béla* című könyvben szereplő interjúkat készítette el (2002). Foglalkozott az „égbe vivő út”-tal (1992, 1993, 2004), a magyar parasztság halálközeli élményeinek (1998) és az öregek önkéntes halálának kérdéskörével (1999), a lészpedi látóleány alakjával (2000). Különleges értéket képvisel a népi álmofejtésből összeállított *Mit láték álmomban* című kötete (1999) éppúgy, mint a néphagyományban élő, a teremtéstől a világ végéig ívelő apokrif biblikus hagyományt bemutató *Magyar Biblia* (2001), vagy ezerszáz történeti mondát tartalmazó könyve, amelyet a honfoglalás emlékére rendezett sajtó alá (2001). 2006-ban jelent meg *Megcselekedtük... – 56-osok vallomásai és útmutatásai a jövő magyar nemzedéknek* című kötete, amelyben a magyar forradalomra vonatkozó, kiterjedt gyűjtéséből közölt beszélgetéseket. Utolsó éveiben, betegeskedve, néhány kisebb dolgot tett még közzé a *Kelet Kapuja* hasábjain (2018, 2019).

Bosnyák Sándor 2020. május 28-án, életének nyolcvanhatodik évében hunyt el.

Takács György

HÍREK

Apponyi Albert mellszobra Pécelen. A Pécelen működő Wass Albert Társaság kétesztendő tevékenységét mindeddig az író sírjáról származó, nekik adományozott emléklakett, a *Trianon 100* emléktábla avatása, hagyományörző, valamint kulturális, megemlékező rendezvények szervezése fémjelzi. Szent István ünnepén, 2020. augusztus 20-án a trianoni tárgyalódelegáció vezetőjének, Apponyi Albert grófnak a mellsobrát avatták fel. A szobrot Megyeri János szobrászművész, valamint Kelemen György műkökészítő mester alkotta meg.

KÖNYVESPOLC

Trianon, 100

DÉLVIDÉKI SORSOK TRIANON UTÁN

A *Kulturális értékeink a Kárpát-medencében* sorozat V. kötetét ajánlom az olvasó figyelmébe, mely 2019-ben jelent meg, kiadója a vajdasági Kiss Lajos Néprajzi Társaság, szerkesztője a társaság elnök asszonya, Szőke Anna. Az említett sorozat I. kötete 2015-ben jelent meg *Az identitás megnyilvánulási formái a 21. század kezdetén* címmel, mely részben az V. kötet előfutára, ebben is találunk több írást a trianoni döntést követő állapotokról. Jelen kötetben a délvidéki ember önismeretéről, életérzéséről, múlt-tudatáról szóló írások sorakoznak. (A Délvidék elnevezés alatt a szerzők a szerbiai Vajdaságot – Bácskát, Bánságot és Szerémséget – értik.)

egyház nemzetfenntartó ereje immár semmivel sem pótolható a magyar szórvány esetében. Hasonló következtetés vonható le a *Trianon után nyolcvan évvel így láttam* című írásból is, melyben Szőke Anna a vajdasági magyarok vallásosságát-vallás-talanságát taglalja. Rokonszenvvel mutatja be a magyarok mellett más népcsoportok (zsidók, szlovákok...) sorsát is. Megrendítő az ártatlan németek szenvedéseit bemutató, *Életem legmeggrázóbb interjúja* című írása, s ugyancsak ő ír kimerítően a Vajdaságban megmaradt maroknyi német nemzetiség utóbbi évtizedekben történt magára találásáról, közösségi összefogásáról is.

A vajdasági Székelykeve a Bukovinából idetelepültek, az al-dunai székelyek egyik faluja. Szalai Lilla és Boja Patyi Sarolta írása székelykevei asszonysorsokat mutat be. Az asszonyok közül sokan otthon maradtak, míg a család többi tagja külföldre ment.

A bácskerteszi/kupuszinai családok alakulását a továbbtanulás tükrében mutatja be Silling István. Írása rávilágít arra is, hogy a gazdasági viszonyok változása hogyan hatott a családok formálódására. Örvedetes, hogy az 1980-as években a faluban visszaállt a kétgenerációs családmodell.

Mészáros Zoltán két tanulmánya szerepel a kötetben. A *Tito és a hagyományos családmodell* című írásában ismerteti, hogyan került válságba a család, és arra a következtetésre jut, hogy civilizációnk megmaradásának alapfeltétele a család tekintélyének visszaállítása. A *Tito az anekdotákban* című értekezésben ki van domborítva, hogy a titóizmus totalitarista diktatúra volt, de búvópatakként néha felszínre kerül az írásban a marsall néhány jó tulajdonsága is.

A vajdasági magyarok túlnyomó többsége katolikus keresztény, ezért is különös

Tóth Glemba Klára írását helyezte a szerkesztő a kötet élére. E tanulmányban a szerző amellet, hogy az identitással kapcsolatos kutatásairól beszámol, megadja az alapvető fogalmak (identitás, szórvány) meghatározásait is.

Szőke Anna nem csupán szerkesztője, de termékeny szerzője is

a kötetnek, hiszen ő írta a tanulmányok zömét, a tizennégyből hetet. Írásaiban a vajdasági magyarok megpróbáltatásairól, küzdelmeiről, megingott családi kapcsolatairól számol be. A *szórványok szórványa* című írásában a Versec környéki falvak (Udvarszállás, Fejértelep, Temesvajkóc, Nagyszered) magyarjairól ad világos képet, és arra a következtetésre jut, hogy az

színfolt a kötetben Hallgató Imre *Reformátusként* című írása, melyben családja történetét ismerteti a szerző.

Fehér Viktor egy veterán katonatiszt elbeszélései alapján számol be a közelmúlt eseményeiről.

A tanulmányok sokféleségéből kitetszik, hogy a kötet szerkesztője átfogó képet adott a címben meghatározott időperiódus vajdasági történéseiről, s arról, hogyan éltek meg a társadalmi és gazdasági változásokat magyarok és más nemzetiségek a Délvidéken.

„Amikő megfordút a világ”. A délvédeki emberek sorsának alakulása Trianon után. Kulturális értékeink a Kárpát-medencében V. Szerk.: *Szőke Anna*. Kiss Lajos Néprajzi Társaság, Szabadka, 2019. 128 oldal)

Kónya Sándor

ORSZÁGZÁSZLÓK, A MAGYAR FÁJDALOM SZIMBÓLUMAI

A tanulmánykötetet a tokaji Világörökségi Bormúzeumban a Tokaji Országzászlóért Egyesület, a Pap Miklós Népfőiskola (Tokaj) és a Tokaji Múzeum közös rendezésében 2020. január 18-án (két nappal később, miután száz esztendeje gróf Apponyi Albert 1920. január 16-án mondta el Párizsban a híres trianoni beszédét) a trianoni békediktátum máig tartó hatásairól, *Száz év szétszakíttatásban* címmel megrendezett konferencián mutatták be. A konferencia szakmai programjában a Magyarságkutató Intézet, a Veritas Történetkutató Intézet, a Zempléni Múzeum (Szerencs), a Tokaji Múzeum és a Kazinczy Ferenc Múzeum (Sátoraljaújhely) történész munkatársainak előadásai hangzottak el.

Kocsis Lajos, a könyv szerzője ekkor ajánlotta az olvasók figyelmébe „*Magyar fájdalom és a magyar vágyakozás szimbólumai*” címet viselő munkáját. A szerző Csík-szeredában született. Egyetemi tanulmányait a kolozsvári Babeş–Bolyai Tudomány-

egyetem Történelem–Filozófia Karának történelem szakán végezte. A Debreceni Egyetemen 2006-ban PhD-fokozatot szerzett. Fő kutatási területe a dualizmus kori Székelyföld társadalmi-gazdasági története és sajtótörténete. Ezekben a témákban több tanulmánya és egy könyve (*A csiki magánjavak története [1869–1923]*) jelent meg. 2006-tól a Tokaji Kereskedelmi és Idegenforgalmi Szakgimnázium, Szakközépiskola és Kollégium tanára.

Kocsis Lajos könyvének előszavában dr. Simon Csaba, a 2009. decemberben alapított Tokaji Országzászlóért Egyesület elnöke köszönti az olvasót. Az 1934. szeptember 8-án felavatott Tokaji Országzászló Emlékmű a vasútállomással szem-

ben nagyon szép környezetben, a Tokaji-hegy keleti oldalának kővel kirakott támfalán, a szőlőtőkék alatt helyezkedik el. Az 1950-es éveket követően szinte majdnem teljesen feledésbe merült. Bár nem bontották le, egy szüreti jelenetet ábrázoló hatalmas (7–10 méteres) vasgrafikával próbálták eltakarni. Az emlékművet több évi előkészület után sikerült helyreállítani. Újraavatása 2013. június 4-én történt, igen szép számú helyi érdeklődő és az eseményre Tokajba érkezők társaságában. Az emlékműről azt gondoljuk, hogy nem a halott kövek halmaza, hanem jelképe az összetartozásnak, a szétszakíttottság felett érzett fájdalomnak.

A hét fejezetre osztott hiánypótló mű bemutatja az országzászló-mozgalmat, ennek részeként a tokaji országzászló történetét.

Az első fejezetben megismerhetjük az országzászló-mozgalom történelmi előzményeit. Az igazságtalan trianoni békediktátumot és annak ratifikációs vitáját, kényszerű aláírását. A békeszerződés reví-

ziója irányába megnyilvánuló társadalmi véleményeket és a kormányzati szintű lépéseket, a mindezek támogatására alakult különböző egyesületeket, köztük az 1927. július 27-én, Herczeg Ferencnek (1863–1954), kora legnépszerűbb írójának elnöklete (1927–1945) alatt megalakult Magyar Revíziós Ligát.

Urmánczy Nándor (1868–1940) jogász, országgyűlési képviselő, író, a Magyarország Területi Épségének Védelmi Ligája elnöke, „*az országzászló mozgalom atyjá*”-nak, az országzászló-mozgalom megteremtőjének bemutatását olvashatjuk a második fejezetben.

A szerző a harmadik fejezet hét pontjában tárgyalja az országzászló-mozgalmat.

Elsőként megismerkedhetünk a budapesti Szabadság téri Ereklés Országzászló történetével. Lechner Jenő (1878–1962) építész és Füredi Richárd (1873–1947) szobrász alkotását, a Szabadság téri Ereklés Országzászlót 1928. augusztus 20-án a Szent István ünnepi hét keretében avatták fel. Az emlékmű a történelmi Magyarország egész területéről összegyűjtött „*ereklyeföld*” fölé épült. Az avatóbeszédet Urmánczy Nándor tartotta, aki szerint: „*Azért emeltük fel itt, a Szabadság téren, az elszakított országrészek szobrával szemben ezt az emlékművet, azért állítottuk ezt az ereklyét, a zászlótartót, hogy élni akarásunknak legyen tanúbizony-sága, hogy hirdesse a magyar őserőbe vetett hitet és hirdesse a magyar jövődet.*”

A fejezet második része az országzászló felavatását követően megszűnt Előkészítő Bizottság helyét felváltó Magyar Szövetség Ereklés Országzászló Nagybizottsága tevékenységét mutatja be, melynek elnökévé Urmánczy Nándort választották. A bizottság feladata volt a vidéki, helyi bizottságok elnökségével fenntartott kapcsolat erősítése, az országzászlók felállításának támogatása és az avatásokon való részvétel.

A szerző a harmadik pontban ismerteti az országzászló-mozgalom kibontakozását. Bár nincs egyetértés abban, hogy hol állí-

tották elsőként a vidéki országzászlót, jelenlegi ismereteink szerint elfogadhatónak lehet tekinteni, hogy ez Battonyán (Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vármegye) 1931. március 15-én történt meg. 1934 második felében már több mint 40 országzászlót avattak. A 200. az 1935. október 27-én avatott monori volt. 1937-ben az országzászlók száma elérte a háromszázat, az első bécsi döntés kihirdetésekor pedig 370 országzászlóra vonták fel a lobogót.

A következő, negyedik pontban ismerkedhetünk az országzászló-mozgalom „*zászlóshajói*”-val: a területi országzászlók történetével. Ezek az országzászlók az elszakított Magyarország egyes történeti országrészeit szimbolizálták. A szerző által vizsgált időszakban öt területi országzászlót avattak: Délvidéki (Szeged), Dráva–Mura vidéki (Nagykanizsa), Felvidéki (Miskolc), Nyugati (Szombathely), Pest környéki (Kispest).

A fejezet ötödik pontja a zárt területű országzászlókat tárgyalja. Ezeket az országzászlókat egy aránylag jól körülhatárolt területen állították, mint például iskola, intézmény, egyesület, lakótelep, vasútállomás. Az első iskolai országzászlót 1933. november 20-án Pestszenterzsébeten, a Pöltenberg utcai állami elemi népiskolában avatták.

A hatodik részben szó esik azon ünnepekről és őrségekről, amelyeket az országzászlóknál tartottak. Környezetükben ünnepelték március 15-ét, augusztus 20-át, de itt tartották például a tanévnyitó ünnepeket is. Az országzászlónál ünnepeken kívül rendszeres zenés őrségváltásokat, őrszolgálatokat is szerveztek.

A könyv harmadik fejezete epilógussal zárul. Az avatott országzászlók a Trianon elleni állásfoglalás egységes jelképeivé váltak. A második világháborút követően viszont számos országzászló-emlékművet tönkretettek. Elsőként 1945 tavaszán a Szabadság téri Ereklés Országzászlót távolították el. A téren 1945. május 1-jén állították fel a „*felszabadító szovjet hősök és hősi halottak emlékéit*” hirdető emlékművet. A

legtöbb országzászlót 1945 után lerombolták, illetve lebontották, egyeseket a „*kor szellemének, elvárásainak*” megfelelően alakították. Az 1990-as, de főleg a 2000-es éveket követően avatott új, illetve helyreállított és újraavattott országzászlók a magyar nemzet összetartozásának szimbólumaivá váltak.

A negyedik fejezetben a könyv szerzője ismerteti a tokaji országzászló történetét. Az ország városainak többségét megelőzve Tokaj már 1934-ben országzászlóval büszkélkedhetett. Egyedisége és látványossága abban mutatkozik meg, hogy nem szokványos módon, sík területen helyezték el. A közel 70 méter magas hegyoldal lefaragása után a háttérteret színes kőkockák felhasználásával készített térkép alkotta, alatta építették fel az árbócnak helyet adó bástyát. Az országzászlók közül a legismertebbek és a leglátogatottabbak közé tartozott. Az avatóünnepség szónoka Urmánczy Nándor volt. 1945 után a kisebb-nagyobb rombolásokat követően (bástya elbontása) az emlékmű megmaradása a helyszínnek köszönhető, bontás esetén ugyanis a hegyoldal leomlott volna.

Az ötödik fejezetben bőséges irodalomjegyzéket találunk, amely külön csoportosítja a tanulmányokat, az összefoglaló műveket, forráskiadványokat, időszaki kiadványokat, iskolai értesítőket és levéltári forrásokat.

A hatodik fejezet fekete-fehér, illetve színes korabeli fényképeket, levelezőlap-felvételeket tartalmaz. Itt láthatjuk annak a díszes serlegnek felvételét is, mellyel a Tokaji Országzászló Emlékművet 2016-ban a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Értékdíjjal* ismerték el.

Az utolsó, hetedik fejezetben ismerhetjük meg a Tokaji Országzászló Emlékmű helyreállításának munkálatait. Az emlékmű az 1950-es évektől egyre inkább elhanyagolt állapotba került. Köveinek egy részét széthordták és a növényzet is elburjánzott. A vasból alkotott térplasztikát 2012-ben áthe-

lyezték a belváros egyik épületének tűzfalára, így 2013. április 12-én elkezdődhetett az emlékmű helyreállítása. A könyv megemlékezik a tervezőről, a kivitelezést vezetőről és a felújításban résztvevő személyekről.

A kötet végén 25 (!) oldalon keresztül tanulmányozhatjuk az 1928. augusztus 20.–1938. október 30. között felavatott 319 országzászló jegyzékét. A kimutatás az avatás időrendi sorrendjében jelöli a települést, a k. e. e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) vármegyét, végül az Erekyés Országzászló Nagybizottság képviselőjének nevét, aki részt vett az avatóünnepségen. Az összeállítás a rendelkezésre álló forrásokból történt, mivel az Erekyés Országzászló Nagybizottságának hivatalos nyilvántartása nem ismert, valószínű hogy nem is maradt fenn.

Kocsis Lajos könyve hiánypótló mű, hiszen eddig nem jelent meg összefoglaló, tudományos igényességgel készült tanulmány az országzászló-mozgalomról, illetve a Tokaji Országzászló Emlékműről. Történetüket a szerző monografikus gondossággal dolgozta fel. Az irodalomjegyzék és a lábjegyzetek bőséges dokumentumokat ajánlanak mindazoknak, akik még behatóbban szeretnének foglalkozni a mozgalom történelmi előzményeivel és Tokaj szinte egyetlen huszadik századból megmaradt ikonikus emlékével.

(Kocsis Lajos: „A magyar fájdalom és a magyar vágyakozás szimbólumai”. Országzászlók a trianoni Magyarországon (1928–1938). Tokaji Országzászló Egyesület–Pap Miklós Népfőiskola, Tokaj, 2020. 178 oldal)

Várhelyi Gyula

A TÖRTÉNETI FÖLDRAJZI KÖZLEMÉNYEK TRIANON-SZÁMA

A *Történeti Földrajzi Közlemények* nyolcadik évfolyamának összevont 1–2. száma a korábban megjelent kötetektől eltérően – a Trianon századik évfordulójához kapcsolódó megemlékezés okán – „mindössze” egy

konferenciára fókuszálva, az ott elhangzott előadások alapján megírt tanulmányokat jeleníti meg. E konferencia ilyen módon is joggal emelhető ki a korábbiak közül, mind tartalmát, mind aktualitását tekintve. A Magyar Tudományos Akadémia X. (Földtudományi) Osztálya által 2020. március 3-án megrendezett V. Földrajztudományi Nap témája ugyanis a trianoni békediktátum aláíratásának századik évfordulójához kapcsolódott.

A *Trianon 100: a békediktátum földrajzi megközelítésben* címmel rendezett konferencián az előadók azokat az összefüggéseket és kapcsolatrendszereket emelték ki, amelyek Trianonhoz vezettek. Alapvetően geográfiai aspektusból elemezték és értelmezték a tényeket és a hazai, illetve nemzetközi előzményeket és következményeket, mind természetföldrajzi, mind társadalmi-gazdasági, politikai és térszerkezeti vonatkozásokat tekintve. Az elhangzott előadásokból tizenegy tanulmány készült el, amelyeket a *Történeti Földrajzi Közlemények* e számában olvashatnak az érdeklődők. Nem véletlen, hogy a *Történeti Földrajzi Közlemények* kitüntetett szerepet kapott, mindezt az előadók tudományos kutatásai, ill. a konferencia témája predesztinálta.

A *Történeti Földrajzi Közlemények* nyolcadik évfolyamának 1–2. összevont száma 160 oldal terjedelmű, amely Dövényi Zoltán professzor előszavával és bevezető gondolataival kezdődik. E sorokban felhívja a figyelmet és rávilágít arra: száz évvel Trianon után sem mondhatjuk azt, hogy mindent tudunk a békediktátumhoz kapcsolódó események vonatkozásairól, mindazok ellenére, hogy számtalan tanulmány született már e témában és sokan emiatt talán úgy is vélhetik, hogy ez már „*lerágott csont*”. Dövényi professzor is úgy látja, hogy egyrészt még mindig kerülhetnek elő eddig nem ismert források, melyekre leginkább a levéltárakban lehet rábukkanni, másrészt új szempontok alapján is lehet elemezni az ismert adatokat. Ami azonban – véle-

ménye szerint – különösen fontos, hogy minél több olyan történeti földrajzi munka szülessen, melynek regionális kerete a Kárpát-medence.

Szerencsére ilyen irányú kutatások napjainkban is folynak – a *Történeti Földrajzi Közlemények* ennek immár közel egy évtizede publicisztikai keretét is adja és a Nyíregyházi Egyetem Turizmus és Földrajztudományi Intézete, ezen belül Frisnyák professzor több évtizedes tudományoskonferencia-szervező tevékenysége is ezt tekinti egyik legfontosabb prioritásának –, s ebben az irányban kell továbbhaladni, hogy minél inkább megismerjük hazánkat, a Kárpát-medencét. Ezekből a különböző nézőpontokból egy kis ízelítőt kaphatunk a *Történeti Földrajzi Közlemények* jelen számában.

A kötet első tanulmányát Hajdú Zoltán professzor neve fémjelzi: *Az Osztrák–Magyar Monarchia, a Magyar Királyság felosztásának elképzelései az I. világháború előtt és alatt (A térkép veszélyes fegyver)* címmel. Széles körű és átfogó elemzésében kifejti, hogy az imperializmus időszakában (különösen 1890–1920 között) a globális, kontinentális politikai-területi megosztottság (gyarmati és állambeli) kérdései és érdekei kerültek előtérbe. Ezek a folyamatok elsősorban Európát, és különösen az Osztrák–Magyar Monarchiát érintették. A nagyhatalmak érdekei alapján, illetve a nemzetiségek belső törekvéseinek, a területi felosztási elképzelések formálódásának változásait elemzi. Kiemeli, hogy a központi hatalmak veresége a Monarchia végét jelentette. Felhívja a figyelmet, hogy nemcsak a Monarchia, hanem a Magyar Királyság is elszenvedte ezt a vereséget, amelynek az ismert súlyos következményei lettek.

A második tanulmányt Nagy Miklós Mihálytól olvashatjuk, aki *A trianoni béke helye Európa politikai térszerkezetének fejlődésében* címmel foglalta össze gondolatait, kiemelve, hogy az I. világháborút követő békeszerződések értékelésekor napjaink-

ban is Közép- és Kelet-Európa területi és politikai földrajzi változásai kapják a legnagyobb figyelmet. A magyar történelem szakértői között hagyomány, hogy felméri azokat a területi veszteségeket, amelyeket Magyarország e megállapodások következményeként elszenvedett. Hangsúlyozza azonban, hogy a békeszerződések aláírása óta eltelt egy évszázad, s itt az ideje, hogy a trianoni békediktátum által megkövetelt földrajzi változásokat tágabb térségi összefüggésben vizsgáljuk meg. A szerző hangsúlyozza, hogy a trianoni békediktátumban szereplő magyar határok újradefiniálása az I. világháború földrajzi folyamatainak jelentős átértékelését is maga után vonja. Megállapítja, hogy a területi változások illeszkednek Közép-Európa átrendeződéséhez. Ennek a folyamatnak a legjelentősebb eleme az Osztrák–Magyar Birodalom területének felosztása volt, amely földrajzi szempontból – a későbbi társadalmi és politikai fejleményekre tekintettel – a trianoni békediktátum feltételein túlmutató következményekkel járt. A Magyar Királyság legnagyobb földrajzi/geopolitikai vesztesége az Osztrák–Magyar Birodalom megszűnése volt. A birodalmi térbeli környezetből Magyarország átkerült Közép-Európa geopolitikailag is szétaprózódott országainak zónájába.

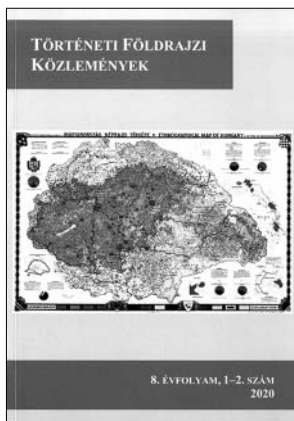
A kötet harmadik tanulmánya a Csülög Gábor és Horváth Gergely szerzőpáros munkája. A *geopolitikai elvek Ausztria és Magyarország területi feldarabolása mögött* című dolgozatukban kiemelik, hogy a XIX. század második felében a szerb és román államoktól eltekintve Közép- és Kelet-Európa társadalmi-gazdasági folyamatait három birodalom (Török, Orosz, Habsburg) dominanciája határozta meg. 1867-től ez utóbbi dualista állammá vált, amelynek nyelvi és etnikai sokszínűsége közismert volt. Az etnikai csoportok, amelyek eltérő politikai keretek között éltek, politikai integritásuk és egységes nemzetállami céljaik elérését tervezték az európai nagyhatalmi politi-

kához való csatlakozással. A vágyakozásuk megerősítését segítette, hogy az ezt támogató geopolitikai alapelvek egyre inkább előtérbe kerültek. Többek között az ismert szlogenek „*egy nemzetállam szükségessége*”, „*a történelmi szuverenitás helyreállítása*” és „*működőképes államterület létrehozása*” segítségével. Ezen állítások egyre nagyobb szerepet játszottak a politikai nyilvánosságban, különösen a sajtó és a tudományos közvélemény, valamint a különféle politikai körökben, illetve a századforduló után a kisebb államok és a nagyhatalmak hivatalos politikájában is. Az I. világháború után a többnemzetiségű dualista állam gyorsan felbomlott, részben politikai ultimátumok és nemzetgyűlések nyilatkozatai, részben a katonai megszállás által. A kialakult helyzetet a „*békeszerződések*” tartalmazzák, ám az e szerződések által alkotott határokat nem igazították a korábban hangoztatott minimális alapelvekhez sem. A szerződések valóban megvalósították a „*nyertesek*” vágyait területi igényeik kielégítésére, a napjainkig is ható következményekkel azonban nem számoltak.

A következő tanulmányban Bányászni Kristóf Andrea a *magyar geográfusok szerepéről és munkásságáról* írt a *Békeelőkészítő Bizottságban*. A magyar földrajztudomány meghatározó szereplői 1918. év nyarán már felismerték, hogy nemzetünk önrendelkezési jogának sérülésekor milyen súlyú fenyegetettség veszélyezteti országunkat. Az első világháború lezárultával gróf Teleki Pál jelentős szervezőtevékenységbe kezdett nemzeti érdekeink védelmében, melynek okán sikerült meggyőzni az akkori teljes magyar politikai vezetést a Békeelőkészítő Iroda felállításának szükségességéről. Ennek tevékenységébe bekapcsolódtak az ország vezető geográfusai, néprajzosai és társadalomtudósai. Az elkészült anyagok, mind a magyarok, mind a külföldiek szemében eddig sohasem látott részletességben tárták fel Magyarország nemzetiségi viszonyait érintő kérdéseket. A geopoliti-

kai döntések, a történelmi Magyarország országrészeinek sorsát eldöntő megállapodások a háború lezárása előtt megszülettek. A padovai fegyverszünet után csak a finomítások, pontosítások következtek, amelyeket, sajnos, a vesztes országok nélkül hajtottak végre. Az így kialakított határok nem lehetnek igazságosak és reálisak, hiszen a győztesek érdekeinek gátlástalan érvényesülését eredményezték. Ilyen körülmények között nem a magyar politikusokon és geográfusokon múltott, hogy az általuk készített térképek eredeti elsődleges céljaikat, illetve a béketárgyalások befolyásolását nem töltötték, nem tölthették be. E térképeknek azonban még így is volt eredményük, egyes térképek politikai földrajzi, kartográfiatörténeti és módszertani fogalomává váltak. A statisztikai adatok korrekt, módszertanilag új, tudományos feldolgozásával modern tudományos iskolát is teremtettek. Az már más kérdés, hogy ezzel akarva-akaratlanul a trianoni békediktátum aláírása utáni évek revíziós törekvéseit alátámasztó tudományos munkák egyik alapvető háttérdocumentumai is lettek. A geográfusok közül többen országos ismeretségre tettek szert, néhányan pedig a Külügyminisztérium munkatársai lettek. Tény, hogy a magyar geográfia két világháború közötti virágzásának alapjait e geográfusok békeelőkészítő tevékenysége alapozta meg.

A következő tanulmányban (*A trianoni országhatárok kitűzése 1921–1925*) Suba János azokról a gyakorlati feladatokról nyújtott információkat, amelyek az egyes határszakaszok terepen történő konkrét kitűzésekor felmerültek. Azon bizottságok működése, amelyek feladata a határ meghatározása volt, két csoportra osztható. Az egyik a „határolás” volt, amely azt jelen-

ti, hogy a békeszerződésben leírt politikai határt meg kell határozni és a helyszínen kellett dolgozni. A másik a „körülhatárolás” volt, amely tisztán technikai folyamatként határozta meg a határt. A térképen megjelölt pontokat valós pontokkal kellett megjelölni a helyszínen, különféle határjelekkel. A határhossz-megállapítás a határmegállapító bizottságok részletes határleírásai és a nagyméretarányú határtérképei alapján történt. A határleírások a határkövek közti távolságokat cm-re pontosan megadják. Ezután meg lehetett mérni a határvonalat, ami valójában azt jelenti, hogy a határvonalat és annak környékét egy adott sávban felmérte.

A bizottságok tevékenysége és mozgatása csak a keskeny sávra terjedt ki a trianoni határvonal mindkét oldalán, ami azt mutatta, hogy csak helyi előkészítésre készültek. A határvonalakat szakaszokra osztották a beállítási, mérési és pénzügyi terhek megosztása érdekében: a cseh határvonalat 27 szakaszra osztották, római számokkal jelölve; a magyar–román határ 11 szakaszra, a jugoszláv 6 szakaszra és az osztrák 3 szakaszra, mind az ABC nagybetűkkel jelölve. A határvonal meghatározására a legtöbb szakaszban csak lassan és több periódusban került sor, mivel a bizottság minden vitás kérdés után szavazott. Ennek ellenére 1922 végére elkészültek a munkával, néhány kisebb rész kivételével. A határjegyzőkönyvek aláírása után a bizottságok feloszlottak. A szerző jól érzékelteti, hogy az esetek többségében a magyar javaslatokat leszavazták, így a korrektség nehezen volt biztosítható, s értelmetlen megosztások sorával találkozunk. Külön fejezetben tárgyalja a hármashatár-pontokat, amelyek mindegyike az eredeti javaslattól eltérő helyre került!

Kiss Tímea, Fehérvári István, Nagy Judit és Sipos György közös tanulmánya (*A határ-státusz hatása a Maros mederfejlődésére*) a Maros folyó határszakaszának példáján keresztül természetföldrajzi vetületét adja mindannak, ami az épített környezettel és a magyarsággal történt Trianonban. A folyó Trianon óta 22,7 km hosszú szakaszon országhatár Magyarország és Románia között. A Maros esetében megállapítható, hogy a trianoni határ ténylegesen befolyásolta a mederben és az ártéren zajló folyóvízi folyamatokat. A trianoni békediktátum értelmében a határszakaszban további folyószabályozási műszaki munkálatokat nem engedélyeztek. A tanulmány jól érzékelteti, hogy a határszakasz és a Kiszombor és a torkolat közötti szakasz fejlődése az elmúlt száz évben drasztikusan eltért egymástól. Mindezt jól bizonyítja a két szakasz csatornafejlesztésének és felszínborítottságának összehasonlítása. A határszakasz további közvetlen emberi hatás nélkül alakult át, gyakorlatilag antropogén hatás alig érte az elmúlt 100 évben, melynek eredményeként a folyó elfajult, zátonyok és szigetek jelentek meg a túlszélesített szakaszokban. A Magyarországon maradt szakaszt azonban tovább szabályozták sokkal keskenyebb, lényegesen kevesebb homokpaddal, zátonnyal és szigettel. Az alsó, hazai szakasz mutatja azt, hogy hogyan nézne ki a Maros síksági szakasza, ha a sarkantyúk építése hosszabb szakaszon megvalósul: a meder formailag elszegényedett volna, de talán hajózhatósága fenntartható lett volna. Napjainkban, bár a határszakasz nagyszerű vízitúra-útvonal, de motorcsónakkal sem lehet közlekedni a sekély, zátonyos szakaszok miatt. Amíg a határszakaszon az ártéri talajtakaró csaknem ugyanaz maradt, mint a XIX. század végén volt, addig a magyar árterület erdősített és invazív fajok terjedtek el, melynek eredményeként a növényzet érdekessége négyszeresére nőtt. A hidrológiai modell eredményei azt mutatják, hogy a nagyobb érdekesség a magasabb árvízcsúcsértékek, a

csatornán belüli nagyobb áramlási sebesség és az alacsonyabb túlcserélődés áramlási sebességért felelős. A szerzők javasolják, hogy a jövőben a határ menti és a nem határ menti szakaszok összehasonlítása legyen egy közös tárgyalási alap a Maros árvízkezelésének jobb megértése, valamint a fenntartható folyami kiképzési tervek kidolgozása érdekében. Azt gondolják, hogy ezen elvek ismeretében, a folyóvízi folyamatok összehasonlításával a magyar vízgazdálkodás is hasznos információkhoz jutna, amelyeket fel tudna használni a fenntartható vízgazdálkodás megtervezésekor, illetve az árvízi kockázat mérsékléséhez.

A Kincses Áron és Tóth Géza szerzőpáros dolgozatában (*Magyarország térszerkezetének vizsgálata a trianoni békediktátum tükrében*) mintegy 150 éves idősíkon elemzik Magyarország térszerkezetét, ideértve a trianoni békediktátum hatásait is. Nem csak 1920 és napjaink között vizsgálják meg mindezt, hanem egy korábbi időponttól (1870) kezdődően, hogy bemutassák: vajon a békemegállapodás jelentősen új térségi folyamatokat generált-e? Vagy a korábban már megfigyelhető folyamatok éltek tovább, esetleg lelassultak vagy felgyorsultak-e Trianonnal mindezek? Kiinduló adatbázisként az 1870-es népszámlálási adatokat használják, a jelenlegi közigazgatási térszerkezettel összehangban. Az értelmezés megkönnyítése érdekében a korábbi rangsorok felhasználása helyett a mai települési és körzeti rangsor szerint elemeznek. A szerzők először a kutatási terület irodalmi előzményeit tárgyalják, és a népesség térbeli szerkezetének folyamatát szemléltetik topológiai térképeken. Ezután a gravitációs módszer alkalmazásával megvizsgálják a térbeli szerkezet jellegzetes alakját és konfigurációját a Trianon előtti Magyarország által érintett ország(részek) területén. A tanulmány utolsó részében megvizsgálják a trianoni békediktátum területi különbségek alakulására gyakorolt hatásait, és összefoglalják az eredményeket. A lokális

csomópontok térszerkezeten belüli sorrendje Trianon óta sokat változott, viszont ha 150 évre tekintünk vissza, akkor a legfontosabb térszerkezeti vonások megegyeznek, igaz, a területi különbségek bizonyos tekintetben eltérő struktúrát mutatnak. A diktátum ellenére egyértelműen igazolható, hogy a Kárpát-medence térszerkezetének megkérdőjelezhetetlen központja továbbra is Budapest. A területi különbségek növekedése 1870 óta folyamatos, s ily módon nem köthető a békediktátumhoz. A II. világháború óta viszont a különbségek növekedésének gyorsulása a jellemző, mely hosszú távon nem kedvező a térszerkezeti viszonyok szempontjából. Mindezek mellett a térszerkezeti viszonyok – a történelmi kataklizmák ellenére – nem sokat változtak, az alapvető konfiguráció hosszú távon stabilnak tekinthető.

Gulyás László tanulmányában (*Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 9. A trianoni békediktátum következtében a magyar államtól a lengyel államhoz került területek*) részletesen elemzi és adatokkal gazdagon érzékelteti, hogy az érintett települések elcsatolása a Felföldön ugyanolyan térszkizofén helyzeteket eredményeztek, mint a történelmi Magyarország szétdarabolásának más szegmenseiben. Ezzel a döntéssel összesen 589 km² került a Magyar Királyság területéből a lengyel állam keretei közé. A lengyel hadsereg – a lakosság mérsékelt lelkesedése által kísérve – 1920. augusztus 10-én vette birtokba a lengyel államnak ítélt területeket. Árva vármegyében a 0,8% az 121 magyart, illetve Szepes vármegyében az 1,1% az 103 magyar jelentett. Az adatok tükrében világossá válik, hogy a két területért történő vetélkedés gyakorlatilag lengyel-csehszlovák területi konfliktus volt, melyben a magyar állam „csak annyiban” volt érdekelt, hogy szerves része e terület is. Az eseménysort úgy kell értelmeznünk, hogy az egyik eleme az 1918-ban hatalomra került lengyel politikai elit azon törekvésének, hogy valamennyi lengyelek által lakott

területet egy állam kereteibe fogja össze. Az már a történetet külön érdekessége, hogy Szepes vármegye esetében ezen lengyel törekvés jogosságát a népszámlálási adatok egyértelműen alátámasztják, míg Árva vármegye esetében egyértelműen cáfolják.

Kókai Sándor tanulmányában (*A Bánság térszerkezetének feldarabolása a trianoni határok által*) részletesen bemutatja és elemzi, hogy az etnikai-kulturális törésvonalak és gazdasági fejlettségi eltérések ellenére a hely szelleme és a Bánság lakóinak identitássemái sem tudták megakadályozni a Trianonban meghozott anakronisztikus döntést, amely – amint az elmúlt száz év bizonyította – sem a Bánságban élőknek, sem a területén osztozkodó országoknak nem jelenthetett prosperitást eredményező korrekt megoldást. A trianoni békeszerződés által megrajzolt határok a népesség etnikai összetételére ugyanúgy nem voltak tekintettel, mint a természeti tényezőkre, azaz tájegységeket, településrészeket (pl. Gyála, Valkány, Klári stb.) és a vonalas infrastruktúra által biztosított gazdasági-kereskedelmi kapcsolatokat (pl. a bánsági vasútvonal-hálózatot nem kevesebb, mint tizenkilenc helyen metszette a trianoni határ) vágta szét az utódállamok gyakran egymással is szöges ellentétben álló érdekeinek megfelelően. A Bánság sajátos helyzetbe került, Magyarországnak csak a Marosszög (271 km², 9 település Új-Szegeddel együtt) maradt meg, míg Szerbiához került 9387 km² (193 település) Torontál és Temes vármegye területéből, ill. Krassó-Szörény vármegye két települése 23 km²-nyi területtel. A Bánság közel kétharmadát (66,1% = 18 848 km², 609 település) Románia kapta, mely felosztás ellentétes volt az egyes nagyhatalmak (pl. olaszok, amerikaiak stb.) terveivel, valamint az etnikai-nemzetiségi térszerkezettel és az etnikai-nyelvi viszonyokkal. Mindez napjainkig megoldatlan térszkizofén helyzeteket, dinamikus központok hiányával rendelkező országhatár menti és belső perifériákat, illetve előregedő-elnéptelenedő

etnikai szórványokkal tagolt, halmozottan hátrányos helyzetű mikrorégiókat eredményezett. A társadalmi-gazdasági és politikai változások eredményeként a Bánságban napjainkra a trianoni határ menti területek is homogenizálódtak, így mindössze két-három eltérő kultúra, nyelv és vallás találkozási övezetével degradálódtak, amely mindenképpen visszalépést jelent a XX. század első évtizedeihez képest.

Szalkai Gábor tanulmányában (*Gyimesbükk. A történelmi országhatár revitalizációja*) több síkon elemzi és mutatja be, hogy a kollektív emlékezet térbeli dimenziókhöz kapcsolódó kérdéseit, konfliktusait számos – főleg idegen nyelvű – szakirodalom tárgyalja. A nem létező politikai határ újbóli megjelenése olyan, mint egy „*kísértet a múltból*”, ennek révén kapcsolódik Gyimesbükk és térsége a „*fantomhatárok*” koncepciójához. Az elmúlt években a falu zárándokhely lett, ahova számos magyar turista utazik. Az utóbbi időben a korábbi határvonal ismét fontos szerepet játszik Ghimes-Fáget/Gyimesbükk életében. A falu gazdasági fejlesztési tevékenysége a turizmuson alapul: a régi épületeket felújítják, történelmi emlékműveket építenek és különféle (hagyományos) ünnepeket ünnepelnek. Míg a turizmus a helyi lakosság többsége által is elfogadott, olyan tényező, melyben gazdasági lehetőséget látnak, addig a helyi, csángó kultúra mint az egyik legfőbb értékesítendő árucikk, a múlt elfelejtendő, avitt részeként szerepel a közöség tudatában. A mindennapokban már nem élő helyi kultúra értékesítése során a csángókat mint magyar önazonosságú csoportot kívánják legitimálni, a székelység attribútumait rájuk is átvíve. Mindeközben a nemzetállam (itt Románia) megpróbálja limitálni a kisebbségi csoport politikai és etnospecifikus követeléseit, amelynek lépései a Gyimesbükköt meglátogató turisták számára jórészt láthatatlanok maradnak.

A kötet utolsó szerzője Kincses Boglárka, aki dolgozatában (*A magyar kisebbség és a*

magyar anyanyelvű oktatás helyzete a Vajdaságban Trianontól napjainkig) a magyar kisebbségek és a magyar nyelvű oktatás helyzetére összpontosított a Vajdaságban. A Vajdaság és a területén élő nemzeti kisebbségek, így a vajdasági magyarok sorsa is mindig az aktuálisan fennálló társadalmi-politikai rendszer uralkodó ideológiájának függvényében alakult. A Vajdaság viharos múltjának következtében a területen élők legtöbbször az elvándorlásban és az asszimilációban látták a megoldást. Ennek következtében a vajdasági magyarok létszáma is évtizedek óta csökken. Az elvándorláshoz vezető első lépés lehet a Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció, amely országhatáron átnyúló jelentős mobilitást eredményez. A kérdőíves kutatásból azt a következtetést vonta le a szerző, hogy a vajdasági magyar diákok azért tanulnak inkább valamelyik magyarországi felsőoktatási intézményben, mert anyanyelvükön tanulhatnak, illetve az európai uniós munkaerőpiacon jobb a jövőbeli karrierépítésük lehetősége. A Vajdaságból Magyarországra irányuló tanulmányi célú migráció veszélyt is magában hordoz, hiszen kutatások bizonyítják, hogy a hazánkban végzett vajdasági magyar diákok többsége nem tér vissza Szerbiába. Ez is hozzájárul a vajdasági magyarság létszámának csökkenéséhez és veszélyezteti a vajdasági magyar nyelvű oktatás fennmaradását. Másrészt viszont egy elkerülhetetlen folyamat, hiszen a szerbiai magyar nyelvű képzés szerkezete hiányos.

A kötet tartalma, a tanulmányok sorrendje és a szerzők egymást jól kiegészítő és alátámasztó gondolatai alapján – visszatekintve és értékelve a korabeli eseményeket – teljesebben és rajzolódnak ki a hazai geográfusok egy részének – elsősorban a történelmi földrajzosoknak – sajátos Trianon-képe.

(Történelmi Földrajzi Közlemények 8. évf. 2020. 1–2. sz. Főszerk.: *Frisnyák Sándor*, szerk.: *Kókai Sándor*. 160 oldal)

Bányászné Kristóf Andrea

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚRÓL 1945 ELŐTT

A Kronosz Kiadó által, a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent könyv az első világháború témáját feldolgozó 1945 előtti magyar történetírással foglalkozik. Az első világháborúval foglalkozó szerzők első generációjához az a korosztály tartozik, amely megélte a Nagy Háborút. A könyv célja, hogy betekintést nyerjünk azokba az írásművekbe, amelyeket ez a generáció készített. A borítón Zala György *I. világháborús emlékmű* című alkotásának fényképe látható.

A könyv szerzője – Szóts Zoltán Oszkár történész – a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos kutatója és *Újkor.hu* – *A velünk élő történelem* című ismeretterjesztő portál főszerkesztője. A szerző munkájában az egyes – első világháborúval foglalkozó – írásművek jellemzőivel, csoportosításukkal és keletkezésük intézménytörténeti háttérével is foglalkozik. Figyelembe veszi az egyes nézőpontokat, műfajokat. A könyv – amely tulajdonképpen a szerző doktori értekezése – bevezetése rámutat arra, hogy az első világháború eseményeinek feltárásakor és megírásakor nemcsak a harctéri eseményekkel kell foglalkozni, hanem a velük szorosan összefüggő politika-, diplomácia-, társadalom-, gazdaság- és művelődéstörténettel is. Egyúttal vázolja a könyv témák szerinti felépítését, munkájának forrásait, az egyes felmerülő problémákat és kérdéseket. A könyv tulajdonképpen két fő részre osztható. Az első rész az első világháború historiográfiáját mutatja be, míg a második rész a magyarországi első generáció írásműveit tárgyalja.

A szerző elsőként azokkal az eddigi magyarországi kutatásokkal foglalkozik, amelyek az első világháború historiográfiáját érintik. A kötet sok szempontból nem előzmény nélküli, de ilyen átfogó munka még eddig nem született. A szerző fontos szempontnak tartja, hogy az első világháború

nemzetközi és magyarországi historiográfiáját is összehasonlítsa, ezért munkájában ennek tárgyalását folytatja. A Nagy Háború kutatói generációinak legtöbb történésze elsősorban a háború eseményeit vizsgálta, minden más, nem hadtörténeti szempontból való megközelítés háttérbe szorult. Fontos kérdéssé vált, és egyúttal vitát váltott ki a háborús felelősség kérdése nemcsak Németországban, hanem Franciaországban, Nagy-Britanniában és a Szovjetunióban is. A szerző kellő hangsúlyt fektet arra, hogy Lenin első generációs elmélete és tézisei miként hatottak az 1945 és 1989 között tevékenykedő magyarországi második generációra, amelyet a marxista történetírás jelentett. Ez a generáció igyekezett negatív színben feltüntetni az 1945 előtti magyar történetírásnak az első világháború témájához kapcsolódó írásműveit. A szerző a nyugat-európai második generáció 1945 és 1990 közötti időszakra tehető munkásságának bemutatása mellett az 1990 után tevékenykedő generáció tagjaival és munkáival is foglalkozik. A magyarországi – 1989 utáni – harmadik generáció legfőbb feladata az volt, hogy az első világháború részben elfelejtett kérdéseit is újra a felszínre hozza. A transznacionális, vagyis negyedik generáció tagjai elsősorban globális kérdésekkel foglalkoznak és összefüggéseket keresnek. A magyarországi – 2014 utáni – negyedik generációra már hatással volt, illetve van a transznacionális szemléletmód. Ennek a generációnak a legfőbb feladata – amelyet az első világháború kitörésének századik évfordulója is alátámaszt – az 1914–1918 közötti világégés fontosságának tudatosítása. A szerző a nemzetközi történetírásban bekövetkezett szemléletmódok változását is górcső alá veszi.

A könyv második, terjedelmesebb részében a szerző konkrétan a magyarországi első generáció írásműveivel ismerteti meg az olvasót. Az első generáció tagjai olyan szerzők voltak, akik az első világháborút aktívan megélték. Munkáikban fellelhető,

hogy a személyes tapasztalat keveredik a tudományos nézőponttal. A szerző fontosnak tartja az első világháború alatti és az 1918 utáni források és szakirodalom hangsúlyozását is. Bemutatja az Országos Széchényi Könyvtár egykori első világháborús gyűjteményét, ennek létrehozását, gyarapítását és a körülötte megjelenő problémákat is. Továbbá értékeli a fentiekben említett gyűjtemény történetét. Természetesen nem marad el az 1914 és 1918 közötti magyarországi könyvkiadás és a katonai tábori újságok tárgyalása sem. A könyv szerzője ezután az 1945 előtti memoírologia termékeinek magyarázata és a korabeli történészek felelősségkereső munkái mellett szükség-szerűnek tartja a gazdasági szakírók tevékenységének megismerését is. A szerző ezenkívül munkájában kellő hangsúlyt fektet a katonai írók és hadtörténészek tevékenységére és munkáira, valamint az egyes írásművek megjelenéséhez fontos szerepet betöltő Hadtörténelmi Intézet és Múzeum jogelődjeire. A *Hadtörténelmi Közlemények* 1945 előtti – az első világháborúval foglalkozó – írásait részletesen ismerteti a szerző. A *Hadtörténelmi Közleményekben* megjelenő programadások, forrásközlések, tárcák, recenziók bemutatása mellett természetesen nagyobb teret kapnak az egyes tanulmányok. A *Magyar Katonai Közlöny* és a *Századok* folyóiratokban 1945 előtt megjelent – az első világháború témáját tárgyaló – írásművek mellett a nagyközönségnek szánt világháború-történelmi kötetek, az egyes alakulattörténetek és a közoktatási történelemtankönyvek bemutatása sem marad el. A szerző arra is rámutat, miként jelent meg Magyarországon a Horthy-korszakban a népi emlékezet, a hőskultusz és az emlékezetpolitika az első világháború kapcsán, különösen, ha nagy hangsúlyt fektettek a nemzeti egység fontosságára, és az ennek szorgalmazásához nélkülözhetetlen nemzeti nevelésre.

A szerző munkája végén összegzi a leírtakat, majd az irodalomjegyzékből az is

kiderül, hogy a levéltári források mellett hihetetlenül komoly és nagy mennyiségű szakirodalmat használt fel. A könyv végén névmutató és egy angol nyelvű összegzés is található. A munka igényes, szedési hibák, elírások nem találhatók benne, szerkezeti- leg jól felépített és alapos lábjegyzetekkel vannak ellátva.

Szöts Zoltán Oszkár könyve minden- képp nagy értékű, különösen azok számára, akik a jövőben komolyabban szeretnének foglalkozni az első világháborúval. Ők különösen sok hasznos információt meríthetnek ebből a könyvből, ugyanakkor a téma iránt – hobbi szinten – érdeklődők számára is nagyszerű élményt nyújthat az elolvasása, tanulmányozása. Összegzésül a könyvet ajánlom minden olvasó számára.

(Szöts Zoltán Oszkár: *Az első világháború az 1945 előtti magyar történetírásban*. Nézőpontok, műfajok, intézmények. Kronosz Kiadó, Pécs, 2020. 267 oldal)

Cservenka Ferdinánd

TAMÁSI, 1919

Ugyanaz más szemmel – ez is lehetne az alcíme K. Németh András 2019 decemberében napvilágot látott munkájának, a *Tamási 1919-ben* című kötetnek, amely több űrt is betölt a kortárs historiográfiában. A valódi alcím azonban nem a fent sugallt szentencia, hanem három szó: *Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror*. E sorok írója a kötet szerzőjével annak a nemzedéknek a tagja, amely még most sem szokta meg egészen, hogy az említett három kifejezést egymás mellett lássa. Az egyoldalúan torzított, mert propagandacélú történelemok-

tatásban részesült generációk számára a víz alóli felbukkanás felszabadító mélylégzéséhez hasonlítható a pillanat, amikor a történelmünk meghatározó eseményeiről és alakjairól végre lehetett szabadon szólni. (Ez persze meghozta a maga vadhajtásait is, hiszen ha nincsen cenzúra, akkor semmilyen, még szakmai cenzúra sincs. És a történetírás történetében is működő ingaelv a szóban forgó tárgy tekintetében fokozottan érvényesül.)

A *Tamási 1919-ben* egyik kimondott célkitűzése és érdeme szakmai és erkölcsi tekintetben egyaránt, hogy tudatosan tartja távol magát azoktól a politikailag motivált érzelmi hullámoktól, amelyek száz éve homályos tükként akadályozták a tisztánlátást. „Szándékosan igyekeztem ki-

szakadni – száz évvel azok után – az eseményekre a közbeeső idő alatt rátapadt értelmezési keretektől és emlékezetpolitikai útvesztőkből, már csak azért is, mert a téma erősen átpolitizált, nem utolsósorban annak köszönhetően, hogy 1919 óta több, ellentétes irányultságú politikai terrort is megtapasztalhatott az ország. Ennek megfelelően megpróbáltam leszámolni a témát érintő mindkét oldali mítoszteremtési kísérletekkel is” – fogalmaz a szerző könyve előszavában.

Ám a kötetet nem kizárólag, és nem is elsősorban ezért érdemes kézbe venni és elolvasni. Kifejezetten ajánlott azok számára, akik a fát is látni akarják, akárcsak az erdőt. A rendkívüli alaposágú munka (mintegy hetedfélszáz lábjegyzettel) ugyanis – ahogy a címéből gondolni lehet – elsősorban helytörténet nemzeti történelmi keretben. (Akit ért már csalódás, amikor a képernyőn egy szép, összetett képre ráközelített, és egy apró kis alak vagy tárgy ahelyett, hogy kibontakozott volna, néhány

ormótlan pixelre hullott, az tudja értékelni a részletek jelentőségét.) K. Németh András a „mikrotörténelem eszközeivel” a kezében szinte óráról órára dolgozza fel az eseményeket, nem elveszve, sokkal inkább rendet téve a részletekben. Teszi ezt tamásiként magabiztos helyismerettel, korabeli és mai utcanevekkel, a ma is álló épületek pontos beazonosításával, illetve az azóta elpusztult épületeket is említve. Így válik Tamási számos szeglete a forgalmas főtértől az eldugott utcácskáig egy véres történelmi dráma színpadjává, ahol az épp arra járó számára kézzel fogható közelségbe kerül a megleveledett történelem.

Az igazi „csemege” azonban a fényképekkel is jelenvaló, szinte hús-vér valóságban is megszólaló szereplőgárda. A vörös és fehér oldal fő- és mellékszereplői és statisztái egyaránt mint megannyi miniportré ugranak elő az esettanulmány lapjairól. Nemcsak mozognak, cselekszenek, hanem valóban meg is szólalnak e képzelt pódiumon. A több rövidebb-hosszabb idézetten túl egy külön függelék tartalmazza a nagyobb lélegzetvételű visszaemlékezéseket. Ez a személység egyfelől a történelmi munkákra ritkán jellemző bensőséges viszonyt teremt könyv és olvasó között, másfelől viszont kiváló lehetőség, hogy a szerző az ütköztetés módszerével éljen anélkül, hogy neki állást kéne foglalnia. Jelen írás kiinduló gondolatához visszatérve: az egyes tanúvallomásokból, emlékezésekből vagy naplóbejegyzésekből is kiviláglik, hogy mennyire nem mindegy, melyik oldalról látja az ember ugyanazt más-más szemmel, hát még, hogy tettese vagy áldozata-e az eseménynek. Íme, egy példa a békésebb jelenetek közül; idézet a könyvből:

„Május 1-jén a községben felvonulást tartottak, amelyen az ünneplő közönség mellett részt vett a pártvezetőség, a szakszervezetek, a vörösőrszázad, a tűzoltószázad, a fúvószenekar, a földmunkások, a szellemi és közalkalmazottak csoportja, egy 15 fős lovasbandérium, valamint 500 fehér ruhás leány

is. A vásártéren 400 fő jelenlétében »népünnepélyt« tartottak, ahol a Marseillaise és a »proletárinduló« elhangzása után szavaltatok következtek [...]. A majálisról egy 1932. évi polgári per [...] is megőrzött részleteket. E szerint a vásártérre vonulás nem önként történt, hanem dobszó útján rendelték el. A fúvószenekar és polgári iskolás diákok »proletárdalokat« adtak elő (de egy Petőfi-vers is elhangzott), amelyeket Mayer József tanított be kényszerűségből.”

Szintén a személyes vonást erősíti, hogy az országos nagypolitika részeként bemutatott helyi történéseknek az általános, vagy ha úgy tetszik globális eszmei, politikai motivációin túl a tanulmány rámutat az egyes embert motiváló okokra is. Egy bármekkora történelmi esemény is szükségszerűen hétköznapi „kisemberek” sokaságából áll, akiknek, bár fontosak az eszmék, megvan a saját egyszerűbb, földhözragadtabb szempontjaik. Ez derül ki például A tamási ellenforradalom fejezet Az események okai című alfejezetéből, illetve annak idézett visszaemlékezéseiből: „Az udvaron álltunk, mi hárman nagyobbacska gyermekek, fogtuk anyánk szoknyáját, a 2 éves [...] a karján ült. Egyik bitang 3 gránátot fogva azzal fenyegetőzött, felrobbantja a házat. Erre éktelen sírásba kezdtünk. A riogatás abbamaradt, majd lepedőbe fogva ágyneműt, ruhaféléket kezdtek kihordani és három nagy bödön zsírt. Ezt követően 5 ökröt és 1 üszőt vezettek ki az istállóból. [...] A fenti idézetek fényében nem férhet kétség ahhoz, hogy a többnyire egyszerű földművesekből álló felkelők nem elsősorban ideológiai okokból tették kockára az életüket, hanem a négy évig tartó háború által különben is megtépázott javaikat, családjuk megélhetését igyekeztek óvni...”

Talán az idézett részekből is felsejlik, hogy a Tamási 1919-ben lebilincselő kiegészítő olvasmány a szakmának és a történelem iránt érdeklődő laikusnak egyaránt. A mögöttünk álló 100. évforduló okkal-joggal irányította a figyelmet újból a Tanácsköztársaságra. Ennek az újra felkelt figye-

lemnek a része az itt megidézett munka is, amely ugyanakkor arra is rámutat, hogy a témában akad még bőven feltárni, kutatni való terület. Hiszen aligha állítható, hogy az országos eseményekben hasonló súllyal szereplő települések mindegyikéről készült volna ilyen igényes, minden részletre kiterjedő tanulmány.

(K. Németh András: Tamási 1919-ben. Ellenforradalom, vörösteror, fehérterror. Tamási Helytörténeti Alapítvány, Tamási, 2019. 144 oldal)

Papp István Gergely

TRIANON-OLVASÓKÖNYV

Ady Endrétől Márai Sándorig ível ez a szöveggyűjtemény Trianon jegyében. Ady 1918 novemberében írja meg utolsó versét, az Üdvözet a győzőnek címűt, melyben szinte esdekelve könyörög a győztes hatalmaknak: „Ne tiporjatok rajta nagyon, / Vér-vesztes, szégyény, szép szívünkön”. De bizony nagyon is tapasztaljuk is érvényesítették a „Jaj a legyőzötteknek!” elvét. Világhírű írónk, Márai Sándor igyekezett jelen lenni minden magyarlakta terület visszaadásánál, ma már csak elképzelhető, de meg nem érthető az az örömteli lelkesedés, ahogy 1938-ban és 1940–1941-ben a magyarok fogadták a történelmi igazságszolgáltatást. Az író megörökíti ezt az eufóriát, melyből részleteket közlünk.

S aztán egy gyönyörű novella, már-már örömmóda Fekete Istvántól. Olvashatjuk Móricz Zsigmond tudósítását a trianoni határnyitásról. Az író 1938. november 2-án Budapestről Sátoraljaújhelyre utazott, hogy személyesen legyen jelen „az utolsó történe-

lemhamisítás” eltörlésénél. Tudjuk, nem így lett. Mégis, titelalattos és szép sorokat ír az *ak kor* megyeszékhely városról, Kazinczyről, Kossuthról, s megnyilvánul e beszámolóban is hite és hazaszeretete.

Íme, a „nagyok”. Az olvasókönyv összeállítójának azonban fontosak a „kisebkek”, a kevésbé ismert szerzők és írások is. Például Dókus Gyula, Zemplén vármegye tudós alispánja, kinek kastélya a trianoni határ mellett van, mindennap odalát, s „*nem tud beletörödni a szegény csonka haza csonka erkölcsébe, csonka lelkű embereibe*”. Az ő hite is ugyanaz: „*voltunk büszkék, bizakodók s letünk megalázott, tépett rongy koldusok! [...] De jönni fog, mert jönni kell egy jobb kor, mely után imádság epedez százazrek ajakán! [...]*”

Fontos nekünk Kántor Mihály tiszakarádi néptanító verse, aki a gyermekekben, kis tanítványaiban látja a magyarság feltámadását. Fontosak Farkas Andor egykori sátoraljaújhelyi polgármester írásai, aki harcolt az első világháborúban, és izzó hazaszeretete a tragédia után sem lankadt.

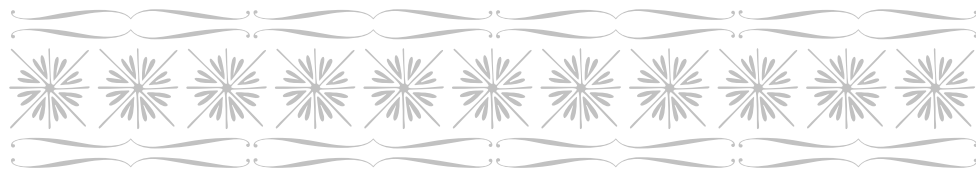
Meghatottsággal olvashatjuk a sátoraljaújhelyi Evva Ernőt, akit lelkiismerete vitt a 2. világháború frontjaira, mert a trianoni igazságtalanságot szerette volna eltörlőni. Sáfáry László kárpátaljai tanár mindössze 33 évet élt, az idegen országban írja az elnyomatás idején, hogy „*sorsom fel van írva és magyarul van felírva / a földemen, a fiatal fák levelén*”.

És nem hagyhatók ki a nagy, ismert versek, olyan szerzők tollából, mint Babits Mihály, Csoóri Sándor, Dsida Jenő, Gárdonyi Géza, József Attila, Juhász Gyula, Kosztolányi Dezső, Reményik Sándor, Wass Albert és mások.

Sátoraljaújhely város Trianoni Emlékbizottsága szívesen ajánlja figyelmükbe ezt a kis kötetet.

(Trianon 1920–2020. Irodalmi, történelmi olvasókönyv. Összeállította: *Fehér József*. Társszerkesztő és lektor: *Nyiri Péter*. Sátoraljaújhely Város Önkormányzata, Sátoraljaújhely, 2020. 136 oldal)

Fehér József

HÍREK

Tisza-szobrot avattak Cégénydányádon. A nemzeti hűség államférfijának nevezte gróf Tisza Istvánt az Országgyűlés elnöke 2020. október 22-én Cégénydányádon, ahol felavatták az egykori miniszterelnök szobrát. Kövér László azt mondta, Tisza István kortársai közül mindenkinél mélyebben átérezte azon évszázados magyar létparancsot, hogy az állam és a nemzet Mohács után egymástól szétvált határait minden áron helyre kell állítani, és Magyarországot egyben kell tartani. Az Országgyűlés elnöke szerint a nemzeti hűség a magyar politikában azt a vágyat, akaratot és küzdelmet jelenti, amely révén helyreállítható a történelmi ország területi egysége, a magyar állam önrendelkezési képessége és a szülőföldjén élő magyarság nemzeti szabadsága és összetartozása. (MTI)

Nagy Zsolt (vál., átdolg., szerk.): Arany László. Fehérlófia és más mesék. *Fábián Gabriella* rajzaival. Kreatív Könyvkiadó. Marosvásárhely 2018. 48 old.

Nagy Zsolt (vál., szerk.): Találós kérdések és gyermekmondókák. *Fábián Gabriella* rajzaival. Kreatív Könyvkiadó. Marosvásárhely 2018. 48 old.

Nagy Zsolt (vál., átdolg., szerk.): Benedek Elek. A nap fája és más növénymesék. *Fábián Gabriella* rajzaival. Kreatív Könyvkiadó. Marosvásárhely 2018. 48 old.

A 40 éves kolozsvári táncház sajtókronológiája I. (1977–1990.; II. 1990–2017.) Összegejtőtte, válogatta, szerkesztette: *Könczei Csongor*. (*Kriza Könyvek 41., 44.*) Hagyományok Háza – Kriza János Néprajzi Társaság. Bp. – Kvár. 2017., 2018. 288 és 318 old.

Nyíri Péter: Nyelvtarisznya. Esszék a magyar nyelvről. Sátoraljaújhely. 2018.

Palásthy Marcell: Kártya, lóverseny, kávéház. Sajtó alá rendezte: *Zeke Gyula*. Bp. Balassa Kiadó. 2018. 196 old.

Partium. A Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság Honismereti Lapja. Szerk.: *Dukrét Géza*. 2019. 2. 48 old. – A tartalomról: *Dukrét Géza*: A 25. Partiumi Honismereti Konferencia; *Fazekas Loránd*: Akik a szabadság vagy a függetlenség eszméjét tovább éltették – Múltunk „lenyomatai” a sírköveken; *dr. Vajda Sándor*: 170 éve tette le a fegyvert a magyar sereg az orosz túlerővel szemben; *Pásztai Ottó*: Róza Sándor szabadcsapata az 1848–1849-es szabadságharcban; *Ujj János*: Arad elpusztult templomai; *Pethő László*: Heller László nagy ívű karrierje – Nagyváradtól a félszáz licencig; *Técsi Erika*: Dr. Berkesi István – Neki is sokat köszönhet Temesvár; *Szendró Dénes*: 75 éve hunyt el dr. Ripka Ferenc (1871–1944) a városi villany és gáz meghonosítója, Budapest egykori főpolgármestere; *Berecz Gábor*: Tersánszky Józsi Jenő (1888–1969) életének és írói pályájának áttekintése; *Makai Zoltán*: 150 éve született Kandó Kálmán, a vasút villamosításának úttörője; *Csorba Mi-*

hály: Adatok Észak-Bihar 10-11. szd-i településrendszerének vizsgálatához; *Szekernyés János*: 125 éve hunyt el Ormós Zsigmond, a múzeum és lapalapító főispán; *dr. Diószegi László – Deák Ildikó*: A Rómer Flóris terv; *Oláh László*: Kiegészítő lehetőségek a műemlékvédelem szolgáltatáshoz, avagy műemlékvédelem malteroskanál nélkül; *Berecz Gábor*: A műemlékvédelem eredményei és fejlesztési lehetőségeik határon innen és túl; *Bán László*: Egy emlékezetes kirándulás [Királykőre]; *Dukrét Géza*: Búcsú dr. Jósza Piroskától; *Dukrét Géza*: Búcsú Antal Bélától.

Pávai István – Sófalvi Emese (szerk.): Székely népzene és néptánc. *Énlaka Konferenciák V.* Hagyományok Háza–Pécsi Tudományegyetem–Pro Énlaka Alapítvány. Bp.–Pécs–Énlaka 2018. 233 old. – *Pávai István*: A Székelyföld népi tánczene szempontú táji tagolódása; *Almás István*: Seprődi János – Bartók és Kodály jeles elődje az erdélyi népzene kutatásban; *Richter Pál*: Udvarhelyszéki gyűjtések a Bartók-rendben; *Gergely Zoltán*: A kászoni népzene a Kolozsvári Folklorintézet adatainak tükrében; *Szalay Zoltán*: Imets Dénes csiki gyűjtése; *Lázár Katalin*: Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Zenetudományi Intézetének játékgyűjteménye; *Bíró Viola*: A román népzene „székelyes-magyaros” dialektusa – Bartók mezőségi gyűjtéséről; *Mihály János*: Tánckalkalmak, vigasságok a régi Székelyföldön; *Dóka Krisztina*: A székely kalákától a csürdöngölőig – A székely táncmagyomány bemutatása a 19. szd-ban; *Jánosi József*: Az erdővidékiek táncélete 1940–1998 között; *Bali János*: A székely népzene és néptánc bekerülése a magyar népi kultúrába; *Lakner Tamás*: Kodály Zoltán Székely keservese; *Szűcs Imola*: Régi és új Gyergyóalfalu kántorkönyveiben; *Korzenszky Tamás*: Az elektronikus pop-folk zene (manele) hatása a zabolai/pávai cigány közösségek hagyományos táncgyakorlatára.

Pelczéder Katalin: Gyümölcsnevek szótára. 450 Kárpát-medencei gyümölcs nevének története és eredete. Tinta. Bp. 2018.

Rácz Attila: A budapesti hatalmi elit 1956 és 1989 között. Budapest Főváros Levéltára. Bp. 2018. 416 old.

Rác János: Kutyasztár. 410 kutyafajta nevének eredete és a fajták bemutatása. Tinta. Bp. 2018.

Rác János: Magyarországról jöttünk, mesterségünk címere: életrevalóak – Ötvenhatos menekültek. Interjúkötet. Magyar Napló Kiadó. Bp. 2017. 312 old.

A reformáció kezdetei a Királyhágómelléki Református Egyházkerületben. Szerk.: *Dukrét Géza*. Kiadja a Királyhágómelléki Református Egyházkerület és a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Társaság. Nagyvárad 2017. 128 old. – *Gellén Sándor*: Hogyan és mikor kezdődött el a reformáció a Nagybányai Református Egyházmegye gyülekezeteiben; *Bara Csaba*: A reformáció kezdete, kialakulása, megerősödése a Szatmári Egyházmegyében; *Geréb Miklós*: A Nagykárolyi Egyházmegye helye a 16. szd.-i reformációban; *Gellért Gyula*: Az Érmelléki Református Egyházmegye reformációja; *Mátyás Attila*: Wittenberg és az evangélikusok szerepe Nagyvárad reformációjában; *Ujj János*: Az aradi református egyház létrejötte; *Szekernyés János*: A protestantizmus kezdetei a Temesközben; *Erdői János*: A Szilágysomlyói Református Egyházmegye rövid története; *Lugosi Dániel*: Adatok a Szilágyság 16. szd.-i reformációjáról.

Rendszerváltó Archívum. A Rendszerváltás Történetét Kutató Intézet és Archívum folyóirata. Szerk.: *Házi Balázs*, *Nagymihály Zoltán*. 2019. 3. 100 old. – *Házi Balázs*: Archívum az Archívumban – A Lakitelki Rendszerváltó Archívumról; *Lezsák Sándor*: A gyümölcsöt tartó ág; *Isó Gergely*: Egy történelmi párt hagyatéka – A Kisgazda Levéltár bemutatása; *Bakos István*: Emlékek a Kerepesi temető 21-es parcellájáról – Egy dokumentum Püski Sándor hagyatékából; *Pálkincs Barnabás*: Történelmi hagyatéktörténelem szemmel – A Vigh Károly hagyaték ismertetése; *Jónás Róbert*: Néhány megjegyzés Pozsgay Imre és a népi ellenzék kapcsolatához; *Madácsy Tamás*: Az oral history kutatásról; *Halmy Kund*: Hídverés kelet felé – A hagyományos kultúra újjáépítésének lehetőségei a posztkommunista térségben a rendszerváltást követően.

Rosch Gábor: A Farkasréti temető sírszobrai. Bp. 2019. 474 old.

Salló Szilárd: A csíkmadarasi juhászok életmódjának változásai a 20-21. szd. fordulóján.

Dissertationes Trsylvanice. Kriza János Néprajzi Társaság. Kvár 2018. 248 old.

Szabó Béla – Szilágyi Tibor – Lőrinczi Zoltán (szerk.): A marosvásárhelyi magyar nyelvű orvos- és gyógyszerészképzés 70 éve. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kvár 2015. 284 old.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Karádi Zsolt*. Kiadja a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza 2019. 1. 136 old. – A tartalomból: *Bordé Katalin*: A Jóba Nyomda útja a felemelkedéstől az elárverezésig; *Holmár Zoltán*: A 80 éves szamoszegyi világháborús emlékmű; *Kührner Éva*: Osztrák gyermekek Szabolcs megyében 1918 nyarán; *Szilágyi László*: A 100 éves Nyíregyházi Zrínyi Ilona Gimnázium *Kormány Gyula*: A Rétköz – Hajdan a vizek birodalma volt; *Sonnevend Péter*: Nemeth László és Belohorszky Pál kapcsolatáról; *Orosz István*: Hársfalvi Péter emlékezete.

Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle. A megye önkormányzatának folyóirata. Főszerk.: *Karádi Zsolt*. Kiadja: a Móricz Zsigmond Megyei és Városi Könyvtár. Nyíregyháza 2019. 2. 136 old. – A tartalomból: *Marik Sándor*: Nemzeti kincsünk a pálinka – Beszélgetés Szilágyi Lászlóval, a Magyar Arany Érdemkereszt kitüntetettjével; *Kulcsár Attila*: Az organikus építészet Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei gyakorló terepe I.; *Pál Andrea*: Egy kultusz [Krúdi Gyula] bölcsőjénél.

Szarvas Zsuzsa: Zsidó tárgyak – Jewich Objects. *A Néprajzi Múzeum tárgykatalógusai 24*. Néprajzi Múzeum. Bp. 2017. 160 old.

Szilágysági magyarok 3. – Maghiarii din Sălaj 3. – Die Ungarn aus dem kreis Salasch 3. Szerk.: *Kovács Kuruc János-Szabolcs*. Erdélyi Múzeum Egyesület. 2019. 893 old. – *Egyed Ákos*: Ajánlás; *Csúry István*: Előszó. A sorozat 3. kötet 27 szilágysági falut mutat be jól dokumentált képekben.

Székely Gábor (szerk.): A színek és a színnevek világa. Fizikai, kultúr- és művészettörténeti témájú értekezések színekről és színnevezésekről. Tinta. Bp. 2018.

Széman Péter: A szilágysomlyói Báthory István Alapítvány első húsz éve ... és még öt év. Bá-

thory István Alapítvány – Művelődési Egyesület. Szilágysomlyó – Kolozsvár. 2017. 311 old.

Széman Richárd: Nyári teátrum (Szemelvények játszó eleinkről). *Kertvárosi Helytörténeti Füzetek* 48. Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ. Bp. 2018. 196 old. és 138 kép.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk: *Borsodi L. László*. Csíkszereda. 2019. 9. 194 old. – A tartalomról: *dr. Balázs Lajos:* Cérna és tú. A paraszti világ szerelmi epusza; *Czakó Gábor:* Hős vagy áruló? [Görgey Artúr]; *Jankó András:* Nem csak ugródeszka II. – Beszélgetés a gyergyóditrói származású Fülöp Tamással.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk: *Borsodi L. László*. Csíkszereda. 2019. 9. 194 old. – A tartalomról: *Kolumbán-Antal József:* 1222 – Terra Sicolorum – Székelyek földje (Adalékok a Székelyföld kialakulásának történetéhez); A határőr, aki huszonnégy másodperc alatt rakta össze a géppuskát – Kiss Árpád visszaemlékezése, közreadja *Magyarosi Sándor*; „Soha nem fog már Szabófalvába betörni a magyar nyelv” – *Mirk Szidónia* és *Petres László* beszélgetése Perka Mihály szabófalvi történelemtanárral.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk: *Borsodi L. László*. Csíkszereda. 2019. 10. 194 old. – A tartalomról: „Ami az erdélyi nyelvatlaszban van, az száz év múlva nem lesz meg” – Murádin László kolozsvári nyelvessel beszélget *Tánczos Vilmos*; *Seres Attila:* Hargita megye szovjet szemmel a hetvenes és a nyolcvanas években; Küzdelmes élet – Király István önéletrajza (1882–1922) I.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk: *Borsodi L. László*. Csíkszereda. 2019. 11. 194 old. – A tartalomról: Az örökség egy megoldandó feladat – A maroshévízi Urmánszky örökösökkel beszélget *Oláh-Gál Elvira*; Küzdelmes élet – Király István önéletrajza (1882–1922) II.

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk: *Borsodi L. László*. Csíkszereda. 2019. 11. 194 old. – A tartalomról: *Czakó Gábor:* Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál – A magyar ős-világképről a nyelvregészet segítségével; Küzdelmes élet – Király István önéletrajza (1882–1922) III..

Székelyföld. Kulturális folyóirat. Főszerk: *Borsodi L. László*. Csíkszereda. 2020. 11. 194 old.

– A tartalomról: *Halász Péter:* A párvalasztás örömei és nehézségei a moldvai magyaroknál; *Garda Dezső:* Gyergyószentmiklós, a privilégium nélküli mezőváros; *Bartha György:* Háborús történet;

Széphalom. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve, 28. Szerk.. *Nyiri Péter.* Sátoraljaújhely, 2018. 472 old. – A tartalomról: *Fried István:* Mária Terézia magyar írók szemével; *Szilágyi Márton:* Honnan tudhatott Kölcsey Ferenc Kazinczy Ferenc fogságáról?; *Béres Norbert:* Kultivált recepció (Mészáros, Kazinczy, Báróczy); *Halászi Aladár:* Kazinczy-önarckép szóval, tettel, hallgatással; *dr. Kiss László:* A nyelvszépitő Sándorffy József (1767–1824); *Finkey Ferenc:* Három Kazinczy-szobor Sárospatakon – Kazinczy Gábor, a szónok; *dr. Koncz Sándor:* A Filippibeliékhöz írt levél gyülekezeti magyarzata (1:1-2.); *Lukáts János:* Mikes Kelemen (1690–1761); *Fekete Norbert:* Bajza József és társai szerzői névhasználati stratégiái az Auróra-pörben; *Huszi Tímea:* A történelmi iskola nézetei Kemény Zsigmond Kalászkok hasonlító jogtan mezejéről című cikksorozatában; *Praznovszky Mihály:* Eötvös Károlyból író lesz; *Vincze Tamás:* Magyar Sziszüphoszok; *Tusnády László:* Arany János és Kodály Zoltán; *Balázs Géza:* Arany János szókincse, költői szótára; *Minya Károly:* Tanít-suk-e a Toldit? – Archaizmusok az elbeszélő költeményben; *Pomózi Péter:* Szólások és közmondások Arany költészetében; *Péntek János:* Nyelvi utazás tájban, időben; *Kováts Miklós:* Vallomás a Magyar Nyelv Múzeuma tizediik születésnapjának ürügyén; *Nyiri Péter:* A Magyar Nyelv Múzeuma első évtizede; *Halász Péter:* Mikecs László, a moldvai magyarok száz esztendeje született kutatója; *Farkas Ferencné Pásztor Ilona:* A borsodi tájnyelv elemei szómagyarázattal 2.; *Csohány János:* A magyarországi reformáció madártávlatból; *Kiss Endre József:* Reformáció Észak-Magyarországon; *Ötvös László:* Reformáció és Biblia; *dr. Diószegi György Antal:* Az 1821-es görög szabadságharc és az 1848-49. évi magyar függetlenségi harc értékvilága a magyar–görög kapcsolatok tükrében; *Blaškova, Eleonóra:* A felfedezett múzsa – Uránia, az ismeretlen kassai művészeti folyóirat a 20. szd. elejéről; *Farkas Ferenc:* „Piros hajnal hasadtával Csalogánnyá válok.”; (K.J.) Gondolatok emlékkönyvről, emlékversről; *Kemenczky Kálmán:* Az asztalosmesterség bútorkészítés történeti emlékei Sátoraljaújhelyen; *Godzsák Attila:* Sátoraljaújhely és Sárospatak megjelenése a Ludas Matyi

és a Borsszem Jankó c. vicclapokban; *Kováts Dániel*: Út a semmibe – részlet az Egnapi járóföld című készülő önéletrásból; *Dukrét Géza*: A Biblia nyomában; *Pethő László*: Használhat az öreg fának, ha átültetik (Kováts Dániel: Sárospatak ege alatt); *Frisnyák Sándor*: Tokaj-Hegyalja geográfus kutatója, a 80 éves Boros László munkássága; *Mihalovicsné Lengyel Alojzia*: Csorba Csaba: „Szerettem volna, ha nem kísért a múlt”; *Bolvári-Takács Gábor*: Vasutak Zemplénben; „Eszköze lenni az isteni kéznek...” Dombóvári Jánossal beszélget *Jászter Beáta*.

SZÍN – Közösségi Művelődés. Az NMI Művelődési Intézet folyóirata. Főszerk.: *Kárpáti Árpád*. 2018. 1. 88 old. – A tartalomról: *Kárpáti Árpád*: A kultúra együttműködései – az együttműködés kultúrája; *Szeltner László*: Két keréken, kultúrával a helyi közösségekért – Bringafesztivál Csömörön; *Hajnal László*: Tiszatenyő, a jövőjét építő közösség; *Ambrus Livia*: Tűzel-Vassal Fesztivál – egy kézműves mesterség megtartásának története; *Kuglics Gábor*: „A közös múlt a közös jövő záloga” – Közösségi összefogással készült könyv a Vasi Hegyhát szakrális emlékeiről; *Szák Bettina*: Békési bábvarázs; *Csóka Eszter*: Babaart – művészetek kicsikre hangolva; *R. Simor Katalin*: Egy kalendárium története – Módszertani film a közösségfejlesztésről; *Szappanos Sára* – *Fekete Beatrix*: Boldog születésnapot, Kék Elefánt – Közösségfejlesztés a kecskeméti ifjúsági közösségi terekben; *Gál Boglárka*: Jelenlét a Jelenben – Beszélgetés az algói Ifjúsági Klubban; *Nádasi Dóra*: Játék károk nélkül – Ifjúsági közösségépítés és értékörzés Bajon; *Baloghné Uracs Mariann*: Testvérvarak – Mai várvédő szövetségek; *Kovács Anikó*: „A madárnak szárnya van és szabadsága, nekünk szülőföldünk és sok-sok tennivalónk” – Beszélgetés Nagy Györggyel, a várhosszúréti Gömöri Kézművesek Társulása elnökével a Kárpát-medencei partnerségekről; *Végső István*: Gyertyaláng a hősökért – Évről évre több közösséget von be a Krajczer Alapítvány első világháborús projektje; *Kovács-Tanács Istvánné*: Kapocs Népfőiskola, Mórahalom – „A népfőiskola szolgáltatásaival kapocsként összeköti a kultúrát és a gazdaságot”; *Kelemen Hunor*: Kallós Zoltán végtisztessége; *Beszprémy Katalin* – *Sebők Géza*: In memoriam Borbély Jolán.

SZÍN – Közösségi Művelődés. Az NMI Művelődési Intézet folyóirata. Főszerk.: *Kárpáti Árpád*. 2018. 2. 88 old. – A tartalomról: *Kárpáti*

Árpád–Dóri Éva: A kulturális alapú közösségfejlesztésről a gyakorlatban – közművelődési feladatok és közös cselekvés; *Dr. Cseri Miklós* – *Dr. Arapovics Mária*: Egyre több a cselekvő közösség hazánkban; *Dr. Tüske László*: A könyvtárak partnersége az identitás, a kultúra és a közösségfejlesztés szolgálatában; *Kalmár Erika*: Művelt és cselekvő közösségek; *Dr. Ponyi László*: Gyorsjelentés kutatásokról; *Beke Márton*: Társadalmiasítás; *Nagy Csaba*: TOP-os pályázatokkal erősítik a közösségeket; *Dr. Veres Zoltán*: Közösségek a helyi identitás és a közjó szolgálatában; *Szalay Ferenc*: Még több ok Szolnok! *Pákay Viktória*: Együtt lenni, együtt tenni jó! *Balogh Vivien*: „Szálljatok le, szálljatok le karácsonyi angyalok...”; *Kalmár Erika*: Pünkösdi vetélkedő Nádasdon; *Jarabekné Treplán Mariann*: A közösségek bevonásán alapuló működés; *Pető Ibolya*: Csapókerti Szomszédági Nap; *Kalmár Erika*: Tudástár – az információ fellegvára; *Kalmár Erika*: Dornyy Béla Múzeum; *Balogh Vivien*: Tésztagyár. „Egész évben erre gyúrunk!”; *Balogh Vivien*: Kerülj képbe! – Utcai művészet a kultúráért; *Kós Katalin*: Mészistock, a baráti összejövetelből lett fesztivál.

SZÍN – Közösségi Művelődés. Az NMI Művelődési Intézet folyóirata. Főszerk.: *Závogyán Magdolna*. 2018. 5. 88 old. – A tartalomról: *Závogyán Magdolna*: Vannak-e értékeinknek megbecsülői?; *dr. Juhász Erika* – *Csulák-Muliter Mariann*: Képzésekkel a határon túli magyar közösségekért; *Széman E. Rózsa–Tamás Csilla*: Ötéves a Kárpát-medencei ifjúság kulturális fesztiválja; *András Ignác*: Élő hagyományok Kászonban; *Sándor Edit*: Hosszú az az út, mely az értékekig vezetett, avagy „Gyökerek tartják az ágat”; *Dolinai Zsuzsanna*: Csap–Kárpát-medencei együttműködés az értéktár létrehozása során; *Hajnal Viktor*: Gombos-Bogoján közös összefogás eredménye az értéktár létrehozása; *Huszár László*: Digitális értékgyűjtés a Felvidéken – a felvidéki települések értéktárainak módszertani segítése; *Sarnyai Károly*: Magyar-kanizsai kihívásai a délvidéki társadalmi és gazdasági környezet tükrében; *Szabó Judit Nikoletta*: Marosvécsi kastélymese – Az erdélyi Kemény Kastély közösségi szintérré válik; *Horváth Zoltán*: Digitális kultúra hagyományos közösségi térben; *Kárpáti Árpád*: Felvidéki látóúton az agorák munkatársai; *Szentirmai László*: Bűvös Bábos Szolnokon; *Géczi László Miklós-né*: „A multat tiszteld a jelenben, s tartsd meg a jövőnek” – Szurdokpüspöki Nógrádikumjai; *R.*

Simon Katalin: Itt mindig tele a nézőtér – Dokumentumfilmek szemléje a Lakitelki Népfőiskolán; Vasvár, vasi hegyhát értékgyűjtő kollégium zárókonferenciája; *Vitéz Anita*: Alapítványi iskola a művelődésért; *Gászné Bösz Bernadett*: A Pécsváradi Bencések Nyomában – Népfőiskola előzményei és előkészítése.

SZÍN – Közösségi Művelődés. Az NMI Művelődési Intézet folyóirata. Főszerk.: *Závogyán Magdolna*. 2018. 6. 88 old. – A tartalomról: *Závogyán Magdolna*: Köszöntő; *Szabó Gyula*: „a kereszténység embertársi szeretetének hangulatos volta”; *Szelestei N. László*: Katolikus megújulás (katolikus felvilágosodás?) Magyarországon; *Papp Endre*: Nemzet: államideológia vagy kulturális azonosság?; *N. Pál József*: Egy álom utóvédharca? – Szárszó ’93 helye és emlékezet – huszonöt év után; *Mátyus Alíz*: A Pápai Művelődéstörténeti Társaság Pedagógiai Megújító és Tudásátadó Népfőiskolája; *Rodics Eszter*: Népfőiskolai terv a Velencei-tónál; *Herczig Szabolcs-Illés Kádeek Kata – Vásárhelyi Boglárka*: A Magyar Zoltán Népfőiskolai Társaság 2018–2020 szakmai programjának bemutatása; *Czink Judit*: Értékválogatás a népfőiskola alapját jelentő Tamási Értéktárból; *Mátyus Alíz*: Életinterjú Imre Károllyal; *Mátyus Alíz*: Rendeck Lászlóné és a kunpusztai tanyai családi gazdaság a nemzetközi kapcsolatokban; *Beke Pál*: Méltóságke-reső – önéletrajzi és szakmatörténeti töredék.

„Tántorithatatlan elvhűség, sziklaszilárd jellem, lovagias becsület”. Teleki László gróf küzdelmes élete és rejtélyes halála. Szerk.: *Debreczeni-Droppán Béla*. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp. 2017. 343 old. – *Debreczeni-Droppán Béla*: Előszó; *Csorba László*: Egy magyar államférfi forradalom és kiegyezés választóján; *Fábrí Anna*: „Bárcsak tökéletes és hiba nélkül való lehetnék.” Teleki László gróf neveltetésének elvei, színterei, szereplői és dokumentumai (1821–1822); *Fónagy Zoltán*: Teleki László, a reformpolitikus; *Velkey Ferenc*: „Délután Teleki... kinek a lelkére beszélek” A Széchenyi-minta Teleki élet- (és halál-) történeteiben; *Deák Ágnes*: Teleki László és a titkosrendőrség; *Erdődy Gábor*: „Nemcsak Ausztria halt meg, Szent István Magyarországa is” – Teleki László, a forradalmi magyar diplomácia irányítója; *Hermann Róbert*: Féltestvér, félszívvel. Teleki Ádám gróf, a bizonytalankodó huszárgenerális dilemmái; *Bozó Csaba – Korom Csaba – Stuber István*: Pesti helyszínelők a Szervita téren Teleki László halálának krimi-

nalisztikatörténeti esettanulmánya; *Debreczeni-Droppán Béla*: „Zárja, de koránt sem zárja azt egészen” Teleki László nyughelye: A Teleki-sírbolt; *Sirató Ildikó*: A „különc” gróf Kegyenca a színpadon; *M. Lovas Krisztina*: Teleki László kultusza. Az író és a politikus az utókor szemében; *Gödölle Mátyás – Lengyel Beatrix*: Teleki László ikonográfiája. Képzőművészeti alkotások és fényképek katalógusa, Éremkatalógus; *Debreczeni-Droppán Béla*: Teleki László gróf halála után felvett vizsgálati jegyzőkönyvek, 1861.; CD melléklet.

Tekei Erika (vál., átdolg., jegyz.): Anekdoták. Pápai Barna rajzaival. Kreatív Könyvkiadó. Marosvásárhely 2018. 48 old

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Kiadja Újpest Önkormányzata. Szerkeszti: *Rojkó Annamária*. Bp. 2019. 1. 32 old. – A tartalomról: *Szöllősy Marianne*: Hetven évvel ezelőtti pillanatok...; *Derce Tamás*: Adalékok Tanos Pál a tihanyi bencésnél folytatott tevékenységéhez; *dr. Udvarvölgyi Zsolt*: Az újpesti ONCSA-telep nyomában 5.; *Galgóczy Károly*: Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyei monographiája (részlet); *dr. Nyárs Csaba*: A fel-dunai hadtest átvonulása Újpesten, 1849. január 4-5-én; *Rojkó Annamária*: Prém Margit, az adományozó, 13. – „Boldogok, akiknek a szívök tiszta”; *Majláth Mikes László*: Költözések Újpestről Újpestre; *Buzna Ferenc*: Gyermekkorom Újpeste; *Krizsán Sándor*: Újpesti úttörténet: A Vasút utcától a Görgey Artúr utcáig, 15.; *Sélyeyiné Somogyi Erzsébet*: Emlékezés a régi iskolára; *Hirmann László*: Görgey Artúr; *Rojkó Annamária*: A skót iskola életre szóló alapokat adott.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Kiadja Újpest Önkormányzata. Szerkeszti: *Rojkó Annamária*. Bp. 2019. 2. 32 old. – A tartalomról: *Körös Márta*: Átkelés a Dunán; *Szöllősy Marianne*: Dunai élet 1925–1937; *Buda Attila*: Egy család, több világgép, eltérő inspirációk I. – Károlyi Mihály; *dr. Udvarvölgyi Zsolt*: Az újpesti ONCSA-telep nyomában 5.; *Krizsán Sándor*: Újpesti úttörténet: A Vasút utcától a Görgey Artúr utcáig, 16.; *Iványi János*: Járványkórház az újpesti régi temetőben; *dr. Körös András*: Szemelvények dr. Fraknoi Gyula ügyvédi hagyatékából 1947–1957. 1.; *dr. Hollósi Antal*: A fertőző betegségek elhivatott szakorvosa, dr. Darvas György; *Dömel Vilmos*: Duna-parti csónakházak; *Lőrincz Róbert*: Pasuth László újpesti visszaemlékezései; *Hirmann László*: Wolf Emil [vegyszermérnök, a Chinoin

alapítója]; *Szöllősy Marianne*: Hatvan év az oktatásban [dr. Sipos Lajosné Takács Zsuzsa].

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Kiadja Újpest Önkormányzata. Szerkeszti: *Rojkó Annamária*. Bp. 2019. 3. 32 old. – A tartalomról: *Szöllősy Marianne*: Könyved Szórakozás és erkölcsi nemesítés az Újpesti Napló 1926-os számaiból; *Buda Attila*: Egy család, több világkép, eltérő inspirációk 2. – Károlyi József; dr. *Tószegi Zsuzsanna*: Pfeifer Ignác az Egyesült Izzó kutató-intézete élén; dr. *Palágyi István György*: Görgei Artúr, a vegyész; *Iványi János*: Requiescat in pace, 3.; *Forgács András*: Újpest, a magyar elektronikaipar bölcsője 1.; *Rojkó Annamária*: Újabb adatok Aschner Lipót életéből „A new-yorki tözsdekrach magyar áldozatai”; dr. *Kőrös András*: Szemelvények dr. Fraknóy Gyula ügyvédi hagyatékából 1947–1957, 2.; *Krizsán Sándor*: Újpesti úttörténet: A Vasút utcától a Görgey Artúr utcáig, 17.; *Bächer Iván*: Szenes tanár úr; *Hirmani László*: Somlyói Nagy Sándor; *Szöllősy Marianne*: „Mindig szeresd a betegeket kisfi-am!”.

Varga Ferenc: Mozik a város peremén. *Kertvárosi Helytörténeti Füzetek* 47. Kertvárosi Helytörténeti és Emlékezet Központ. Bp. 2018. 92 old.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2019. 2. sz. 20 old. – A tartalomról: *Földváry Gergely*: Görgei főhadiszállásai – Egy fogadó, egy major és egy villa; *Debrecezeni-Droppán Béla*: Eötvös Loránd temetése – „... mint a proletariátus halottját eltemették azt, aki egy nemzet dicsősége volt.”; *Gajdó Tamás*: Bajor Gizi Budapestje; *gábrriel*: Pulszky 150; Tisztelgés a [48-as] hősök előtt; dr. *Róbert Péter*: Hja, a spanyol... Gyilkos vírus tombolt Budapesten [1918]; *Bodó Péter*: A Budai Postapalota építészé [Sándy Gyula]; Ferencvárosi szív – Arcok a régmúltból, 120 éves a Fradi; Élhető város – Hild-díjas a Hegyvidék önkormányzata; *Gönczi András*: Irodalmárok otthonai – Ferencvárosi Helytörténeti gyűjtemény; Apákról utódokra – A Munkácsi család története; *Földváry Gergely*: Mátyás a Hegyvidéken – VIII. Helytörténeti konferencia; Rólunk röviden – Budapesti Honismereti Társaság; Honismeret Napja Budapesten, a Duna-palotában; Palota földjén – Megújult az állandó kiállítás; *Gönczi Ambrus*: Virtuális fotókiállítás – Ferencváros díszítőművészete; *Gábrriel Tibor*: Budapest

időgép – Hungaricana utazás térben és időben; *Bíró Aurél*: Az Isteni Szeretet Leánya – Ferencváros és a Hegyvidék nővérei; *Molnárné Kóródy Nóra*: Családi Alkotóműhely; dr. *Csiszár Mirella-Varga-Kovács Annamária*: A színháztörténet emlékhelye.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2019. 3. sz. 20 old. – A tartalomról: *Millisits Máté*: Ünnepelet festőfejedelm – 175 éve született Benczúr Gyula; *Rosch Gyula*: Száz éve távozott – Az utolsó magyar gótikus dómépítő; *millisits*: Terézváros Művészháza – Palota, egyesületi székház, hadikórház, nagykövetség; *Zsuppán András*: Egy diktatúra ünnepe: 1919. május 1. Budapest; *Horváth Péterné*: Fonciere-palota – A Sugár út kapuja, ma Andrassy út.; *Harmati Béla László*: Evangélikus templomok – Pesten városfalon kívül, Budán a vár falán belül; Wekerlei Székelykapu Napok; *Gergely Attila*: Korai történelmünkről – Julianus-megemlékezés a Lánchíd Körnél; dr. *Róbert Péter*: Pest trolija – Orosz, majd magyar termék; *gábrriel*: Kincseink a föld alól – Két időszaki és egy szabadtéri kiállítás [Tíz év régészeti kutatásai a budai várban]; *Földváry Gergely*: Egészségügy a Hegyvidéken – időszaki kiállítás nyílt Zugligetben; *gt*: Lánglovagok a Kertvárosban – Önkéntes tűzoltó egyesületektől a tűzoltóságokig; *Lengyelné Kurucz Katalin*: 125 éves [az Aquincumi] múzeum; Rólunk röviden – Budapesti Honismereti Társaság; *Baldvári Eszter*: A szecessziók mestere – Kőrösy Albert Kálmán (1869–1955); *Vízy László*: Belvárosi emlékek – Négy évtized a helytörténet szolgálatában; *gt*: Emléktábla történet – Háromszor avatták fel a Lánchídon; *Gaál Károlyné*: Boldog születésnapot!; *Dindi István*: Nagytétényi helytörténet – Sváb családok és utódaik élete.

Városunk. Budapesti Honismereti Társaság Híradója. Fel. szerk.: *Gábrriel Tibor*. Bp. 2019. 4. sz. 20 old. – A tartalomról: *Róbert Péter*: Bucsiniszky kávéháza – Kedvelt hely a Nagykörúton; *Perczel Olivér*: Hadiállapotok a fővárosban – Budapest román megszállása, 1919; *róbert*: Víziváros oroszánja; dr. *Hollósi Antal*: A kórházigazgató – dr. Sándor István sebész főorvos; *Vidák Judit*: Félévszázados a BKV; *Gábrriel Tibor*: Klauzál téri történetek – Belső-Erzsébetváros zöld szigete; *Millisits*: Weöres Sándor emlékezete – Északra a Rózsadombtól, nyugatra Óbudától; *Szöllősy Marianne*: Egy évfordu-

ló kapcsán [Újpest első közösségi művelődést szolgáló épületéről]; *Millisits Máté*: Templom a fasorban – Árkai Aladár gondos tervezőmunkája; *Samai Katalin*: Csepel 1944; Erzsébetváros '56 – Angyal a Rózsák terén; Honismereti Akadémia – Konferencia a nemesség szerepéről; *KMM*: Pest építőmestere volt – Megújult Die-scher József kriptája; *gt*: Negyedszázados múlt – Újpesti Helytörténeti Étesítő; *R. P.*: Semmi sem örök – Budai közterületek névváltozásairól; *Csibi Kinga*: Mustra 2018 – [Rákospalota, Pest-újhely, Újpalota] Helytörténeti Gyűjteményének gyarapodása; Rákospalva alapítója – Felavatták Zsivora György szobrát; *M. M.*: Reformátusok

Pesthidegkúton – Nyolcvan éve szentelték fel a templomukat; Újpestiek, akik... – Somos Zsuzsa arcképcsarnoka; *r.p.*: Hősök napjai és terei – Egy háború emlékezetkultúrája; Rólunk röviden – Budapesti Honismereti Társaság; Mansfeld Péter – Egy koncepció per áldozata; *Bárány Tibor*: Nyitott gyárak – Csepel Művek június 29-30.

Z. Urbán Aladár: Honszerető barangolások. *Palóc Társasági Könyvek* 7. Palóc Társaság. Ipolybalog 2014. 138 old.

Összeállította: *Halász Péter*

HÍREK

Teleki Pál szobrai. Fölavatták Teleki Pál néhai miniszterelnök egész alakos bronzszobrát 2020. október 22-én csütörtökön a szegedi Szent Rókus-templom mellett. A a szoboravatást kétnapos rendezvény kísérte konferenciával, kerekasztal-beszélgetéssel, szentmisével és orgonakoncerttel, az emlékművet pedig lengyel kezdeményezésre állították föl, amelynek koordinátora Karol Biernacki tiszteletbeli konzul volt. • Szobrot állítottak Krakkó központjában Teleki Pál egykori magyar miniszterelnöknek, és ehhez kapcsolódóan köztéri kiállítás is nyílt a politikus Lengyelországhoz fűződő viszonyáról. Az életnagyságú szobrot Stefan Dousa neves krakkói szobrász készítette. Lengyelország hálás Teleki Pálnak a magyar kormány által 1920-ban, a lengyel–bolsevik háború idején továbbított lőszerszállítmányokért. Második miniszterelnöki hivatali időszaka során, 1939 nyarán pedig Teleki elutasította Hitler felkérését a magyar részvételre a Lengyelország elleni fegyveres agresszióban – írták. Lengyelország 1939. szeptemberi német és szovjet megtámadása után pedig Telekinek köszönhetően Magyarország lengyel katonai és civil menekülteket fogadott be. (MTI) • A lódzi vajdaságbeli Skierniewicében felavatták 2020. november 9-én az 1920-as varsói csata során a lengyeleknek segítséget nyújtó nemzetek emlékművét. A Piotr Gliński lengyel kormányfőhelyettes jelentésében leleplezett szoboregyüttesben Teleki Pál egykori magyar miniszterelnök alakja is szerepel. Az 1919–1920-es lengyel–bolsevik háború során a lengyelek győzelmét eldöntő varsói csata 100. évfordulós ünnepségén Magyarországot Kovács Orsolya Zsuzsanna nagykövet képviselte. Beszédében Piotr Gliński kiemelte: száz évvel ezelőtt a lengyelek megvédték Európát a bolsevizmus gonoszsága elől, de nem voltak magukra utalva. Ezért a szoboregyüttes az emberek, a nemzetek közötti szolidaritás emlékműve – hangsúlyozta. – A lengyel nemzet soha nem felejt el a magyarok gesztusát, amely igazából nemcsak gesztus volt, hanem valódi, a bolsevik vízözön elől a világot akkoriban védő testvéri nemzetnek nyújtott segítség – jelentette ki Gliński. A franciák támogatására Charles de Gaulle képmása utal. Az emlékmű ábrázolja továbbá a korabeli lengyel hadvezért, József Piłsudski marsallt, valamint ukrán szövetségését, Szimon Petljura elnököt, atamán-parancsnokot is. (MTI)

A 2020. ÉV TARTALOMJEGYZÉKE

ÉVFORDULÓK

Bodó Imre: 50 évvel ezelőtt hunyt el Fekete István író 4/7

Breznyánszky Károly: „Hálát adok a sorsnak, hogy megengedte nekem a magyar tudományosságnak becsületet szereznem”. Száz éve hunyt el Lóczy Lajos geológus és geográfus 5/6

Debreczeni-Droppán-Béla: Egy máramarosi hazafi. A 200 éve született Várady Gábor pályája 6/29

H. Németh István: Zrínyi Miklós születésének 400. évfordulója (Csáktornya, 1620. május 3.) 3/3

K. Németh András: Emlékezés a száz éve meghalt múzeumszervező történész-politikusra, Kammerer Ernőre 5/13

Katona Tamás – Ráday Mihály, Szerkesztette: *Csorba László:* A kétszáz éve született Klapka György emlékezete 3/16

Kecskeméti Tibor: 125 éve született Dudich Endre, a hazai állattani kutatások kimagasló személyisége 5/3

Lanczendorfer Zsuzsanna: Háromszáz évre való terve volt. Száz esztendeje született Barsi Ernő 3/32

Lengyel Beatrix: Klapka György fotográfiái a Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtárában 3/23

Rásky Mihályné: 250 éve született Pápai Sámuel nyelvész. (1770–1827) 4/3

Rybár Olivér: Százötven éve született Cholnoky Jenő 3/26

Várkonyi Gábor: „Csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak...” Zrínyi Miklós és a kora újkori magyar társadalom jövőképe 3/8

II. Rákóczi Ferenc-emlékév

(2019. július 8. – 2020. szeptember 17.)

Halász Péter: II. Rákóczi Ferenc szabadságharcra és a székelyek 2/11

Kirsch Attila: Rákóczihoz kötődő települések találkozója Kőteleken 2/8

Sánta Ákos: II. Rákóczi Ferenc, a vadász 2/3

Veres Gábor: Tanulmányi verseny a Rákóczi-szabadságharcról a Heves Megyei Honismereti Egyesület szervezésében 2/10

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Acsády Ignác: A jobbágyság megszüntetése 1848-ban 5/19

Gróf Széchényi Ferenc intelmei fiához, Istvánhoz 6/40

Györfly István: A régi utak 4/10

Herrmann Antal: A néprajz és a néptanító 3/37

Horvát Árpád: A történelem az idők tanúja 1/3

Móricz Zsigmond: Öt sebek 6/44

Szathmáry György: A népoktatás jelentősége Magyarországon 2/14

Andics János: Bogár István református kántortanító emlékezete 6/49

Ferenczi Gábor: Gondolatok a kettősnyelvű diákokról és az anyanyelvoktatásról „kevesebbet” vagy többet? 3/39

Gönczöl Lászlóné: XIX. századi pedagógusportrék Győr-Moson-Sopron megyéből 6/46

Kovácsné Szeppefeld Erzsébet: A miskolci Földes Ferenc Gimnázium Honismereti és Média-műhelye 1/4

Pál László György: Egy bőkezű adakozó a XIX. században. Csajághy Márton, az iskolaépítő 5/20

Varga Istvánné: Egy kecskeméti tanáregyéniség, Vámos Károly 4/12

Végső István: A VI. Hon- és Népismeret Konferencia. (Jászberény, 2019. november 8–10.) 2/16

SORSKÉRDÉSEK

Lanczendorfer Zsuzsanna: Az ausztráliai magyaroknak jártam 1/14

Trianon, 100

Andrásfalvy Bertalan: A Trianonhoz vezető útról 6/18

Áder János köztársasági elnök beszéde A Nemzeti Összetartozás Napján az Országgyűlés emlékülésén 6/6

Csorba Csaba: „Ezeréves szenvedés” és évszázados tragédia 6/24

Debreczeni-Droppán Béla: Trianon 100. évfordulóján 6/3

Szilágyi Péter: Összefoglaló a 2020. évi nemzetpolitikai programokról 6/12

FÓRUM

András Hanga: Változó székely identitás. A nemzet tudat sajátosságai a székelyföldi fiatalok körében 3/42

Kiss Péter: Az Egri Főegyházmegyei Könyvtár múltjának forrásairól két könyvtártörténeti tükrében 1/10

Sümei Pál: Mit csinál a régészeti geológus? 4/18

HAGYOMÁNY

Andics János: A sárközi „kerek kalács” 5/23
Ferencz Győző: Göcseji „dombérozók” 3/54
Kissné Kovács Adrienne: A passió ünnepi kalácsa. A hagyományos hajdúdorogi „pászka” 5/24
Novák László Ferenc: Egy protestáns népművészeti hungarikum, a fejfa 3/50

Trianon, 100

Bánfalvi Lászlóné Sebestyén Erzsébet: Mozai-
kok családom történetéből 6/52
Lukács László: „Nem hajókázható”. Trianon-
ról a családi hagyomány alapján 6/57

EMLÉKHELYEK

Trianon, 100

Godzsák Attila: A sátoraljaújhelyi Magyar Kál-
vária 6/60
Toldi Éva: Boldog IV. Károly tihanyi emléke-
zete. A Kálvária kálváriája 6/63

KÖZ-GYŰJTEMÉNYEK

*Alekszi Zoltán – Kocsis Nikolett*a: A dinnyési Vár-
park 5/30
Fodor Ferenc: A csólyospálosi Helytörténeti Gyűj-
temény 4/38
Fülöpszállási Székely Gábor: A Bem–Petőfi–kör-
kép látogatókönyve a Felső-Kiskunsági Emlékek
Háza gyűjteményében 4/35
Kováts Dániel: Nyelvi múzeumok a nagyvilág-
ban 2/18
Nagy Gergő: A Kölcsey Ferenc Emlékház és Ál-
mosdi Kiállítóhelyek 4/32
Nagy Veronika: A Hetedhét Játékmúzeum hét
éve 3/56
Oszkai Réka: Ahol az irodalom, a művészet és a
történelem találkozik.
Közösségi szemlélet a sümegi Kisfaludy-házban
1/19

Trianon, 100

Császtvay Tünde: Szenvedő szerkezet – Hétköz-
nap Trianon. A Magyar Nemzeti Múzeum
„Múzeum•kör•út” országjáró kiállítása 6/128
Odler Zsolt: Közgyűjteményi szerepvállalás az
emlékezés jegyében. Örökségvédelmi minta-
projekt a Néprajzi Múzeumban 6/137

TERMÉS

Ambrus László: A tibolddaróci barlanglakás-
ból az Eighth Avenue-ra. A Pulitzer-díjas Louis
Stark 1/48
Borsos Árpád: Magyarok a világ filmgyártásá-
ban 1/52
Bruckner Éva: „Hamupipókéből királyné”. Az
országos vásárok szerepe Pest fővárossá válásá-
ban 3/61
Busics György: Körtemplomok mint az egykori
magyar hosszsmértékegység őrzői 2/61

Farkas Ferenc: Fegyverrel, hittel, lélekkel. Tábo-
ri lelkeszek Borsod megyében 3/95
Fábián Borbála: Mátyás király Bácskában 1/29
Fehér Zoltán: A Kisalföld és a Sárköz történeti
kapcsolatai 2/76
Fülöp László: Tragédiák sorozata a Kendi–Révay
családban a XVI. század végén 3/74
Gönczi Ambrus: Alag, Káposztásmegyér, Kóbá-
nya. Lóversenypályák Pesten és környékén 3/66
Halász Péter: Isten malmának kövei között 3/91
Koczó József: Búcsújáró és templomos hely emlé-
kei Perőcsény határában 3/79
Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc írói pályakezdé-
se: egy korai honismereti mű I. 5/32
Kováts Dániel: Kazinczy Ferenc írói pályakezdé-
se: egy korai honismereti mű II. 6/116
Krisztián Béla: Egy vállalkozó dinasztia alapító-
ja, Jánosi Engel Adolf 1/39
Langó Zsuzsanna: Az esztergomi Búbánat-völgy
tavai 2/73
Lengyel Emese: Gulyás Menyhért társulatának
tevékenysége Nyíregyházán (1925–1931) 5/49
Mándics Mihály: A Mándics család és Csávoly
3/77
Metykó Béla Lóránt: Polgáry Géza, akit állandó-
an hajtott a „művészek vándorösztoné”. A festő-
művész élete a korabeli sajtó tükrében 5/53
Molnárné Bódi Piroska: Glatz Oszkár és Buják
5/59
Pápai Tamás László: Erdélyi Ferenc, az elfeledett
festő 5/62
Petrovics László: Bepillantás a várpalotai szén-
bányászat történetébe és a hagyományok jelen-
kori ápolásába 2/68
Szabó Sándor: A Sulyok család története 3/70
Sztyahula László: A Palásti Szent György Plé-
bánia egyházi közigazgatásának története II.
1/23
Udvarhelyi Nándor: A Magyar Orvosok és Ter-
mészetvizsgálók Vándorgyűléseinek honisme-
reti tevékenysége 2/57
Valentyik Ferenc: Szilvási Gábor, a gyóni refor-
mátusok elfeledett templomépítő lelkésze 3/100
Varga Balázs: Az 1956-os forradalom és szabad-
ságharc a korabeli amerikai magyar lapok tükré-
ben 1/33
Varga István József: A dunakeszi műhelytelepi
imaház története 3/85
Várhelyi Gyula: Paulay Ede emlékezete 1/43
Zatykó Margit: A dualizmus kori budapesti né-
met dalárdák magyarosodása. Spontán asszimi-
láció vagy kulturális illeszkedés mint a többségi
nemzet elfogadásának igénye 5/40
„Debrecenbe kéne menni...”
Debreczeni-Droppán Béla: Debrecen 2.0.
XLVIII. Országos Honismereti Akadémia –
2020 helyett 2021-ben 4/41

Hála József: „Jó a' szappanya”. A szikso hasznosítása Debrecenben és vidékén 4/82

Papp Klára: Debrecen szabad királyi városi címének megszerzése és annak következményei 4/66

Rózsa Péter: Robert Townson leírása Debrecenről 1793-ból 4/75

Szállkai Tamás: Bihar megye és a Hajdú kerület közigazgatási beosztásának története 1849-ig 4/42

Szikla Gergő: Bihar, Hajdú és Hajdú-Bihar megye területi és közigazgatási változásai 1850–2013 között 4/50

Szilágyi Ferenc: A romániai Bihar megye közigazgatás-történeti fejlődése Trianontól napjainkig 4/59

Szerelmes földrajz

Balázs Réka: Európai szinten is egyedülálló geológiai érdekesség. A Csolyospálosi Földtani Feltárás Természetvédelmi Terület 4/102
Breznyánszky Károly: Mit jelentenek nekem a budai hegyek? Egy geológus vallomása 2/25

Debreczeni-Droppán Béla: A budai nagy helynévadás, 1847 2/26

Dobos Irma: A Budai-hegység hévizei és fürdői 2/35

Etter Dénes: Egy kopasz hegycsúcs a város felett. A Budai Sas-hegy Természetvédelmi Terület 2/46

Győri-Nagy Sándor: Szerelmem: a Nagy Magyar Alföld 4/95

Lajkó Gergely „Akkor felöltöztettek bennünket”. A turizmus megjelenése és hatásai a hortobágyi csikósoknál 4/119

Leél-Össy Szabolcs: Barlangparadicsom a Budai-hegységben 2/39

Molnár Zsolt: „Ég a napmelegtől a kopár szik sarja...”. A hortobágyi szikes pusztá és a legeltetés a pásztor, az író-költő és a botanikus szemével 4/111

Novák László Ferenc: A Nagy Magyar Alföld 4/92

Novák Tibor József–Balla Dániel–Botos Ágnes: Egy eltűnt szőlőskert nyomában. Avagy a hagyományos határhasználat nyomai a talajokban és a tájban 4/106

Vincze Péter: Tájseb vagy tájérték? A Pálvölgyi-barlang felszíne Természetvédelmi Terület 2/51

Trianon, 100

Blazovich László: Csanád és Csongrád megyétől Csongrád-Csanád megyéig 6/104

Horváth Zoltán: Az első gyermeknap Vas vármegyében Trianon jegyében 6/94

Izsó István: Magyarország bányászata és a trianoni békeszerződés 6/79

Máté György: A trianoni határok, amelyek összekötnek. Az Ipoly menti csempészésről 6/95

Menyhárt Csaba: Drasche-Lázár Alfréd, a trianoni békediktátum aláírója 6/72

Orosz László: Soproni főiskolások az I. világháborút követő nyugat-magyarországi területi rendezésben 6/89

Sinkovics Ákos–Tornai Csongor Gáspár: Észak-Erdély közigazgatási helyzete a második világháború után 6/112

Székely András Bertalan: Urmánczy Nándor. Életút a nemzet szolgálatában 6/84

ZSENGE TERMÉS

Arcok és harcok: hősök, példaképek, hazafiak a történelemben

Végső István: A XXIV. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia (Köszeg, 2019. július 30.–augusztus 4.) 1/58

Ágoston Sándor – Mrena Ágnes: Galamb József, a magyar ipartörténet kiemelkedő személyisége 1/74

Csász Ivett Bernadett: Dékáni Árpád, a hétköznapi hős 1/72

Csuka Luca: Béri Balogh Ádám, a hős 1/65

Deák Viktória: Simonyi óbester, a „legvitézebb huszár” 1/68

Fekete Artúr: Slachta Margit, hazánk első női országgyűlési képviselője 1/77

Kádár Anna Orsolya – Kelemen Hilda Orsolya: Érmihályfalva mártír lelkipásztora, Sass Kálmán 1/82

Kovács Tímea: A „magyar Livius”, Istvánffy Miklós 1/62

Molnár Kamilla: Dr. Andrassy Ernő, Érmihályfalva polihisztora 1/79

Weidl Márk: Emlékezés Jurisics Miklósról 1/61

KRÓNIKA

Bakos István: Márton Áron-emlékérmet kapott Zika Klára. Laudáció 1/99

Bartha Éva – Mándli Gyula: Halminé dr. Bartó Anna köszöntése 6/155

Batizi Zoltán – Fésű József György: „A Mi Börzsönyünk” 4. konferencia 1/95

Biczó Zalán: Östreicher Emil-emléktábla avatása Győrben 4/133

Biczó Zalán: Esterházy Móric-emléktábla Győrben 6/152

Bodó Imre: Felújították az I. világháborús emlékművet Attalán 2/100

B. Szabó Márta: A Jekelfalussy és a Podhorszky család jelei Lontón 1/88

Csongrády Béla: „Az emlékezés a létezés biztosítója”. Czizora Zsolt helytörténeti dokumentumfilmjeiről 6/68

Czenthe Miklós: A III. Szepesi Találkozó 1/86
Dobóczy Béla: Honismerők házassága 5/73

Faust Dezsőné: Húszéves a Néphagyományörző Óvodapedagógusok Egyesülete 3/105

Faust Dezsőné: Emlékezem dr. Barsi Ernő tiszteletére 4/135

F. J.: A Honismeret szerkesztőbizottságának kihelyezett ülése (Isaszeg, 2020. június 30.) 4/137

Halász Péter: „Százszor földobnál, én visszazállnék...”. A 80 esztendő Karacs Zsigmond köszöntése 3/109

Karacs Zsigmond: Száz évvel Ady után. A „táltosok átkos sarja” Földesről nézve 4/127

Karácsony István: Karácsony Mihály emléktáblájának koszorúzása 1/94

Krisztián Béla: Bányászünnepek 6/143

Lukács László: A juhait kereső pásztor. Emlékezés Pesovár Ferencre 4/129

Róbert Péter: Gábrriel Tibor születésnapjára 6/157

Székelyné Forintos Judit: Titkos Zsóka köszöntése 5/72

Tölgyesi József: A mecénás és a tiszteletbeli molnár. Gubicza Ferenc és Wöller István köszöntése Veszprémben 2/101

Varga Zoltán: A Szigetvári Várbaráti Kör hatvanadik születésnapja 1/97

Veres Gábor: Határtalanul. Dobó István örökségének ápolása 6/47

A természet csodái

Bartha Dénes: Az Év Fája, a tatár juhar 2/88

Selmeczi Kovács Ádám: Az Év Madara, az erdei fülesbagoly 2/98

Somogyi Dóra – Antal László – Nyeste Krisztián: Az Év Hala, a stilló 2/96

Szabó Márton: Az Év Ósmaradványa, az óriásfogú cápa 2/84

Szél Győző: Az Év Rovara, a tavaszi álganéjtúró 2/93

In memoriam

Bathó Edit: Búcsú Fodor István Ferenc helytörténeti kutatótól (1949–2020) 5/79

Budai Györgyné: Emlékezés Simor Ferencnére 3/114

Gesztesi Tamás – Zsámboki Árpád: „A lámpás és a tarisznya az a két motívum, amelyek életét meghatározták...”. Meghalt Mözsi Szabó István festőművész (1927–2019) 3/111

Halász Péter: Honismeret mozgóképeken. Sára Sándorra emlékezve 1/101

Halász Péter: Dr. Szecskó Károly halálára (1939–2020) 5/77

Kolics Pál: „Szigetvár lelkiismerete”, Pálffy Cézár Alajos emlékezete 2/104

Legeza László: Prof. Dr. Török József pápai prelátus, egyháztörténész emlékezete (1946–2020) 5/74

Márkusné Vörös Hajnalka: Elhunyt Reindl Erzsébet (1937–2020) 6/159

Radics Éva: Elhunyt Szőnyi Erzsébet. (Budapest, 1924. április 25.– Budapest, 2019. december 28.) 2/105

Simonik Péter: Aki mindig az igazságot kereste. Id. Gyüzi László (1929–2019) 3/115

Takács György: Bosnyák Sándor (1934–2020) 6/160

KÖNYVESPOLC

A szerk.: Reguly Antal palóc jegyzetei 5/109

Baksa Brigitta: A hazai nemzetiségek néprajza 5/106

Csermelyi József: Surdi fenyevesek és Pagonyok 1/117

Csorba Csaba: Református egyháztörténet két kötetben 1/105

Csorba Csaba: Tanulmányok a közép-európai reformációról 2/111

Dabóczi Ákos: Kétnyelvű fotóalbum a kismarosi présházáról és borospincékről 2/127

Deme Ágnes: Kéziratok énekeskönyv Tiszasasról 5/95

Demeter Zsófia: A felsőnyéki Magyar család története 5/87

Fehér József: Ki volt Kazinczy Ferenc? 5/100

Fehér József: Kováts Dániel születésnapjára 5/104

Ferencz Győző: Új könyvek Zalából 4/142

Filep Antal: A Völgység tájszavai és népi műveltsége 5/88

Grétsy László: Egy figyelemre méltó családtörténeti könyvről 2/125

Halász Péter: Partiumi hajszálgökök 1/107

Halász Péter: Egy évtized – Három sorscsapás 1/109

Halász Péter: Ha Fehér Zoltán, akkor Bátya – ha Bátya, akkor Fehér Zoltán 3/119

Hála József: Monumentális magyar mondanalógus 2/116

Horváth Géza: Emlékezés Kovács Lajosra 1/114

Kusnyír Éva: Új tanulmánykötet a Bántásgról 5/108

Küllös Imola: Összegzés egy jeles népművész születésének 100. évfordulóján 1/116

Majdán János: A leghíresebb magyar kertről részletesen 1/111

Ménes András: Békés megyei narratívák 5/94

Novák László Ferenc: Arany János és a nép költészete 2/117

Pál Helén: Írások a határon túl maradt bukovinai székelyekről 5/82

Peragovics Ferenc: Naprakész tartalom, XXI. századi forma. A Kossuth Kiadó új történelmi sorozata 2/124

- Selmeczi Kovács Attila*: Néprajzi értékek Székesfehérváron 3/123
- Selmeczi Kovács Attila*: A Jászság új évkönyve 3/125
- Selmeczi Kovács Attila*: Könyv az amerikai magyar fényképészekről 5/110
- Surányi Dezső*: Két könyv a gyümölcs(ös)ökről 4/140
- Surányi Dezső*: Egy XIV. századi ceglédi határjárásról 5/96
- Szacsavay Éva*: Barabás László néprajzi könyvesházából 2/108
- Terék József*: Tápiószelei helytörténeti emlékkönyv 2/120
- Tölgyesi József*: Sárkeresztes évezredei 3/126
- Tölgyesi József*: Egy bakonyaljai falu, Nagytevel története 5/101
- Udvarhelyi Nándor*: Gömri és nógrádi templomkincseink legújabb albuma 5/98
- Vasvári Zoltán*: „Sziget a szigeten”. Új könyv a Csilizkőzről 5/103
- Varga Balázs*: Egy egyetem fél évszázada két kötetben 3/121
- Viczán István*: A történetíró Bod Péter 5/92
- Viga Gyula*: Kiss Lajos hírlapi cikkei 2/119
- Trianon, 100**
- Bányászné Kristóf Andrea*: A Történeti Földrajzi Közlemények Trianon-száma 6/167
- Cservenka Ferdinánd*: Az első világháborúról 1945 előtt 6/174
- Fehér József*: Trianon-olvasókönyv 6/177
- Kónya Sándor*: Délvidéki sorsok Trianon után 6/164
- Papp István Gergely*: Tamási, 1919 6/175
- Várhelyi Gyula*: Országzászlók, a magyar fájdalom szimbólumai 6/165
- HÍREK**
- A határon túli magyar örökséget bemutató sorozat a Kossuth Rádióban 1/22
- A hazafias nevelés színtere lehet a pákozdi emlékhely 3/99
- A magyar kultúra új lovagjai 1/9
- Apponyi Albert mellszobra Pécelen 6/163
- Bányászat, kohászat, erdészet – virtuális könyvtár 1/13
- Befejezik a szigetvári várat 5/18
- Bővül a „Magyar falu program” – civil szervezetek támogatása 2/138
- Bővül a szarvasi Mini Magyarország 5/5
- Bővült a Hungarikumok Gyűjteménye és a Magyar Értéktár 4/139
- Bővült a szellemi kulturális örökség nemzeti jegyzéke 1/85
- Budapest ostromának emlékeit keresik 1/18
- Corvinák online 4/126
- Domborművet avattak Kápolnásnyéken 2/24
- Elhunyt Beleznay Andor 2/83
- Elkészült „Az összetartozás emlékműve” Budapesten 6/28
- Emlékérem Trianon 100. évfordulójára 6/192
- Emlékhelyet emelnek a recski tárbor helyszínén 5/122
- Erdélyi Hagyományok Háza 1/85
- Felhívás a Kárpát-medencében levő magyar középiskolások részére 2/13
- Gavlik István halála 2/17
- Húszéves a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 1/119
- Ifjúsági Honismereti Akadémia 4/9
- Jászságért Díj 4/17
- Kiemelik a zalai téglaegető kemencéket 3/69
- Mátraverebély-Szentkút – nemzeti emlékhely 3/118
- Megalakult a Széchenyi István Történelmi Vándorszínház 6/191
- Megújul a Citadella 4/126
- Megújult a budai Vár díszkútja 5/122
- Nyergesújfalu régészeti eredmények 5/22
- Régészeti leletek a türjei templomban 4/9
- Romániában ünnepnap lett a trianoni évforduló 6/59
- Szabadidőközpont Fenékpusztán 5/18
- Székyei történelmi eposz hangoskönyv formájában 1/18
- Szki település Szolnokon 3/49
- Táncszáz a budapesti Hősök terén 6/191
- Teleki Pál szobrai 6/185
- Tisza-szobrot avattak Cégénydányádon 6/178
- Trianon-dráma 6/191
- Trianoni emlékfák 6/191
- Tovább épül az új Néprajzi Múzeum 1/104
- Zrínyi kút 4/139
- XIX. századi felvétel Zalaegerszeg piacteréről 3/118
- A Magyar Kultúra Napja. 2021 – XXV. pályázat 5/127
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*) 1/120
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*) 5/112
- HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA (Összeállította: *Halász Péter*) 6/179
- HONISMERETI évfordulónaptár 2021 (Összeállította: *Halász Péter*) 5/123

Összeállította: *Selmeczi Kovács Attila*

Trianoni emlékfák. A *Trianon 100* rendezvénysorozatának részeként a *Tizenhárom almafa* című Wass Albert-bemutatóhoz kapcsolódva a budapesti Nemzeti Színház színművészei trianoni emlékfaként 2020. február 27-én elültettek egy őshonos, oltott almafát, a pónyik nevű, ősi eredetű erdélyi almafajtát, majd egyszerre, de külön-külön elindultak arra a tizenkét településre, ahol a városok, falvak képviselőivel közösen szintén elültettek el egy-egy hasonló almafát. A színészek olyan magyarországi településekre mentek, amelyek a trianoni határon helyezkednek el és egy részüket elvesztették a békediktátum következtében. Szabó Sebestyén László Somoskőújfalun, Bakos-Kiss Gábor Balassagyarmaton, Rubold Ödön Tompán, Nagy Mari Kelebián, Rácz József Tarpán, Tóth Augusztina Újszalontán, Szarvas József Dunaszigeten, Rátóti Zoltán Magyarszombatfán, Horváth Lajos Ottó Berzencén, Bordás Roland Sátoraljaújhelyen, Nagy Márk Gyálaréten, Tóth László pedig Nagylakon ültetett trianoni emlékfát.

Trianon-dráma. Trianonban rendkívül súlyos büntetést követek el egy ország, egy történelmi múltú európai nemzet ellen – mondta Sárosi István orvos, író. Pécssett él, negyven évig foglalkoztatta az, hogy mi vezetett a trianoni diktátumhoz, *Trianon – A nemzetközi törvényszék előtt* (Kairosz, Bp., 2019) című könyvében Mohácstól 1920. június 4-ig tárja fel az okokat úgy, hogy megszólaltatja a dokumentumokat. A könyvből készült drámát a székesfehérvári Vörösmarty Mihály Színházban mutatták be 2020. március 7-én.

Táncszáz a budapesti Hősök terén. 2020. június 4-én száz néptáncos közös produkcióval emlékezett a trianoni békediktátum századik évfordulójára. A közel húszperces bemutató során a jellegzetes magyar néptáncok egyvelegét láthatták mindazok, akik ellátogattak a helyszínre. Berecz István élőzenére készült koreográfiája a magyarság összetartozásának szimbóluma. „A néptánc az egyik legfontosabb és legszebb közös kulturális kincsünk, illő hát, hogy a tragikus trianoni döntés kerek évfordulóján a közös néptáncsal mutassuk meg: összetartoztunk és összetartozunk” – fogalmazott Szabó László, az esemény ötletgazdája, a programot szervező Magyar Teátrumi Társaság titkára. „Olyan összeállítást készítettem, amely szimbolizálja a magyar néptánc sokszínűségét, erejét és lendületét. Az emlékezésen részt vevő száz táncos nagy örömmel vállalta a közös táncot, mindannyiunknak nagy élmény volt megmutatni a magyar néptánc összetartó erejét” – így Berecz István, a *Táncszáz* esemény házigazdája. (Magyar Nemzet, 2020. június 5.)

Megalakult a Széchenyi István Történelmi Vándorszínház. A Gróf Széchenyi Család Alapítvány a keresztény értékrend és a történelmi tárgyilagosság közvetítése, valamint a magyar nyelv hű ápolása érdekében 2020. június 11-én megalapította a Széchenyi István Történelmi Vándorszínházat, amelynek vezetésével Fazekas István *Jókai-díjas* drámaíró

bízták meg. Széchenyi Tímea, a Gróf Széchenyi Alapítvány kuratóriumának elnöke elmondta, hogy a Széchenyi család régóta fontolgatja egy olyan szintársulat létrehozását, amelyik akár a Kárpát-medence legkisebb magyar lélekszámú településeire, illetve a színpaddal rendelkező középiskolákba is elviheti azokat a kamaradarabokat, melyek Jézus Krisztus követésének példázatait, vagy a magyar történelem sorsfordító pillanatait tárják a nézők elé. Mint mondta: „Amikor gróf Széchenyi István a Nemzeti Színházat a Duna partjára megálmodta, akkor elsődlegesen az lebegett a szeme előtt, hogy a színház a magyar identitás és a nemzeti öntudat egyik leghasznosabb formálója lehet, ha annak művészei a nemzetmegtartó értékeket az *ars sacra* jegyében képviselik a színpadon.” Hozzáfűzte: nem véletlen, hogy ez a kulturális intézmény éppen most jött létre, hiszen Széchenyi Tímea szerint: „A trianoni békediktátum igazságtalanságai ellen a leghasznosabban a kultúránkkal tiltakozhatunk!”

Emlékérem Trianon 100. évfordulójára. Száz évvel ezelőtt a trianoni békediktátum drasztikusan átrajzolta az egykori Magyar Királyság határait. 1920-tól kezdődően a korábbiakhoz nem fogható módon fontossá vált a határokon átívelő összetartozás, nyelvünk és kultúránk közös ápolása. A Magyar Éremkibocsátó Kft. elkötelezett támogatója a köteleknek. Ezzel egyidejűleg – a jelenkor kihívásainak is megfelelően – kiemelten fontos ügyként kezeli az olyan örök értékeket, mint a környezet és embertársaink tisztelete, védelme és biztonsága. A méltányosan bányászott színarannyal bevont *Összetartozás Emlékérem* ezen értékek jegyében született. A méltányosan kitermelt arany célja, hogy napjaink nemesfémhámozását biztonságosabbá és fenntarthatóbbá tegye. A *100 éve Trianon* (egyik oldal), *1000 éve magyarok* (másik oldal) feliratú, 38,61 mm átmérőjű és 26 g súlyú, 20 000 példányban készült emlékérem a határokon átívelő örök összetartozás eszméjéhez méltó módon méltányosan kitermelt arany bevonattal ékesített.

Megrendelőlap

Megrendelem a Honismeret című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 2520,-Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismeret Szövetség címére visszaküldeni:

1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax:327-77-61

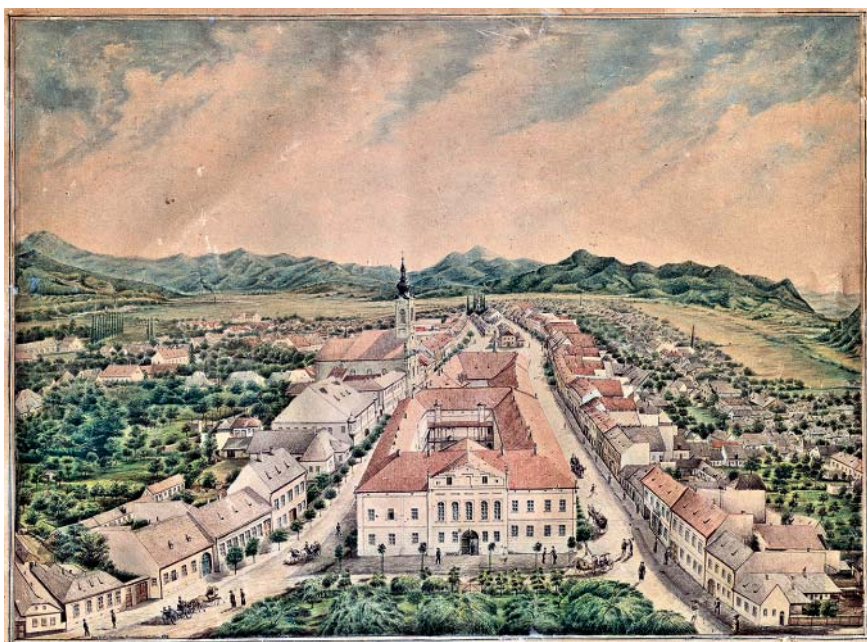
Dátum:

.....

aláírás

Máramarossziget 1862-ben Lám Sándor vízfestményén (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Debreczeni-Droppán Béla Várady Gáborról szóló cikkéhez)

Máramarossziget 1886-ban Podlussány Zoltán vízfestményén (Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok, Debreczeni-Droppán Béla Várady Gáborról szóló cikkéhez)

670 Ft

*A Magyar Nemzeti Múzeum Trianon-kiállításának gömbsátra Tatán
(Geiger Annamária felvétele, Császtvay Tünde cikkéhez)*